

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRK HALK KÜLTÜRÜNDE ÇOBANLIK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Birol AZAR

HAZIRLAYAN
Vedat ÇOBAN

ELAZIĞ-2015

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRK HALK KÜLTÜRÜNDE ÇOBANLIK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Birol AZAR

HAZIRLAYAN
Vedat ÇOBAN

Jürimiz, tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans / doktora tezini oy birliği / oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

1. Yrd. Doç. Dr. Birol AZAR

2. Prof. Dr Esmâ ŞİMŞEK

3. Yrd. Doç. Dr. Canser KARDAŞ

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr.Zahir KIZMAZ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET**Yüksek Lisans Tezi****Türk Halk Kültüründe Çobanlık****Vedat ÇOBAN****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Türk Dili Edebiyatı Anabilim Dalı****Halk Edebiyatı Bilim Dalı****Elazığ – 2015, Sayfa: X + 254**

Atı ilk evcilleştiren millet olan Türklerin yaşamında at sürülerinin bakımını üstlenen ve bunu yapan yarıkıcılar, çobanlar geniş bir yer tutmuştur. Hayvan yetiştiriciliği Türk milletinin yaşam şeklinin, varoluşunun bir şartı olmuştur. Buna bağlı olarak çobanlığa dair gelenekler, inanışlar ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada kültür tarihimizde geniş yer bulan çobanlık ve ona bağlı ritüeller incelenmeye çalışılmıştır.

Çobanlığın icrasındaki geleneksel yöntemler, araç-gereçler, çobanlığa dair uygulamalar araştırılmıştır. Peygamberlik ve çobanlık arasındaki ilişki ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Göçebe yaşam içerisinde ve sonrasında çobanlığın halk edebiyatı açısından içerdiği mesajlara yer verilmiş; halk edebiyatına ait olan ve hazine değeri taşıyan destan, masal, efsane, halk hikâyeleri, türkü, mani, atasözü gibi Türk kültürünün geleneğinin taşıyıcısı olan türler içerisinde çobana ve çobanlığa verilen değer üzerinde durulmuştur.

Çobanın Türk kültüründe sadece koyun veya at besleyen kişi olmayıp aynı zamanda astral mitlerin de merkezi figürü olduğuna dair örneklerle yer verilmiş, İslamiyet öncesi şamanların, baksıların özelliklerinin bir kısmının günümüzdeki bazı çobanlarda var olduğu gözlenmiştir. Büyük hayvan sürülerine sahip olan Türklerin çoban ve çobanlık etrafında oluşturdukları derin çoban kültürü araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çobanlık, halk kültürü, âdet ve inanmalar, törenler, halk edebiyatı metinleri.

ABSTRACT

Master Thesis

Shepherding in the Turkish Folk Culture

Vedat OBAN

The University of Firat

The Institute of Social Science

The Department of Turkish Language and Literature

Elazığ – 2015, Page: X + 254

The horse herders who take care of the horse herds and shepherds had a wide place in the life of Turks who the first nation domesticated horse. Animal husbandry had been a condition of existence and the lifestyle of the Turkish nation, and consequently, traditions and beliefs about shepherd's arose. In this study, shepherding and rituals attached to it that widely covered in our cultural history have been examined.

In this study, traditional methods in the execution of herding, tools and applications for herding were investigated. The relationship between shepherding and prophet hood has been tried to put forward. In the nomadic and post-nomadic life, the messages that contained in herding in terms of folk literature have been given, and the value of shepherd and herding has examined in the legends, tales, myths, folk tales, songs, poems, adages that belong to folk literature and have treasure worth for Turkish culture.

Furthermore, in this study was given some examples about which shepherd not only has fed sheep or horse but also been central figure of the astral myths in the Turkish culture. It was observed that some properties of pre-Islamic shamans and baksis have existed some shepherds today. The deep shepherd cult of Turks that was generated around shepherd and shepherding was investigated.

Key Words: Shepherding, folk culture, traditions and beliefs, ceremonies, folk literature texts.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖN SÖZ	VIII
KISALTMALAR.....	X
GİRİŞ.....	1
I. TÜRK KÜLTÜRÜNDE ÇOBANLIĞIN ÖNEMİ	1
I.1. Çobanın Tanımı	9
I.2. Çobanın Yetiştirilmesi.....	9
I.3. Çobanlık Türleri	10
I.4. Çobanın Görevleri	13
I.5. Çoban Hakkı.....	16
II. ÇOBAN ARAÇ-GEREÇLERİ VE YARDIMCILARI.....	19
II.1. Çoban Araç - Gereçleri.....	19
II.1.1. Aba (Kepenek).....	19
II.1.2. Değnek	21
II.1.3. Bağırcağ İpi	22
II.1.4. Çoban Bakracı	22
II.1.5. Dağarcık (Dağarcuk).....	22
II.1.6. Kaval	23
II.1.7. Kırkılık	24
II.1.8. Bıçak	24
II.1.9. Diğer Araç-Gereçler.....	25
II.2. Çobanın Yardımcıları	25
II.2.1. Çoban Köpeği	25
II.2.2. Seyis Keçi, Kol Koyunu, Yatak Koçu	26
II.2.3. Çoban Eşeği.....	27
III. ÇOBAN SESLENMESİ.....	27
BİRİNCİ BÖLÜM	
1. ÇOBANLIĞIN TİNSEL KÖKENLERİNE DAİR: PEYGAMBERLER	29
1.1. Hz. Adem'in Çocukları	32

1.2. Hz. Muhammet'in Çobanlık Yapması	33
1.3. Hz. Musa'nın Çobanlık Yapması.....	37
1.4. Yunus Peygamber ve Çoban.....	39

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRK HALK EDEBİYATI METİNLERİNDE ÇOBANLIK	41
2.1. Destanlarda Çobanlık	41
2.1.1. Kutlu Çobanlar	45
2.1.2. Kutsuz Çobanlar	55
2.1.3. Sahte/Kılık Değiştirmiş Çobanlar.....	57
2.2. Efsanelerde Çobanlık	61
2.2.1. Çobanın Taş Kesilmesi	62
2.2.2. Ermiş Çobanlar	69
2.2.3. Çoban Değneği ve Çoban Köprüsü	76
2.2.4. Göller ve Çobanlar.....	81
2.3. Masallarda Çobanlık	86
2.3.1. İyi Çobanlar.....	88
2.3.2. Kötü Çobanlar	95
2.3.3. Mitolojik Özellikler Taşıyan Çobanlar	97
2.3.4. Keloğlan ve Sahte Çobanlar.....	105
2.4. Dede Korkut Hikâyeleri'nde Çobanlık	108
2.4.1. Karaçuk Çoban.....	109
2.4.2. Konur Koca Sarı Çoban.....	114
2.4.3. Diğer Çobanlar	116
2.5. Halk Hikâyelerinde Çobanlık	117
2.5.1. Asıl Çobanlar.....	118
2.5.2. Yardımcı Çobanlar	124
2.5.3. Diğer Çobanlar	129
2.6. Atasözlerinde Çoban	133
2.6.1. Çobanın Övüldüğü Atasözleri	134
2.6.2. Çobanın Yerildiği Atasözleri	136
2.6.3. Çobanlığın Özelliklerini Anlatan Atasözleri.....	138
2.7. Deyimlerde Çoban	142
2.8. Türkülerde Çoban	144

2.8.1. Âşık Olan ve Olunan Çoban	145
2.8.2. Çobanlığın Anlatıldığı Türküler	159
2.8.3. Çobanın Hor Görüldüğü Türküler	163
2.8.4. Saya Türküleri	169
2.8.5. Ağıtlar	173
2.9. Manilerde Çobanlık.....	178
2.9.1. Âşık Olarak Çoban	178
2.9.2. Çobanın Hor Görüldüğü Maniler	184
2.9.3. Çobanlıkla ve Hayvan Sevgisiyle İlgili Maniler	188
2.9.4. Törenlerde Söylenen Maniler.....	190
2.10. Ninnilerde Çobanlık	193

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. HALK İNANIŞLARINDA ÇOBAN	195
3.1. Çoban Bayramları	195
3.1.1. Koç Katımı	196
3.1.2. Saya Merasimleri	201
3.1.3. Döl Dökümü (Kuzu Doğumu) Kutlamaları	207
3.1.4. Yünüm Töreni (Yünüm Böğedi)	210
3.1.5. İlk Sağım Törenleri.....	213
3.1.6. Yoğurt Bayramı - Kuzular Bayramı	215
3.1.7. Çoban Çimdirme	215
3.1.8. Ateşten Atlama	216
3.2. Çobanlıkla İlgili Diğer İnanışlar	217
3.2.1. Dinle İlgili Olanlar.....	218
3.2.1.1. Çoban Erkânı	219
3.2.2. Halk Hekimliği İle İlgili İnanışlar	220
3.2.3. Çoban Yıldızı	223
3.2.4. Yağmur Duası	225
3.2.5. Kurt Ağzı Bağlama	227
3.2.6. Çoban Ata ve Çoban Yatırları	228
3.2.7. Koç Kaldırma	231
3.2.8. Çoban Adaleti.....	231
3.2.9. Çoban Takvimi	232

3.2.10. Nevruz Çiçeği.....	233
3.2.11. Çoban ve Ebe.....	234
SONUÇ	235
EKLER	239
KAYNAKÇA.....	240
ÖZGEÇMİŞ	254

ÖN SÖZ

Bir toplumun yaşam biçimi, inançları ve değer yargıları o toplumun kültür öğelerini oluşturur. Her milletin kendine özgü bir kültürü ve bir yaşam biçimi vardır. Atlı göçebe yaşam tarzı süren Türklerin hayatına en uygun meslek, çobanlık ve hayvan besiciliği olmuştur. Göçebe hayvancılığa özgü yaşam biçimi, çobanlıkla ilgili gelenekleri, inanışları ortaya çıkarmıştır.

Kültürlerin oluşumunda toplumun bulunduğu coğrafi bölgenin özellikleri (iklimi, doğası) etkilidir. Tarih boyunca büyük devletler kuran Türkler, hayvan yetiştirmeye uygun yerler seçmişlerdir. Hayvan yetiştiriciliği Türk milletinin yaşam şeklinin, varoluşunun bir şartı olmuştur.

Bozkırın sınırlı olanakları içerisinde büyük sürülerine otlak ve su bulmak zorunda olan Türkler, bir bölgeye yerleşememişlerdir. Mevsime göre yeşil otlak aramak üzere göçler düzenlenmiş at üzerinde bozkır çoban yaşamına geçmiştir.

Türk ekonomisinin aslen koyun ve at üzerine kurulmuş bir ekonomi olduğunu Çinliler, “Türklerin kaderi sadece koyun ve ata bağlanmıştır.” sözleriyle dile getirmişlerdir. At, göçebe çoban ekonomisinin en önemli unsurudur. Çünkü göçebenin hayatı atın üzerinde geçer. Büyük sürülerin sevk ve idaresi, hayvanların bir arada tutulması ve korunması, otlakların önceden seçilmesi ve elde tutulması gibi bozkır ekonomisi için gerekli bütün işler, zamanın en süratli vasıtası olan at sayesinde gerçekleştirilir. Daha da önemlisi, devlet, at üzerinde kurulur ve at üzerinde yönetilirdi. Göçebe-çoban ekonomisinde at yetiştirmenin yanında koyun yetiştiriciliği de yapılıyordu. At sürüsü, sahibine itibar; koyun sürüsü de maddi güç sağlamaktaydı. Daha doğrusu, eski Türklerde zenginliğin ve maddi gücün ölçüsü, at ve koyun sürüsü idi.

Bu tesirler, Türklerdeki çobanlık hünerini geliştirmiştir. Çobanlığa dair yaşam şekli, Türk yaşam biçiminin her alanını etkilemiştir. Hayvan sürülerini yönetmek onlara teşkilatçılığı, savaşıllığı, ileri görüşlülüğü, dayanışma içerisinde yaşamı öğretmiştir.

Türk Halk Kültüründe Çobanlık isimli çalışma, Türk kültür tarihinde, zengin bir çobanlık kültürünün bulunması, hayvancılığın en eski ve en önemli geçim kaynağı olması sebebiyle yapılmıştır.

Bu çalışma; Ön Söz ve Giriş dışında, Üç Bölüm, Sonuç ve Kaynakça kısımlarından oluşmaktadır.

“Türk Kültüründe Çobanlığın Önemi” adını taşıyan Giriş bölümünde çobanlığın Türk kültüründeki değeri üzerinde durulmuştur. Çobanlık hakkındaki genel bilgiler ele alınmıştır. Çobanın hangi anlama geldiği, çobanlık türleri, çobanın yetişme şekilleri, çobanın görevleri ve çobanlıkta kullanılan araç-gereçler incelenmiştir. Bu konulardaki gelenek ve inanmalara yer verilmiştir.

Birinci bölüm, “Çobanlığın Tinsel Kökenlerine Dair: Peygamberler” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde çobanlıkla peygamberlik arasındaki benzerlikler üzerinde durulmuştur. Peygamberlerin çobanlık yapmalarının ve çobanlığın peygamber mesleği olarak kabul edilmesinin sebepleri incelenmiştir.

İkinci bölüm, “Türk Halk Edebiyatı Metinlerinde Çobanlık” adını taşımaktadır. Halk edebiyatı türlerinden destan, efsane, masal, halk hikâyesi, atasözü, deyim, türkü, mani ve ninnide çobanın ne şekilde karşımıza çıktığı incelenmiştir. Ayrıca Dede Korkut Hikâyeleri’nde karşımıza çıkan çobanlar, ele alınmıştır.

“Halk İnançlarında Çoban” ismini taşıyan üçüncü bölümde; çobanlıkla ilgili koç katımı, saya merasimleri, döl dökümü, yünüm töreni, ilk sağım törenleri, kuzular bayramı, çoban çimdirmesi gibi bayramlara yer verilmiştir. Çobanlığın dine ve halk hekimliğine yansımaları, halk inanışlarındaki uygulamaları ele alınmıştır.

Sonuç kısmında halk kültüründe çobanlıkla ilgili genel bir değerlendirme yapılmıştır. Kaynakça kısmında çalışma sırasında yararlanılan kaynaklar tanıtılmıştır.

Tez çalışma konusunun tespit edilmesinde ve hazırlanmasında bana yardım eden hocam Yard. Doç. Dr. Birol AZAR’a teşekkürlerimi sunmayı borç bilirim. Ayrıca bu çalışmayı meydana getirirken engin bilgilerinden faydalandığım, birçok kaynağa ulaşmamda bana yardımcı olan değerli hocam Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK’e teşekkür ederim.

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhi's-Selam
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DTCF	: Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi
ed.	: Editör
H.z.	: Hazreti
KMÜ	: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
r.a.	: Radiyallahu anhu
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
SAV	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
TDK	: Türk Dil Kurumu
TFA	: Türk Folklor Araştırmaları
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TÜBAR	: Türklük Bilimi Araştırmaları
vd.	: ve diğerleri
Yay.	: Yayınevi

GİRİŞ

I. TÜRK KÜLTÜRÜNDE ÇOBANLIĞIN ÖNEMİ

Çobanlık insanlık tarihinin en eski mesleklerinden biridir. Antik çağlarda¹ ve dinlerde her zaman değerli bir meslek olarak karşımıza çıkan çobanlık, Türk yaşam biçiminde her zaman önemli bir yere sahip olmuştur. Türkler; beslenme, giyim, yük taşıma gibi alanlarda insanlara çeşitli olanaklar tanıdığı için ekonomik faaliyetlerinin en önemli unsuru olarak hayvancılığı benimsemiş ve bu doğrultuda bir hayat sürmüşlerdir.

Hayvancılığa verilen önem doğrultusunda çobanlık zamanla gelişme göstermiştir. Zengin hayvan sürülerine sahip olan Türklerin hayvancılıkla uğraşmalarının doğal sonucu olarak, mutfak kültürlerinin temelini et, giyimlerinin hammaddesini yün oluşturmaktaydı. Bu yaşam şeklinin çoban etrafında bir kültür meydana getirmesi doğal bir durumdur.

Çoban, hayvan sürülerini arazide yönetebilen, hayvanların beslenmesini ve bakımını üstlenebilen, hastalıklarla başa çıkabilme bilgi ve yeteneğine sahip olan kişidir. Bu işleri yapabilmek için önemli bir bilgi birikimi ve tecrübeye ihtiyaç duyulur. Geleneksel çobanlığın formal bir eğitimi yoktur. Genellikle çobanlık, tecrübeli çobanlarla vakit geçirilerek usta-çırak ilişkisiyle öğrenilir. “Çobanlık zeki, bilgili ve becerikli, sorumluluk sahibi, pratik uygulama konusunda uzman bir çobanın sürdürebileceği bir meslektir. Çünkü sürü mal sahibinden veya kapalı mekândan çıkıp çobanın sorumluluğuna geçtiği anda çoban hiç kimseden yardım göremez ve kendi imkânları ile sorumluluğunu yerine getirmek zorundadır. Sürü ile baş başa kalan çoban artık her türlü sorunda doğru ve hızlı düşünme, sağlıklı karar verme ve daha doğrusu kendisi olma fırsatını bulur. Bu özellik hiçbir meslek dalında yoktur ve bu özellikten dolayı çobanlık kutsal sayılır ve önemli kişilere hayatlarının ilk dönemlerinde çobanlık yaptırılmıştır. Öyle ki Antik Çağ mitosunda tanrılar hakem olarak çobanı görürler.

¹ Antik kaynaklarda, kutsal metinlerde ve inanışlarda çoban ve çobanlığın önemini anlatan bilgiler mevcuttur. Batı Anadolu coğrafyası başta olmak üzere, izlerine rastladığımız en büyük çoban tanrılardan biri olan Pan'ın ikonografisi hayvan figürleri ile benzer ilişkiler içinde olduğunu göstermektedir. Ayrıca Pan'ın keçi çobanları ile olan ilişki ve koruyuculuğunun da ön planda olduğu görülür. Anadolu'nun Ana Tanrıçası olan Mater'e adanmış bir adak kabartması üzerinde yer alan çoban figürü ve yazıt, adağın tanrı Mater Melene'nin gözetiminde veya korumasında olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde tanrıça ile verilen Attis bir çoban kılığındadır. Çobanlarla sıklıkla anılan, Yunan mitolojisinde çobanların ve sürülerin koruyucusu olan tanrı ise Hermes'tir (Özdemir vd. 2013: 443).

Çünkü çoban sadece doğruyu görür ve uygular.”(Özdemir vd. 2013: 445). Manevi liderlerin büyük çoğunluğu erginleşme aşamasına gelmeden önce çoban olarak karşımıza çıkar.

Çoban, doğayla toplum arasında, hayvanlarla insanlar arasında vasıtayı sağlayabilen kişi olmuştur. Çobanlık, bir bozkır kavmi olan Türkler için en saygılı meslek olarak görülür (Bayat, 2011: 167). Türklerin anayurdunun özellikleri, yaşam tarzları, bozkırın şartları ekonomisi hayvancılığa dayanan çoban kültürünün oluşmasında önemli etkiye sahiptir.

Tarih boyunca büyük devletler kuran Türkler, hayvan yetiştirmeye uygun yerler seçmişlerdir. Fethettikleri yerlerdeki halklara atlı göçebe medeniyetinin sembolü olan çobanlığı öğretmişler ve sürüler verip kendileri için otlattırarak yetiştirmişlerdir. Orta Avrupa’da Avar Devleti’ni kuran Bayan Kağan’ın, özellikle Slav kabileleri arasında çobanlık ve akıncılık kültürünü yayarak onların içtimaî hayatlarında köklü değişiklikler yaptığını, 584’te Efes piskoposu Suriyeli Johannes şöyle kaydetmektedir: “Eskiden ormanların içinden çıkmaya cesaret edemeyen Slavlar, artık Avarlar ile birlikte savaşa katılıyor. Altınları, gümüşleri ve at sürüleri var.” Peisker de Eflak’ta çobanlık kültürünün gelişmesinde Avarların tesirinin büyük olduğunu belirtmiştir. Türk dünyasında “Kopan, Yopan, Çolpan” gibi adlandırmalarla anılan çoban, Slav dillerine de Zupan veya Jupan olarak geçmiştir. Kelime, bugün de Slav dillerinde Zupan olarak kullanılmaktadır (Ergun, 2011: 306). Çobanlık unvanına Göktürklerin On-ok boylarının reislerinde de rastlıyoruz (Ögel, 1985: 37). Tarihi süreçte çeşitli Türk hanedanları tarafından oluşturulmuş devletler, birçok açıdan hayvancılık üzerine varlığını devam ettirebilmiştir. Geniş bozkırlara yüzyıllarca hükümlan olan Türkler, hayat tarzını çobanlığı en rahat yapabilecekleri düzene göre kurmuştur. Hayvan yetiştiriciliği Türk milletinin yaşam şeklinin, varoluşunun bir şartı olmuştur. Türkler, ilerleyen dönemlerde diğer milletlere çok iyi bildikleri çobanlığı, hayvancılığı ve at beslemeyi öğretmiştir.

Besin elde etme faaliyetleri toplayıcılık ve avcılığa dayalı zorunlu bir göçebeliliğin söz konusu olduğu dönemleri, nüfus ve üretim tekniği alanında sağlanan gelişmelerle, hayvanın ehlileştirildiği, bunun yanı sıra çobanlığın yapıldığı ve ilk tarımın görüldüğü bir dönem izlemiştir. Çobanlık ve hayvancılık aşamasında topluluklar, ilkel topluluk döneminde görüldüğü gibi sürekli gezginci bir örgütlenme olmaktan çıkarak doğanın belli kesimlerini (otlakları) belli dönemlerde işgal eden veya giderek yurt edinen göçebe bir topluma dönüşmüşlerdir. Bu dönemde “göçebe

çobanlık” yaygın bir ekonomik faaliyet olarak belirlemiştir (Kutlu, 1987: 20). Göçebe yaşamına en uygun meslek, çobanlık ve hayvan besiciliği olmuştur.

Türklerin tarihteki en büyük başarılarından biri, hiç şüphesiz onların, içinde yaşadıkları çevreye, tabiata ve iklime uygun bir hayat tarzını gerçekleştirmiş olmalarıdır. Bu, “atlı-göçebe” veya “konar-göçer” hayat tarzıdır. Atlı-göçebelik veya göçebe çobanlık şöyle tanımlanabilir: “Çöl, bozkır ve dağ gibi çokluk çorak bölgelerde otçul sürülerin yeniden - üretiminde ihtiyaç duyulan bitki kaynakları (otlak) ile suyun mevsimlik çevrilerini izleyerek konup göçen ve verilmiş ekosisteme göre örgütlenip kendi yeniden - üretimleri için doğayı hayvansal ürünler (et, süt, kan, kıl, deri, boynuz vs.) ile hizmetler (binek, koşum, yüklet) aracıyla edinen toplumlar, göçebe-çobandır (ya da göçebe hayvancıdır).” (Divitçioğlu, 2005: 191). Tek Tanrı’ya inanan göçebe kültürüne sahip Türkler; at sürülerine çobanlık yapıp, savaşçı kimlikleriyle bozkır kültürünü oluşturmuştur.

“İlkel topluluklarda görülen göçebe hayat tarzı ile eski Türk topluluklarının atlı-göçebe hayat tarzı birbirinden tamamen farklıdır. İlkel topluluklarda ekonomi tamamen toplayıcılık şeklinde geçerken, eski Türk topluluklarında ekonomi hayvancılığa dayanıyordu. Başka bir ifade ile eski Türk toplulukları üretici idiler. Diğer taraftan, ilkel topluluklarda teşkilat, daha doğrusu devlet fikri yoktur. Ayrıca millet bilinci olmayan ve millet haline gelemeyen bu topluluklarda, vatan fikri de hiç gelişmemiştir. Eski Türk topluluklarında ise devlet fikri pek erken çağlarda doğmuş ve gelişmiştir.” (Koca, 2002: 22). Çoban yaşam biçimi, asker tarzı yaşam biçimine yakındır. Türk toplumunda büyük hayvan sürülerini otlatmanın sağladığı işbirliği, askeri açıdan ve devlet kurabilme yeteneklerini geliştirebilmesi açısından önemlidir.

Ural-Altay kavimlerinin iki sahada cihan tarihi bakımından önemli rolleri olmuştur. Bunlardan biri iktisadî alanda hayvan yetiştirmeyi geliştirme, diğeri ise içtimaî alanda olağanüstü devlet kurma kabiliyetidir. Dünyanın birçok yerinde kudretli ve devamlılığı olan devlet kurulmuş ise, orada muhakkak hayvan yetiştiren unsurlar vardır. Bunun kökeni araştırılırsa neticede Ural-Altaylı kavimlerin tesirleri ile ilgisi görülür. Devlet kurma kabiliyetinin neden Ural-Altaylı kavimlere ait olduğu sorulursa bunun cevabı basittir. Ural-Altaylı kavimlerin yukarıda bahsedilen iki büyük başarısı arasında bir irtibat olması gerekir. Büyük sürülerin idaresi ve bakımı, geniş sahalarda sürekli dolaşmayı gerektirmiştir. Bu da mera ve mülk hukuku bakımından kaçınılması imkânsız çatışmaları ortaya çıkarmıştır. İyi bir oymak teşkilatlanmasına sahip olan,

hayvan yetiştiren göçebe kültürün devlet kurabilme kabiliyeti yaşam tarzına bağlıdır. Bunun tabii sonucu olarak hayvan sürülerine sahip milletlerin görüş ufku genişler, cesaret, oymağa bağlılık şuuru, hükmetme gururu, teşkilatçılık kabiliyeti hülâsa, devlet kurmak için bütün vasıflar gelişir. Bu ruhî kabiliyet ve meleke ile yetişen insanlar, çiftçi kavimleri yendikten sonra, sürülerini barındırma imkânlarına da sahip doğuştan hâkim unsur ve devlet kurucu oluverirler (Rasonyi, 2002: 352).

Türkler, çobanlığın geliştirdiği sevk-idare kabiliyeti ve emretme-itaat alışkanlığını hayvan sürülerinden insan kütlelerine intikal ettirmek suretiyle beşeriyet tarihinde çok etkili bir dinamizm içine girerek bambaşka bir dünya görüşü elde etme şansına erişmiştir (Kafesoğlu, 1997: 223). Hayvan yetiştiren, çobanlık yapan milletler, büyük devlet kurmaya doğru bir tecrübe yaşamış olurlar. Türklerin diğer milletleri bir sürü halinde görüp yönetme isteği (cihan hâkimiyeti mefkûresi), çobanlık tecrübelerine bağlanabilir.

Eski Türk ekonomisi, hayvancılığa yani besiciliğe dayanıyordu. At ve koyun, bu ekonominin iki temel unsuruydu. Her iki hayvan da sürüler halinde beslenmekteydi. Besicilik, hayvanların etinden çok, sütünden faydalanmak için yapılmaktaydı. Ayrıca, at sürüsü, sahibine itibar kazandırırken koyun sürüsü de maddî güç sağlamaktaydı. Daha doğrusu, eski Türklerde zenginliğin ve maddî gücün ölçüsü, at ve koyun sürüsü idi (Koca, 2002: 21). “Eski Türk bozkır hayatının esasını, yüksek ova ve yaylalardan ibaret Avrasya bozkırlarının iklim şartları icabı çobanlık ve hayvan besiciliği teşkil etmekteydi. Eti, sütü, derisi, yünü ve hatta kemiğinden istifade edilen koyun, attan sonra bozkır Türk topluluklarında ikinci dereceyi almakta idi. X. Yüzyıldan itibaren ise konar-göçer Türk topluluklarının hayatında ilk sıraya çıkmıştır.” (Çay, 1990: 7-8). Hayvancılığın buna bağlı olarak da çobanlığın en önemli mesleklerden, uğraşlardan biri olması, anlatmaya dayalı metinlerde karşımıza en önemli kahramanlardan birisi olarak çobanı çıkarmaktadır.

Çoban, pagan ve ilahi dinlerde olduğu gibi Türklerde de kutsal görülebilir. Çünkü Türk destan geleneğinde Oğuz Kağan gibi önderlerin çobanlık yaptığı bilinmektedir. Buradan, nasıl çoban sürüyü koruyup kollamak ve doyurmakla sorumluysa, bu liderlerin de milletin idaresi ve iaşesinden sorumlu oldukları, yani çobanlığın ve liderliğin işlevsel olarak paralellik gösterdiği çıkarılabilir. Çobanlığın, liderliğe hazırlık olarak algılanması da düşünülebilir. Destanlarda, ilahi dinlerde peygamberlerin yapmış olduğu çobanlığa benzer çobanlık yapmak, bu mesleğin kutsal

görülmesinde etkili olmuştur (Özdemir vd. 2013: 443). Oğuz Kağan Destanı'nda, doğuştan itibaren “yiğit olma” ihtirası ile dolu olan bu tip, her şeyden önce, hayvanlarla haşır neşir olmuş bir insandı. Oğuz at sürüleri besleyen, av avlayan ve akınlar yapan bir topluluğun çocuğu idi. Onun vücut yapısından başlayarak, bütün hayatına, dünya görüşüne ve dinine hâkim olan hayvan unsuru, büyük tabiat, kuvvet ve hâkimiyet ihtirası idi (Kaplan, 1996: 29). “Türk kültüründe Tanrıoğlu olarak nitelendirdiğimiz medeni kahramanların büyük ekseriyeti (Oğuz Kağan, Er Sogotoh Elley, İdigey/Edigey, Cengiz, Timur) büyükbaş mal, koyun ve yulky çobanıdırlar. Buradan da çobanlığın, Türk millî geleneğinde bütün manevî değerlerin temelinde durduğu görülür. Tanrıoğlu'na mal edilen bu görev, şamanların gök çobanları hakkında söyledikleri mitle uzlaşır. Bu mite göre gök çobanı Dededevey veya Çoban/ Çolpan'dır. Gök çobanları, hem Türk hem de Moğol-Burgat geleneğinde Tanrıoğullarının fonksiyonunu yerine getirirler. O halde kozmik hafızada yönetmek kodu, “çobanlık” terimi ile karşılanmış olur. Çoban, sürüyü korumakla ve beslemekle görevliyse Tanrıoğlu da bilgisi ve gücü ile milletini korumakla yükümlüdür.” (Bayat, 2011: 168).

Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz Kağan, hayvan sürülerini güden, avcılık yapan bir tiptir. At sürüleri, Oğuzlar için çok önemlidir. Sadece bir binit değildir; Türkleri göçebe yapan ve akıncı yaparak kavimler üzerinde hâkimiyet sağlayan temel unsurdur. Oğuz Kağan, at sürülerine zarar veren gergedanı öldürerek Türklerin servetlerini teşkil eden atlar konusunda ne kadar hassas olduğunu göstermiştir. Bu, çobanın koruyan, kollayan özelliğinden de ileri gelmektedir. Çoban, sadece sürüleri otlatan insan olmayıp medeni kahramanlık görevini de üstlenir.

Türklerin bozkır çobanlığında en çok geliştirdikleri alan at çobanlığıdır ve bu çobanlık gizli âlemlle bağılı, gizli sırlara aşına bir çobanlıktır. Diğer kutsal meslekler, örneğın demircilik, şamanlık, marangozluk gibi iki dünya arasındaki arabuluculuktur. Çoban, Türk kültüründe sadece koyun veya at besleyen kişi olmayıp aynı zamanda astral mitlerin de merkezi figürüdür. O sadece astral mitlerin, ecdat kültürünün değil, aynı zamanda folklorik metinlerimizin de kahramanıdır. Çobanlık en eski inanç öbeğinden astral külte, oradan da hami ruha, yatırları ziyaret edilen evliyaya kadar, hatta folklor metinlerinde verdiği söze emel etmeyen ve taş kesilen olumsuz tipe kadar uzun bir yoldan geçmiştir (Bayat, 2011: 167-168).

Bir bozkır kavmi olan Türkler, gizli bilgilere sahip çobanları İslamiyet'ten sonra ermişlik statüsüyle donatmışlardır. Nitekim Çoban Baba, Çoban Dede adıyla meşhur

zatların erenler kategorisine alınması, onların hakkında menkıbelerin oluşması, hatta birçok ermiş kişinin doğrudan doğruya çobanlık yapması çobanlığın tasavvufi bir özellik kazandığını gösterir. O bakımdan ister Anadolu’da ister Azerbaycan’da isterse de Orta Asya’da çoban yatırları veya çobanlara ait edilen yatırların, ziyaret yerlerinin mevcut olması, çobanların halk sofizminde oynadıkları rolle alakalıdır. Müslümanlığın kabulünden sonra veli kültü ile çaprazlaşan çoban kültürünün anlam bağlamında beslemek, artırmak ve en esası da yönetmek gibi birtakım kavram çalarlığı ortaya çıkmıştır. Kısacası, hayvanların ve çobanların koruyucusu olan atalar, zamanla halk sofizminin de etkisiyle evliya babalara dönüşmüştür (Bayat, 2011:180-181). Türklerin İslamiyet’e geçişi ile birlikte hayatın her alanında görülen değişim, düşünce dünyasına, olaylara ve kişilere bakış açlarına da yansımıştır. Bu durumdan çoban ve çobanlık da etkilenmiştir.

Çobanlığın peygamberlik mesleği olarak kabul edilmesinin ve Hz. Musa’nın çobanların piri sayılmasının birçok sebebi vardır. Hz. Musa, çobanlığı esnasında kullandığı asa ile daha sonra peygamberliği sırasında mucizeler göstermiştir. Çobanlık yaparak peygamberliğe hazırlandığı dönemde kendisine verilen asa, Allah’ın hediyesi olarak kabul edilir ve çobanlığın da sembolü olmuştur.

Peygamberler, peygamber olmadan önceki dönemlerde hayvan güderek, toplumun haramlarla dolu yaşamından uzaklaşmış ve temiz kalabilmişlerdir. Yüksek dağlarda, büyük yaylalarda Allah’ın kudretini anlayarak Allah’a samimiyetle inanmışlar, kendi acizliklerini ve zayıflıklarını görüp Allah’a sığınmayı öğrenmişlerdir. Aynı zamanda, çobanlıkları sayesinde idarecilik sanatında tecrübe kazanmışlardır. İnsanlar, doğadaki bitkilerden ve hayvanlardan ihtiyaçlarını gidererek gelişmekte, yaşamlarını sürdürmektedir. Birçok hastalığa hayvanlar ve bitkiler yol açtığı gibi, hastalıkların çaresi de yine bitkiler ve hayvanlardır. İnsanların yaşamına düzen verebilmek için gönderilen peygamberler, bitkileri ve hayvanları çobanlık yaptırılarak tanınmaları sağlanmış ve bu tecrübe insanlar için kullanılmıştır.

Sivas’ta görevini hakkıyla yapan, Allah’a sığınıp doğruluktan ayrılmadan sıdk ile çalışıp haram yemeyen çobanın yedi yıl sonra ereceğine inanılır (Üçer, 2011: 254). Halk inançlarında çoban kazancının diğer kazançlardan daha helal olduğuna inanılır. Hacca giden kimseler, hac için harcayacakları paraları, “haram karışmamış kazanç”la değiştirmek isterler. Bu maksatla, hacılar paralarını çobanların parasıyla değiştirmek ister

(Kalafat, 2011: 189). Bu tür yaklaşımlar, Türk halk kültüründe çobanlığa ve çobanlara verilen değeri göstermektedir.

Omzunda kepeneği, tuzluğu, dağarcığı, koynunda kavalı, elinde değneği, önünde sürüsü ve sürüyü gütmekte ve korumakta yardımcısı köpekleri ile çoban, sessiz yaylaların cesur efendisi, dağ başlarının yalnız bilgesidir. “Çoban durma” ile başlayan görevi, “sürüsünü gütmek”, “otlatma”, “yaylıma çıkarma”, “yaymaya götürme” ile meşakkatli ve mesuliyetli bir serüvenle devam eder. Halk inancında çobanlık mukaddes bir görevdir ve peygamber mesleği olarak bilinir (Üçer, 2011: 250). Çoban, sadece hayvanların bakımını üstlenmiş sıradan bir kişi olmadığı gibi, çobanlık da sıradan bir meslek değildir. “Çoban, folklor düşüncesinde doğanın kontrolsüz güçleriyle iletişim halinde gösterilir. Nitekim tıpkı at çobanları gibi koyun çobanları da koyunları tedavi eden, koyun hastalıklarını iyi bilen insanlardır. Çoban, aynı zamanda müzisyendir. Kamıştan kestiği neyle yanık şarkılar çalar ve koyunların daha çok süt vermesini sağlar. İşte veteriner musikici olan çoban, folklor metinlerinde gulyabaniyle anlaşma yapan, onu sürüyü vahşi hayvanlardan korumaya mecbur eden kişi olarak gösterilir. Belki de gulyabaniyle ilişkisine göredir ki bazı halklar (mesela Batı Rus köyleri) çobanı büyücü olarak kabul eder ve ondan korkarlar” (Bayat, 2011: 171). Bu durum İslamiyet öncesi şamanların, baksıların yapmış oldukları işlerin bir kısmını çobanlara yüklendiğinin göstergesidir.

Konar-göçer hayat bir yandan Türklerin maddi kültürlerinde, diğer yandan içtimai yapısında önemli bir rol oynarken, bu tarz hayat, Türklerin sosyal yapılarının askeri bir teşkilat halinde güçlenmesine de sebep olmuştur. Bu Türk topluluklarında görülen aile, oba, oymak, boy gibi sosyal gruplar bozkırın hayat şartları içinde onluk, yüzlük, binlik, tümenlik askeri birlikler halinde de kendiliğinden bir teşkilatlanmaya gitmek zorunda kalmıştır. Çünkü herhangi bir boy sürülerini ve otlaklarını elde tutabilmek için her türlü tehlikeye karşı savaşa hazır durumda bulunmak zorundaydı. Bu ise en küçük aile teşekkülünden boy teşkilatına kadar tam bir disiplin içinde bulunmayı, hareket etmeyi gerektiriyordu. Sayısı binlerle ifade edilebilen sürülere otlak bulabilmek, konar-göçer Türklere büyük bir hareket kabiliyeti verdiği gibi, sevk idare mahareti de kazandırmıştır. Bu bakımdan yüzyıllarca bozkır topluluklarının yerleşik toplumlar üzerindeki hâkimiyetlerinin sebebini bozkır hayat tarzında aramak gerekir. Bu özellik, bu hayat görüşü Osmanlı Devleti’nin kurucusu Osman Bey’in evlatlarına yaptığı öğütte açıkça görülür: “Olmasun ki oturak olasız, beylik Türkmenlik ve Yürüklük edenlere

kalur.” (Çay, 1990: 11-12). Yerleşik hayat hayvan sürüleri beslemeye uygun değildir. Bu sebeple göçebe yaşam tarzı hayvan beslemek için gereklidir.

Bu ifadeden Osmanlıyı kuran iradenin de hayvancılıkla uğraşan, çobanlığın ve buna bağlı yaşam şeklinin izlerini taşıyan bir kültürün ürünü olduğunu söyleyebiliriz. Bu kültürün izleri günümüzde de yaşamaktadır. Türklerin hayat felsefesini göstermesi bakımından Şavak Türkmenlerinden derlenmiş “Cefa istersen ek-biç, sefa istersen kongöç.” (Kutlu, 1987: 5) ifadesinden ve Uludağ Türkmenlerine ait şu dörtlükte çoban kültürünün ne kadar önemsendiğini anlayabiliriz:

“Ekme bağ, bağlanırsın,
Ekme ekin, eğlenirsin,
Çek deveyi, güt koyunu,
Bir gün olur, beylenirsin.”

(Çay, 1990: 10)

Göçebe çobanlık birçok bakımdan çiftçilikten üstündür. Hayvanları ehlileştirilip sevk ve idare etmek, yabani otları ehlileştirilmekten daha üstün görülmektedir. Çiftçi yetiştirdiği ham mahsulü doğrudan kullanabilirken göçebe çobanlar, yabani otları hayvanlara yedirerek ondan süt, et ve yün elde eder. Bunları yaparken de daha fazla sorunla karşılaşp güç fiziki şartlara uyması gerekir. Bu durum, hayvancılıkla uğraşan Türklerin çobanlık yeteneğiyle birlikte askeri teşkilatçılığını, yeteneklerini geliştirir. Zamanla ileri görüşlülük, fiziki dayanıklılık gibi meziyetlerle diğer milletleri de yönetmeye başlamışlardır. “Türk; hem çoban, hem seyis, hem cambaz, hem bir süvaridir. Arap müellifi Cahiz’in dediği gibi, hülasa Türk başlı başına bir millettir.” (Baykara, 2002: 291). Dünya coğrafyasında Türkler, kendisinden kalabalık milletlere üstünlük sağlamanın sebeplerinden birisi atlı çobanlıktan gelen teşkilatçılık ve dayanıklılıktır.

Çobanlık eski Türklerde önemli bir meslekti. Cemiyette önemli bir yeri vardı. Bunu Kırım Türklerine ait bir atasözü gayet açık bir biçimde ortaya koymaktadır : “Çoban ata binse, Tanrı’sını unuttur.”(Çay, 1990: 12). Hayvanları ehlileştiren ilk kavim olarak bilinen Türkler, ata binen ilk insan olarak bilinir. Atlı çoban kültürünün oluşmasını sağlayan Türkler, büyük devletler kurup diğer kültürlerin gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

I.1. Çobanın Tanımı

Çoban sözcüğü dilimize Farsça “çuban, şuban” sözcüğünden geçmiştir. Koyun keçi, sığır, manda sürülerini otlatan kimsedir (Türkçe Sözlük, 2005: 443). “Şu: koyun”, “ban: muhafaza eden” anlamına gelir. Koyun, sığır gibi hayvanları güden ve otlatan kimse, demektir (Meydan Larousse, 1992: 493).

“Çoban yahut çopan, Farsça galaban denilen at çobanına mukabil, bilhassa koyun ve sığır güdene delalet eder. Göçebelerin nazarında çoban, halkın aşağı tabakalarını temsil eder. Kelimenin bazen hakaret ifade eden bir manası da vardır; o zaman kelime, idare eden sınıflara mukabil, kaba ve cahil halkı gösterir. Bazen de çoban kelimesi, aksine olarak, destanî hikâyelerde hodgâm ve nankör efendisinin kurtarıcısı ve yardımcısı olarak, asıl halk kuvvetinin mümessili manasında kullanılır.” (İslam Ansiklopedisi, 2001: 439).

Eski Türkçede çoban terimi yerine “sığırtaç” kullanılmaktadır. Meydan Larousse, “sığırtaç” sözcüğünü “sığirtmak: durdurmak, yakalamak” sözcüğünden getirmektedir. Sözcüğün “seğirtmek” ile de ilgisi olabilir Farslarla ilişkiye geçildikten sonra küçükbaş hayvan güdücüsüne “çoban” denirken “sığır” sözcüğüne benzediği için büyük baş hayvan güdücüsüne “sığırtaç” denmiştir (İleri, 2011: 16).

Çoban, belli bir ücret karşılığında büyükbaş (inek, öküz, manda, deve) ve küçükbaş hayvanların (koyun, keçi vs.) hatta kaz gibi kümes hayvanlarının arazide otlatma ve bakımından sorumlu kişidir. Bu tür hayvanları yayan², otaran veya otlatan, güden ve bakımını yapan, insanların güvendiği, kendisine yolcuların eşlik ettiği, içinde yaşadığı doğayla özdeşleşmiş, maddi kaygıları geri planda tutan kişiye “çoban” denir (Özdemir vd. 2013: 443). Çobanın genellikle kendisine emanet bırakılan hayvanlara en iyi şekilde bakan ve güvenilecek bir kişi olarak karşımıza çıktığını görmekteyiz.

I.2. Çobanın Yetiştirilmesi

Geleneksel bir kurum özelliği gösteren çobanlık, babadan oğla geçen bir meslek ve uzmanlık dalıdır. Çobanlık, küçük yaşlardan itibaren bizzat yaşayarak öğrenilir. Etrafta tecrübeli çobanlar varsa öğrenme daha kolay ve sağlam olur.

Anadolu’da çocuklar 6-7 yaşlarında kuzu gütmeye başlarlar. Bu yaşlarda büyüklerinden sık sık bilgi alırlar. Hayvanların nasıl otlatılacağını, ne zaman ve ne kadar tuz verileceğini, ne zaman sulanacağını, öğrenirler. Şavak Türkmenlerindeki

² Hayvan veya hayvan sürüsünü önüne katıp otlatarak sürmek (Türkçe Sözlük, 2005: 816).

çocuk oyunlarında çobanları taklit ederler. Kuzu gütme 11-12 yaşlarına kadar sürer. Bu yaşlardan sonra erkek çocuk, yetişkin çobanların yanında sürünün yardımcı çobanlığını yapabilecek durumdadır. On sekiz yaşına gelen genç, artık çobanlığın tüm görev, bilgi, beceri ve sorumluluklarıyla donatılmış bir çoban adayıdır (Kutlu, 1987: 88-89). Erkeklerin çocukluk yaşlarında başlayan ve yetişkin yaşlara gelene kadar sürdürülen eğitim süreci içerisinde çobanlık büyük önem taşımaktadır. Çobanlar, tecrübe ile edindikleri mesleklerini gerçekleştirebilmek için gerekli bilgileri, usta-çırak ilişkisiyle kazanmaktadır. Tecrübeli çobanın talimatları ve yol göstermesi, diğer çobanların yetişmesinde önemli bir unsurdur.

Anadolu'da çocuğun gelecekte iyi bir çoban olabilmesi ve iyi bir çoban olarak yetişebilmesi konusundaki istek ve beklentiler, bazı inanç, tasarım ve uygulamalarda da kendisini göstermektedir. Nitekim doğum sonrası, çocuğun göbek bağıyla ilgili olarak yapılan yaygın uygulamalardan biri, yeni doğan erkek çocuğun göbek bağının kom³ içine ya da komun damına atılması şeklindedir (Kutlu, 1987: 88). “Eskişehir ili merkez Türkmentokat köyünde yeni doğan çocuğun göbeğini kız ise sandıkta saklarlar, erkeğe ahıra gömerler, malcı olsun diye.” (İleri, 2011: 17). Buna benzer gelenekler, gelecekte çocuğun çoban olmasını belirleyen inanç ve tasarımdan kaynaklanan bir tutumu açıklaması bakımından ilginçtir. Bu nokta aynı zamanda, çocuğu nasıl bir kültürel ortamın beklediğini ve gelecekte nasıl bir ortam içinde yetiştirileceğini göstermesi bakımından da önemlidir.

Geçimini hayvancılığa dayamış toplulukların istek ve beklentilerine uygun olarak, kişilerin hayatı boyunca edindikleri bilgi ve becerilerin birçoğu, çoban ve çobanlık çevresinde kümelenmektedir.

I.3. Çobanlık Türleri

Zamanla hayvan sayısının artması ve hayvan çeşidinin çoğalması sonucu, yaptıkları işlere göre çobanlara da değişik adlar verilmiştir.

Eski Türklerde çobanlar, ekseriya güttükleri sürülere, hususiyetlerine göre adlandırılırdı. Mesela, yilkıcı, “at çobanı”, koycu veya koyçı, “koyun çobanı”, maçlı, “sığır çobanı” gibi. Anadolu'da olduğu gibi, Ortaasya'da da, yilkı veya ilkı sözleri, çobanlık hayvanlar için, tavar (davar) ve mal sözleri ile eş manada söylenmiştir. Hatta bazı Osmanlı metinlerinde çobana bile, davar eri diyecek kadar ileri gidilmiştir. (Ögel,

³ Ağıl, davar ağılı. (Türkçe Sözlük, 2005: 1203).

1985: 31). Hayvan güdenlere büyükbaş güdücüsü, küçükbaş güdücüsü ayrımı yapılmaksızın “sığırtmak/ç”, Çağatay Türkçesinde koyun güdene “koyçı” denmektedir. Eski Anadolu Türkçesinde çoban için “güden”, “güdücü”, “yunt oğlanı (at bakıcısı)” adlandırmaları da vardır. Anadolu’da büyükbaş hayvana “sığır”, küçükbaş hayvana “davar” denir. Bu hayvanların bakımı, beslenmesi, sulanması ve güdülmesi işlerini yapanlara “kuzu çobanı, koyun çobanı, keçi çobanı, sığır çobanı” terimleri türetilerek sözcüğün kullanım alanı genişlemiştir. Kümes hayvanlarından yalnız kaz için ayrıca “kaz çobanı” terimi de vardır (İleri, 2011: 16).

Sivas’ta, büyükbaş hayvan sürüsüne sığır, nahır ve hargele gibi adlar verilir. Dana sürüsü (at ve eşek de bu sürüde olur), davar ve kuzu (körpe sürüsü; kuzu ve oğlak) sürüsü olmak üzere dört ayrı sürü olduğu gibi bunların çobanları da ayrı ayrıdır. Sivas’ta özellikle koyun ve keçi gibi hayvanların ortak adı olarak kullanılmakta olan davar sözcüğü Eski Türkçede tavar, mal ve servet anlamına gelmektedir. Davar çobanlığı, büyükbaş hayvanların çobanlığından daha fazla emek ve itina ister (Üçer, 2011: 250).

Büyükbaş hayvanlar ile küçükbaş hayvanların fiziki yapıları ve beslenme gereksinimleri birbirinden farklı olduğu için bu hayvanların çobanları tarafından güdülmeleri ve yaylıma çıkarılmaları arasında çeşitli farklılıklar mevcuttur. Bu farklılıklardan dolayı da bir çoban, yalnız koyun çobanlığı ya da yalnız sığır çobanlığı yapmaktadır.

Bahaeddin Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş adlı eserinde çobanların yaptıkları işlere göre çeşitlilik gösterdiğini belirtmiştir. Baş çobanın yanında, diğer çobanlar, çoban yamakları ile süt sağanlar da bulunurdu. Mesela, büyük bir memur gibi olan Çoban Kara-Beg’in emrinde, dokuz çoban bulunuyordu. Bu dokuz çobanın her biri de bir yaylanın hâkimi gibi idi. Onların da maiyetlerinde bir sürü insan vardı (Ögel, 1985: 16). Sorumluluğu fazla olan bir baş çobanın ve ona bağlı çobanların olduğu görülmektedir.

En çok bilinen başlıca üç tür çobanlık vardır: Davar çobanlığı, kuzu çobanlığı, sığır çobanlığı. Bunların dışında da yöreden yöreye değişen çobanlık türleri vardır.

Davar çobanlığı: Koyun ve keçilerin karışık olduğu sürünün bakımıyla görevli çobanlardır. Her 500-600 baş hayvandan oluşan bir sürüde bir ya da iki davar çobanı bulunmaktadır. Davar çobanları, sürüdeki görevleri açısından ikiye ayrılmaktadır (Kutlu, 1987: 91).

Baş Çoban: Eski Türklerde baş çobana “eke” adı verilirdi (Ögel, 1985: 91). En yetkili çoban baş çobandır. Bunlar bir çobanda olması gereken özelliklerin tümüne sahip, uzun süre çobanlık yapmış, tecrübeli ve yaşlı çobanlardır. Sürünün tüm sorumluluğu bu çoban üzerindedir (Özen, 2010: 39).

Ayak Çobanı (Sürücü) : Sürünün baş çobandan sonra gelen ikinci çobandır. Çoğunlukla gençlerden olan ayak çobanı “sürücü” adıyla da bilinir. Sürünün arkasından yürür. Baş çobanın denetimi altındadır. Baş çobanın yanında çıraklık devresini tamamlar, baş çobanın yardımcısıdır. Çoğunlukla mal sahiplerinin çocukları, ayak çobanlığına gider (Kutlu, 1987: 91).

Kuzu Çobanlığı: Kuzu çobanına “körpe çobanı”⁴ da denir. Kuzu doğumlarından yaylada kuzuların sürüye katımına kadar olan dönemde oluşturulan kuzu sürülerini güden çobanlardır. Kuzu çobanlığı belli sorumlulukları gerektiren bir çobanlık türüdür. Yeni doğmuş kuzuları olatmaya alıştırmak, kuzu çobanının en önemli görevidir. Köyde ve yaylada koyun sürülerine bakarak sayıları daha az olan kuzu sürülerinin başında çoğunlukla bir çoban bulunur. Zaman zaman gençler, kadınlar ve çocuklar kuzu çobanlığı ya da kuzu çobanının yardımcılığını yaparlar (Özen, 2010: 39).

Sığır Çobanlığı: Eski Türklerde baş çobana “kezekçi” adı verilirdi (Ögel, 1985: 91). Yaylaya çıkarılmayan ve sayıları çok az olan büyükbaş hayvanların köydeki bakımlarından sorumlu çobanlardır. Sığır çobanlarına “nahırcı” denilmektedir. Nahırcılık, önemli bir çobanlık türü değildir ve fazla bir uzmanlık gerektirmez. Köy içinde kız çocuklarının bile nahırcılığa çıktıkları görülür. Köylerde az sayıda bulunan büyükbaş hayvanlardan birleştirilerek oluşturulan sürüde “nöbet” ya da “sıra” denilen ve her aileden bir kişinin belli sürelerde görev aldığı çobanlık türüdür (Kutlu, 1987: 92). Büyükbaş hayvanları güden çobanlar, sabah sürüsünü toplayarak yaylıma çıkarır, yayar, otlakları, dağı taşı dolandırır, çeşme başındaki yalıklarda, dere kenarlarında sular. Gün batımından önce hayvanları getirir. “Sabah nahıra, akşam ahıra” cümlesi, sığır çobanının hayatını özetler (Üçer, 2011: 253).

Döl Çobanı: Doğum zamanı sürüye bakan, hayvan doğumlarından iyi anlayan, kuzusunu kaybeden koyunların kuzusunu bulup emzirten çobanlara döl çobanı denmektedir. Döl çobanları daha çok, tecrübeli baş çobanlar arasından seçilmektedir. Döl çobanı, sürüdeki her koyunu ve kuzuyu tanıyan bir çobandır.

⁴www.sanatalemi.net/Pekşen, 2013.

Alınççı Çoban: Sürüyü sabah sağımından akşam sağımına kadar geçen sürüde (alınç zamanı), gün boyu, köyün ya da obanın yakınındaki otlaklarda otlatan çobandır. Çoğunlukla gençlerin ve çocukların yaptığı bir çobanlık türüdür.

Aluta Çobanı: Hasta, zayıf düşmüş hayvanların çobanıdır. Ana sürüden hastalık ya da benzer sebeplerle ayrılan hayvanlardan oluşan sürünün bakımı ve beslenmesi ile sorumlu çobandır. Daha çok hayvan hastalıklarından anlayan çobanlar arasından seçilir (Kutlu, 1987: 92).

Davarlar yaz ve güz olmak üzere iki ayrı dönemde otlatılır. Bunlara yaz çobanı ve güz çobanı denir (Özen, 2010: 40). Çobanlar, sahip oldukları özelliklere, göttükleri hayvanlara göre çeşitlenmekte ve buna göre adlandırılmaktadır.

I.4. Çobanın Görevleri

Bütün meslekler gibi çobanlık da zekâ, bilgi, beceri ve özveri ister. Hayvan sürülerinin sağlıklı olmasında, hayvanlardan en üst seviyede verim elde edilmesinde çobanın önemli görevleri vardır.

Bu görevler şunlardır: Bir veteriner gibi hayvanların sağlığı konusunda gerekli bilgiye pratik anlamda sahip olmak ve hayvanı rahatsız eden (boynuz batması, dikenli ot, pıtırak, çağıldak gibi) her şeyi kontrol etmek. Pratik olarak mevsim geçişlerinde sürüyü bulaşıcı hastalıklardan korumak. Bulaşıcı hastalık tehlikesi olan alanlara ve sürülere kendi sürüsünü sokmamak. Döllenme zamanını bilmek, dölleyecek damızlık erkekleri seçmek, bakımını yapmak ve sürü içindeki her bir hayvanın döllenmesini sağlamak. Doğum zamanlarında gerekli tedbirleri almak. Yöredeki otlakları ve yayılım alanlarını bilmek, ot çeşitlerini tanımak. Sorumlu olduğu sürüsünü yormadan ve fazla gezdirmeden nerede, ne zaman ve nasıl otlatacağını, dinlendireceğini bilmek. Köydeki ekili ve çayırılık alanlara zarar vermemek. Sürüsünü kaybetmemek, başka sürülere karışmasını engellemek. Sürünün lideri olan hayvanı veya sürüden ayrılan hayvanları göz önünde bulundurmak. Eğitimli çoban köpeği beslemek, böylece vahşi hayvanlara ve hırsızlara karşı sürünün güvenliğini sağlamak. Kırkmak (küçükbaş hayvanların yünlerini almak) ve çimdirmek (yıkamak). Sürünün gece barınacağı yeri seçmek. Sürüsünü en iyi şekilde doyurmak. Çoban, mevsime ve günün şartlarına göre sürünün nerede ve nasıl otlatılacağına karar verir. Bu konuda “çoban yıldızı” ve “tecrübeli çoban” hariç hiç kimseden yardım almaz (Özdemir vd. 2013: 450).

Çobanlar, sürülerindeki hayvanların sayısını bilir. Koyunların noksan olup olmadığını anlamak için sürüyü belirli aralıklarla saymak da çobanın görevleri arasındadır. “Büyük bir sürü söz konusu olduğunda, hayvanları saymak dikkat gerektiren bir iştir. Keçiler veya koyunlar dar bir yerden geçirilerek tek tek sayılır. Genç bir erkeğin zekâsı sürüsündeki hayvanları doğru sayıp saymadığıyla da ölçülür. Bunu yapabilecek yetenekte olmayan erkeklerle alay edilir ve genç kızlar böyle birisiyle evlenmeye pek istekli olmazlar (Johansen, 2005: 70).

Yusuf Has Hacib’in Kutadgu Bilig adlı eserinde hayvan yetiştiriciliği ve hayvancılık hakkında şu ifadeler yer verilmiştir: “Hayvan sürülerinin başında hayvan yetiştirenler durur. Bunlar doğru ve dürüst insanlardır, hiçbir gizli kapaklı tarafları yoktur. Kimseye yük olmazlar. Yiyeceği, giyeceği ve ordunun binek atı, aygırı ile yük hayvanlarını bunlar yetiştirir. Kıymız, süt yahut tereyağı, yün ve yoğurt, peynir ile evin rahatını temin eden yaygı ve keçe hep bunlardan gelir. Ne isterlerse ver, ne lazım olursa al; hile bilmeyen bu zümrenin daima doğru hareket ettiğini gördüm.”(Arat, 1994: 318-322). Bu ifadelerden Türkler arasında çobanlığın önemini ve çobanların özelliklerini, o günkü şartlarda çobandan beklenenleri görmekteyiz.

Çobanların köydeki görevleri, yayladaki görevlerine nazaran daha azdır. Çobanın, kış aylarında komda bulunan hayvanları yemleme, tuzlama, sulama, kom dışında havalandırma, kom temizliği gibi görevleri vardır. Çobanların köydeki günlük iş düzenleri, sürünün sabah (kuşlukta) yemleme sonrası sulanmasıyla başlamakta, daha sonra sürüyü davar yataklarına yatırmak, iyi havada merada otlatmak, komda yemlemek, akşam yemleme öncesi bir kere daha sulamakla sürdürülmektedir. Çobanların yayladaki günlük iş düzenleri, gündüz obada uyumak, gece ise, hayvanları otlatmak gibi sınırlı görünse de bir dizi yoğun işlerle yükümlüdürler. Yaylada, akşam berisinden sonra sürüyü otlatmaya çıkaran çoban, geceyi otlakta sürü ile birlikte geçirmektedir. Çobanların, hayvan otlatmanın yanı sıra, hayvan doğumlarında ve doğum sonrası bakımlarında, koç katımında, kırkımda, süt sağımında ve hayvan hastalıklarında etkin görevleri vardır. Özellikle sürüyü ayı ve kurt saldırılarına karşı koruyabilmek başlıca görevlerindedir. Çobanlar gerek vahşi hayvanların saldırılarında gerekse göçlerde insanlar tarafından çalınan, yitirilen hayvanları ödemekle sorumlu değildir. Zarar sürü sahiplerince üstlenilmektedir. Bu konuda çobanın iyi niyetinden kuşku duyulmazsa da, özellikle kurt saldırılarında yitirilen hayvanların bir nişanını (işareti) getirmek, çoban töresidir. Bu nişana “berat” denir. Berat daha çok hayvanın

işaretli kulağı ya da derisi olmaktadır. Beratı getiremeyen çoban, yitirdiği hayvanı ödemekle yükümlü değilse de bu tür çobana iyi gözle bakılmaz, kınanır (Kutlu, 1987: 94).

İslam anlayışı içinde hayvanlara sebebi olmadan vurmak veya eziyet etmek, büyük bir günah sayılır. Hayvanlarını dikkatsizlik yüzünden yaralayan genç çobanlar, sert ve kızgın bir şekilde dinsiz nitelendirmesiyle azarlanır ve günlerce yaşlı kadınların özellikle cezalandırıcı davranışlarına maruz kaldıkları olur. Güney Anadolu'daki Yörükler, hayvanlarına çok değer verir. Çoban ne kadar yorgun olursa olsun, hayvanların mümkün olan en iyi yemle beslenme ve düzenli olarak sulanma öncelikleri vardır (Johansen, 2005: 82). Çobanlık, bir ücret karşılığı olarak yapılsa bile hayvan sahiplerinin hakkını daima ön planda tutmayı gerektirmektedir. Bu bilinç çobanları büyük bir sorumluluk altında bırakır. Hayvan hakkı konusunda da çobanlar duyarlı olmalıdırlar. Ayrıca hayvanların birbirlerine zarar vermemesi için gerekli tedbirleri almalıdır. Hayvanlar doğal nedenlerden dolayı zarar görürlerse mal sahibine bunu dürüstçe açıklamak gerekir. Kısaca çobanlar, “insan-hayvan” arasındaki etkileşimin ve karşılıklı beklentilerin sağlıklı/maksimum gerçekleşmesinde aracı konumdadır. Çoban öncelikle insanların güvenini kazanmak zorundadır. Ayrıca onlar kolay kolay toplum içinde yer almazlar ve bu zorunluluk kişiliklerini korumalarında en büyük etken olmuştur. Bu nedenle kırlarda tek başına düşünen ve karar veren çoban, kendi hatasını kolaylıkla görebilecek ve bunu en kısa sürede telafi edecek zihin berraklığını muhafaza edebilmektedir (Özdemir vd. 2013: 450-451).

Vaktinde sulanan, zehirli ottan, kırağıdan uzak tutulan, karnı iyi doyurulan davarlar, mal sahibinin yüzünü güldürür. Dolayısıyla da çobanın itibarını artırır. Sivas, İlbeyi Türkmenleri arasında şu söz yaygındır: “İyi gelin dövülmez, iyi çoban kovulmaz.” İşini layıkıyla yapamayan çoban, sürünün kırılmasına sebep olabilir. “Çevir yatsın, ayım yetsin” denir bu tür çobanlara. Kendisinden memnun kalınmayan çobanlar, usulüne uygun bir şekilde değiştirilir.⁵

Görevini iyi yapabilecek çobanları belirlerken tecrübelerden hareketle bazı yaklaşımlar geliştirilmiştir. “Çoban seçilirken, çobanın sofrada yemek yiyişine bakılır. Sofrada yemek yerken çoban, pratikse yemeğini çabucak yiyip de hayvanlarına yürüdüyse anlaşılır ki o çoban koyunu iyi güdecektir. Ama oturup da saatlerce yemek yemeğe kalktıysa, bu çoban uyuşuktur. Hayvanlara tam olarak bakmayı beceremez.

⁵www.sanatalemi.net/Pekşen, 2013.

Çobanın iyisi pratik olacak, yemeğini hızlı yiyecek, gittiği yere hızlı gidecek.”(Çobanoğlu, 1999: 174). Çoban seçmek çok önemlidir. Çünkü yanlış bir seçim, sürünün güvenliğini, elde edilecek verimi de etkileyecektir.

Çobanın bu birikiminin temelinde, büyüklerinin anlattıkları ve onlardan gördükleri yatmaktadır. Ona bu yetenekleri, usta-çırak anlayışı içinde oluşan bilgi aktarımı kazandırmıştır. Kolay gibi görünen ama kutsallık yüklenmiş çobanlık; önemli tecrübe, gözlem isteyen bir meslektir.

I.5. Çoban Hakkı

Çobanlar bu işi hayatlarını idame ettirmek için yapmaktadır. Yaptıkları işin de, her işte olduğu gibi, bir karşılığı vardır. Çobanın ücretine hak denir ve önceden belirlenir.

Eski Türklerde çoban hakkı için “çobansalık” sözcüğü kullanılırdı (Ögel, 1985: 15). Çobanlar büyük sürü sahipleri tarafından, özellikle yayla dönemi içinde tutulmaktadır. Köyde hayvan sayısı az olanlar, kendi aralarında anlaşarak bir sürü oluştururlar. Bu sürüye sıra ile çobanlık yapılır. Bu özellik, yani ortaklaşa çobanlık, çoban emeğinin karşılığı olan ve “taban hakkı” adıyla bilinen çoban hakkını ortadan kaldırmaktadır. Bu tür çobanlıkta çoban hakkı olmaz ve çobanın ihtiyaçları kendi ailesi tarafından karşılanır. Köy içinde sürüler için bir ya da iki çoban bulunur. Bu çobanlar kışı komlarda geçirirler. Yaylada koyun sayısı az olanlar kendi sürülerine kendileri çobanlık yapar. Ortaklaşa çobanlık, yaylada aynı oba içinde de sıra ile sürülür (Kutlu, 1987: 92-93).

Görev yapacağı altı ayın sonunda çobanlara hakkı verilir. Sivas'ta “Gütme söz anlamazın koyununu, güdersen de alma hakkını.” atasözü, söz anlamaz ve iş bilmezlerle yola gitmenin ne kadar zor olduğunu belirtmek için kullanılır. Daha önce de belirttiğimiz gibi halk inancına göre çoban kazancı en helal kazanç olarak bilindiğinden hacca gidecek bazı kimseler, paralarını çobanın ücreti ile değiştirirler. Sivas'ın İlbeyli yöresinde çobanın ücretinden başka diğer hakları şöyledir: Süt hakkı: Çobanın bir gün süt sağma hakkıdır. Anlaşmaya bağlı olup çoban tüm sürüyü kendisi için sağlar. Yemek Hakkı: Sürü sahipleri, sırayla çobana yemek vermek zorundadır. Kaç gün yemek verecekleri, kişilerin sahip oldukları koyun sayısına bağlıdır. Yün Hakkı: Kırkım zamanı çobana bir yapağı yün verilir. Koyun sayısı çoksa sahibi iki yapağı verir. Ayrıca çobanın ayakkabı ve sigara hakkı da vardır (Üçer, 2011: 256).

“Mal sahiplerince mart-nisan gibi bahar aylarında çobanlar tutulur. Çoban durma denilen bu işlemde sonra herkes kendi sürüsünün çobanıdır artık. Hayvan başı, yani mal sayısınca anlaşma yapılarak davarı, sürüyü teslim alan çobanın giyeceği, karnının doyurulması da hayvan sahiplerinin tekelindedir. Para, ekseriyetle koç tesliminde verilir. Köylerin ileri gelenlerinin kiraladığı, ağa tabir edilen kişilerce tutulan çobanların ücretini, gözetimini, esvaplarını, sigarasını ağa ayarlar. Köyün maddi durumu zayıf kişileri, kendi hayvanlarını ağanın kine katar, sayısınca parayı, ellerine geçtikçe ağaya verirler, kendileri çobanla muhatap olmazlar. Çobanların ücreti hayvan başına göre karşılıklı anlaşmayla yapılır. Parasına olduğu gibi buğdayına, hayvanına da olabilmektedir. Eğer hayvanına ise temmuz ayında, kuzu iken mal sahibi ile anlaşır. En iyi erkek kuzuların bir kaçını koçluk için kendine ayıran mal sahibi, çobanın kalan kuzulardan seçim yapmasını ister. Çoban hakkı olan bu kuzuya kimse dokunamaz. Ağalar tarafından çobanlara yün, peynir, yağ gibi ikramlarda da bulunulur. Öğlen öğünü için karnını doyuracak kadar sütü çoban bakracına sağıp içmek, başına bir kaza gelen hayvanın murdar gitmemesi için kesmek, (hatta pişirip yemek) salahiyeti de verilir.”⁶

Sürelî çobanların çoban hakkı daha çok ücret karşılığında olmaktadır. Baş çoban ücreti ayak çobanı ücretinden fazla olmaktadır. Yerleşik köylerin tümünde, koyun sayısı çok olan sürü sahipleri tarafından çoban tutulmaktadır. Çobanlar devamlı ya da vadeli denilen, sürekli ya da belli süreler için tutulur. Devamlı çobanlıkta çoban, 3-5 yıl ya da daha uzun süreli olarak tutulmaktadır. Çoban, mal sahibinin yanında uzun yıllar çobanlık yapar. Bu tür çobanlıkta taban hakkı her yıl için yirmi koyuna bir kuzu olarak hesaplanmaktadır. Bunun dışında, çobanın yemesi-içmesi, sigarası, araç-gereçleri; keçesi, ayakkabısı (lastik), elbisesi, silahı gibi ihtiyaçları mal sahipleri tarafından karşılanır. Çoban emeğinin karşılığı olan taban hakkı, her yıl köyde koç katımı sonrasında verilmektedir. Sürekli çobanlar her yıl aldıkları kuzuları aynı sürü içinde bakmayı sürdürürler. Giderek çobanın da sürü içindeki kendisine ait hayvan sayısı çoğalmakta ve mal sahibiyle ortak olmaya kadar varabilmektedir (Kutlu, 1987: 93). Bu durumun benzeri geçmişte de görülmektedir. “Türk beyleriyle yerli çobanlar arasında bir ortaklık şartı bulunuyordu.”(Ögel, 1985: 32).

Kars yöresinde çobana otlattığı her yirmi koyun için bir kuzu verilir. Koyun sayısı yirminin katları değilse, kuzunun kesirli bedeli para olarak çobana ödenir. Çobana

⁶www.sanatalemi.net/Pekşen, 2013.

verilecek kuzular şöyle belirlenir: Bütün kuzular bir yere toplanır. Komşulardan birçok kimse hazır bulunur. Çobana on beş kuzu verilecekse orada bulunan kuzu sayısı iki yüzden fazla ise, komşuların huzurunda “haydi at bakalım değneğini” derler. Çoban değneğini kuzu sürüsünün ortasına doğru atar. Kuzular ürkererek ikiye ayrılırlar. Orada bulunanlar hemen araya girerek, hem ayrılmayı kolaylaştırır, hem de tekrar karışmalarına engel olurlar. Çobana sorarlar “hangi bölüğü daha çok beğeniyorsun?” İki grup içerisinde birini beğenmekte serbest olan çoban, beğendiği grup içerisinde hakkı olan kuzuları seçer. Kimse çobana karışmaz (Köse, 1966: 3960). Çoban, değneği ile koyunları gütmüştür ve hakkını alırken de değneğini kullanmaktadır. Çoban hakkı değneğin hakkı olarak yorumlanabilir. Çobanın kazancı en helal kazançlardandır. Meşakkatli bir uğraştan sonra, hakkını alırken çobanın isteğine herkes saygı gösterir.

Çoban hakkı olarak verilen koyun sayısı, yöreden yöreye farklılık göstermektedir. “Ağrı bölgesinde genel olarak bir çoban için 25-30 koyuna bir kuzu hak kesilir. Ayrıca çobanın giyimi de, keçesi de sürü sahibine aittir.” (Taner, 1980: 26). Hakkari’de çobanlar, hala çobanlık ücreti olarak para yerine koyun sayısı ile anlaşmaktadır. Bir yaz sezonunda çobanlık yapan kişi 30-35 koyun kazanabilmektedir. Bu durum, beraberinde bazı beklentileri de şekillendirmektedir. Hakkari’de evlilik çağına gelen köylü bir genç, utancından annesine, babasına “Beni evlendirin” diyemez. Ailesinin maddi durumu iyi bile olsa, hem rüştünü ispatlamak, hem cesaretini göstermek, hem de utancından söyleyemediği evlilik isteğini ima etmek için, تنها bir yerde annesine: “Anne köyün içinde aylak, aylak gezmek istemiyorum, babama söyle ben gidip çobanlık yapmak istiyorum.” demesi, hem anneyi hem babayı çok sevindiren bir durumdur. Bir gencin ilk yılda getireceği koyunlar evleneceği kızın başlığına yetiyor ve artıyordu da. (Hâlâ gelinlere biçilen başlık bedelleri belli sayıdaki koyun veya o sayıya karşılık gelen paradır.) İkinci yıl, getirdiği koyunlar geçimi için yeterlidir. Üçüncü yılın sonunda o artık yeteri kadar hayvana sahiptir ve birlikte yaşadığı ailesinden ayrılarak eşi ile ayrı bir evde hayatını devam ettirebilir duruma gelebilir.⁷ Çobanlara verilen hak, onların geleceğe dair planlarını etkilemesi açısından da ayrı bir önem taşımaktadır.

Sivas Divriği’de “başölmez” adı verilen bir gelenek vardı. Mal sahiplerince davarlar çobana teslim edilir, hayvanların sayısı sabit kalır, koyunlar çoğalsa da ölse de verilen belli sayıdaki koyunun sütü, yoğurdu ve yağı hayvan sahibine gönderilir,

⁷<http://www.yuksekovahaber.com/yazi/sivan-u-berivan-2-1577.htm>, 2012.

koyunların sayısındaki artış da çobanın kârı olurmuş. Başölmez geleneği şimdilerde uygulanmamaktadır. Merkezde oturup sürüsü bulunan mal sahipleri çevre köylere hayvanlarını teslim ederler, gelirini şehirde kullanırlarmış. Başölmez denilen bu âdette, çobana verilen sayı değişmezmiş. Mesela yirmi koyunu olan mal sahibi, bunu çobana verir, aradan on yıl geçse de koyunlar, çoğalsa da ölse de mal sahibi yirmi koyunun gelirini almış⁸.

Halk tasavvufunda “hak”, “hakkın geçmesi”, “haklaşmak-helalleşmek” geniş yer tutar. Çalıştırılan her hizmetlinin hakkı verilmelidir. Bu hakların arasında çoban hakkının yeri farklıdır. Çoban hakkına karşı haksızlık yapılmaması konusunda hassas davranılır. Kızına âşık olduğu ağasının verdiği sözü tutmaması sonucu büyük kayıplara uğrayan ağa efsaneleri⁹ anlatılır (Kalafat, 2011: 188).

Çoban hakkını sorumlu olduğu hayvan sayısı, çobanlık süresi gibi faktörler belirler. Belirlenen ücret dışında çobanların giyim kuşamı, yemeği, sigarası da sürü sahibi tarafından karşılanır. Çobanlık zor bir meslek olup çobana sürüye emeği karşılığında sütünden, yününden faydalanmasına izin vermek gelenek haline gelmiştir.

II. ÇOBAN ARAÇ-GEREÇLERİ VE YARDIMCILARI

Türk kültüründe çobanlık derin kültürel geçmişi olan bir meslektir. Çobanın birinci vazifesi büyük ölçüde hayvanları ehlileştirmek, sayılarını artırmak ve dış tehlikelerden korumaktır. Her meslekte olduğu gibi çobanlığın icrasında da kendine has araç-gereçlere ihtiyaç duyulur.

II.1. Çoban Araç - Gereçleri

II.1.1. Aba (Kepenek)

Türklerde keçe yapımı, hayvancılık ve özellikle de koyun yetiştiriciliğine önem verilmesi, soğuk iklim koşulları ile konargöçer hayat şartlarına bağlı olarak Orta Asya bozkırlarında doğmuştur.

Bugün Anadolu’da kepenek ismiyle bilinen ve çobanlar arasında kullanılan giysiye, Divanü Lûgat-it Türk’te “yaptaç” adı verilirdi (1999: C- III, 38). Çobana ait araç-gereçlerin başında çoban giyimini tamamlayan keçe gelmektedir. Keçe, çobanları gündüz sıcağıdan gece ise, soğuktan koruyan kolsuz, sırtta taşınan çoban giysisidir.

⁸www.sanatalemi.net/Pekşen, 2013.

⁹“Efsanelerde Çoban” başlığında örnekler verilmiştir.

Çobanlar, gündüz güneş altında gölge ihtiyacı duymaksızın keçe içinde yatabilmektedirler. Gece de aynı keçeye sarılarak yatarlar (Kutlu, 1987: 95). Eskimez bir çoban giyeceğidir keçe. Çobanların omuzlarına aldıkları dikişsiz, kolsuz, keçeden üstlüktür. Türkçe sözlükte bu sözcükle ilgili bir de deyim vardır: “Kepenek altında er yatar.” (Türker, 2012: 83).

Türk çobanlar, tarih öncesi ve Selçukludan günümüze kadar tepme keçeden yapılmış olan kepenekleri kullanmışlardır. Gerektiğinde, başı yağmurdan ve tipiden korumak üzere, kepeneklerin arkasına külah şeklinde yine keçeden yapılmış bir çeşit başlık ilave etmişlerdir. Kepenekler, özellikle çobanları simgeleyen bir giysi özelliği taşımış ve “Kepeneği olan kimse ıslanmaz, gemli at hoşarılanmaz.” cümlesi ile Selçuklu döneminin atasözleri arasına da girmiştir (Soysaldı, vd. 2010: 833).

Kepeneklerin omuz uçları sivri yapılıdır. Çobanlara kepeneginizin uçları neden sivri yapılıdır diye sorulduğunda: “Heybetli görüntü hem insanları hem hayvanları ürktüyor. Yırtıcılar saldırdıklarında karşısındakini korkutmak için kürklerini kabartırlar. Bizim kepenegimiz de öyledir. Ayıları, kurtları ve çakalları, kepenegimizin sivri uçları korkutup caydırıyor onları.” derler¹⁰.

Omuzlara alınarak giyilen kepenek, kolsuzdur. Omuzlara alınarak giyilir. Boyun ve baş dışarıda kalmak üzere vücudu bir kabuk gibi sarar, boyu diz kapağını geçer. Önü düğmesiz; ancak iyice kavuşarak göğsü tamamen kapatır. Yapılan kepenekler evladiyeliktir. Çobanın ömrü boyunca dayanır. Yaklaşık sekiz kilogram yün kullanılarak yapılır. Günümüzde de keçeciler tarafından ısmarlama yoluyla üretimi devam etmektedir. Kepenek, genellikle çobanların vücut ölçülerine göre yapılır. Kepenekler nakışlı ve nakışsız olarak yapılabilir. Çobanın adının yazılı olanlarının yanında ustanın ismi ve şehri yazılı olanları da vardır (Begic, 2012: 219). İyi yapılmış bir çoban keçesine, kurşun işlemez diye iddia edilir.¹¹ Koyun gütmeye gidenler, yanlarından “kepenek” i ayırmazlar. Koyunlar genellikle bir iki saat yayıldıktan sonra yatarlar, bu esnada kepenek de çobanın yatmak için kullandığı bir yatak olur (Kumartaşlıoğlu, 2011: 62).

Keçi ve koyun çobanlarının giydiği keçeden yapılmış kocaman bir pelerin olan kepenek, ilkel ama çok etkili bir uyku tulumu gibidir. Günümüzde de keçeden

¹⁰<http://www.yuksekovahaber.com/yazi/sivan-u-berivan-2-1577.htm>, 2012.

¹¹www.sanatalemi.net/Peksen, 2013.

yapılmaya devam eden kepenekler, çobanlar tarafından kullanılmaya devam etse de yağmurluk türü kıyafetler, kepenegin yerini almaya başlamıştır.

II.1.2. Değnek

Çoban değneği yahut sopası günümüzde, bu mesleğin “alâmeti farikası”dır. “Benlen birlikte altı nüfus değneğime bakıyor.” (Çobanoğlu, 1999: 181) ifadesi, çobanlık yaparak ailesinin geçimini temin eden çobanlar için, değneğin bu mesleğin sembolü ve en önemli aracı olduğunun da göstergesidir.

Çoban değneği; yöreden yöreye dayak, değnek, embel, modul, nodul gibi değişik adlar almaktadır.¹² İnsanoğluna ilk atalarından kalmış akıl ürünü, ilkel savunma aracıdır. Çoban doğadaki ağaçların bazılarında yararlanarak değnek yapar. Fındık değneğinin kabuğu soyulmaz. Diğer ağaçlardan yapılan değnekler kabuğuyla kızartılır ve kabuğu soyulur, böylece değnek koyu ve açık renkler alır. Bir de alaca değnek vardır. Fındık değneklerinin kabukları, ölçülü bir şekilde dolanarak çizilir ve bir bölümü soyulur. Buna “alaca değnek” derler. Değnek, hatıra etme ve değnek göndererek selam yollama önemlidir. Topuzlu değnekler de yapılır (Türker, 2012: 83).

Çoban değneği de sıradan bir değnek değildir. Çobanların “bir vuruşta iri bir yılıcı öldürebilecek eğri bir değnek” olarak tanımladıkları bu değnek, Doğu Anadolu Bölgesi’nde yaşayan Şavaklılar arasında “mehlem ağacı” olarak adlandırılan mazi ağacından yapılmaktadır. Çobanlık mesleğinin piri olarak bilinen Hz. Musa’nın atasının da bu ağaçtan olduğu inancı, bu ağacı kutsal kılmaktadır. Aynı ağaç, hayvan süslemelerinde ve daha birçok yerde nazara karşı da kullanılmaktadır (Kutlu, 1987: 95).

Afyonkarahisar’da çobanlar, hayvanlarını otlatmaya giderken yanlarında bir sopa götürürler. Bu sopa hayvanları yönlendirmek için kullanılıp adına “çomak” denilir. Çomağın ucu içe doğru kıvrıktır, baston gibidir. Çomağın ucunun kıvrık olması, hayvana dürtüldüğünde hayvanı incitip yaralamaması içindir (Kumartaşlıoğlu, 2011: 62).

Çoban değneği ile ilgili deyimler mevcuttur. “Gelin ayağından, çoban dayağından/değneğinden” deyimi şu anlamlara gelir: Gelin veya çoban geldikten sonra uğurlu olup olmadıkları birkaç ay içerisinde belli olur. Üst üste iyi olaylar oluyorsa gelinin ayağı uğurlu gelmiş denir. Çoban ilk günlerde değneğiyle birkaç hayvanın ölümüne sebebiyet vermişse uğursuz olduğuna inanılır. Hava bol yağışlı olursa çobanın

¹²www.sanatalemi.net/Pekşen, 2013.

uğurlu olduğu inancı vardır. “Çobanın değneği sürüdeki koyunların arkada kalanları üzerinde olur.” denilir ki bu atasözümüz, işlerinde geri kalanların, “anlayacağı şekilde” yönlendirilmesi gerektiğini belirtir (Üçer, 2011: 259-260).

Çobanlar, değneklerini hayvanları cezalandırmak yerine onları korumak, gitmesi gereken istikamete sevk etmek için kullanır.

II.1.3. Bağırcağ İpi

Bir ucu çobanın ayağına, bir ucu da bir koyunun ayağına bağlanan kendir, yulardan biraz ince iptir. Çoban uyuduğu zaman sürü hareket ederse; ip bağlı olan koyun da hareket eder ve çobanı uyandırır. Kurt geldiğinde sürünün bağırarak kaçmaya başlaması halinde sürüyle gitmek isteyen bağlı koyunun bağırmasından dolayı adına ‘bağırcağ’ denilmiş (Türker, 2012: 83). Bağırcağ ipi, Doğu Anadolu’da bağçek ya da bizbent olarak bilinir. Dağarcığın içindeki bağçek ipi ise, çobanın gece yatarken koyuna ve kendi koluna bağladığı iptir. Gece sürü hareketlendiğinde, çoban bu yolla sürünün hareketlendiğinden haberdar olabilmektedir (Kutlu, 1987: 96).

II.1.4. Çoban Bakracı

Ufak, kapaklı, ortası boğumlu bir bakraçtır. Çobanlar buna sürüden süt sağıar ve çobanların bu miktarda süt alması helal olarak kabul edilir. Divriğili bakır ustası çoban bakracı için şu bilgileri vermiştir: “Ufak (ufakça), beli boğmalı, kapaklı yoğurt bakraçlarının küçüğüdü, çobanlar için özel ısmarlanırdı. Yarım kilo sütü ancak alırdı. Çobanlar dağda, ağır ateşte koyultmaç¹³ yaparlardı.” (Üçer, 2011: 260). Günümüzde çoban bakracının kullanımı oldukça azalmıştır.

II.1.5. Dağarcık (Dağarcuk)

Çobanın azığını içerisine koyduğu, torbaya “dağarcık” denir. Meşin torba, koyun, keçi derisinin tulum olarak çıkarılıp ağız kısmına kendir ip geçirilerek yapılır. İpin püskülüne mavi boncuk takılır. İçine konulan ekmekler kurumaz. Her deneyimli çoban dağarcık yapmayı bilir (Türker, 2012: 83). Hayvanları dinlenmeye aldığı öğlen arasında yemek pişireceği küçük kabı, küçük bakracı, ufak tefek kimi eşyaları da bu dağarcığın içinde yer alır. Dağarcık şu usulle yapılır: Körpe koyun/keçi derisi iyice

¹³Koyultmaç bazı yörelerde taze sağılmış sütün buz gibi pınar suyunda hızla soğutulup içilmesiyle elde edilen lezzet, kimi yerlerde ineğin ağızı ile yapılan muhallebimsi içecek, kimi yerlerde de koyunun güz sütünden yapılan şekerli muhallebi. Kimine göre de ağız sütünün diğer adı.

tuzlanır. Birkaç gün bu şekilde bekleyen deri, kokup çürümeye başlayınca kılı/yünü yolunur. Dürülü olarak bir gün de şaplı suda bekletilir. Ertesi gün de bu sudan çıkarılarak kabuğu sert ağaçlara, mal damındaki direklere çarpa çarpa inceltilir. İki ucuna deriden ip bağlanarak çanta biçimi verilerek kurutulan dağarcık artık kullanıma hazırdır. İçine konulan yiyeceği aynen muhafaza eder.¹⁴

II.1.6. Kaval

Yalnız yaşamaya alışık olan çobanların kendisine en yakın dert ortağı yanından ayırmadığı kavalıdır. Çoban, sürüsünün sevk ve idaresinde, yanık ve duygulu bir tınısı olan kavaldan yararlanır. İnsanlar üzerinde güçlü bir etkisi olan müziğin hayvanlar üzerinde de etkili olduğu bilinen bir gerçektir. Sese karşı duyarsız olmayan koyunlar, etkilendikleri seslere çeşitli tepkiler vermektedir. Bir çoban, kavalıyla koyunlarını yönlendirebilir.

Kaval, Anadolu yaşamında köklü bir geçmişe sahiptir. Anadolu insanları tarafından yıllarca öz duyguların anlatım ve iletiminde vazgeçilmez bir çalgı olmuştur. Çağlar önce Anadolu'ya göç eden insanlar öz kültür değerleri arasında kavalı da getirmişlerdir. Anadolu'da değişik biçimleriyle çalınan kaval, asıl olgusunu çoban ve köylünün yaşamında simgelemiştir. Kavalın duygulandırıcı sesi, Anadolu halkını mistik bir duyguya sürüklemiş, böylece çalgının kutsal bir anlama bürünmesine yol açmıştır. Çoban kavalı ve ona has ezgileri sevilen ezgilerdir (Türker, 2012: 83).

Çobanların olmazsa olmaz eşyalarından olan kaval, yanık nağmeleriyle dağı taşı inleyen, hasret, sevdâ, coşku harmanı ezgilerin çalgısı olarak bilinir. Davarın, bu sesi sevdiğine inanılır ve çeşitli modelleri bulunur. Orta Asya orjinli olduğu düşünülen bu üflemeli çalgı tarihten bu yana armut, erik, ceviz, kıızılcık, kiraz gibi çeşitli ağaçlardan yapılagelmiştir. Plastik ve metalden de yapılmasına karşılık en iyi verimi ağaçtan yapılmış olanlar vermiş, en iyi kavallar Maraş ve Antepi ustalarca yapılmıştır.

Kaval kelimesinin kavlamak mastarından, ve “kav” kökünden türediği, bunun da eski Türklerde “içi boş” manasına geldiği bilinmektedir. Dilli kaval, düdük, duduk, çoban sazı, guval, gavval, hortlatmalı kaval, kırma kaval gibi isimlerle de anılan kavallar, kimi sürü sahiplerince mukaddes olarak görülürler. Çoban çalgısı olarak bilinen kaval, zaman içinde düğün, güreş, bayram, koşu gibi kalabalıkları coşturucu bir

¹⁴www.sanatalemi.net/Pekşen, 2013.

çalgı olarak da işlev görmeye başlamış, ona göre de müzik çeşidi üretilir olmuştur.¹⁵

Birçok çoban türküsünde kavalla ilgili ifadeye rastlayabiliriz:

*Bir çoban yaslanmış pınar dibinde
Çalar kavalını inceden ince
Gün batıp ovaya sürü inince
Kaval ağlar, çoban ağlar, göz ağlar.*

*Akşam olur, başlar yürek sızısı
Bu yalnızlık ona alın yazısı
Aştı sürü, görünmüyor kuzusu
Koyun ağlar, tepe ağlar, düz ağlar.*

*Çobanım ben, dağda bir divaneyim
Yok ki bir dost derdim ona dökeyim
Dertli kaval, söyle bana, ben neyim
Pınar ağlar, çimen ağlar, saz ağlar*

(Altınölçek, 2011: 366)

Sürürsünü yayarken yalnızlığını kavalın nağmeleriyle hafifletmeye çalışan çobanlar için kaval, çobanlığa ait bir enstrüman olarak zihinlerde yer etmiştir.

II.1.7. Kırklık

Koyunların yünlerini kırmaya yarayan kırklık adı verilen ve iki el ile kullanılan büyük makaslardır (Üçer, 2011: 258). “İlk koyunu kırmak isteyen çoban makasını koyunun yününe dokundurarak şöyle der: “Makas kesmiyor. O zaman koyunların sahibinin karısı bir hediye (ya havlu, ya yazma, ya çorap vs.) getirip koyunu kırkana verir, sonra çoban kırkmağa başlar.” (Aliyeva, 2010: 61). Makastan daha kaba, yün kırmaya yarayan alettir. Adı “kırk kırk” sesinden gelir.

II.1.8. Bıçak

Sürüde hastalanan hayvan olduğunda uygulanan ilk tedavilerden biri olan kan almada kullanılan araç bıçaktır. Hastalanan koyunun kesilmesi gerekebilir. Çobanın

¹⁵www.sanatalemi.net/Pekşen, 2013.

değnek yapmada kullandığı aletlerden biri bıçaktır. Bu açıdan çobanın mutlaka bir bıçağı olmalıdır.

II.1.9. Diğer Araç-Gereçler

Özellikle koyun çobanlarının yanlarından ayırmadığı bir diğer alet, el feneridir. El feneri, hayvanlarını sürekli geceleri otlatmaya çıkaran koyun çobanlarının önlerini aydınlatmaları, gittiği yerleri ve hayvanları görmeleri için kullanılır. Çobanların yanlarına aldığı radyo ise canlarının sıkılmaması ve haberleri takip etmeleri içindir. Bazı çobanlar, geceleri tehlikelerden korunmak için yanlarına silah da alırlar (Kumartaşlıoğlu, 2011: 62). Teknolojik gelişmeler çobanların kullandığı araç-gereçleri etkilemektedir. Günümüzde çobanlar, akıllı cep telefonu da bulundurmaktadır.

II.2. Çobanın Yardımcıları

II.2.1. Çoban Köpeği

Çobanlar, sürünün sevk ve idaresinde çoban köpeklerinden yararlanır. Çobanlar, köpeklerin havlamalarından sürüye insanın ya da vahşi bir hayvanın yaklaştığını anlayabilmektedir. Çoban köpekleri, sürünün dağılmasını önler, ayrılan hayvanları çevirip sürüye katarlar.

Hayvanların doyması için dağ tepe dolaşan çobanlar, öğlen vakti olunca bir pınar başında, hayvanları dinlendirmeye aldıklarında, kendi karınlarını doyurup, biraz yatarak istirahat ederler. Bayır bir yer olması gereken bu yerde, çobanın en sadık yardımcısı çoban köpeği; alt başı tutarak hayvanların sürüyü bozmalarına, dağılmalarına izin vermez. Bayırın üst başından yaklaşacak olan kurt ise görülecek bir durumda olmuş olur. Boğaz gibi bir yerde veya çökekte sürüyü istirahata çekmiş olan çoban, bu bilgiyi bilmiyor demektir, sürü her an için tehlikeyle karşı karşıyadır. Çoban köpekleri, kurtlarla baş eden boğuşan köpeklerdir (Türker, 2012: 84). İyi bir çoban köpeğinden beklenen her şartta sürüyü terk etmemesi ve sürüyü özellikle kurt saldırısından korumasıdır.

Çoban köpekleri, çobanları tarafından “yal” denilen özel bir yiyeceklerle beslenir. Yal, arpa unundan yapılır. Çobanların belirttiğine göre yalla beslenen köpekler, hem sıhhatli hem de sert ve güçlü olup kendini bırakmaz. Yal, köpeklere günde bir kere verilir. Köpeklere buğday unu verilmez, buğday unu onları uyuz yapar (Kumartaşlıoğlu, 2011: 61). Geleneksel çobanlıkta, köpeklerin kırlarda kurtların arkasından büyük bir

hızla koşarken gözleri yaşarmasın diye enikken burunları dağlanır. Gözlerinin bir parmak aşağısı kızgın demirle dağlanır. Ayrıca eniklerin kulakları bıçakla dibinden kesilir. Dibinden kulakları kesilmeyen köpekleri kurtlar boğuşma sırasında kulaklarından ısırarak yere çarparlar (Küçükbezirci, 1975: 7313).

Sürüdeki köpeklerin sayısı sürünün büyüklüğüne göre değişmektedir. Çoban köpeklerinin birçok çeşidi bulunmaktadır. Bunlardan en çok bilineni ve kıymetlisi son zamanlarda dünyaca bilinen Kangal köpekleridir. Birçok yönüyle diğer çoban köpeklerinden ayrılan Kangal çoban köpekleri; sadakati, sürüye düşkünlüğü ve cesaretiyle bilinir. Bir çobanın başarılı bir şekilde işini yapabilmesi için yanında sürüyü kurtlardan koruyacak köpeklerin bulunması gerekmektedir.

II.2.2. Seyis Keçi, Kol Koyunu, Yatak Koçu

Çoban köpeklerinden başka, çobanın sürü içinden seçtiği en az iki, en çok üç hayvan çobanın yardımcılığını yapmakta ve sürü ile çoban arasındaki ilişkileri sağlamaktadır. Çobanlar tarafından seçilen bu hayvanlar, çobanın işini kolaylaştıran en yakın yardımcılarıdır.

Çoban, sürüdeki keçiler içinden çoğunlukla bir yaşını doldurmuş “seyis” ya da “teke” adı verilen bir erkek keçiyi seçer ve kendisine alıştıırır. Bu keçi, sürüsünün önünde baş çobanı izleyerek yürür. Sürünün otladığı yerlerde çoban sürünün başından çekildiğinde, bu keçi sürüyü gezdirir. Keçilerin dışında çobanların “kol koyunu”, “yatak koçu” adını verdikleri aynı amaç için kullanılan koyunlar da vardır. Bu koyunları, çoban daha kuzu iken kendisine alıştıırır. Bulgur, ekmek, üzüm, şeker, tuz gibi şeylerle kendi elinden besler. Çobana alışan bu koyunlar gün boyu çobanın yanından ayrılmazlar, çoban sürünün başına geçtiğinde çobanı izlerler. Sürü, gece davar yatağında yattıktan sonra, çoban bağçek ipinin bir ucunu bu koyunlardan birine, diğer ucunu ise, kendi koluna bağlayarak yatar. Sürü herhangi bir nedenle yatak yerinden kalkıp hareketlendiğinde bu koyun, çobanı uyandırır. Seyis keçi, kol koyunu, yatak koçu gibi adların verildiği bu hayvanlar, çobanlar tarafından süslemeleriyle, boynuz biçimleriyle ve özellikle seyis keçinin kırkımda yapılan traş biçimiyle sürü içinde kendilerini her zaman belli ederler (Kutlu, 1987: 97-98).

II.2.3. Çoban Eşeği

Çobanlara yardımcı hayvanlardan bir diğeri eşektir. Yaylıma çıkarken eşeği sığır çobanları değil koyun çobanları kullanır. Çünkü koyun çobanlarının otlakları daha uzaktadır ve buralarda geceleme zorundadırlar. Eşek hem sürünün önünden giderek sürüyü yönlendirir hem de çobanın yaylım esnasında ihtiyaç duyduğu eşyaları taşır.

Çobanlar yorulduklarında eşeğe binerler. Aynı zamanda heybe gözlerinde çobanların azığı olan dağarcığı taşır. Heybenin diğer gözüne su testisi, su kabı veya plastik bidon gibi gerekli eşyaları konulur (Türker, 2012: 84). Eşek, çobanın yükünü hafifletip işini kolaylaştırmaktadır.

III. ÇOBAN SESLENMESİ

Çoban söz ve sesler aracılığıyla hayvanlarla anlaşabilmektedir. Seslenme ya da kışlama adı verilen çobanların çıkardığı seslere, genel olarak çoban seslenmesi denilmektedir (Kutlu, 1987: 98). Çoban seslenmesi; çobanın veya diğer insanların, hayvanları çağırma, kovma, sulama, sevmeye, otlatma sırasında kullandıkları söz ve seslerdir (Çağlar, 2013: 24). Sürünün idaresinde yararlanılan bu yolla, çobanlar ve hayvanlar anlaşabilmekte ve çoban-hayvan iletişimi sağlanabilmektedir.

İyi çobanlar, ıslığı ve hayvanlara seslenmeyi doğru, etkili kullanır. Genç çobanlar, tecrübeli çobanlardan hangi durumda, hangi seslenmeyi kullanacaklarını onları gözlemleyerek öğrenir. Zamanla ağız ve gırtlak alışkanlığını kazanırlar.

“Koyun suyu içti, ıslık rağbete geçti.” sözünde, çobanın ıslığının önemi belirtilmek istenir. Çünkü köpeği yönlendirmek veya koyunu suya indirmek için çobanların ıslıkları ayrı ayrıdır (Üçer, 2011: 256). Çobanlar için ıslık çalabilmek küçümsenmeyecek bir beceridir. Çünkü çoban köpeğine komut vermek için kullanılan farklı, eşeğe komut vermek için çalınanı farklı, davarı yönlendirmek üzere çalınanı ise daha değişiktir. Çalınan ıslıkların bazılarında endişe vardır, bazılarında uyarı.

Çoban seslenmeleri yerel dil ve ağız özellikleriyle oluşmaktadır. Kendine has vurgular içerir. Şavak Türkmenleri arasında koyun ve keçiye şöyle seslenirler:

Hayvanları uzaktan çağırma için: “He-he-he...” (koyun), “ gıdı geh” (Keçi).

Hayvanları durdurma için: “Çıt!Çıt!” (Keçi).

Hayvanları durdurma için ve geri döndürme için: “Ye-ye” (Koyun).

Hayvanların birbiri içine girip sokulmalarını önlemek için: “Tij, tij, tije!”.

Hayvanları sulamada (Kana kana su iç anlamında): “Dirrey, dirrey, koloou”.

Hayvanları tuzlamada: “De-de!”.

Süt sağımında hayvanları sıraya koymak için: “Berş, berç!” (Kutlu, 1987: 99).

“Anamur’da çobanlar davarı yürütmek için şöyle seslenir: Feyyy! Feyy! Bu ifade, yerinde duran keçiyi yürütmek için söylenir. Davarı dağın yamacına doğru sürerken: Hey! Coh coh! Davarı yamaçtan aşağı doğru sürerken: Dekiş dekiş! Davarı durdurmak, geri çağırmak için: Goş! Goş! (Keçileri sağarken de söylenir.) Davarı ve koyunu sularken: Kuruyak! Kuruyak! Iyya! Bür! Devenin küçüğünü çağırırken: A bididi! Deveyi yerineden kaldırırken: Ök! Ök game! Deveyi çekerken: Hök! Deveyi çöktürürken: Hık! Deveyi sarp ve çamurlu yerden geçirirken: Hayst! Goruya! (Yukarı bas, kendini koru anlamında.) Deveyi sularken: Kiruyo! Kiruyo! İneği sağarken: Düşüm! Düşüm! İneği, öküzü sakinleştirmek, durdurmak için: Gedüş! Gedüş! Keçiyi çağırmak ve geri gelmesini sağlamak için: Ciç! Ciç! Koyun ve kuzuyu sürerken, tuz yalattırken, otlattırken: Bür! Bür! Kiş! Kiş! Kuzuyu sürerken veya sakinleştirmek için: Ay! Ay! Oğlakları çağırmak, bir araya toplamak için: Citca! Citca! Citcoo! Citcoo! Şeklinde seslenilir. Hayvanları sularken ıslık çalmır. Çünkü hayvanların daha iyi su içtiğine inanılır. ıslığın yüksek seslisine “fiyyık”, düşük sesli olana “hüyyük” veya “hüt hüt” adı verilir.” (Çağlar, 2013: 24).

Hayvanlar, çobanın ses tonuna ve kullandığı ifadeye göre hareketlerini şekillendirir. Çobanın seslenmesi, hayvanın yanlış hareketinde sert tonda çıkar. Hayvanların cesaretlendirilmesi gerektiğinde yumuşak tonda seslenmeler kullanılır. Çoban seslenmeleri, yöreden yöreye farklılık gösterebildiği gibi, hayvan türlerine ve yapılan eyleme göre de değişebilir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ÇOBANLIĞIN TİNSEL KÖKENLERİNE DAİR: PEYGAMBERLER

Ümmetini tehlikelerden koruyan peygamberlerle hayvanları tehlikelerden koruyan çobanlar arasında, yaptıkları iş dolayısıyla benzerlikler kurulmuştur.

Bilgeliklerini tabiatın sessiz dilinden alan ümmiler olan çobanlar, tefekkürün kaleleri dağlarda münzevi bir hayat yaşarlar. Kalabalıkların kirinden, kötülüklerinden arınmış bu yalıtılmış mekânlarda iç huzuru yakalayan çobanlar ilham ve vahiy gibi kutsal mazhariyete layık olanlar onlardan seçilmiştir (Işık, 2009: 113).

Peygamberlerden bazılarının koyun, bazılarının da kuzu otlattıkları (Hz Musa koyun, Hz. İsa ve Hz. Muhammet kuzu otlatmışlardır.) bilinmektedir. Fütüvvet-namelere göre Hz. Musa çobanların piridir (Bayat, 2011: 168). Hz. Salih deve çobanıdır, Hz. İbrahim sürü sahibidir ve sütçülük yapmaktadır (Ergun, 2011: 308). Davut (a.s.) bir çoban olup elinde değneği, belinde çoban torbası bulunurdu (Aydemir, 2012: 183). Halk inançlarına göre “Çobanlık yapmayan peygamber yoktur.” Halkta böyle bir inanç vardır. Peygamberlerin hayat hikâyeleri halk arasında anlatılarak iddia desteklenir. Peygamberlerin bu görevi, hayvan sürüsü güdücülüğünü bıraktıklarında da hep devam etmiştir. Çoban; koruyan, kollayan, saklayan, yönlendiren, sırrı olan yöneten anlamında anlaşılmıştır. Bütün müminler ve özellikle peygamberler için yaratılmışlar yaratının emanetleridir. Onların görevi sadece insanat ile sınırlı değildir. Hayvanat, nebatat ve cematat ile de ilgili sorumlulukları vardır. Bu noktada peygamberlik ile çobanlık arasında görev alanı içeriği bakımından ciddi bir yakınlık vardır (Kalafat, 2011: 187).

Allah, peygamberlerin hayatlarının en küçük anının bile kendileri için ileride gerekli tecrübeleri edinmeleri için kullanmalarını sağlamıştır. “Peygamberler, hayatlarının peygamberlik öncesi döneminde çobanlık yapmak suretiyle tecrübe kazanmışlardır. Çobanlık sayesinde özgüvene sahip, sorumluluklarının bilincinde, koruma ve korunma davranışları gelişmiş olan bu insanlar; kendilerine peygamberlik verildiğinde de görevlerini deneyimlerinin de yardımıyla bilinçli bir şekilde yerine getirmişlerdir. Ayrıca tabii ortamda berrak fikirli, maddiyattan arınmış gönüllü ve temiz bir iç âleme sahip olmaları onların, peygamberlik yolunda emin adımlarla ilerlemesini sağlamıştır.” (Yüceer, 2011: 159). Çobanlık, peygamber olacak kişinin haramlardan,

günahlardan korunması için bir bakıma nefsini terbiye edip karakterini güçlendirdiği bir alan olmuştur.

Genellikle bir işi ilk defa yapan ve manevi yönü ağır basan bir şahsiyete nispet içinde peygamberler ön sırada yer alırlar. Bazı işler vardır ki değişik peygamberler tarafından yapılmıştır. Bunlara ortak işler diyebiliriz. Çobanlık, bilhassa koyun güdücülüğü bunlardan biri olup hayatlarının bir döneminde hemen her peygamber bu işi yapmıştır. İlk bakışta basit bir iş gibi görünse de bunda tevazu, fakirlik, zayıflar ile ülfet ve onlara yardıma ilaveten kırlarda tabiat ve onun yaratıcısı ile başbaşa kalıp kalbi tasfiye söz konusudur. Koyunların sıkıntılarına sabretmek ve onları incitmeden bir sürüyü idare etmek kolay değildir. Koyun çobanlığı ile başlayan idari tecrübe zamanla yerini insan idaresine devrettiğinde sorumluluk anlayışı ve insan psikolojisini kavramadaki başarı peygamberlerin tebliğ görevlerini hakkıyla yerine getirmelerinde başarılı olmalarını netice vermiştir. Bunu ifade etmek üzere,

“Enbiya râ’iyan-ı ümmettir

Pes çobanlık bunlara san’attır” denilmiştir

(Abdülkadiroğlu, 1992: 4).

Peygamberler, peygamber olmadan önceki hayvan güttükleri dönemlerde, yüksek dağlarda, büyük yaylalarda Allah’ın kudretini anlayarak Allah’a samimiyetle inanmışlar, kendi acizliklerini ve zayıflıklarını görüp Allah’a sığınmayı öğrenmiştir.

Çoban, yardım ve merhamete ihtiyacı olan zayıf hayvanları yönetme sanatını öğrenir. İlahi dinlerde hayvanları gözetme ve sorumluluk açısından ele alındığında çobanlık örnek alınabilecek bir meslek olarak belirtilmiştir. “Hz. İbrahim’in çok cömert olduğu, hayatı boyunca büyük izzet ve ikramlarla misafirlerini ağırladığı, onlara hayvan keserek taze et ikram ettiği ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Misafirlerine bol ikramlarda bulunabilen Hz. İbrahim’in, sürülerinin olduğu anlaşılmaktadır.” (Yüceer, 2011: 159). Sıkça dile getirildiği gibi çobanlık bir peygamber uğraşı olarak algılanmaktadır. Koyunlara düzen vermeyi beceremeyen kişiler, ileride insanları idare etmeye çalışınca bunda başarı sağlamaları beklenemez. Önemli başarılar geçmişteki eğitimlerle sağlanabilir. Peygamberlere çobanlık yaptırılarak yöneticiliğe ilk adım atılmıştır. Bu konuda birikim edinme ve uygulama alanı olmuştur çobanlık. Çobanlıktan edindikleri tecrübeleri vahiyle birleşince, ileri görüşlülükleriyle birlikte peygamberlikleri ortaya çıkmıştır.

“Hristiyanlık inancına göre “sürüsünü toplayan ve güden iyi bir çoban” olarak tanınan Hz. İsa, paragözlerin, koyunlarının üstüne titremeyen kötü çobanların karşısında yer almıştır. Hz. İsa, iyi çoban olduğu için yalnız sürüsünü korumakla kalmamış, aynı zamanda yolunu kaybetmiş koyunları arayıp bulmaya çalışmıştır. Hz. İsa’yı bu şekilde tasavvur eden ilk Hristiyanlar, asaya da büyük önem vermişlerdir. Piskoposların kullandıkları asa, Hz. İsa’nın çobanlık değneğini sembolize etmektedir. Geçmişten günümüze Hristiyanlık anıtlarında görülen “iyi çoban”, genellikle Yunan heykeli Hermes Kriophoros’tan alınma bir tiptir ve omuzlarında bir koç ile çobanlık alametleri taşıyan bir delikanlıdır.” (Ergun, 2011: 308).

Âlimler, peygamberlerin, nübüvvetten önce çobanlıktan geçmelerindeki hikmetler sadedinde şu açıklamayı yaparlar: “Koyun gütmek, ümmetlerinin işlerini yürütme hususunda temrin yapmak, tecrübe kazanmak içindir. Çünkü koyunlarla haşır neşir olmakla hilm, şefkat gibi duygular gelişir. Zira, koyunları güdüp, onları kırdan dağılmalarından sonra toplamaya bir otlaktan diğerine sevk etmeye, canavar, hırsız gibi koyun düşmanlarından onları korumaya sabrettiler, onların tabiatlarındaki farklılıkları, zayıflıklarına ve beraberliğe olan ihtiyaçlarına rağmen şiddetli tefrikalara düştüklerini öğrendiler mi, bu suretle, ümmete karşı sabırlı olmaya alışır ve onların akılcı aralarındaki seviye farklarını, tabiatlarındaki çeşitlilikleri anlarlar. Böylece kırgınları barıştırır, zayıflara merhametli olurlar, onlara muamelelerinde iyi davranırlar. Neticede bu işlerin meşakkatlerine tahammülleri, aynı işlere çobanlık yapmaksızın birdenbire verilme durumuna kıyasla çok daha kolay olur. Hâlbuki bu erdem, koyun çobanlığıyla tedricen kazanılmıştır. Bu işte, bilhassa koyun zikredilmiştir. Zira o diğerlerine nazaran daha zayıf, dağılmaları da deve veya sığırın dağılmasından daha fazladır. Büyüklerin bağlanması, alışılan âdet üzere, daha çok imkân dâhilindedir. Ne var ki koyunlar, onlara nazaran daha çok dağılsa da, toplayıp zapturapt altına alınmaları öbürlerinden daha süratlidir.” (Canan, 1997: C-10, 487). Tabiatla iç içe olan çoban peygamberler; bitkileri, hayvanları tanıırken edindikleri bilgileri ilahi kudretle birleştirip insanlar için ruhlarına ve bedenlerine şifa veren kişi olmuştur.

Öyle görülüyor ki, çobanlık Allah’ın elçilerini terbiye etmesinin bir yöntemi olmuştur. Çünkü bu meslekle Allah onlara güçsüzlere karşı anlayışlı ve şefkatli davranmayı öğretiyordu. Aynı zamanda toplum dışına çıkan insanları, sürüden ayrılan koyunları toplar gibi topluma kazandırıyordu.

1.1. Hz. Adem'in Çocukları

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Adem'in iki oğlu ele alınır. Kur'ân'da isimleri belirtilmeyen bu kardeşler, Allah'a kurban adarlar. Diğer kutsal kitaplardan adlarını öğrendiğimiz Hz. Adem'in çocuklarından Kabil, kendi kurbanının Allah tarafından kabul edilmemesini hazmedemez. Bundan dolayı kıskançlıkla kardeşi Habil'i öldürür. Konuya ifade eden ayetler şu mealdedir:

“(Ey Muhammet!) Onlara, Adem'in iki oğlunun haberini gerçek olarak oku. Hani ikisi de birer kurban sunmuşlardı da, birinden kabul edilmiş, ötekinden kabul edilmemişti. (Kurbanı kabul edilmeyen kardeş, kıskançlık yüzünden) "Andolsun seni mutlaka öldüreceğim" demişti. Öteki, "Allah ancak kendisine karşı gelmekten sakınanlardan kabul eder" demişti.”(5/ Maide 27). "Andolsun ki! Sen öldürmek için elini bana uzatsan da ben seni öldürmek için sana elimi uzatacak değilim. Çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım." (5/ Maide 28). “Ben istiyorum ki, sen, hem benim günahımı hem de kendi günahını yüklenip cehennemliklerden olasın. İşte bu zalimlerin cezası budur.” (5/ Maide 29). “Derken nefsi onu, kardeşini öldürmeye itti ve (nefsine uyarak) onu öldürdü. Bu yüzden de kaybedenlerden oldu.” (5/ Maide 30).

Müfessirler, Tevrat'ta Adem'in iki oğlunun Habil ile Kabil olduklarını ittifaka yakın bir görüşle zikretmişlerdir. Tevrat'ta yer alan diğer tefsirlere göre, iki oğuldan biri çoban, diğeri çiftçi idi. Aralarında kurban takdimi kararlaştırıldığı zaman, çoban olan kardeş, sahip olduğu hayvanların en semiz ve en güzelini, çiftçi olan kardeş ise, hasat ettiği malın en kötüsünü takdim etmişti. Rivayete göre Allah'a takdim olunan kurbanların Allah tarafından kabul edilmesi halinde, gökten bir ateş iner ve o kurbanı yakardı. Kabul edilmeyen kurban ise, ateş ona dokunmazdı. İki kardeş de, kurbanlarını takdim ettikleri zaman, gökten inen ateş, kurban edilen hayvanı yakmış, fakat diğerine dokunmamıştı. Bu da, kurbanlardan birinin kabul edildiğini, diğerinin kabul edilmediğini gösteriyordu. Bu ise, kurbanı kabul edilmeyen kardeşin kalbinde, diğerine karşı, aşırı derecede kıskançlık duygularının belirmesine sebep olmuş, sonra da onu öldürmüştü (Koçyiğit, 1993: 16). Aynı hikâyeye Sümer mitolojisinde de rastlanır.¹⁶

Çobanlar, temiz fitratlı oluşları ve merhametle hayvanlara muamele etmeleri sebebiyle çobanlık, peygamber mesleği olmaya layık görülmüştür. Yukarıda anlatılanlardan Allah'a kurban sunan çiftçi ve çobanın tutumları göz önüne alındığında

¹⁶Çobanların Tanrı'sı Dumuzi ile çiftçilerin tanrısı Enkindu, Aşk Tanrıçası İnanna'ya âşık olurlar. Her biri İnanna'ya kendi ürününü över ve sonuçta Tanrıça, Çoban Tanrısı Dumuzi'nin ürünlerini beğenerek onunla evlenir. Enkindu bu seçimi dostça kabul ederek onlarla arkadaş olur (Bayat, 2008: 623).

çobanlık bir kez daha yüceltilmektedir. “İnsanlar içinde çobanlar, fitratı üzere kalabilen kimselerdir. Zira buldukları ortam buna uygundur. Selim fitrat üzere kalan kimse fitratına uygun düşünebilen, yanlışlık yapmayan, şayet yanlış iş yaptıysa bunu kolaylıkla fark eden kimsedir. Bu fitrat, insanın doğuşundan var olan bir güç ve saflığın korunmuş halidir. Onun düşünmeye ve doğru karar vermek için görüşlerini gözden geçirmeye zamanı vardır. Şayet bir yanlış varsa onu da değiştirecek olan yine kendisidir. O, kendisi olmayı başarmıştır.” (Yüceer, 2011:163). Allah’a samimiyetle en iyi hayvanını sunan çoban, Allah tarafından kurbanı kabul edilerek ödüllendirilir. Habil, kardeşinin kendisine hasetle müdahalede bulunmasına rağmen, ona karşı duruşunu bozmamıştır ve kardeş katili bir çoban olmaksızın ölüme razı olmuştur. Kardeşi tarafından öldürüldüğünde de çobanlık yapmaktaydı. “Bir gün Kabil koyunlarını otlatmakta olan Habil’in yanına geldi. Kabil taş alarak onun başını ezdi.” (Taberi,1991: 180).

Habil, Allah tarafından daha hayırlı görülmüştür. Günahlardan sakındığı için de kurbanı kabul edilmiştir. Doğayla iç içe olan Çoban Habil, manevi olgunluğa erişmiş ve bunu davranışlarına da yansıtmıştır.

1.2. Hz. Muhammet’in Çobanlık Yapması

Diğer peygamberler gibi, Hz. Muhammet (SAV), çocukluğunda ve yaşamının ilerleyen dönemlerinde zaman zaman çobanlık yapmıştır. Bunu hem sütannesi Halime’nin yanında kaldığı sırada hem de daha sonraki zamanlarda Mekke’de yaptığı bilinmektedir.

Peygamber Efendimiz: “Allah hiçbir peygamber göndermedi ki, koyun çobanlığı yapmamış olsun.” dediğinde “Sen de mi, Ey Allah’ın Resûlü? diye sorarlar. “Evet, ben de bir miktar kırat mukabili Mekke ehline koyun göttüm.” der (Canan, 1997: C-6, 493). Bu hadisle peygamberlerin tamamının hayatında bir çobanlık döneminin bulunduğu dile getirilmektedir. Çobanlık yaptırarak Allah, peygamberleri insanlara yardıma hazırlamaktadır.

Kendi ailesine ait sürünün yanında Mekkelilere ait olanları da göttüğü rivayet edilmektedir. Bu Mekke’de çocukluğunu ve gençliğini geçiren bir kimsenin meşgul olacağı normal bir iştir. Çünkü Hz. Muhammet (SAV) ve onun konumundaki bir çocuğun veya gencin o günkü ortamda en başta yapabileceği iş, ya ailesine ticarî işlerde yardım etmek, ya da etinden, sütünden, derisinden ve satıp da parasından istifade

edebilecekleri hayvanların bakımını üstlenmekti. Üstelik ticarî faaliyetler için büyük öneme sahip olan develerin de beslenmesi gerekiyordu. Kureyş her ne kadar yerleşik hayat yaşasa da, kervanlar için gerekli olan develere bakmak zorunda idi. Hz. Muhammet (SAV), ileriki yıllarda, çobanlıkla ilgili hatıralarını zevkle hatırlar ve arkadaşlarına anlatırdı. Ecyâd mevkiinde çobanlık yaptığını bildirmiştir. Onun, ticarî faaliyetlerinde amcasına yardım ettiği gibi, hayvanların bakımında da yardım etmesi gayet doğaldı. Çobanlığın kişiyi sabra ve tahammüle alıştırdığını, himayesi altındakileri koruma alışkanlığı kazandırdığını ve sorumluluk duygusu aşıladığını da belirtmek gerekir (Sarıçam, 2005: 76-78). Çobanlık yapan kişinin kazancında el emeği, alın teri vardır. Kazancın en değerlisi helal yoldan elde edilendir. Peygamberimiz çobanlığı oyun olsun diye yapmamıştır. Helal yollardan rızıklanmak için çobanlık yapmıştır. Resûlullah (aleyhissalâtu vessalâm): “Hz. Musa koyun çobanı olduğu halde peygamber oldu. Hz. Davut koyun çobanı olduğu halde peygamber oldu. Ben de ehlimin koyunlarını Ciyad’da güderken peygamber oldum.” dedi. İbnu Hacer: “ Mekke halkına para ile kendi ailesine parasız koyun gütmüş olabileceğini” söyler (Canan, 1997: C-6, 493). Çobanlıkta koyunlar diğer hayvanlardan daha farklıdır. Çünkü koyun güdülen diğer hayvanlara göre daha narindir. Bunların yayılmaları diğer hayvanlara göre daha fazladır. Büyükbaş hayvanların bağlama olanağı vardır. Koyunların arazide bağlanması sayıca imkânsızdır. Koyun sürüsü arazide daha fazla yayılsa da, çobanın komutlarına uyması diğer hayvanlardan daha süratli gerçekleşir.

Hz. Muhammet’in gençliğinde çobanlık yapmış olması onu derin derin düşünmeye sevk eden sebeplerden biridir. Kendisi ailesine ait ve Mekke halkına ait koyunları güder ve koyun güttüğünü gıpta ile hatırlardı. Kalbi uyanık, gönlü zengin bir çoban, gündüzün ufku genişliğinde, geceleyin yıldızların parıldamasında kendisini düşünmeğe, düşünceler içinde yüze yüze bu dünyevî görünüşlerin dokuduğu perdenin ötesine varmaya, bu görünüşlerin mana ve hikmetini anlamaya sevk eden bir sebep bulur. Kalbinin uyanıklığı, gönlünün enginliği sayesinde bu yaratış âleminin kendisinden ayrı olmadığını idrak eder (Heykel, 1972: 119). “Peygamberler koyunları güderek, yürütülmesi boyunlarına yüklenen ümmetlerinin işleri hususunda tecrübe sahibi olmuşlardır. Zîra koyunlarla haşır neşir olma sonunda onlarla hilm ve şefkat duyguları gelişir. Çünkü onlar, koyunları gütmeye ve merada dağılmalarından sonra toplamaya, bir otlaktan diğer bir otlığa nakletmeye, hayvanların vahşi hayvan ve hırsız nev’inden düşmanlarını defetmeye sabrettiler.” (Canan, 1997: C-6, 494).

Çobanlık, tabiatla Allah'la baş başa kalan peygamberlerin yaradılışın sırrını kavrayıp kendilerini kötülüklerden uzak tutmaları için de bir vesile olmuştur. “Bu çeşit düşüncelere ve araştırmalara dalan insanın süflî bir takım ihtirasları aklından geçirmeyeceği, bu ihtirasların yalancı cazibelerine kendini kaptırmayacağı şüphe götürmez. Hz. Muhammet de Mekkelilerin kendine layık gördükleri “Emin” unvanını herhangi suretle lekeleyecek her hareketten korundu ve korunmaya muvaffak oldu. Onun bu halini tespit eden birçok rivayetler vardır. Kendisi bir gün arkadaşlarından biriyle sürülerini gütmekle meşgul iken kendi yaşındaki gençler gibi eğlenmeyi düşünmüş ve arkadaşını sürülerin başında bırakarak Mekke'ye inmiş, fakat Mekke'nin dolaylarına vardığı zaman bir düğüne rastlamış ve düğünü seyrederken uykusu gelmiş ve uyumuştur. Yine bir defa aynı maksatla Mekke'ye inmiş, yolda kulağına musiki sesleri aksetmişti; oturup dinlemiş, dinlemiş nihayet olduğu yerde uyuyakalmıştı. Esasen Mekke'de hüküm süren eğlencelerin, engin duyuşlu bir kalbi ve olgun bir ruhu çekmesine imkân mı vardı? Bu yüzden Hz. Muhammet, bu kirli ihtirasların birine de kapılmadı ve en büyük zevki, düşünmekte ve araştırmakta buldu.” (Heykel, 1972: 119).

Peygamber Efendimiz, erâk ağacının kebâs denilen meyvesinden toplarken: “Siyahlarını toplayın, onlar daha iyidir!” tavsiyesinde bulunmuştur. Bunun üzerine “Siz koyun güttünüz mü?” diye sorulduğunda “Hiç koyun gütmeyen peygamber var mı?” cevabını verir (Canan, 1997: C-10, 486). Bu ifadeden kebâsın ziraatının yapılmayıp, pazarlarda satılmadığı dağlarda kendiliğinden yetiştiği ve çobanlar tarafından bilinip istifade edildiği anlaşılmaktadır.

Bir vesileyle sarfettiği güzel sözler arasında Resûlullah şöyle beyân etmektedir:

“Her biriniz bir çobansınız ve neticede kendi sürünüzden suâl olunacaksınız. Aynı şekilde hükümdar da bir çobandır ve kendi tebasından suâl olunacaktır; insan da bir çobandır ve kendi ailesinden suâl olunacaktır; kadın da bir çobandır o da kocasının evinden suâl olunacaktır; bir hizmetkâr da çobandır ve efendisinin mallarından suâl olunacaktır; oğul da bir çobandır ve o, babasının mallarından suâl olunacaktır. Kısaca, her biriniz çobansınız ve kendi sürünüzden sorumlu tutulacaksınız.” (Hamidullah, 2003: C-II, 754) Bu hadisle Peygamberimiz, herkesin sorumluluğunun olduğunu belirtir. Çobanlığı sorumluluk sahibi olmaya eşdeğer görür. Çobanların sürüsünü gideceği yere sağ salim götürdüğü gibi, bütün insanlar da kendi görevlerinin bilincinde olup bunları layıkıyla yerine getirmeye çalışmalıdır.

O dönemde, İslam'ın şartlarından biri olan zekât emrinin titizlikle yerine getirilmesi gerektiğinden çok sayıda hayvan bir arada bulundurulmuş ve başlarında bir çobana ihtiyaç duyulmuştur. Bu hayvanların başına getirilen çobanlar; Hz. Peygamber'in görevlendirdiği hem hayvanların bakımı ve korunmasıyla hem de zekât için paylaşımıyla bizzat ilgilenen kimselerdir. Diğer kabilelerden birtakım art niyetli kimselerin hayvanları, çoban ve korucuların elinden alıp kaçırma girişimleri olmuştur. Müslümanlarla bu kimseler arasında savaşlar ve mücadeleler yaşanmıştır. Burada belirtmek istenen nokta şudur: Müslüman kabilelerden bazı kişiler zekât develerini himaye savaşlarında görevlendirilmişlerdir. Bunlar sahabeden kimseler olup devlete mahsus sürüleri himaye etmekle yükümlüdürler (Yüceer, 2011: 160). Peygamberimiz döneminde çobanların güvenilir insanlar ve kabileler arasından seçilmiş olması bu işe verilen önemin göstergesidir. Çobanlara zekât mallarını koruma görevi verilmiştir.

“Hz. Peygamber'in (SAV) şahsi hayatında, her gün ilgilendiği hayvanlar mevcuttur. Yirmi kadar sağmal devesi, pek çok davarı -bunlardan yedi adedi keçidir- vardır. Hz. Peygamber (SAV), cennet hayvanlarından olduğunu belirttiği keçiyi bereket olarak adlandırmıştır. Bir kimseye: “Evinizde kaç tane bereket var?” diye sorar ve bununla keçiyi kasteder. Diğer bazı rivayetlerde koyuna da bereket dediğine şahit olmaktayız: “Sahibi için koyun berekettir, deve de izzettir. Ata gelince, hayır onun alınına bağlanmıştır.” Ümmü Haniye, “Koyun besleyin, zira onda bereket vardır.” demiştir.” (Canan, 1997: C-6, 310). Peygamberler, çeşitli hayvanlardan onların farklılıklarına yönelik izlenimlerden ümmete karşı sabretmeyi öğrenirler. Ayrıca ümmette meydana gelen farklılıkları, zihinlerindeki değişiklikleri fark ederler. Bu şekilde ümmetin derdine dermen olurlar ve onlarla iyi bir iletişim kurarlar. İnsanların yol açacağı sıkıntılara karşı sabırlı olmak, çobanlıkla elde edilecek tecrübe ile daha da kolaylaşır.

Peygamberlik vazifesi verilmeden önce, peygamberimize idarecilikte lazım olacak yetenekler kazandırılmıştır. Bu da o dönemde çobanlık yaptırılarak aktarılmaya çalışılmıştır. Çobanlığın insanı sabırlı olmaya alıştıran kendisine emanet edilmiş insanları da koruyup kollama davranışı geliştirdiğini, bunun yanında sorumluluk bilinci verdiğini ifade edebiliriz. Fakat bütün bu anlatılanlardan peygamber olmanın şartı olarak çobanlık algılanmamalıdır.

1.3. Hz. Musa'nın Çobanlık Yapması

Peygamberlik ve çobanlık sözkonusu olduğunda ikisi arasında görev içeriği sözkonusu olduğunda birçok yakınlıktan bahsedilebilir. Çoban; koruyandır, merhametli olandır. Hz. Musa'da da fazlasıyla bulunan bu özellikler, çobanlık yaptığında belirgin olarak açığa çıkmıştır. Şu ayetlerle de sabittir:

Musa, Medyen suyuna varınca, orada (hayvanlarını) sulayan birçok insan buldu. Onların gerisinde de (hayvanlarını suyun olduğu yerden) geri çeken iki kadın gördü. Onlara: “Derdiniz nedir?” dedi. Şöyle cevap verdiler: “Çobanlar sulayıp çekilmeden biz (onların içine sokulup hayvanlarımızı) sulamayız; babamız da çok yaşlıdır.” (28/ Kasas Sûresi 23). Bunun üzerine Musa, onların davalarını suladı. Sonra gölgeye çekildi ve “Rabbim! Doğrusu bana indireceğin her hayra muhtacım.” dedi. (28/ Kasas Sûresi 24) Hz. Musa, burada mürüvvet sahibi temiz bir fitrata malik bulunan ruhların rahatça hazmedemeyeceği bir manzara ile karşı karşıya. Şüphesiz ki böyle bir durumda doğru olan önce kadınların hayvanlarını sulamasıdır. Erkekler de bu hususta onlara yardımcı olmak zorundadırlar. Hz. Musa, geleneklere aykırı olan bu kötü manzara karşısında oturup rahatına bakmak istemiyor (Kutub, 1968: 241-242). “Hz. Musa, onların bu haline acıdı ve varıp kuyunun ağzındaki iri taşı kaldırıverdi. Hâlbuki Medyenliler güç birliği yaptıkları zaman bile bu taşı zor kaldırıyorlardı. Sonra kovayı alarak kuyudan su çekiverdi. Kızlar da koyunlarını çabucak sulayıp evlerine döndüler. Kızlar daha önce koyunları için ancak havuzda kalan suyu kullanırlardı.” (Aydemir, 2012: 119).

Orda bulunan çobanların kadınları bekletmesi, onlara öncelik vermemesi karşısında Hz. Musa, üzerine düşeni yapmıştır. Diğer çobanlarda olmayan merhamet duygusu, onda herkesin benimsemesi gereken gerçekleri yerine getirecek kadar vardı. Bunu, peygamberliğin verdiği mürüvvetle ve bir çoban olarak yapmıştır.

Derken, o iki kadından biri utana utana yürüyerek ona geldi: “Babam, dedi, bizim yerimize (hayvanları) sulamanın karşılığını ödemek için seni çağırıyor.” Musa, ona (Hz. Şuayb'a) gelip başından geçeni anlatınca o, “korkma, o zalim kavimden kurtuldun” dedi (28/ Kasas Sûresi 25). (Şuayb'ın) iki kızından biri: “Babacığım! Onu ücretle (çoban) tut. Çünkü ücretle istihdam edeceğin en iyi kimse, bu güçlü ve güvenilir adamdır.” dedi (28/ Kasas Sûresi 26).

İbn Mes'ud dünyanın en zeki ve uzak görüşlü üç insanını sıralarken, koyunlarını sulayıveren Hz. Musa için babasına çoban tutmasını söyleyen Şuayb'ın kızını ikinci sıraya koymaktadır. Bu kız daha sonra Hz. Musa'nın hanımı olmuştur (Aydemir, 2012:

119). Hz. Musa, çobanlıktaki hüneri ve temiz kalpli oluşuyla zor bir dönemde Hz. Şuayb'ın dikkatini çekmiştir.

Hz. Musa (a.s.), kendisini babasının katına çıkararak kızla evlenmesi şöyle cereyan etmiştir: İhtiyar, kızlarından birinden bir asa getirmelerini ister. Kızı ona bir asa getirir. Bu asa ona, insan şekline girmiş bir melek tarafından hediye edilmiştir. Babası kızına: Bunu yerine koyarak başka bir asa getir deyince, kız onu yerine koyarak başka birini getirdiği halde, aynı asayı getirmiş olduğu görüldü. Babası yine bunu yerine koyarak başka bir asa getirmesini emretti. Kız asayı alarak eski yerine koydu. Başka bir asa almak üzere elini uzattığı zaman asanın değişmemiş olduğu görüldü. Babası kızını birkaç defa çevirdiyse de, gelen asa hep aynı kalıyordu. Bunun üzerine Şuayb (a.s.) çaresiz asayı Musa'ya vererek koyunlarını otlatmaya gönderdi. Bu, Musa'nın çobanlık asası oldu. Aradan bir müddet geçince Şuayb (a.s.), bunun bir emanet olduğunu düşünerek verdiği pişman oldu ve geri almak maksadıyla Musa'nın peşinden kırlara çıktı. Musa'yı arayıp bularak asayı istediye de, Musa: "Bu benimdir" diyerek vermedi. Bunun üzerine ilk rastlayacakları kişiyi hakem yapmak suretiyle konuyu halletmeye karar verdiler. Bu sırada insan görünümünde bir melek yanlarına geldi. Onlar konuyu anlatarak hakemlik yapmasını rica ettikleri zaman melek: Asayı yere koyunuz, onu kim yerden kaldırırsa onun olur, dedi. Şuayb (a.s.) asayı yerden kaldırmak için uğraştıysa da yapamadı. Musa ise eliyle alarak kolayca kaldırdı. Bunun üzerine yaşlı Şuayb, asayı Musa'ya bıraktı. Musa da bu asa ile on yıl çobanlık etti (Taberi, 1991; C-II, 562-563). Hz. Musa'yı peygamber damadı yapan ve melekler tarafından getirilmiş bir asaya sahip olmasını sağlayan çobanlık mesleğidir.

Kendisine çoban olarak hizmet eden Hz. Musa'ya Şuayb, sürü sahibi olarak güzel bir değnek, iyi bir çoban değneği vermeyi düşünmüştü. Kırdan, bayırda, sahralarda, ıssız yerlerde her an sürüsü ve kendisi tehlikelere maruz olan çobanın iyi bir değneğin olması, kepenegi kadar hatta ondan daha da önemlidir. Çobanın değneği gelişmiş güzel bir şey olamaz. Belli ağaçlardan yapılır, enine boyuna dikkat edilir. "Musa'nın asası da Adem'le birlikte cennetten indirilmiştir. Bu asa cennetteki as ağacından (Van gülünden yahut çamdan) olup Musa'nın boyuna uygun olarak on metre uzunluğunda idi." (Taberi, 1991: C-I,163). Bu asa cennetteki bir ağaçtan yapılmış, Adem Aleyhisselâm'dan sonra, babadan oğla geçerek Şuayb Aleyhisselâm'a kadar gelmişti (Peygamberler Tarihi Ansiklopedisi, 2004: 85).

Hz. Musa asası ile koyunlarına yaprak silker; yılan çıyan gibi haşeratı, yırtıcı hayvanları yine onunla kendisinden kovup uzaklaştırırdı (Aydemir, 2012:126). “Hz. Musa’nın elindeki Tanrı tarafından ilahi hikmetler yüklenen asası, çobanlık geleneğinde yankısını bulmuştur.” (Ergun, 2011: 308). Hz. Musa (a.s) çobanlık ederek edindiği asasıyla peygamberliği zamanında mucizelere vesile olmuştur. Asası hayvanları güderken elde ettiği Allah hediyesidir. Hz. Musa (a.s), çobanlık yapmasaydı peygamberliğe hazırlanamayacak, bunun yanında birçok mucizesini sergileyemeyecekti.

Hz. Musa, on yıl koyunlarla kırlarda, bayırlarda dolaşmış; yer ve gökyüzünü doya doya seyretmiş; Firavunların zulmünde inleyen insanlardan, Mısır’ın atmosferinden ayrı kalmıştı. Ruhi gıdasını da damadı olma şerefine erdiği peygamber Şuayb (a.s.)’dan almıştı. İstikbaldeki oldukça ıstıraplı, yorucu ve çetin işlere hazır gibiydi (Aydemir, 2012: 122). Peygamberlerin aradığı, ruh servetidir. Bu servet de tabiatla baş başa kalarak elde edilebilir. Tabiattaki huzur ve güzelliğin insanı tefekkürü davet etmesine, çobanlık mesleği vesile olmuştur.

“Hz. Şuayb, çobanlıkta kararlaştırdıkları müddetin dokuzuncu senesinde Musa aleyhisselâma bu sene doğacak alaca kuzuların hepsini ona hediye edeceğini söyler. Allahü Teâlâ, Hz. Musa’ya, koyunların içeceği suya asa ile vurmasını ilham eder. O da buyrulduğu gibi yapıp, koyunlara da bu sudan içirir. Her sene, o kadar koyun içinde, ancak birkaç tanesi alaca kuzu doğurduğu halde, o sene koyunların tamamı, hep ikiz doğum yaptı ve hepsinin kuzuları da alaca oldu. Şuayb Aleyhisselâm anladı ki; bu, Allahü Teâlâ’nın Hz. Musa ve ailesine ihsan ettiği rızıktır.” (Peygamberler Tarihi Ansiklopedisi, 2004: 84-85). Çobanlık yaparak peygamberlik dönemine hazırlanan Hz. Musa, çobanlığın peygamberlik mesleği olarak kabul edilmesinde ve çobanların piri sayılmasında yaşadıklarının önemli bir etkisi olmuştur. Allah hediyesi olan asayı, çobanlık yaptığı dönemde kazanmıştır. Bu asa, onun Firavunla mücadelesinde de birçok mucize göstermesine vesile olmuştur.

1.4. Yunus Peygamber ve Çoban

Yunus Peygamber, kavmini doğru yola çağırırken kendisine yardımcı olacak bir çoban seçmiştir. Bu çobanı ve güttüğü keçiyi Ninova halkının kendisini bulmasında kullanmıştır.

Yunus Aleyhisselam, balığın karnından kurtulduktan sonra kavmiyle buluşmaya gider. Yolda bir çobanla karşılaşır. Yunus Peygamber, çobana kendisinin yaşadığını kavmine bildirmesini söyler. Çoban, bunu söylediğinde delil ve şahit isteyeceklerini belirtir. Yunus Aleyhisselam, çobana davarları içinden, dişi bir keçinin ismini anarak: “İşte, bu senin Yunus’la buluşmuş olduğuna şahitlik eder.” der. Çoban, kavminin yanına dönerek Yunus’u gördüğünü haber verdiyse de, halk ona inanmayarak kötü muamelede bulunmak ister. Kavmini Yunus’la görüşmüş olduğu toprak parçasının yanına götürür. Keçi, çobanın Yunus’u gördüğüne tanıklık eder. Daha sonra Yunus Aleyhisselâm’ın bulunduğu tarafa giderler. Çobanın söyledikleri doğru çıkınca Ninova Kralı: “Sen, bu makama, benden, daha layıksın!” diyerek elinden tutup çobanı, yanına oturtur (Köksal, 2004: 157).

Hz. Yunus’u balığın karnından çıktıktan sonra, ilk defa bir çobanın görmesi ve o kişinin Hz. Yunus olduğuna inanması çobanların temiz mizaçlı olduklarının göstergesidir. Peygamberlik mesleği sayılan çobanlık, burada çobanı insanlara yalan söylemeyen kişi olarak karşımıza çıkarması ile bir kez daha doğrulanmıştır. Ninova Kralı ve halkı doğru söyleyen çobanı, krallık makamına layık görerek bu makamı ona vermesi, çobana verilen değeri de göstermiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRK HALK EDEBİYATI METİNLERİNDE ÇOBANLIK

Halk bilgisi ürünleri, halk inançlarını, düşünce yapılarını, hayata bakış tarzlarını ortaya koymaktadır. Bu ürünlerde, içinde oluşturulduğu toplumun nitelikleri saklıdır. Türk kültüründe, yaşam şeklinde hayvancılığın önemli bir yere sahip olması, halk edebiyatı metinlerinde çobanlığa geniş bir yer verilmesini sağlamıştır.

Mitolojik dönemden itibaren önemli bir kültür kahramanı olarak karşımıza çıkan çoban, sözlü gelenekte yaşayan inanışlarda yer edindiği gibi sözlü ve yazılı edebiyatın pek çok türünde de yaygın kullanımı olan bir tip haline gelmiştir.

Çobana insanların yüklediği anlamı doğru anlayabilmek için kültürel ve edebi hayat içindeki çobanın nasıl olduğuna bakmak gerekir. Bu noktada, edebî metinler esas alınarak bakılacak olursa geleneksel edebiyatta tiplerin, farklı türlerde farklı işlevleri yerine getirmekle görevlendirildiği söylenebilir. Bu bağlamda gönül adamı, yiğit kahraman ve akıl timsali olan çobanın, farklı anlatı geleneklerinde yapısal ve bağlamsal sebeplerle bazı özelliklerine bilinçli olarak daha çok vurgu yapılmıştır.

Türk kültürü içinde çoban genel olarak güzel ahlaklı ve olumlu bir tip olarak edebî türlerde ortaya koyulmaya çalışılsa da efsanelere, destanlara, masallara yansıyan çoban tamamen aynı değildir.

2.1. Destanlarda Çobanlık

Destanlar, toplumun manevi değerleri, hayat tarzı ve ahlaki yönelimleri ile istek ve ihtiyaçlarının bir bütünüdür. Kültürümüzün temel motifleri bu inanç ve davranış biçimleri içinde aranmalıdır.

Türk dünyasında destan karşılığı olarak aynı sözcüğün “dâstân”, “dastan”, “dassan” gibi farklı şekilde telaffuz edilen biçimleri olduğu görülmekte ve bunlar konumuzu oluşturan epik destan türünün yanı sıra başka anlatım türlerini de adlandırmada kullanılmaktadır. Destan kelimesi dilimize Farsçada “efsane”, “mesel” ve “hikâyet-i gûzetegân” manasında kullanılan “dâstân” kelimesinden ses ve anlam değişikliği ile girmiştir. Dâstân kelimesi Türkçede “destan, epepe, hikâye, masal, şöhrat, ün, kıssa, manzum hikâye” gibi kelimelerle karşılanarak çeşitli anlamlar taşımıştır (Çobanoğlu, 2007: 14) Destan (epos), bir boy, ulus (kavim) veya millet

hayatında tam estetik hüviyet kazanmamış eser sayılan efsanelerden sonra nazım şeklinde ortaya çıkan en eski halk edebiyatı mahsullerinden biridir. Sözlü geleneğe bağlı bu anonim mahsuller, zaman ve mekân içinde cemiyetin iradesini ellerinde tutan “kahraman-bilge” şahsiyetlerin menkıbevi ve hakiki hayatları etrafında teşekkül etmiş uzun, didaktik eserlerdir (Elçin, 1986: 72).

İnanca dayanan mistik motiflerle, doğadan alınan motiflerin yanı sıra normal yaşantının gereği olarak birçok olay, yaşantı halinde destanlarda yer almaktadırlar. Evlenmeler, şöenler, av hayatı, çobanlık, aşklar, düşmanlarla savaşlar, devletin kuruluş düzeni içinde davranışların değerlendirilmesi, bunların arkasında üçüncü, dördüncü derecede kişisel tutkular, destanların ayrıntılarını tamamlayıcı nitelikte, destanları bir bütün haline getirirler (Öztürk, 1980: 55). Destan döneminin yaşam şeklinde hayvancılığın önemli olması, kahramanlar arasında çobanların çok sık görülmesine sebep olmuştur.

Daha önce de değinildiği gibi “Türk kültüründe Tanrıoğlu olarak nitelendirdiğimiz medeni kahramanların büyük ekseriyeti (Oğuz Kağan, Er Sogotoh Elley, İdige/Edige, Cengiz, Timur) büyükbaş mal, koyun ve yıldı çobanıdır. Buradan da çobanlığın, Türk millî geleneğinde bütün manevî değerlerin temelinde durduğu görülür.” (Bayat, 2011: 168). Oğuz Kağan Destanı’nda, doğuştan itibaren “yiğit olma” ihtirası ile dolu olan bu tip, her şeyden önce, hayvanlarla haşır neşir olmuş bir insandı. Oğuz at sürüleri besleyen, av avlayan ve akınlar yapan bir topluluğun çocuğu idi. Onun vücut yapısından başlayarak, bütün hayatına, dünya görüşüne ve dinine hâkim olan hayvan unsuru, büyük tabiat, kuvvet ve hâkimiyet ihtirası idi (Kaplan, 1996: 29). Destanlarda halkın duygu ve düşünceleri, yaşam tarzı saklıdır. Yaşamında hayvan yetiştirmenin geniş yere sahip olduğu milletlerin çobanlık yapması ve bu doğrultuda faaliyetler sergilemesi doğal bir durumdur. Destan kahramanlardan hareketle çobanın destanlarda cesur, yiğit ve iyi bir savaşçı olmalarının yanında lider kişilikleriyle de ön plana çıktıklarını söyleyebiliriz.

Türk iktisadi yapısında olduğu kadar sosyal yapısında da attan sonra koyun yetiştiriciliği büyük önem taşımaktadır. Türk toplumlarında fertlerin toplum içinde yerlerinin belirlenmesi bakımından koyun/koç motifinin önemli bir rol aldığını görmekteyiz. Oğuz Kağan Destanı’nda Türk milletinin Bozok ve Üçok kollarına ayrılması göçebe çoban kültürünün yönetim yapısına yansımadır. “*Oğuz Kağan büyük kurultay topladı. Maiyetini ve halkını çağırttı. Onlar geldiler ve müşavere ettiler. Oğuz*

kağan büyük ordugâh... Sağ yanına kırk kulaç direk diktirdi; üstüne bir altın tavuk koydu; altına bir ak koyun bağladı. Sol yanına kırk kulaç direk diktirdi. Üstüne bir gümüş tavuk koydu; dibine bir kara koyun bağladı. Sağ yanda Bozoklar oturdu; sol yanda Üçoklar oturdu.” (Bang-Arat, 1970: 14) Oğuz Kağan Destanı’ndaki bu ifadelerden sağ kolun yani Bozoklar’ın Türk milletindeki toplumsal yerinin daha üst noktada ve akkoyun sahibi olduklarını; Üçoklar’ın Bozoktan sonra geldiğini ve karakoyun sahibi olduklarını anlıyoruz.

“Altın ve gümüş tavuklar” ile “ak ve kara koyunlar” Oğuz Kağan’ın oğullarının sembolleridir. Bu semboller, Oğuz Kağan’ın oğullarının bir kısmının “altın ve ak”, diğer kısmının da “gümüş ve kara” renkli hayvan beslediklerinden ileri gelmiş olabilir.

Oğuz Kağan Destanı’nda var olan bu gelenek günümüze kadar gelmiştir. Bu gün de sürüde bir akkoyunla bir karakoyun bulunması devlet (zenginlik) işareti kabul edilir (Turan, 1967: 14). Destanlar sayesinde hayvancılığa dayalı kültürün günümüze kadar taşındığını görmekteyiz.

Konar-göçerler arasında besledikleri koyun ve keçilerin rengine göre isim alma geleneği oldukça yaygındır. Bu bağlamda Ak/çe Keçili, Kızılca Keçili, Ak/çe Koyunlu Kara Keçili, Kara Koyunlu, Karaca Koyunlu, Kara Kuzulu, Kara Koçlar isimleri örnek olarak verilebilir (Gülen, 2009: 193). Türkler arasında, besledikleri hayvanın renginden kaynaklanan boy ve devlet isimleri hayvancılığa dayalı yaşam tarzının etkilerindedir.

Değneği, kepenegi, köpekleri ile göğün, dağların ve bozkırın gizemli bir parçası olan çobanlar, Türk halk anlatıları ve törenlerinde mitolojik özellikleri ile yerlerini almışlardır.

Ortaasyalı göçebeler, sürülerinin içinde bir çoban hayatı yaşamazlardı. Onların sürüleri yaylalarda, çobanları tarafından otlatılırdı. Bu hayatın çok güzel tasvirlerini Manas destanının içinde bulabiliyoruz. Çobanların da bir başı bulunurdu. Manas destanındaki baş çobanın adı Kara-Beğ’dir. Türklerde “Beğ”lik, bir görev ve mesuliyeti yüklenme unvanıdır. Bundan da anlaşılıyor ki Türkler, at sürülerini gütme ve koruma işlerini bir memurun üzerine veriyor ve kendilerini, içtimai gelişme ve yaşama için en münasip bir yeri seçerek, obalarını oraya kuruyorlardı (Ögel, 1971: 272). Destanların teşekkülü olayların içerisinde meydana gelen motifler, genel olarak, tarihi olaylara ve reel yaşantıya isnad ettiği gibi, bir taraftan da psiko sosyal hayatın yapısına ve inançlara dayanmaktadır. Bu yapıları ile destanlar teşekkül ettikleri devrin toplum özelliğini taşırlar (Öztürk, 1980: 23).

Manas'ın Ulu-Hatun'u Kanıkey'in babası "koyun çobanı", Manas ve ailesi ise, "at çobanı" idiler. Yani, bir kabile veya kabile grupları at yetiştiriyorlar ve bazıları da, yalnızca koyun yetiştirmekle meşgul oluyorlardı. Tabii olarak bu, bir "ihtisas" işi idi. Bu sebeple, bu her iki zümre, birbirlerini küçük görüyor, "at çobanı!" veya "koyun çobanı!" diye de, karşılıklı hakarete bulunuyorlardı. Bu da yetmiyormuş gibi, at çobanları koyun yetiştirenleri bu işten vazgeçirip, onları da atçı yapmak için çaba sarf ediyorlardı. At çobanları deve çobanlığını da beraber yürütüyorlar ve bir nevi "at-deve" yetiştirme düzeni meydana getiriyorlardı. Yakup-Han'ın oğlu, Er-Manas'la, Temir Han'ın kızı Kanıkey Hatun girerler gerdeğe. Gece, kız kalkıp da kızlığının elden gittiğini fark edince, hemen yerinden fırlar, açar gözlerini, bıçağı kaptığı gibi kalkar. Bu sırada Manas da yatağında yatar. Kız, Manas'ın üzerine yürür: "Kim bizim bu düzenimizi bozdu?" diye bağırır. Kızın babası Temir-han, bir "koyun çobanı" idi. Bütün hayat düzeni bu iktisadi düzen içinde devam edip giderdi. Manas'la ili ise, "at çobanı" idi. Onların hayatı da, öyle devam edip giderdi. Kız korkar ki, kendi halkının hayat düzeni de değişecek, bambaşka olacak. Çünkü bunlardan hiçbiri, diğerini beğenmezdi. Bunun için de Manas'a: "Deve çobanı!" diye bağırır. Manas kollarını uzatıp, karısının boynuna dolamak ister. Kız, kollarını iter: "Çek kollarını boynumdan! Çek ki, babam Temir-Han'ın bana hediye ettiği bu güzel bıçakla kalbini parçalamayayım." der. Manas, yalvarır, yakarır; ama hiç fayda etmez (Ögel, 1971: 513-516). Manas, kendisine düşmanlık eden Kanıkey'i savaş ganimeti olarak alıp yüzünü kara edeceğini, han kızı olduğuna bakmadan koyun çobanlığı yaptıracağını söyleyerek tehdit eder (Yıldız, 1995: 30). "At yetiştiren Türkler, daha enerjik ve daha teşkilatçı idiler: Türkler koyun çobanlarını beğenmezler ve onları küçük görürlerdi." (Ögel, 1997: 10). Manas için bir han kızına koyun çobanlığı yaptırmak ona hakaret sayılırdı. Destanlarda Türklerin yaşam tarzı ve gelenekleri hakkında bilgiler edinmekteyiz. At çobanlarının koyun çobanlarını beğenmediklerini, koyun çobanlarının da at çobanlarını beğenmediği görülmektedir. At çobanları daha geniş alanlara hükmedebilen topluluklardır. Daha teşkilatçı ve akıncıdırlar bu anlayış da diğer beylikler üzerinde hâkimiyet kurmalarını sağlamıştır.

Manas ve Kanıkey arasında yaşanan durumun benzeri Anadolu'da da tespit edilmiştir. "Türk içtimai yapısında görülen yerleşik-yaylacı çekişmesi, konar-göçerler arasında da besledikleri hayvanlara göre devam etmekteydi. At besleyenler, koyun besleyenleri "koyun-çobanı" diye tahkir ederken, aynı şekilde koyun besleyenler de

diğerlerini “at çobanı” diye tahkir etmekteydiler. Üstelik kendi hayvan besleyiciliği düzenlerini diğerlerine zorla kabul ettirmeye de çalışıyorlardı. Buna benzer bir çekişme Çukurova’da Çaparoğlu-Kozanoğlu, Tecirli-Ceritli Türkmenleri arasında da sürmektedir.” (Çay, 1990: 10). Üzerinden asırlar geçse de bu durum, Türklerin benzer yaşam tarzının birbirine yakın kültürel sonuçlar ortaya çıkardığının göstergesidir.

Köroğlu, bütün kollarda güçlü bir kahraman olarak tasvir edilir, kaplan ve aslan gibi yırtıcı hayvanlara benzetilir. Onun yemesi içmesi de olağanüstüdür. Köroğlu, bir kuzuyu tek başına birkaç lokmada bitirebilir. “Kempir” kolunda Çandıbil’e dönerken yolda bir çobana rastlar, ondan bir koyun pişirmesini ister, çoban hemen bir koyun pişirip Köroğlu’na sunar. Köroğlu, karnını doyurup yola devam edecekken çoban, Köroğlu’nun yemek yiyişi ile kurda benzediğini söyler (Şahin, 2009: 325-326). Destanlarda kahramanlar, birçok yerde çobanla muhatap olur; çobanlarla sohbet ederler. Çobanlar bazı durum tespitinde bulunur. Çobanlar doğayla iç içe olan kişiler olarak iyi birer gözlemcidir. Betimlemelerini de tabiattaki varlıklar üzerinden yaparlar.

Yakut destanlarında yilkı çobanının dış görünüşü genellikle şu özelliklerle anlatılır: Bir yaşındaki tayın arka ayak derisinden dizlikleri, ön ayaklarının derisinden eldivenleri, baş derisinden çizmeleri, sallamak için kuyruğundan yapılmış kamçısı vardır. Büyük adımlar atan, ayakları yere basmayı unutan (dinlenmek için hiç yere oturmayan), rahat hayat yaşamasını bilmeyen, atların nöbetçisi kara gözlü çobandır. Kemikli kısırağın üzerindeki çoban, tayın dökülmüş derisinden yapılmış kürküyle, kısa pantolonuyla, deriden yapılmış çizmeleriyle, ayak derisinden yapılmış eldivenleriyle, baş derisinden yapılmış şapkasıyla sıçan gibi koşarak tasvir edilir (Ergun, 2011: 314). Doğal yaşamdan gelen çobanlar, kökensel mirasa ait değerlerin en saf biçimde taşıyıcılarıdır. Çobanların fakir ve zor bir hayat yaşadığını anlamaktayız.

Destanlarda çobanları İslamiyetten önce başlayan kutlu kişiliklerinin yanında sıradan halleriyle ve olumsuz yönleriyle de görebiliriz.

2.1.1. Kutlu Çobanlar

Kutlu çobanlar, destanlar başta olmak üzere bütün halk anlatılarında karşımıza çıkmaktadır. Kutlu kişiler, İslamiyet sonrası veliler ve dervişler, genellikle doğayla iç içe yaşayan kişiler arasından çıkmıştır. Bu sebeple tabiat unsurlarından olan hayvan ve bitkiler çobanların hayatında önemli bir yere sahiptir. Peygamberlerin ve ermişlerin

hayatı ele alındığında büyük kısmının “çoban” olması dikkatten kaçmamaktadır. Benzer durum, İslamiyet öncesi destanlarda yer alan kut sahibi çobanlarda da görülmektedir.

Kahramana yardımcı olan çoban tiplemesine hemen bütün Türk destanlarında rastlamak mümkündür. Alplar, düşman hanların ya da kızına talip oldukları hanların yurtlarına giderken yolda karşılaştıkları çobanlardan yardım görürler. Böyle bir yolculukta çobanların karşısına kılık değiştirmiş halde (bahadırlar Keloğlan’a, atı da kel uyuz ata dönüşür) sahte çoban olarak çıkarlar. Kutlu yaratılışlı çobanlar, karşılarında kendileri gibi gördükleri bu kişilerin, olağanüstü kötü varlıklar hakkında merak ettikleri şeylere cevap verirler. Çobanlar, öldürülmesi ya da öç alınması gereken zalim hanların ya da olağanüstü kötü varlıkların (Erlık, vs.) canlarının nerede olduğu, nasıl öldürülebilecekleri gibi konularda bahadıra bilgi verirler. Bazen bahadırın karşılaştığı bu çoban, düşmanı tarafından kaçırılan kendi çobanı da olabilmektedir (Ergun, 2011: 319). Tipik kahraman anlatılarında kahraman, yolunun bir noktasında çıkmaza girer, yardım bekler. Bu yardıma ulaşmadan da yolunu bulamaz. Destanlarda bu yardım, ak sakallı bilge kişilerce yani yüce birey tarafından sağlanır. Bu kişi de bazen çoban olarak karşımıza çıkar.

Attila, bütün dünyanın idaresinin kendisine Tanrı tarafından verilmiş olduğuna inanıyor ve kendisini, yeryüzünün meşru ve kutsal bir imparatoru olarak sayıyordu. İskitlerden beri tanınan ve “Ares Kılıcı” diye de adlandırılan kutsal bir kılıç vardı. Bütün kuzey kavimlerinin inançlarına göre, bu kılıç kimin eline geçerse; o, yeryüzünün hâkimi olacaktı. Yine onların inançlarına göre, bu kılıcın keskin yeri dışarıda ve sapı da toprağa gömülü olarak, bozkırlardan birinde duruyordu. Attila’nın çobanlarından biri bir gün, iki yaşlarında dişi bir düvenin ayaklarından kanlar boşandığını görüyor. Ne olduğunu anlamak için etrafa bakarken yere sapından gömülü kılıcı buluyor. Çoban, kılıcı aldığı gibi, hemen Attila’ya götürüp sunuyor. (Ögel, 1971: 207-208). Çoban, bulduğu kılıcı Attila’ya götürünce ordugâhta bulunan kamlar bunu Allah tarafından dünya hâkimiyetinin Attila’ya verildiği şeklinde yorumlamışlardır (Gömeç, 2009: 269). Çobanlar, fethedilen devletler kuran konar-göçer milletlerin kutlu fertleri olduklarını Tanrı ile seçtiği kişi arasında aracı olmalarıyla da göstermişlerdir. Kutsal kabul edilen kılıcın bulunması gibi olağanüstü durumlarda çoban, kahraman olarak seçilmiştir. Bulduğu kılıcı hükümdara veren çobanın bu davranışıyla Hunlar, Avrupa’yı fethetmeye başlamıştır. Buna benzer durumlar, çobanların gördükleri rüyaların gerçekliğine işaret

olacağı ve çobanlar arasında kutlu kişilerin, ermişlerin çıkacağına dair inanışları artırmıştır.

Türk kelimesinin doğru anlamı, Töre denilen sisteme uyan kimse demektir. Eski Türk hayatında Töre'nin ciddi ve tayin edici bir sistem olduğunu Orhun Kitabeleri, Dîvânü Lugâti't Türk, Kutadgu Bilig gibi ana kaynaklardan biliyoruz. Dönemin Türk inancında Tanrı kadirdir, diridir ve yarattığı her şeye gücü yeter. Gerçek Töre'yi koyan da O'dur. Törenin olduğu yerde Kut'un bulunması kaçınılmazdı. Kut ise, Tanrı ile insan arasında kurulan ilişki sonucu zuhura çıkan bir değerdi. İnanca göre Tanrı tütettikleri için bir nizam koyuyor, buna Töre deniyordu. Töre'nin hükümlerine uyan kimse ise, Tanrı'dan Kut alıyordu. İşte Türk, Töre'ye uyarak Tanrı'nın her türlü ihsanına hem kafa, hem gönül, hem de maddî dünya nimetlerine, yani Kut'a kavuşmuş kimsenin sıfatıydı (Kalafat, 2008: 215). Sade yaşamı gereği doğruluktan ayrılmamış çobanların, töre dışına çıkması da söz konusu değildir. Destanlarda yer alan bazı çobanların Tanrı tarafından kutla ödüllendirilmesi, kutlu kabul edilmesi böyle bir inanç sisteminde normal bir durumdur.

Kutlu çobanlar; iyi yaratılmış, takva sahibi, hakana saygılı ve sadık birer tiptir. Tanrı'nın elçisidirler. Onlar yurttta, obada, dünyada olan bitenden haberdar, kahramanların zor zamanlarında yardımcı, yol gösterici ve iyi hayvan yetiştiricisidirler. Kutlu kabul edilen destan gibi edebi halk anlatılarını anlatmak da genellikle çobanların ve çoban çocukların işidir. Kutsal kitap gibi, yanlış anlatılırsa Tanrı ve kutlu kişiler tarafından cezalandırılacağına inanıldığı için oldukça dikkat gerektiren bu işi, Türk dünyasında çobanlar ve çocukları yapardı. Tıvalı destancı (toolcu) Oorjak Çançı-Höö, bunların en bilinen örneklerindedir. Babası Çapaajık, hayatını çobanlık yaparak kazanmıştır (Ergun, 2011: 318).

Destanlarda kutlu çobanlar, genellikle destan kahramanları kız arama seferine çıktıklarında karşımıza çıkarlar. Bunun en güzel örneklerinden birine Manas Destanı'nda rastlarız. “Manas, babasına evlenmek istediğini söyler ve babası, oğluna layık kızı bulmak için uzun uzun araştırır. Yakup Han atına biner gider, ama bütün komşularını arar, uygun bir kız bulamaz. Nihayet bir çoban rastlar, çoban ona Kanıkey'i haber verir.” (Enginün, 1995: 169). Destanda koyun çobanı şöyle anlatılmaktadır:

*“Bağıran ünü yoran,
Çok koyunu sözü geri döndüren
Koyun çobanına rastladı.”*

Bu mısralardan sesinin kuvvetli ve koyunlar üzerinde etkili olduğunu anladığımız çobanın Cakıp Han'ı tanimasından, görmüş geçirmiş bir insan olduğunu; ona bir kuzu kesip ikrâm etmesinden eli açık ve misafirperver bir insan olduğunu; Manas'a uygun kızın kim olduğunu söylemesinden etrafından haberdar bir insan olduğunu; Mengdi Bay konusunda Cakıp bay'ı uyarmasından da akıllı bir insan olduğunu anlamaktayız (Yıldız, 1995: 128). Çoban, Cakıp Han'ı daha önce görmediği halde tanımıştır. Hanın her yeri dolaşmasına rağmen bilmediği bilgilerin sahibi çoban, sadık, sözüne güvenilir bir kişi olup kutlu yaratışıdır.

Manas Destanı'nda Cakıp Han'ın rastladığı kutlu çoban, Kanıkey'i şöyle tanıtmıştır:

*“Temir Han 'in kızı Kanıkey
Manas'a denk kız idi,
Saz gibi salınan
Bakır mızrak gibi hafif
Altından söykö takardı,
Kayın atası Cakıp Han'a yakıştırdı,
İyi gelin olurdu.”*

(Yıldız, 1995: 178).

Manas Kanıkey'le töreye uygun bir evlilik yapmıştır. Bu mısralardan Kanıkey'in ince uzun bir yapısının olduğunu, Manas'a iyi bir eş, Cakıp Han'a ve eşine iyi bir gelin olduğunu belirtir. Bu ifadelerden çobanın ferasetli, ileri görüşlü ve sözüne itibar edilir bir insan olduğunu anlamaktayız. Çoban, töreyi iyi bilmekte, geleneklere ve Manas'a en uygun eşi tarif etmektedir.

Manas Destanı'nda Kırgızlara ait inanışlar, gelenekler ve töreler, diğer uluslarla olan diyalogların yanında, çocukların ne şekilde yetiştirildiğini görebilmekteyiz. “Manas, henüz sekiz yaşındayken etrafına kırk çocuk toplayıp bunlarla askerlik oyunlarını oynuyordu. Yakınlarındaysa seksen Kalmuk çocuğu oynuyordu. Bu çocuklar Kırgız çocuklarıyla alay ediyor, onlara “serseri sürgünler” diye hakaret ediyorlardı. Manas ve arkadaşları öyle şiddetli bir hücumla geçtiler ki Kalmuklar, kısa bir süre dahi dayanamadan dağıldılar. Bu çarpışma, Manas'ın ilk kavgasıydı. Olayı duyan Cakıp Han Kalmukların, Manas'a bir kötülük yapmalarından endişelendi. Anası Çayırdı Hatun, Kırgızların çobanı Oşburbay'ı çağırdı. Manas'a yaylada üç dört yıl bakmasını söyledi ve Manas'ı ona emanet etti. Çocuğun tanınmaması için de oğullarını, Kalmuk çocukları

gibi giydirmesini istedi.” (Gökdağ vd. 2007: 142). Burada Manas gibi bir kahramanın yetiştirilmesinde bile, çobanların kullanıldığı görülmektedir. Bu çobanın sıradan bir çoban olması beklenemez. Bir hanın çocuğunu emanet edebileceği kadar güvenilir ve bilge olması gerekir.

Kutlu çobanlara Alpamış Destanı’nda da rastlayabiliriz. Bu destan, Türk boyları arasında en çok yaygınlık gösteren destan dairelerinden biridir. Oğuz boylarında Kitab-ı Dede Korkut’ta Bey Böyrek ismiyle bilinen metin bu destanın devamıdır. Bu destanda da çobanların birçok yerde karşımıza çıktığını görebiliriz.

Özbek varyantında sözlüsünün ardına düşen Alpamış, kayınbabası Baysarı’nın çobanı Keykubat’a rastlayıp olan biteni öğrenmiştir (Ergun, 2011: 322). Alpamış, sevdiği kıza kavuşmak için çıktığı yolculukta doksan ağıl koyunun yayıldığını gördü. Baysarı’nın sürülerinin başında bilge çoban Kel Keykubat bulunurdu. Alpamış Kel Keykubat’a rastlayınca ona Baysarı’yı sordu. Kel Keykubat, Alpamış’ın yüzüne baktığında, onun Baysarı’nın bir akrabası olduğunu da bilmişti. Baysarı’nın konakladığı yeri ve oraya nasıl gidebileceğini ayrıntısıyla anlattı. Alpamış, o geceyi “Vakitsiz gelen misafirin kadri kıymeti olmaz.” diyerek çobanla geçirmeye karar verdi. Kel Keykubat, bilge bir kimse olduğundan, “Bu kişi, belki de Berçinay’ın nişanlısı Hekimbek Alpamış’tır.” diyerek ona bir koyun kesti. İltifatlarda ve ikramlarda bulundu. Yardımcılarını çağırarak Alpamış’ın atıyla ilgilenmelerini ve ahıra koymalarını söyledi. Çobanlar o gece, misafirlerini oldukça rahat ettirdiler. Alpamış gece düşünde, Hazreti Peygamber’i gördü. Hazreti Peygamber Efendimiz, Tanrı Teâlâ’nın ona Berçinay’ı nasip edeceğini müjdeledi (Gökdağ vd. 2007: 192). Alpamış’a çobanlar yerini vermiştir. Çobanların yattığı yerde yatan Alpamış’ın rüyasında peygamberimizi görmesi ilginçtir. Çünkü çobanlık peygamberlik mesleği olarak görülmekte ve peygamberimizi de çobanların yatağında uyurken rüyasında görmüştür.

Saf, temiz kalpli bir çoban olan Keykubat, Alpamış’a her zaman yardımcı olmuştur. Kutlu bir çoban olan Keykubat, bilge kişiliğiyle Alpamış’ın kim olduğunu anlamış ve kendisini tanıtmadan bile Alpamış’ın kim olduğunu anlayabilecek ileri görüşlülüğe sahiptir. Törenin gereklerini bilen ve bunları uygulayan Keykubat, Tanrı misafirine nasıl davranılması gerekiyorsa öyle davranmıştır. Yaptığı olumlu işlerin sonucunda Çoban Keykubat, destanın ilerleyen bölümlerinde ödüllendirilecek, kut sahibi olacaktır. “Harekete geçen güçlerin bir ilk dışavurumu olarak, bir mucizeymiş gibi beliren unsura haberci denebilir. Ortaya çıkışının krizi “maceraya çağrı”dır.

Habercinin haberleri, yaşamak, ya da biyografinin daha ileri bir anında, ölmek olabilir. Önemli tarihsel bir olaya çağrı gibi görünebilir. Ya da dinsel bir aydınlanmanın şafağını belirler. Mistik tarafından yorumlandığı şekliyle de, “benliğin uyanması” denilen şeyi belirtir. Çağrı, her zaman bir dönüşümün -tamamlandığında bir ölüme ve bir doğuma eşitlenen bir ruhsal geçiş anı ya da ayinin- gizemiyle perdeyi kaldırır. Alışılmış yaşam ufku genişlemiştir; eski kavramlar, idealler ve duygusal kalıplar artık uygunsuzdur; bir eşiğin alışılmasının zamanı gelmiştir.” (Campbell, 2000: 65-66). Burada perdeyi kaldıran ve haberci rolünü üstlenen Çoban Keykubat’tır.

Destanın ilerleyen kısımlarında Kalmak ilini fetheden Alpamış, Kalmak ilinde bir düzenleme yapmak istedi. Çoban Keykubat’ı Kalmak iline han yaptı. Sevdiği kız Takva’yı da ona verdi. O anda başındaki keçeyi çıkarınca, kel olmadığı anlaşıldı. Kırk gün kırk gecelik bir düğünden sonra, Takva ile Keykubat evlendiler. Düğün sırasında Alpamış ile Baysarı buluştular. Keykubat, kötü Kalmak Hanının elinden aldığı bütün malları, Baysarı’ya geri verdi. Ancak Kalmak halkı, hâlâ eski bir çoban olan Keykubat’a güvenmiyorlar ve onun hâlâ güçsüz olduğunu düşünüyorlardı. Bu yüzden, Alpamış ile Keykubat, düşünerek yeni bir planı uygulamaya karar verdiler. Aralarında anlaşarak Keykubat, Alpamış’ı tekrar zindana attı. Böylece halk, “Bakın Keykubat, Alpamış’ı zindana atacak kadar güçlü” demeye başladı (Gökdağ vd. 2007: 207-208). Halk arasında çobanlık, her ne kadar değerli bir meslek olarak görülse de han olacak kişinin daha farklı özelliklere sahip olması gerekmektedir. Destan döneminin en belirgin zihniyeti gücün ön planda tutulmasıdır; halkın beklentisi de güçlü bir liderdir. Çobanda yeterli gücün olmayacağı kanısı mevcuttur.

Alpamış, yurduna dönerken yolda koyun bakan Kultay Baba’ya rastlar. Ancak Kultay, beyini yeniden gördüğüne inanmak istemez. Kultay, Alpamış’ın sağ omzunda Şah-ı Merdan’ın beş parmak izini görünce onun Alpamış olduğunu anlar ve Alpamış ile elbiselerini değiştirmeyi kabul eder (Fedakar, 2001: 55). “Destandaki Şahı Merdan Pir ile bağlantılı noktaları İslam’dan sonraki düşünceler olarak değerlendirmek gerekir. Zira, destanın esas olay örgüsü ve yapısı İslamiyet’ten çok daha eski inançlar ile bağlantılıdır. Bize göre, Şahı Merdan Pir ile bağlantılı noktalar aslında atalar kültürünü temsil eden Kultay tipi ile alakalıdır. Kultay sıradan bir çoban değil, Alpamış’a daima yardım eden koruyucu ruhtur. Alpamış’ın Kultay tarafından korunan bir oğul olduğu destanda anlatılmaktadır. “*Bilmaganlar Alpamışını Kultayning ulı der edi (Bilmeyenler Alpamış’ı Kultay’ın oğlu zannederdi.)*” Alpamış’ın omzundaki beş parmak izinin

Kultay'la da alakalı olması ve zindandan dönen, yani yeniden doğan, Alpamış'ın Kultay kılığına girmesi boş yere anlatılmamaktadır. Olağanüstü doğum motifinde kahraman bir taraftan ilahlar ile bağlantılıdır, diğer taraftan da kendi şeceresinin devamcisıdır. Buna göre Alpamış, hem Baybörü'nin oğludur hem de Dabanbiy ile Alpinbiy'in şeceresini devam ettiren bir kahramandır. Alpamış aynı zamanda, çocuksuz olması sebebiyle Baybörü'ye Şahı Merdan Pir tarafından, yani Kultay tarafından bahşedilen olağanüstü güçlere sahip bir çocuktur. Alpamış, bu nedenle Kultay'ın oğlu olarak da kabul edilebilir. Dede Korkut Kitabı'nda bu durum çok açık bir şekilde ifade edilmiştir. Bamsı Beyrek, kendisine ad veren ve daima hamilik eden ozan, Dede Korkut kılığına girer. Alpamış Destanı'ndaki Kultay da, Dede Korkut Kitabı'ndaki Dede Korkut da atalar kültürünü temsil eden tiplerdir." (İşankul, 2005: 126). "Kozmogonik çevrim bütün kıtaların kutsal yazılarında şaşırtıcı bir ısrarla sunulmuştur ve kahramanın macerasına yeni ve ilginç bir yön vermektedir. Çünkü böylece tehlikeli yolculuğun bir bağlanma değil yeniden bağlanma, keşif değil yeniden keşif çabası olduğu anlaşılmaktadır. Aranan ve tehlikeli biçimde elde edilen tanrısal güçlerin daha en başından beri kahramanın kalbinde olduğu ortaya çıkar. O, kim olduğunu öğrenen ve böylece olması gereken gücünün uygulamasına geçen "kralın oğlu"dur. Bu bakış açısıyla kahraman, hepimizin içinde saklı duran, yalnızca bilinmeyi ve yaşama katılmayı bekleyen tanrısal yaratıcı ve kurtarıcı imgenin simgesidir." (Campbell, 2000: 50). Alpamış gibi bir kahraman, olağanüstü güçlerini destanda bir çoban olarak karşımıza çıkan Kultay'dan almaktadır. Bu çoban, atalar ruhunun temsilcisidir.

Kendi yetenekleri ve yüceliğiyle bilinç ve bilinçdışı arasında bağ kurabilen üstün bir kişi olan, yol gösteren yüce birey arketipi (Gökeri,77: 1979) Çoban Kultay'ın şahsında karşımıza çıkmaktadır.

"Tıva Türklerinden derlenmiş "Aldın-Kurgulday" destanında bir devesi Deer oğlu Deek-Sarıg-Möge tarafından kaçırılan Aldın-Kurgulday, yağmacının peşine düşüp yakaladıktan sonra altmış kulaç derinliğindeki bir çukurun içine hapseder. Obasını yağmalamak için yaklaştığında kendisi "diken oklu, çalı yaylı, sarı keçe kepenekli sefil oğlan"a, atı da "uyuz kara tay"a dönüşür. Deer oğlu Deek-Sarıg-Möge'nin deve çobanına rastlar, kendisini hanının devesini arayan birisi olarak tanıtır. Destanlarda genellikle karşılaştığımız gibi, kendini "yiyecek aş ve barınacak yurt arayan yoksul ve yurtsuz garip" olarak tanıtır. Deve çobanı, bahadira, Deer oğlu Deek-Sarıg-Möge'nin obası ve otağının arkasında yer alan hırçın denizin üzerindeki sadece er kişilerin

geçebildiği kıldan köprü ve yoksulların geçtiği ağaç kabuğundan köprü hakkında bilgi verir. Bahadır, deve çobanı ihtiyarın verdiği bilgiler doğrultusunda Deer oğlu Deek-Sarıg-Möge'nin otağına varır. Yine aynı destanda obası “Kuzeyde Yaşayan Yedi Başlı Adıgır Kara Mangıs” tarafından yağmalanan Aldın-Kurgulday, yağmacının peşine düşüp obasına kılık değiştirmiş bir halde gelir. Orada Adıgır-Kara Mangıs'ın sürülerini otlatan kendi çobanı Aksagalday Baka Kıdat ile karşılaşır ve kendisini “başı kadar acı sütlü, ayranlı yer” arayan sefil oğlan olarak tanıtır. Gerçek kimliğini tanıtmadığı çobanından, önce Adıgır-Kara Mangıs ve obası hakkında bilgi alır; destanın ilerleyen bölümlerinde de Adıgır-Kara Mangıs'ın canının nerede saklı olduğunu öğrenir.” (Ergun, 2011: 320). Kahraman, bir dizi sınavdan geçmek üzere tuhaf biçimde akışkan, belirsiz biçimlerin düş dünyasında ilerler. Bu, mit-maceranın sevilen bir aşamasıdır. Mucizevî sınavlar ve işkencelere yönelik bir dünya edebiyatı yaratmıştır. Kahraman bu bölgeye girmeden önce karşılaştığı doğaüstü yardımcının önerileri, tılsımları ve gizli araçlarından yardım almaktadır. Ya da insanüstü yolculuğu sırasında kendisini her yerde destekleyen iyi kalpli bir güç olduğunu ilk kez burada da fark edebilir. (Campbell, 2000: 115). Bu destanda da görüldüğü gibi çoban, gizli bilgilerin, sırların sahibi akıl danışılan, bilge yaradılışlı kutlu kimsedir. Bu çobanlar, genellikle destanın başkahramanına içinde bulunduğu zor durumdan kurtulması için yardım ederler.

Başkurt Türklerinin Ural Batır Destanı'nın devamı olan Akbuzat Destanı'nda Ural Batır'la oğullarının tamamlayamadığı mücadelenin Hevben adlı kadın tarafından devam ettirilmesi işlenir. Anne ve babasını kaybeden çaresiz Hevben birden kendisini sokakta bulmuştur. Kimse onunla ilgilenmiyor, onu yanına kabul etmiyordu. Çocuk çaresiz dilenmeye başlamıştı. Bir gün Hevben başını alıp kırlara çıktı. Bir süre sonra geniş bir sürü ve ona çobanlık yapan hoş bir ihtiyara rastladı. İhtiyar dede, çocuğa çok sıcak davranmıştı. Hevben, ihtiyara adını sorduğunda, adının Taravıl Dede olduğunu öğrendi. Dede, Hevben'e kim olduğunu sordu. O da acı içinde iç çekerek bütün hayatını bir bir anlattı. Hevben, Dede'ye, en son bir çiftlikte çobanlık yaptığını ve çiftlik sahibinin oldukça cimri biri olduğunu, yaşaması için kendisine çok az yiyecek vermekle yetindiğini söyledi. Dede, ona birlikte ava çıkmayı teklif etti. (Gökdağ vd., 2007: 114-115). Bu destanda da kahramanın yetiştirilmesinde, geleceğini tayinde ona yardım etmesi için bilge çoban karşısına çıkmıştır.

Karaçay-Malkar Türklerinin Biynöger Destanı'nın kahramanlarından Biynöger, bütün hazırlıklarını tamamladıktan sonra ak maralı bulmak için dağlara çıkar. Yolda yaşlı bir çobanla karşılaşır (Adiloğlu, 2007: 58). Destanda bu bölüm şöyle anlatılır:

*“Yolu ağırdan alıp, Botaş-Taş’a varmışım
Orada oturup derin düşüncelere dalmışım
Orada karşıma bir yaşlı çoban çıktı, istişare etti
Bana dönerek şöyle söyleyip diledi
Attığın okun hedef şaşmayan Biynöger
Ak sakalımla senden şunu diliyorum
Ak marala nişan alıp da okunu çekersen
Ona doğru çevirip okunu atarsan
Ona ok atarsan sağ dönmezsün köyüne
Hasret kalıp yaşarsın eşine dostuna”*

(Adiloğlu, 2007: 67).

Bilge çoban, bu destanda Biynögeri başına kötü şeylerin gelebileceği hususunda uyarır. Çünkü Türklerde dağların ve hayvanların koruyucu sahipleri olduğuna inanılır. Çoban; geleneği, töreyi bilen kutlu bir kişilik olduğundan kahramanı tedbirli olmaya çağırır. Türklerde İslam öncesindeki Hızır anlayışı gök veya ak sakallı kocalardır. Bu kocalar, İslam sonrasındaki Hızır inancı ile örtüşür. Gelecekte haber veren yaşlı çoban için de bu durum söz konusudur.

Mitolojik karakterli Yakut destanları, çobanlıkla ilgili oldukça arkaik karakterler barındırmaktadır. Yakut mitolojisinde ve olonho-destan dünyasında en karakteristik çoban kahraman, “gök habercisi” ünvanıyla tanınan Sarık/Soruk Bollur’dur. Sılgı Uola Dıray Buhatır, Argısakkaan Oğonnyor, Cularıtta Bergen, Nurgun Bootur, Ayı Duguydaah, Kıs Nurgun Tuygun Buhatır ve Küögülleen Kuo gibi destanlardaki üst dünya habercisi ve bazı destanlarda bahadırın dostu olan bir yılki çobanıdır. Destanda yılki çobanın kendine ait bir yeri ve kendine ait bir “görevi” vardır. Genç bir delikanlı olarak gösterilen Sarık/Solur Bollur, yaşlı kadın çoban Simehsin Emeehsin ile birlikte destanın en sevilen geleneksel tipleridir (Ergun,2011: 313).

İslamiyetten evvel yer-su ruhlarının meydana getirdiği işler, İslamiyet’le birlikte menkıbelere aktarılmıştır ve İslamiyet sonrasında kutsal ışığın rolünü büyük oranda dervişler üstlenmiştir.

Çoban Sarı Saltuk da bunlardan biri olarak karşımıza çıkar. Sarı Saltuk, Anadolu ve Rumeli'nin fethinde gazalara katılan, cengâverliği ve velayeti ile efsanevî bir şahsiyet hâline gelen bir kahramandır. Anlatılarda Sarı Saltuk, bir destan kahramanında bulunması gereken bütün özelliklere sahiptir. Son derece güçlüdür, korkusuzdur. Tek başına düşman kalelerini fethetmektedir. Bu özellikler dışında Sarı Saltuk'un olağanüstü güçleri de olduğu, Saltuk-nâme'de mübalağalı bir şekilde anlatılmaktadır. Basit bir çoban iken temiz yürekliliğini beğenen Hacı Bektaş'ın lütfuyla velilik mertebesine yükselen bu zatı Hacı Bektaş kendisine halife yapar. Rumeli'nde Müslümanlığı yaymakla görevlendirir. Yola çıkarken Sarı Saltuk'un beline bir de ağaç kılıç kuşatır.¹⁷

Vilâyetnâme-i Hacı Bektaş-ı Velî'de, bir gün Hacı Bektaş, Sulucakaraöyük'te Arafat Dağı'ndaki çilehanesinden Zemzem Pınarı denilen çeşmeye geldiğinde, orada koyunları güden bir çoban görür. Şeyh çobanın yanına gelir ve adını sorar. Çoban adının Sarı Saltık olduğunu ve ne hizmeti varsa memnuniyetle göreceğini söyler. Bu itaatkâr ve saygılı tavır şeyhin hoşuna gider ve hemen sağ eliyle çobanın arkasını sığayıp himmetini bağışlar. Bu hareket üzerine Sarı Saltık'ın gönül gözü açılır ve erenlik, velâyet mertebesine erer. Hacı Bektaş ondaki bu değişikliği beklemektedir ve hemen şunu söyler: “Saltuk, seni Rum ülkesine (Rumeli) saldık.” der (Ocak, 2002: 40).

Burada Arafat Dağı, Zemzem Pınarı gibi adlarla anılan mekânlar kutsiyet kazanmış yerlerdir. Dağ yücelik, su ise yaratılış, arınma ve yeniden doğuş imgeleriyle değerlendirildiğinde kutsal mekânlardır. Mitolojilerde de yaratımın gerçekleştiği bu mekânlar, merkezi temsil eder ve kutsaldırlar. Bu mekânda yaşlı bilge adam olarak karşımıza çıkan Hacı Bektaş'ın bir çobana yönelmesi ve onu görevlendirmesi de sebepsiz değildir. Hünkâr, çobanın yanına gidip sırtını sıvazlar ve adını sorar. Çobanın cevabı, “Adım Sarı Saltuk'tur, ne emrederseniz hizmette olayım.” şeklindedir. Hacı Bektaş, bir kahraman seçmiştir. Lider, başarılabilir olanı görür ve onu başaran kişi olarak analiz edilebilir. Burada çobanın hiç tereddüt etmeden hizmete hazır olduğunu ifade etmesi de Hacı Bektaş'ın seçiminin doğruluğunu kanıtlar niteliktedir. Campbell, kahramanlık kariyerinde sahip olunması gerekenlerin sadakat, ölçülülük ve cesaret gibi erdemler olduğunu vurgular. Caryle'ye göre “cesur olmak, günümüzde bile geçerli olan ebedi bir görevdir. Yiğitliğin hâlâ büyük bir değeri vardır. Bir insanın başlıca görevi korkuyu yenmektir”. Çoban Sarı Saltuk da cesaretle ve korkusuzca, hizmete hazır

¹⁷www.kutluozen.com, 2013.

olduğunu beyan eder. Hünkâr, Sarı Saltuk'a, "Haydi seni Rum ülkesine saldı" diyerek onu görevlendirir. Onun bu sözü Sarı Saltuk'un "seçilmiş bir kahraman" olduğunu gösterir. Böylece Rum ülkesine düzen vermek üzere Sarı Saltuk gönderilir. Eğer başarılacak bir şey yoksa kahramanlık eylemi de olmaz. Burada seçilen kişi, göreve gerçekten uygun mudur? O, tehlikelerin üstesinden gelebilir mi? Gerekli cesarete, bilgiye ve kapasiteye sahip mi? Çoban Sarı Saltuk'un yolculuğu burada başlar. Velâyetname'de neden bir çoban kahramana ihtiyaç duyulmuştur? Çoban kimdir? Mitolojik ve dinî anlatımlarda saflığı, masumiyeti, tinsel yazgıyı temsil eden hayvanlar ve onların fedakâr bakıcıları çobanlara yer verilir. Toplum kahramanı zamanın ihtiyaçlarına duyarlıdır. Pek çok tarz ve düşünce gibi kahraman tipi de zamanla evrim geçirir. Halk anlatılarında çoban tipine sıklıkla rastlanır. Mezarda doğan çocuğu bulan çobandır, dervişe saf gönülle ibadeti gösteren çobandır. Kahraman olarak bir çobanın seçiminde, dönemin toplumsal yapısında önemli bir yeri olan veli tipinin de önemli etkisi vardır (Koçak, 2011: 18-19-20).

Hak yolunu terk eden idarecilerin ve insanların cezalandırılması insanlık âlemini adilâne yönetmekle vazifeli, kutlu yaratılışlı kişiler vasıtasıyla yapılmaktadır. Bu kişiler, destanlarda diğer kahramanlara yardım eden kutlu yaratılmış çobanlar olarak sık sık karşımıza çıkmaktadır.

Türkler İslamiyet'i kabul edince eski inançlarındaki kimi özellikleri yeni dinlerine taşımışlardır. Böylece mitolojik dönemin kutlu çobanları, İslamiyet'e geçince ermiş çobanlar olarak karşımıza çıkar.

Çıkmaza giren destan kahramanın karşısına yol gösterici bilge çobanlar çıkar ve kahramana ne yapması gerektiğini söyleyerek onun hedefine ulaşmasına yardımcı olur. Kahraman olarak kutlu çobanların seçiminde, toplum yaşamıyla birlikte içinde bulunulan etkileşimler ve geçmişten gelen kültürel birikimlerin de etkisi olduğu söylenebilir.

2.1.2. Kutsuz Çobanlar

Destanlarda kutlu çobanların dışında, sıradan özelliklere sahip çobanlar da vardır. Bu çobanlar, genellikle olumsuz taraflarıyla karşımıza çıkar.

Kutsuz çobanlar, iyi hayvan yetiştiricisi olmakla birlikte kötü, hain, işbirlikçi tiptirler. Manas destanında çobanların başı olan Kara Bey, böyle bir tiptir. Türklerde "bey"lik, bir görev ve mesuliyeti yüklenme unvanıdır. Böyle bir unvanı hak etmeyen ve

Er Kıyas'ın at çobanlarının başı olan Kara Bey, Kül Çora'ya kötü davranmıştır. Bunun sonucu olarak da Seytek tarafından dokuz sürüsünün başındaki dokuz çobanıyla birlikte ölümlerle cezalandırılmıştır. Kutsuz, kötü çobanları bazen hanların hanımlarına göz dikmiş bir halde görmekteyiz: Kozın Körpeş-Bayan Sulu Destanı'nda önce Kozın Erkeş'e yardım edip Bayım Sur'a kavuşmasını sağlayan Kodur-Uul, daha sonra Kozın Erkeş'i öldürerek Bayım Sur'a sahip olmak istemiştir (Ergun, 2011: 325).

Tepegöz, Konur Koca Sarı Çoban'ın Uzun Pınar denilen yerde peri kızıyla ilişkisinden dünyaya gelmektedir. Bir yıl sonra peri kızı Tepegöz'ü bir kütle halinde yine pınarın başına bırakmaktadır (Ergin, 1996: 153). Burada yaptıklarıyla toplumun tamamına zarar veren çobanı görmekteyiz. Çobanın yaptıklarının cezasını bütün Oğuz çekmiştir. Çoban töreyi çiğnemiştir. Kutsal bilinen değerlere karşı gelmiştir. “Şamanizm insanla doğa arasında gizli bir bağ olduğunu düşünür ve bu ilişkilerin kaynağı olarak gördüğü yer-su ruhlarına büyük saygı duyar. Mitik düşüncede varlığın temel gücünü oluşturan ve materia prima olarak bilinen su fenomeni varoluşun bütün yaratıcı olanaklarını içinde barındırır. Bu bakımdan suların kirlenmesi, yaratıcı güçlerin ölümünü ve kaosun başlangıcını simgeler. (Korkmaz, 2009: 65)” Bu kaosu başlatan Konur Koca Sarı Çoban, değerlerini kaybetmiş bir insanın zaafıyla doğaya karşı bir suç işlemiştir. Bu suçun sonucunda hilkat garibesi Tepegöz, dünyaya gelir ve babası gibi toplumsal değerlere yabancı, cahil rolünü oynar.

Anadolu'daki bir varyantta Köroğlu, dağda rastladığı çobanda tüfeği görür, sorar. Aldığı cevaba inanamaz. Denemek için tüfeği kendine çevirir, ateş açar ve yaralanarak ölür (Bayat, 2009: 66). Çoban, burada Köroğlu'nun ölümüne sebebiyet vermiş bir kişi olarak karşımıza çıkar.

Aksak Timur çocukluk yıllarında, buzağı çobanlığı yaptığı sıralarda arkadaşları arasında bir yarışma düzenler. Yarışma sırasında uzağa konulan bir nesneyi almak için koşarken, birinci gelemeyeceğini anlayınca son anda başındaki başlığını hedefin üzerine atarak kendisini hile ile birinci ilan eder (Şişman, 2009: 96). Hilekâr bir çoban olarak karşımıza çıkan destan kahramanı, amacına ulaşmak için her şeyi yapmaya hazırdır.

Çok hareketli bir çocuk olan Manas, emanet edildiği çobanın yanında rahat durmuyordu. Çeşitli yaramazlıklar yapıyor, kendisine Pars ve Arslan diye seslenilmesini istiyordu. Çoban Oşpurbay, Manas'ın yaptıklarını Çakıp Han'a iletiyordu. Manas'ın kendisine sert davranan iki yardımcı çobanı, un çuvalı gibi fırlatıp uçurumdan attığını söyledi. Bunun üzerine Manas'ın güç ve kudretine ait söylentiler, Çin hükümdarının

kulağına kadar gitmişti (Gökdağ vd., 2007: 143). Destan kahramanlarının birçoğu, döneminin yaşam tarzına uygun olarak, çobanlık yaparak yetiştirilmiştir. Manas, kendisi gibi çobanlık yapan kişilere acımadan onları uçurumdan atmıştır. Yeteneklerini, gücünü kendi halkından olan insanlara karşı böyle, acımasızca kullanması onun ünlenmesini de hızlandırmıştır.

Toplumun her kesiminde olduğu gibi, çobanların da içinde kötü insanlar, kutsuz olanlar mevcuttur. Bu çobanlar, destanlarda genellikle hak ettikleri cezalarla karşı karşıya kalırlar.

2.1.3. Sahte/Kılık Değiştirmiş Çobanlar

Çobanlar, destanlarda kahramana bilgi ve haber vererek yardımcı olan tipler olarak karşımıza çıkar. Mesleği gereği, sürekli yer değiştiren ve geniş alanlarda dolaşan çobanlardan tanımadığı ülkeler ve düşmanlar hakkında bilgi alan destan kahramanları, aynı zamanda, onlardan kıyafetlerini alarak amaçlarına ulaşmak için çoban kılığına da girerler.

“Anlatı türleri içinde kimliğin gizlenmesi, aynı zamanda türlerin hangi zaman ve hangi düşünce yapısının bir hatırasını veya gerçekliğini taşıdığı noktasında günümüze ışık tutmaktadır. Mitolojik dönemle ilgili kimlik gizlemeler daha çok don değiştirme ve çeşitli şekillerde kimliği gizleme biçimine dönüşür. Geçici olduğuna inanılan bir başka kimliğe bürünmenin temel mantığı şaman inancına kadar götürülebilir. Şamanlar girdikleri yeni kılıkla onların güçlerini elde ettiklerine inanırlar. Bu tür anlatımlar arkaik destanlarda mitolojik inanmalar şeklinde devam eder. Dönüşüm marifeti destan kahramanlarının yaşamalarını kolaylaştırmanın ötesinde bir mücadele biçimi de olur. Yakın dönem destanlarında ve İslâm sonrası destanlarda kıyafet değiştirmeye dönüşen kimliği gerçek anlamıyla gizleyen kahramanlarla karşılaşılır.” (Önal, 2010: 1282).

Özellikle Köroğlu kollarında rastladığımız kahramanın kılık değiştirmesi, akınlarda kahramanların kimliklerini gizlemek için başvurdukları yollar arasındadır. Destan kahramanı, akınlarda bazen kimliğini gizler, farklı bir kişiliğe bürünür. Bu sayede bilmediği, yabancı olduğu yurtlarda rahat bir şekilde yol alır, düşmanları ve yurtlarıyla ilgili rahatça bilgi toplar, hatta bazı durumlarda kılık değiştirmiş halde düşmanın yanına kadar sokulur, ancak onu tanıyamazlar. Köroğlu, Övez’i almaya çoban kılığında gider, elbiselerini ve atını yaşlı bir çobana verir, ondan eski çoban kıyafetleri alır. Bu halde istediği ülkeye rahatça giren Köroğlu, son olarak ise baksı

kılığına girer, eline aldığı bir dutarla kalenin yanında güzel nağmeler çalarak kaledekilerin dikkatini çeker, hükümdar da onu kaleye davet eder. Köroğlu, önce çoban, daha sonra da bağşı kılığına girerek kolayca kaleye giriş yapar. Arap Reyhan kolunda Köroğlu, Leke Şah'ın askerleri ile çoban kılığında konuşur, kendini tanıtmaz (Şahin, 2009: 288). Destan kahramanlarının düşmanlarıyla mücadele ederken veya mücadeleye hazırlanırken bazı yollara başvurduklarını görmekteyiz. Bu yollardan birisi de çoban kılığına girmektir. Çobanlar destan döneminde her yerde karşımıza çıkabilecek kişilerdendir. Çoban kılığına giren kişi, kendisine rahat bir şekilde dolaşma imkânı bulur. Dikkat çekmeden istediği yere giden destan kahramanı, amacına ulaşmak için kendisine rahatça hareket edebilme imkânı oluşturur.

Köroğlu, Kırat'ını Nişabur padişahından almayı başarıp Çandabil'e doğru giderken yolda çobanlarını görür. Hangi çobanın kendisine daha sadık olduğunu tespit etmek için yine dua ile kılığını değiştirir. Köroğlu, her çobandan ayrı ayrı koyun ister, biri dışında Köroğlu'na herkes koyun vermeyi kabul eder. Koyun vermeyen de Ali Rıza adlı çobandır. Köroğlu, en sadık çobanın Ali Rıza olduğunu görünce, çobanlara kimliğini açıklar (Bakırcı, 2010: 875). Köroğlu kendisine kimin daha çok sadık ve bağlı olduğunu anlamak için kıyafet değiştirmiştir.

Köroğlu, Övez'i almaya giderken yolda Buldur Kasab'ın yaşlı çobanına rastlar, ondan eski çoban kıyafetlerini alır; atını, silahlarını ona bırakarak kılık değiştirir ve yola devam eder (Şahin, 2009: 366). Destan kahramanlarının, kılık değiştirirken çobanlardan sıklıkla yardım aldıklarını görmekteyiz. Bu durum, yardıma ihtiyacı olan kişilerin yardım isteyecekleri ilk kişi olarak çobanları düşündüklerinin göstergesidir. Çobanlar, destan kahramanı için çok kıymetli olan atını ve silahını teslim edebileceği güvenilirlikte insanlardır.

Battal Gazi Destanı'nda kahraman sürekli kılık değiştirir. Küffarla mücadele ederken çoban kıyafeti ile kimliğini gizler (Önal, 2010: 1277). Battal Gazi, Malatya yoluna devam ederken yolda bir kaleye rast gelir. Kalenin Müslümanlara çok eziyet eden acımasız Bahtiyar adlı padişahı vardır. Battal Gazi kaleye bir çoban kılığında girer ve Bahtiyar'ı öldürür. Yedi yüz Müslüman'ın da hücumuyla kale ele geçirilir (Demir, 2006: 125). Battal Gazi, düşmanla mücadele etmek, tanınmamak için çoban kılığına girerek kimliğini gizler.

Sahte çoban ya da kılık değiştirme diyeceğimiz motif, özellikle mitolojik karakterli Türk halk anlatılarının karakteristik özelliğidir. Masalların, hikâyelerin ve

özellikle de destanların kutlu kahramanları, Erlik-Şeytan- kötülerle bu şekilde mücadele ederler. Yeryüzünde düzeni sağladıktan sonra da eski şekillerine geri dönerler. Oldukça yaygın olan bu motif, Azerbaycan'dan derlenen ve Türk destanları arasında sönük bir yere sahip olan Deli Çoban destanında bile yaşatılmaktadır. Destanda babası tarafından çoban kıyafetine bürünen Gülruh, Deli Çoban lakabını alır. Görünüşü ile dişi periyi aldatır. Peri, onunla evlenmek ister. Gülruh'un gerçek yüzü, periler padişahı tarafından fark edilir. Devler padişahı, Gülruh ile evlenir (Ergun, 2011: 332).

Kırgızlara ait Er Töştük Destanı'nda, Eleman, sekiz çocuklu yaşlı bir adamdır. Hayatının son demlerinde dokuzuncu çocuğu doğar ve adını Er Töştük koyarlar. Çocuk, sürüleriyle birlikte kaybolan ağabeylerini bulur ve getirir. Böylece ilk kahramanlığını göstermiş olur. Destanın ilerleyen bölümlerinde Er Töştük, yeraltı dünyasının padişahı olan Kök Döö (Gök Dev)'nün küçük kızı Kül Ayim'e rastlar. Er Töştük'ü, daha önce rüyasında gören bu kız, ona âşık olmuştur. Kahramanımızı zorlamak ve Kök Döö'nün ülkesine getirmek için cadıyı da zaten o göndermiştir. Kül Ayim, bir plan yaparak Er Töştük'ün çoban kılığında babasının hizmetine girmesini sağlar. Kök Döö, üç kızına, artık evlenme yaşına geldiklerini ve beğendikleri gençleri elma atarak seçmelerini söyler. Kül Ayim, elmayı kel çoban kılığındaki Er Töştük'e atar. Hükümdar memnun olmamasına rağmen, onların evlenmelerine razı olur (Türkmen, 239: 2005). Çoban kılığına girmek, sevdiği insana dikkat çekmeden yakın olmanın yolu olmuştur. Elma¹⁸ atarak eş seçme daha çok masallarda görülen bir motiftir. Elma ile ilgili Anadolu'da yaşayan birçok gelenek vardır.

Kozı Körpeş-Bayan Sulu destanı Altay, Kazak, Uygur, Tatar ve Başkurt Türkleri arasında yaygın olarak bilinen aşk konulu destanlardan birisidir. Anadolu sahasında yaygın olarak bilinen diğer aşk konulu hikâyelerdeki gibi, kahramanın, sözlüsünün babasının neden olduğu ayrılığa son vermek amacıyla verdiği mücadeleyi anlatmaktadır. Kozı Körpeş-Bayan Sulu destanında bu mücadele için çıkılan yolculukta kahramanların almak istedikleri kızların yurtlarına giderken gizlenmek, dikkat çekmemek, tanınmamak ve kızların obalarında rahatça kalabilmek amacıyla kılık değiştirdikleri, özellikle de koyun ve yıldı çobanı kılığına girdikleri görülmektedir. Kozı Körpeş-Bayan Sulu destanının Başkurt varyantında Kuzıykürpes, Küser Han'ın obasına gelerek iş aradığını söyler. Küser Han tarafından çeşitli sınavlardan geçirildikten sonra

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Esmâ ŞİMŞEK, "Ölümsüzlük İlacı Elma", *Turkish Studies* 3/5, 2008, s. 193-204.

çoban olmaya hak kazanır. Destanın W. Radloff tarafından derlenip yayımlanan Kazak varyantında Kozı Körpeş, yolculuğu sırasında rastladığı bir çobanı öldürür. Öldürdüğü çobanın elbiselerini giyen Kozı Körpeş, çobanın koyunlarını sürerek gece yarısında Bayan Sulu'nun obasına gelir. Kel çobanın öldürülmesi ve kılığına girilmesi, Kazan ve Sibirya Tatarlarına ait varyantların yanı sıra Uygur varyantlarından “Bozi Körpeş” te de görülmektedir. Bozi Körpeş, yolu üzerinde rastladığı kel çobanı, başını sağaltacağını söyleyerek bir çukura boğazına kadar gömerek öldürür. Öldürdüğü çobanın kepini giyerek çoban kılığına bürünen Bözi Körpeş, almak istediği kızın çoban olan babasına rastlar ve onun yerine koyunları otlatmaya başlar. Kırım ve Dobruca Tatarlarına ait varyantlarda, diğer varyantlardaki sihir vasıtasıyla kılık değiştirmeyle çobanı öldürerek kılık değiştirmenin yerini, çobandan alınan koyunun kesilerek işkembesinin kafaya geçirilmesi ve çobanın elbiselerinin giyilmesi almıştır (Aça, 2011: 283-284-285). Kimliklerini gizleyen destan kahramanları, sahte çobanlar olarak evlenmek istedikleri kızların obalarında rahatça dolaşmış, kendilerini gizleyerek orada güvenle yaşamışlardır.

Kutlu yaratılmış Türk hakanları, dünyanın herhangi bir yerinde ortaya çıkan “Erlık Beyin elçilerini” Tastarakay-Keloğlan kılığına girerek alt ederler; eski şekillerine dönerek tekrar kutlu mekânlarına ulaşırlar. Kellik, köseliğin zıttı ve kut sembolüdür (Ergun, 2005: 84). Destanlarda kötülerle mücadele eden kahraman, kılık değiştirirken kutlu kabul edilen kelliğten de yararlanmak istemiştir. Bunu yaparken de kel çoban kılığında destan kahramanlarını görmekteyiz.

Tıva destanlarından “Çeçen Kara Möge”de kahraman, yola çıkar. Yolda Uzun Sarıg Haan'ın kızını almak isteyen fakat başaramayıp geri dönen Ügey-Haan ile karşılaşır. Yolda iki kurt öldürüp ganimet olarak kızın babasına vermek üzere yanına alır. Çeşitli şekil değiştirmelerin de görüldüğü bu yolculuk esnasında kahraman bir çoban kılığına girerek obaya varır (Yolcu, 2013: 6). Türk destanlarında kahramanın sevgilisine ulaşması ve yurduna geri dönmesi sırasında çoban kılığına girmesi sık karşılaşılan bir durumdur. Türk destanlarındaki bu benzer yapılar, gelişim çizgileri farklı da olsa Türk milletinin değişik coğrafyalarda aynı değerler üzerinde kendi kimliğini oluşturduğunu gösterir.

Destan kahramanları kılık değiştirirken çoban, kalender, derviş, tüccar, dilenci, bağşı gibi tiplerin kılığına girmeyi tercih ederler. Bu tavır, adı geçen tiplerin gezgin tipler olmasından kaynaklanır, çünkü toplum, bu tiplerin sürekli dolaşmasına, istedikleri

yerlere rahatça girip çıkmalarına alışmıştır (Şahin, 2009: 445). Çobanların da özgürce dolaşabilme özelliğinden hareketle birçok destan kahramanı, sevdiğine ulaşabilmek için, savaşları kazanabilmek için ve bir yere gizlice girebilmek için genellikle çoban kılığına girmişlerdir. Destan kahramanları, kötülerle mücadele ederken de çoban kılığına girmeyi tercih etmiştir.

2.2. Efsanelerde Çobanlık

Türk yaşamında hayvancılığın buna bağlı olarak da çobanlığın en önemli mesleklerden, uğraşlardan biri olması, anlatmaya dayalı metinlerden biri olan efsanelerde karşımıza en önemli kahramanlardan birisi olarak çobanı çıkarmaktadır.

Türkiye’de efsane üzerine yapılan ilk tanımlardan biri Bahaeddin Ögel’e aittir. Ögel efsaneyle ilgili: “Tarihte adı geçmeyen, artık unutulmuş büyük kahramanlara ait efsaneler, mitolojinin kadrosuna girer. Tarihte yaşadıklarını bildiğimiz kişilere ait efsaneler ise destan, yani, “legende’dir” demektedir (Ögel, 1971: 5). “Efsane”, köken olarak Farsça bir kelimedir. Batı dillerinde ise “legendus” kökünden kaynaklanan “legend, leğende, leggenda, leyenda vb” kelimelerle karşılanır. “Legendus” köküne dayanmayan Almanca “sage”, Yunanca “mythe/mythos”, Arapça “ustûre (cem-i mükesseri esâtîr) ve Rusça “predaniye, legenda” terimleri de “efsane” terimini karşılamaktadır (Sakaoğlu, 1980: 4).

Efsaneler; memleketlerin kuytularında, çöllerden geçen yollarda, ya da ormanda yakılan bir ateşin başında dizilmiştir. Efsaneleri eski savaşçılar, talebeler ya da çobanlar nakletmiş, titrek sesli ozanlar ve halk şairleri anlatmıştır. Efsaneler rüzgâr misali savrulup yayılır, ağızdan ağıza aktarılarak ülkeyi baştanbaşa dolaşır. Halkın zafer aşkını ya da gururunu okşayan bir olayı onun evlatlarının diliyle yaşatır (Pirsultanlı, 2008: 8).

Azerbaycan efsanelerinden Küçük Hanım ve Çoban efsanesinde, saray kadınlarından birinin bir çobana âşık olduğundan kuşkulanan hükümdar, çobanı kadınlarla yüz yüze görüştürmek suretiyle bu aşkı onun gözlerindeki ifadeden yakalamayı dener. Sevgilisinin zor durumda kalmasını istemeyen çoban, gözlerine mil çekmek suretiyle kendini kör eder. Görüldüğü üzere, sıradan halkın temsilcisi olan çoban için sevgilisi, gözlerinden daha değerlidir (Pirsultanlı, 2008: 60). Efsanelerde çobanlar, genellikle fedakâr, güvenilir bir insan olarak karşımıza çıkar. Temiz yaratılışlı çobanlar, halk muhayyilesinde yüksek makamlara layık görülmüştür.

Değişik yörelerde, birçok efsanede önemli bir yere sahip olan çoban, hacdaki ağasına sevdiği yiyeceği göz açıp kapatıncaya kadar götürür. Bu şekilde çoban evliyalari işleyen efsaneler, hacca gitme motifiyle inandırıcılık özelliğini artırmış ve halk muhayyilesinin iman, itikat boyutunu göstermesi açısından önem kazanmıştır.

Efsanelerde, toplumun yaşamında yer alan aksaklıklar aktarılırken çoban, yoksul olduğu için sevdiğini alamayan insanların sözcüsü olmuş. Çoban, aynı zamanda, sözünde durmayan insanların cezalandırılacağıının somut bir göstergesi olmuştur.

Kültür coğrafyamızda çoban köprüsü ve çoban çeşmesi olan yerler çok fazladır. Buralarda çobanların bu özelliğiyle ilgili birçok efsane mevcuttur. Bu durum, çobanın sadece sürüleri otlatan sıradan bir insan olmadığını kanıtıdır.

Değneği, kepeneği, koyunları ile dağların, göllerin ve bozkırın gizemli bir parçası olan çobanlar, efsanelerde mitolojik özellikleriyle yerlerini almıştır.

2.2.1. Çobanın Taş Kesilmesi

Türk toplumunda değişik bölgelerde, yapıları ve biçimleri bakımından ilgi çekici taşlara ve kayalara, birtakım olağanüstülükler yüklenerek, neden o şekilde oldukları efsanelerle izah edilmiştir.

Efsaneler, çoğu zaman birer halk öğretisi olarak karşımıza çıkar. Efsanelerde inanca dayalı bir öğretim görülür. Efsanelerden kimi zaman doğrudan kimi zaman dolaylı birer hisse çıkarılabilir. Efsaneler, kuru birer öğütten öte, yaşanmış deneyimlerin sonuçları olarak kabul görür. Bu durum da efsaneleri inanılır kılar.

Efsanelerde çeşitli şekillerde değişmeler görülür. Başta insan olmak üzere, hayvanlar, bitkiler, dağlar, kayalar, taşlar, göller vs. şekil değişikliğine uğrayabilirler. Değişmeler sebep sonuç ilişkisi içinde mutlaka izah edilir. Çoğunlukla bir ders vardır; bu ders ya cezalandırma, ya da ödüllendirme ile biter (Önal, 2003: 35). Kıyafet değiştirme, Türk halk anlatılarında sıklıkla “şekil değiştirme”, “don değiştirme”, “donuna girme” olarak adlandırılmaktadır. Ahmet Yaşar Ocak, şekil değiştirmeyi (metamorfoz), genellikle üstün bir güç tarafından (yerine göre Allah, sihirbaz, cadı), ya yapılan bir iyiliğe karşılık mükafat ya da kötülüğe ceza olarak gerçekleştirildiği biçiminde tarif eder. Ancak burada, don değiştirme imgesi bir simgesel ölüm ve yeniden doğuş olarak da değerlendirilmelidir (Özkan, 2010: 89).

Kurbanlı (Erzani) köyü ile onun mezarısı olan Başköy arasındaki eteklerde sürüsünü otlatan çobanın biri karşısında büyük bir ejder görünce korkusundan ne

yapacağını şaşırır. Çoban, Aktaş adı verilen mevkiden ikindiye doğru sürüsünü köye doğru getirirken gördüğü bu ejderi taş etmesi için Allah'a yalvarır, bu isteğinin yerine gelmesi hâlinde de ona yedi kurban adar.

Çobanın duası kabul olur, kendisinin ve sürüsünün üzerine doğru gelmekte olan ejder taş kesilir. Artık rahata kavuşan çoban köyüne döner ve kurban kesmeyi ihmal eder. Nasılsa hatırladığı bir gün saçları arasında yakaladığı yedi biti öldürerek adağının yerine geldiğini kabul eder. Çobanın bu hareketi karşısında Allah da onu ve sürüsünü taş etmek suretiyle cezalandırır (Sakaoğlu, 200: 36).

Taşla ilgili mitlerin büyük bir kısmı suç ve günah paradigması üzerinde kurulmuştur. Yukarıda anlatılan çoban ve koyunlar mitinin Azerbaycan Anadolu yörelerinde onlarca varyantı vardır (Bayat, 2001: 202). Prof.Dr. Saim SAKAOĞLU, efsanelerde şekil değiştirmeyi, canlı veya cansız varlıkların üstün bir güç tarafından cezalandırılması ya da felaketten kurtarılması sonucu, o anki şekillerden farklı bir şekle çevrilmesi biçiminde izah eder (Sakaoğlu, 1980: 34). Yukarıdaki "Ejder ve Çoban" efsanesinde de zor durumdan kurtulmak için, dua eden çobanın sözünde durmaması sonucu cezalandırıldığını görüyoruz. Dağlardaki kayaları, sivri taşları insanımız hayal dünyasında koyuna, çobana, ejderhaya benzetir. Bunu yaparken kendi inançları ve yaşam şekli doğrultusunda izah eder.

Ejderha, Türk inancına göre, yurt düşmanını simgelemektedir. İnanç ve dinlerle alakalı rivayetlerin dışında, sıradan hadiselerde, düşmanı temsil etmektedir (Önal 2003: 312). İnsanlar zor bir durumdan kurtulmak istediklerinde dua ile taş dönüşmek istemişlerdir. Elazığ'da derlenen Ejderha Taşı efsanesinde, bu durumun bir çobanın başına geldiği görülmektedir:

Rivayete göre, Buzluk tarafından Harput'a doğru bir ejderha geliyormuş. İnsanları yiyip bitirecekmış; Harput'u harap edecekmış.

Orada kuzularını otlatan yaşlı bir kadına rastlamış. Yaşlı kadın bunu görünce birden hoflanmış: "Yarabbi! Bu Harput'a giderse, Harput'u yiyip bitirecek. Bunu sen burada taş yap, gidemesin Harput'a" demiş.

Kadının dileği kabul olmuş ve ejderha taş kesilmiş (Görkem, 2006: 176).

Yılan Dağı efsanesinde, kucağında çocuğu ile dağda çobanlık yapmakta olan bir kadının üzerine büyük bir yılan (ejderha) gelir. Kadının duası neticesinde ejderha, kendisi ve kucağındaki çocuk taş kesilir (Görkem, 2006: 101).

Orta Asya'da dağların çoğu Türkçe veya Moğolca mübarek, mukaddes, büyük ata, büyük hakan anlamına gelen sıfatlarla zikrolunurlar. Mesala, Han Tanrı, Bayan-Ula, Buztağ-Ata, Bogdu-Ula, Othon-Tengere, Iduk Art, Kayrukan, Erdene Ula ve başkaları gibi (İnan, 2000: 49). Her dağın bir sahibinin olduğu düşüncesi, Türklerin İslâmiyet'i kabul etmesinden sonra evliya ile yer değiştirmiştir (Ögel, 1971: 430). Anadolu'da da, evliya ve ermişlerin adını taşıyan birçok dağ bulunmaktadır. Dumlu Baba, Hasan Baba, Ak Baba, Çoban Dede, Parmaksız Sarı Baba, Güzel Baba, Koruyucu Baba (Kalafat, 2010: 43). Vakti zamanında bir çoban kırlarda koyun güdermiş. Derken aniden Semerkant'a düşmanlar hücum etmiş. Kaçmanın mümkün olmadığını gören çoban "düşmanın eline esir düşeceğime, beni de, koyunlarımı da taş eyle!" diye Tanrı'ya yalvarmış. Tanrı onun bu isteğini kabul etmiş ve onu da, koyunlarını da kızıl taş haline getirmiş. Bu olaydan sonra Kuhak Dağı'na Çoban Ata ismini vermişler. Aradan yıllar geçince Çoban Ata da, koyunları da ufalanıp kıra yayılmış. Bu yüzden atalarımız Çoban Ata taşlarını kesinlikle ayakaltına almazlar ve onları mukaddes kabul ederlermiş (Direkçi, 1993: 46). Her dağın bir sahibinin olduğu düşüncesi, Türklerin İslâmiyet'i kabul etmesinden sonra evliya ile yer değiştirmiştir.

Efsane, bir yönüyle dağların canlı kabul edilmesiyle eski Türk inanışlarının ipuçlarını verirken, diğer yandan dini anlayışa dayandırılarak erenlerin dağ başlarında yaşadıkları anlatılır. Taş kesilen bir anlamda kendini feda eden erendir. Bir taşın erene benzetilerek taşlara olan eski Türk inancını İslam anlayışı içinde meşru kılma çabaları görülür. Dağ kültü ile taş kültürünün birlikte ele alındığı, dağların da ruhlarının olduğu zaman zaman kavga ettikleri fikri, animizme dayanan en eski düşünce yapısını ortaya koymaktadır. Dağ canlıdır ve konuşur. Kendisine sığınmalarını ister ve sahip çıktığı insanları korur (Önal, 2003: 157).

Türk mitolojisinde yüksek yerler, dağların tepeleri aynı zamanda hayatın başlayıp bittiği bir merkez konumundadır ki bu yönüyle; kozmik bölgelerin yani gök, yer/yer altının bir eksen üzerinde birleştiği noktadır. Kozmik dağın zirvesi hem dünyanın en yüksek noktası, hem de dünyanın göbeği, yaratılışın başladığı yerdir (Eliade, 1994: 31). Dünyanın merkezine ulaşan kişi, kendi benliğine ulaşma yolundaki erginleşmeye hak kazanmış olur.

Özbekistan'da derlenmiş efsanede kendisini seven bir kızın sevgisine cevap vermeyen bir çoban, cezalandırılarak taşla dönüştürülmüştür. Uzaktan bakıldığında koyun şeklinde görülen taşlara "Koytaş" ve "Taş Koylar" (Koyun Taşı ve Taş

Koyunlar) adı verilir. Dağların adı ise bölge halkı tarafından Koytaş Dağları olarak söylenir olmuştur. Bu dağlara uzaktan bakıldığında sanki onlarca koyunun yayılmakta olduğu izlenimi oluşur. Bu efsane şu şekilde anlatılır:

Bir zamanlar çok güzel bir kız varmış. Bu kız büyücülüğü de bilirmiş. İsterse bir büyüyle suyu ağaca çevirmiş; bir başkasıyla da ağaçları değiştirebilirmiş. Onun bir büyüyle her şey susuzluktan kırılabilir, bir başkasıyla da dünya suda yok olurmuş.

Büyücü kız bir gün genç ve güçlü bir çobanla karşılaşır. İçinden ona büyü yapmak geçmez, çünkü o, çobana âşık olur. Kız fazla sabredemez; dönüp çobana seslenir:

“Benimle evlen!”

Çoban beklemediği bu teklif karşısında şaşırır; ancak onun bir büyücü olduğunu da bilmektedir. Kabul etmesi imkânsızdır.

“Beni güzellerin ağır başlı ve uyumlu olanı, görgülü olanı daha çok yakar. Oysa sen çok kötülükler yaptın.”

Çobanın bu öfkeli cevabı büyücü kızı son derece kızdırır ve hemen koyunlarıyla birlikte delikanlıyı da taşa çevirir. Sonunda kız da taşa döner (Sakaoğlu, 2003: 58-59).

Afyon'un Çay ilçesinde, çoban ekmek kırıntılarının üzerine işeyince aslana benzer bir taşa dönüşür (Önal, 2003: 167). Çobanın karısı çocuğunun altını ekmekle temizler. Çoban ve kuzusu taş kesilir (Ergun, 1997: 251). Ekmeğe saygısızlık taşa dönüşme şeklinde cezalandırılır. Halk arasında ekmek nimettir. Yerde görüldüğünde yerden alınır ve üç kere öperek kaldırılıp kenara konur. Nimete karşı daha saygılı olunması sonucu, dinleyenler tarafından çıkarılır. Efsanelerin terbiye etme, eğitme gibi bir amacı vardır.

Elazığ ilimizin Sivrice ilçesine bağlı Güney köyünde, bir çoban, sürüsünü otlatırken öğle olur, güneş tam tepesine dikilir. Sıcak arttıkça artar ve bütün kuvvetiyle kavurucu bir sıcaklık başlar... Susuzluğun had safhaya vardığı bir anda çoban:

“Allah’ım, ne olur, beni ve sürümü sıcaktan kurtar, ya da bir su ver. Eğer, bunlardan birisini verirsen, sana en iyi koçumu kurban edeceğim.” diye adakta bulunur.

Allah, çobanın duasını kabul eder ve bir anda, yerden su fişkırmaya başlar. Çoban ve sürüsü kana kana su içerler. Fakat, sıra kurban kesmeye gelince, çoban niyetini bozar:

“Nasıl olsa kan akıtmak değil mi? Koç yerine köpeği kurban edeyim.” der.

Koç yerine köpeğin kurban edilmesi, Allah indinde hoş karşılanmaz ve çoban, sürüsü ile birlikte orada, taş kesilir (Alptekin, 1993: 9-10).

Taşa dönüşüm veya taş kesilme/taş olma, genellikle bir cezalandırma, daha az sayıda da olsa düşmandan, vahşi hayvandan, canavardan kurtulmak için yapılan dualar sonucunda oluşur. İnsanlar, hayvanlar, nesnelere, taşa, tepeye veya dağa dönüşebilirler. Düğün alayları, yiyeceğe hürmetsizlik eden kişi, adağını yerine getirmeyenler vb. sonunda taş kesilirler (Sakaoğlu, 1980: 32-35). Allah'a verilen sözler mutlaka yerine getirilmelidir. Allah, insanları korurken zor durumdan kurtulmuş insanların Allah'a adanmış kurbanları da yerine getirmesini bekler. Bu insanoğlunun Allah'a karşı vazifesidir. Adağın yerine getirilmemesi saygısızlığını Allah, taşa çevirerek cezalandırır.

İnsanlar, zor durumda kaldığında, tabii afetlerde inancı gereği duaya sarılır. Duadan başka yapabilecek bir şey olmadığında Allah, insana imtihan olma fırsatı verir. Bu fırsatı nefesine yenik düşen çoban kaybeder. Çünkü kendisine yapılan iyilik karşılıksız kalmıştır. Türk toplumunda yeminin, sözünde durmanın önemli bir erdem olduğu, buna uymak gerektiği taşlaşan çobanlarla kalıcı hale getirilmiştir.

Ağrı'nın eteklerinde sürüsünü otlatan bir çoban nasılsa fazlası ile yükseklere çıkar. Aşağıya inmek güçtür, imkânsızdır. Kurtuluş ümidi yok gibidir. Allah'a yalvarır, dua eder, kurban kesmeye karar verir:

“Yâ Rabbim, beni bu felâketten kurtarırsan sana yedi tane kurban keseceğim.”

Çobanın duası Allah indinde kabul olur. Çoban sürüsü ile birlikte salimen aşağıya iner. Felâketten kurtulan çoban kurbanları unutmaz. Allah'a yedi tane bit kurban eder. Kurtulduktan sonra verdiği sözü değişik bir şekilde yorumlayan bu çoban, sözde, vaadini yerine getirmiş olur. Fakat çok geçmeden hem kendisi, hem de sürüsü Allah tarafından taş hâline getirilir. Böylece lâyük olduğu cezaya çarptırılmış olur (Sakaoğlu, 200: 38-39).

Mardin'de anlatılan efsanemizin birbirinde çoban, iki şekilde karşımıza çıkar. İnsan hayal gücünün zenginliğini ifade eden bu efsanelerin ortak yönü, hepsinin suçlu olsun veya olmasın aynı canlılar taş kesilir. Güneşle yarışılmayacağını, insanların maksadını aşacak işlerden uzak durmasını sağlayacak derslere ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaç da taşa dönüştürülen çobanlarla halk tefekküründe giderilmiştir.

Çobanın çok sevdiği kuzusu yardan aşağı düşer. Onun kurtulması son derece zordur. Çoban eğer kuzusunu kurtarabilirse başka bir kuzuyu kurban edecektir. Uzun

uğraşlardan sonra çoban sevgili kuzusunu kurtarmayı başarır; ancak adağını yerine getirmez. Onun yaptığı yanlıştır ve cezalandırılmalıdır. Çoban ve sevdiği kuzusu birlikte taş kesilirler.

Efsanelerimizin ikincisinde çoban inatçının biridir. Sürüsüyle şehre dönerken güneşle yarışmaya kalkar. Güneşten önce şehre varırsa yarışı çoban kazanacaktır; aksi takdirde taş kesilecektir. Yarışı çoban kaybeder ve kuzusuyla taş kesilir (Sakaoğlu, 2003: 211).

Taşa dönüşüm, insanların korktukları şeylerle yüzleşmemeleri için, dua sonucu olabileceği gibi, beddua ile de taş dönüşme söz konusu olmaktadır.

Bir çoban ile arkadaşları gittikleri mağarada uyuyakalırlar. Uyandıkları zaman çoban ekmek almaya gider. Her şeyi değişik bulur. Eski para verdiği için şüphelenip takip ederler. Tam mağaraya gireceği sırada koyunlar önüne çıkar. “Taş olasıcalar” der. Koyunlar taş kesilir. Koyunları kaybeden Nasıf ile Yusuf adındaki çocuklar, üvey annelerinden korktukları için taş ve kuş olmayı dilerler. Nasıf kuş; Yusuf da taş olur. Başka bir efsane de göttükleri koyunları kaybeden kardeşler, koyunları bulamayınca taş ve kuş olmak için dua ederler. Oğlan taş kesilir; kız ise kuşa döner (Ergun, 1997: 285-290).

Taş kesilme ile ilgili efsanelerden çıkarılacak en önemli sonuç, evlilik üzerinedir. Kızlar gelenekler çerçevesinde, anne ve babalarınca evlendirilirler. Kızın rızası var mıdır? Gönlünü kimselere kaptırmış mıdır? Bunlar sorulmaz. Anadolu'nun her tarafında bu tür taşlar mevcuttur. Taşlar etrafında anlatılan bu efsaneler, aynı gelenek içinde, bir bakıma mağdur olmuş insanların hüznü hikâyelerini anlatır. Onları adam yerine koyan olmamış, söyledikleri duyulmamıştır. Sevgililer bir şekilde taş olmayı dilemişlerdir. Onların gönülleri o kadar durudur ve saftır ki, Allah onların bu dualarını hemen kabul etmiş ve içlerinde yaşadıkları topluma ibret olacak şekilde bir ders vermiştir. Taş kesilmişlerdir. Dua ile çobanın taş kesilmesi, daha çok ağa kızı ile çobanın evlenmek istemesinden çıkan olaylar sonucunda karşımıza çıkmıştır. Böyle bir efsane Elazığ'ın Sivrice ilçesinde de anlatılmaktadır:

Hoh köyünde iki genç, birbirlerini severler. Kızın babasını bu hususta ikna etmek pek kolay değildir. Baba, şiddetle karşıdır bu evliliğe. Gençlerin ağlayıp sızlamaları nafiledir, baba bir türlü yola gelmez.

Başka çıkar yol bulamayan gençler, baş başa verip kaçmaya karar verirler. Ama köyden aşağıya doğru inen âşıkları, arkalarından zalim baba, takip etmektedir. Yakalanacaklarını anlayan kız, ellerini kaldırarak Allah'a yalvarır:

“Yâ Rabbi, babama yakalanmaktansa, ya taş olayım, ya da kuş.”

Allah, bunların dualarını kabul eder ve iki âşığı oracıkta bir taş yığını haline getirir. Karşılıklı, iki mezar taşı gibi duran bu taşlara, bölge halkı, dikili taş adını verir (Alptekin, 1993: 13).

Bir çoban; ağa kızını, bey kızını, alacak olursa, bu haddini bilmezlik demektir. Ancak, ağanın kızı da, çobana varacak olursa, o zaman ikisi de hadlerini bilmiyorlar demektir. Ağanın soyu hep ağadır. İşte bunun için ağa, çobana varmak isteyen kızına öyle “he” diyemez. Ağa, bir çobanın elinden tutmak istemez, tutmayı kabul etmez. Onları, kendi kendilerine bırakması demek, soyun birbirine karışması demektir. Ağa, kızının yokluk içinde yaşayabileceğini, yaşadığını, tasavvur etmek bile istemez. Ağaya göre böyle bir aile yürümez. Böyle bir evliliğe hakları olmadığı gibi, bu ağaya göre, evliliğe teşebbüs etmeleri yaşama haklarını da, yitirmelerine yol açmıştır (Tacemen, 2001: 283). Katı kuralların yer aldığı bir toplumda, çobanla ağa kızının bir arada düşünülmesi ihtilaflara yol açar. Bu ihtilafların sonucu genellikle büyük yıkımlar şeklinde karşımıza çıkar.

Var olan bir taşın yapısından kaynaklanan benzetmeler hikâye edilirken çeşitli dersler çıkarılır. Aynı zamanda, bu hazin veya iç burkan anlatımla o taş parçası, kaya parçası yahut dağ anlatıcılarının ve dinleyicilerin sahiplenmesine yol açar. En küçük taş parçası, anlatıcının kendi kültürü içinde gizem kazanır ve daha değerli olur. Bu tür taş, kaya ve dağ inancı eski Türk inancı içinde yada/cıda taşından Uygur Göç Destanı'na kadar giden bir tarihi ve kültürel alt yapının farklı coğrafyalara düşen kutsal parçaları olarak düşünülebilir (Önal, 2003: 50).

Taş kesilme efsanelerine sadece Türk dünyasında değil dünyada da sıkça rastlanılmaktadır. Nimete saygısızlık, töreye karşı gelme, adağın yerine getirilmemesi, emre karşı gelme, pirin (kadının) duası üzerine, yalan söyleme sonucunda, düşman askerine teslim olmamak ve gelin alayının taş kesilmesi, şeklinde gördüğümüz bu efsanelerin oluşumunda dinî unsurlar öne çıkmaktadır. Söz konusu efsanelerin hem yazılı, hem de sözlü kaynaklarda pek çok eş metni vardır (Alptekin, 2013: 13-14). İnsanlar, yapısında değişiklik gördüğü her taş için bir efsane anlatmıştır. Kimi zaman

bir efsanenin birkaç taş yığını için söylenmesine rastlayabiliriz. Bazen de taş yığınları için birkaç efsanenin anlatıldığı da olmuştur.

Efsaneler, insanların hayat tarzlarını, nesillere anlatmaktadır. Taş kesilme motifinin işlendiği efsanelerde, Türklerin yaşamında koyun sürülerinin önemli bir yer tuttuğu, yalan yere yemin etmenin çok yanlış olduğu görülmektedir. Bu yanlışın karşılıksız kalmayacağı, adağı yerine getirmenin, samimiyetin Türk toplumunda önemsenen değerler olduğu zihinlere işlenmektedir. Bunu yaparken de kahraman olarak çobanı seçmesi, yine yaşam tarzında ona biçilen rolün önemine yapılan vurgudur.

Efsanelerde iyi çobanların taş kesilmesi, kurtuluş olarak karşımıza çıkarken kötü çobanların taş kesilmesi cezalandırmadır.

2.2.2. Ermiş Çobanlar

Çobanlık, Anadolu inanç sisteminde mistik derinliğe ulaşmıştır. Bunda peygamber mesleği olmasının önemli etkisi vardır. Eski Türk inancında ve İslamiyet'ten sonra, halk tefekküründe her zaman üst seviyede bir yere sahip olmuştur.

Çobanın doğal ortamda yaşaması ve onun fitratının bozulmadan kalması, çobanın kazancının en helal kazanç olarak bilinmesi, halk inancına göre ermiş insanların çobanlar içinden daha çok çıkmasının sebeplerindendir.

Kültürümüzde çobanlıkla ilgili mitlerin ve anlatıların bir kaynağı da peygamberlerle ilgili kıssalardır. Bilindiği gibi mesleği çobanlık olan peygamberler vardır. Hz. Musa'nın çobanlığı ve çobanların piri olması ile ilgili anlatılar, mitolojimize ve kültürümüze de yansımıştır. Hz. Musa'nın elindeki Tanrı tarafından ilahi hikmetler yüklenen asası, çobanlık geleneğinde yankısını bulmuştur (Ergun, 2011: 308). Çobanlığın peygamberlik mesleği olarak kabul edilmesi, toplumumuzda çobanlara olan bakış açısını etkilemiştir. Çobanların yaşamına, kazancına, yaptığı işe mistik bir anlam yüklenmiştir.

Erenler hakkında anlatılan efsaneler, çeşitli olağanüstülüklerle süslenir. Olağanüstülükler içeren motiflerin pek çoğu, Türk kültür tarihi içinde önemli bir yere sahiptir. İnsanların hayal dünyası, bazı anlatımlarda çobana takva açısından velilerden daha üstün bir mevki vermiştir. "Çobanın İbadeti" efsanesi bunlardan birisidir:

Vaktiyle bir çoban varmış; her sabah erkenden sürüsünü önüne katar, akşamlara kadar o dağ senin bu tepe benim demeden durmadan hayvanları otlatırmış.

Onları otun en iyi olduğu ovalara götürür, suyun en içimlisine indirirmiş. Sürüsündeki her bir koyun birer dana kadar büyümüş, gelişmiş.

Ona göre en kıymetli şey nedir: Yağ, süt, yoğurt, vb. Başlamış Allah'a dua etmeye, ibadet etmeye:

"Aman Allah'ım geliver, sütümü, yoğurdumu yiyiver." Dermiş. O, her gün böylece ibadet eder dururmuş. Bir gün büyük bir velinin yolu bu çobanın bulunduğu taraflara düşer. Veli çobanı görünce onun ibadet şekline şaşar. Onu bir müddet seyrettikten sonra sorar:

"Ne yapıyorsun?"

"Allah'a ibadet ediyorum."

Bunun üzerine veli, çobana, nasıl ibadet edileceğini öğretmeye başlar. Bir müddet bu işle meşgul olan veli, daha sonra gideceği yere yetişmek üzere oradan ayrılır.

Veli biraz gittikten sonra arkasından bir sesin kendisini çağırdığını anlar. Döner bakar ki az evvel bir şeyler öğrettiği çoban kendisine işaret etmekte ve bir şeyler sormaktadır:

"Bir yeri unuttum, bir daha anlatıver."

Veli bakar ki, az evvel kendisinin dizlerine kadar girerek geçtiği gölden adeta yürüyerek geçmektedir; topuklarına kadar suya girmiştir veya girmemiştir. Onun ibadet etmedeki samimiyetini ve ayakları suya girmeden gölden geçişini birlikte düşünen veli, çobana şu cevabı verir:

"Sen yine bildiğin gibi ibadet, bildiğin gibi dua et Allah'a hepsi kabul olunur."

(Sakaoğlu, 2003: 111-112)

Bu efsanede, ibadet ederken samimi olmak gerektiği vurgulanır. Şeklin değil, kalbin önemli olduğu belirtilir. İbadetini samimi yapan çobanların, velilerden takva bakımından üstün olabileceği halk anlatmalarında kabul edilmiştir.

Mekân aşma motifli efsanelerde, zaman ve mekân kavramlarının bir anda ortadan kalktığı görülür. Bir yerden bir başka yere, mesafenin uzaklığına aldırmadan gitmek, efsanelerde önemli bir yer tutar. Aç gözünü yum gözünü sonrasında, başka bir diyarda olmak yalnız keramet ehli kişilerin yapacağı bir iştir. Eski Türk dininde Şaman esriyerek kendinden geçer, böylece ayinlerde Tanrı'ya ulaşır (Önal, 2003: 95). Mekân ve zaman ötesi hareket etmek, İslamiyetten sonra da Hak dostu velilerin gösterdiği kerametlerden kabul edilmiştir. Bu olağanüstülük, keramet göstergesidir. Mekân aşma,

hiç sorgulanmadan ermiş kişilerin yapabileceği normal işler olarak kabul edilir. Bunun en güzel örneğini Munzur Baba efsanesinde görmekteyiz.

Ovacıklılar, dağa ve ırmağa bu adların verilmiş sebebini şu güzel hikâyeye bağlamaktadırlar:

Ağa, Kabe’de iken, bir gün karısı evde helva pişirir. Çocukları ile birlikte yerken yanlarında bulunan Munzur’a latife yapmak kastı ile der ki:

“Munzur, bu helvadan ağın da yese ne iyi olurdu. Al şunu, soğumadan ağın götüre de o da yesin.”

Çoban hemen ablasının elindeki helvayı alır ve gözden kaybolur. Bir müddet sonra Munzur elinde boş tabakla eve döner. Ne ablası, ne de çocukları bu işten bir şey anlamazlar.

Aradan günler geçer, hacıların dönme zamanı gelir. Köy halkı ağalarını karşılamak üzere yollara dökülür. Hacı olan ağalarına daha fazla hürmet etmek, hizmetinde bulunmak için köylüler adeta yarış ederler. Fakat ağın onlara Munzur’u gösterir ve :

“Hürmetinize layık olan ben değil Munzur’dur. Onun elini öpün, onun hizmetine koşun.” Herkes alelade bir çoban zannettiği Munzur’un eline sarılır.

O ise geri çekilir. Ağasına ikram etmek için getirdiği süt de bu arada dökülür; kendisi de yere yuvarlanır. Munzur’u, ne oradan kalkarken gören olur, ne de daha sonra gören; bir daha kimseler göremez onu. Fakat bugün onu hatırlatan iki iz hala köylülerin hafızasındadır. Bunlar, dökülen süttten meydana gelen beyaz köpüklü Munzur Irmağı ve düşerken elini dayadığı kayadaki parmak izleri.

Bugün, çevre halkı Munzur’u, onların deyişleriyle Munzur Baba’yı bir evliya kadar sever ve sayarlar. Zaman zaman yeminlerini onun üzerine söylerler. Munzur Irmağı’ndaki balıkları, Munzur baba’nın kuşlarıdır, diye avlamazlar ve yemezler.

Bir inanışa göre de, Munzur Baba’yı ziyaret edenler, mutlaka ikinci bir defa daha gelirlermiş (Sakaoğlu, 2003: 124-125).

“Tayy-ı mekân” ve “tayy-ı zaman” motifi, insanoğlunun sınır tanımayan hayal gücünün mitik bir ifadesidir (Kaplan, 1996: 167). Tayy-ı mekân ve tayy-ı zaman kavramları, efsane metinlerinde kahramanın zaman ve mekân sınırlaması olmadan gidip gelmesi şeklinde karşımıza çıkar. Tayy-ı mekân ve tayy-ı zaman motifli efsaneler, yardımın amaç edinildiği olayları olağanüstülikle bütünleştirerek sunarlar. Munzur

Baba da hacdan dönen ağası tarafından anlatıldıktan sonra, halkın gözünde kutsal bir kişi haline gelmiştir.

Aynı efsane, Karacaoğlan'a atfen Erzurum'da da anlatılmaktadır. Yaşlı Karacaoğlan, çobanlık yaptığı ağasına hacda iken sıcak sıcak helva götürür. Ağa, dönüşünde meseleyi anlatır. Bu efsanede Karacaoğlan ölmez, halk nazarında evliya mertebesine yükselir (Görkem, 2006: 69). Hacdaki ağasının yanına giden çobanla ilgili olarak Anadolu'nun değişik bölgelerinde birçok efsane anlatılmaktadır.¹⁹ Tayy-ı mekân ve tayy-ı zaman motifli efsanelerin birçoğunda gidilen mekân olarak hac döneminin seçilmesi dikkat çekicidir. Bu durumu efsanelerin genel tanımıyla açıklayabiliriz. Efsaneler dini içerikli inandırıcılık vasfı olan metinlerdir. Buradan hareketle hac dönemi ve kutsal toprakların karşımıza çıkması inandırıcılık özelliğinin pekiştirilmesine yardımcı olmaktadır. Bu motif içerisinde gördüğümüz kişinin bir veli olduğu olay gerçekleşikten sonra anlaşılmaktadır.

Ağa ile çoban arasında sosyal farklılık vardır. Biri maddi, diğeri manevi dünyanın temsilcileri olarak kabul edilebilir. Bu dünyadaki en büyük zenginliğin, manevi zenginlik olduğu efsanelerde sık sık vurgulanmıştır.

Çobanın veya ırgatın kendini sevdirebilmesi için, işini en iyi şekilde yapması gerekir. Hacca gitmek tehlikeli ve yorucu bir yolculuktur. Hizmet eden işinde o kadar samimidir ki, ağasına yiyecek götürmeyi can-ı gönülden ister. Hizmet edenin önem kazanması maddi olarak mümkün değildir. Ona manevi olarak ikinci bir yol kalmıştır. Başkalarına hizmet edenler, öteki dünyada rahata kavuşacaklardır (Turgay, 1973: 447-462).

Şarık ile Şivan ismindeki kardeşler, Diyarbakır'da bir ağanın yanında çobanlık yapmaktadırlar. Çevrenin tabiat yapısını çok iyi bilen ağa, bir gün hayvanlarından çok güzel bir ot kokusu geldiğini sezer. Hayvanların sütünü içer yoğurdunu yer, aynı kokuyu yine duyar. Ağa düşünür, taşınır: "Bu koku olsa olsa Akdağ'daki otların kokusudur." Diye hükmeder. "İyi ama bu çobanlar Akdağ'a nasıl gitmiş olabilirler?" İşte buna akıl erdiremez ve çobanlarını takip etmeye karar verir.

Bir gün sabah erkenden kalkarak Şarık ile Şivan'ı takip etmeye başlar. Şarık ile Şivan, hayvanlarla beraber köyün dışına çıkar çıkmaz ortadan kayboluverir. Ağa, en kestirme yollardan atını doğru Akdağ'a sürer. Akdağ'ın eteğine geldiğinde bakar ki,

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bakınız: ŞİMŞEK, Esmâ "Munzur'dan Amonoslara Çoban Menkıbelerine Yansıyan Birliktelik", VII. Hatay Tarih ve Kültür Sempozyumu 11-12 Nisan, Hatay 2008.

Şarık ile Şivan oradalar. Şivan, elinde bir sepetle su taşıyor, Şarık da dağın zirvesinde bir mescit yapmakla meşgul... Ağayı fark eden ve kerametlerinin anlaşıldığını gören iki kardeş birden ortadan kayboluverirler.

Ağa, dağın zirvesine çıkar bakar ki, yarım kalmış bir mescit inşaatı!...o zaman, bu iki kardeşin ermiş olduklarını anlar ve yaptığından pişman olur.

Şimdi yazıya gelen dinî bayramlarda bu dağa çıkılır ve bayram namazı yarım kalan bu mescitte kılınır. Namazdan sonra ise, herkes eğlenip halay çeker ve yörenin meşhur oyunlarından olan “gövent” oyununu oynarlar (Sakaoğlu, 2003: 20-21).

Bacı-kardeş olan Şarık-Şivan efsanesinin Palu’da anlatılan şeklinde, kabirleri Akdağ’ın zirvesindedir. Bunların Murat nehrinden su taşıyarak Akdağ’ın zirvesinde bir cami inşa etmeleri, keramet sahibi ve ihlâslı kişiler olduklarını göstermektedir (Görkem, 2006: 72).

Dağ, taş kültü Türk mitolojisinde ritüellerin yapıldığı ıdık mekânlar olarak bilinirler. Göktürkler ve Uygurlar döneminde dağlık ve ormanlık bölge olan Ötüken, devletin merkezi olmak görevini üstlenmiştir. Merkez her zaman kutsal bir görev üstlendiği için, dağlar ve orada olan her şey kutsanmış olarak kabul edilmiştir (Bayat, 2006: 7). Ak sözü ve rengi, Türklerde arılık ve yüceliğin, bir sembolüdür. Batı Göktürk kağanlığının otağı da, Tanrı dağlarındaki Ak Dağ üzerinde bulunuyordu. Uygur Türeyiş efsanesi içinde, Böğü Kağan ile kutlu kız, Ak Dağ üzerinde buluşuyorlardı. Oğuz Destanı içinde de Ak Dağ, yarı efsane ve yarı gerçek olarak görülüyordu. Altay Türkleri halk edebiyatında “ak” cennet demektir (Ögel, 1971: 413) Ak Dağ, Türkler için önemli bir mitolojik motiftir. Şarık ile Şivan efsanesindeki Ak Dağ’ın İslamiyet öncesi devirden kutsal olarak kabul edilen bir motif olduğunu görüyoruz. Daha sonra İslamî bir kimliğe bürünerek karşımıza çıkmaktadır. Bu efsanenin Anadolu’da benzerlerine rastlayabiliriz.

Efsanelerde erenler, haksızlığa maruz kaldığında sırrını ifşa eder. Ermiş çobanlar da aynı şekilde karşımıza çıkar. Aniden ortadan kaybolmaları, suyun üzerinde yürümeleri, taş kesilmeleri bunun belirtileridir.

Garip kıyafetiyle şeriata aykırı adetleriyle, coşkun yaşamlarıyla tamamen Türk kamlarını hatırlatan “baba” lakaplı Türkmen şeyhleri, köylülerin ve göçer evlilerin manevi hayatlarının düzenleyicileri ve hâkimi olurlar. Türk kabilelerinde, sihir, raks, şiir, hekimlik vb. işler yapan eski kamlar, İslam’ı kabul ettikten sonra, halkın muhayyilesinde, haklarında anlatılan efsanevi olaylar, artık İslamiyet’e mal edilen

kerametler biçiminde anılır (Önal, 2003: 91). Çoban Dede, isimli efsane, ermiş kabul edilen çobanlarla ilgili inanışların onların hayatlarında ne tür etkiler bıraktığının da göstergesidir. Erzurum-Artvin yolu üzerinde, tarihî kalıntıları ile tanınan şirin bir köy vardır. Erzurum'dan on beş kilometre uzaklıkta bulunan ve Dumlu bucağına bağlı olan Güzelova (Tufanç) Köyü'nde, yakınında bulunan bir mezar ile ilgili olarak şöyle bir efsane anlatılır:

Güzelova (Tufanç) köyünün beş kilometre uzağında ve dağın eteğinde bir mezar bulunur. Bu mezara gömülü olduğu rivayet edilen çoban, koyunlarını bu bölgede otlatırmış.

Yine böyle bir gün çoban sürüsünü alır, köyden yola çıkar ve hayvanları otlata otlata dağın eteğine kadar gelir. Burada çobanın eceli tamam olur, vadesi biter ve ölüür. Çobanın ölümden sonra, Allah tarafından; elindeki değneği ağaç, koyunları taş ve koyunların sütü göze olur.

Bugün köy halkı, koyunlarının sütünün çoğalmasını o gözenin suyunun çoğalmasına; azalmasını ve kesilmesini de gözenin suyunun azalmasına bağlarlar.

Her çobanın bir hikâyesinin olduğunu biliyoruz. Kimisi kavalıyla, kimisi kınalı kuzusuyla bize kadar gelebilmiştir (Sakaoğlu, 2003: 40-41).

Evliya menkıbelerinde olağanüstü olaylar yer almaktadır. Bu motifler halkın nazarında, sıradan insanlar için elbette söz konusu olamaz. Dini şahsiyetler etrafında oluşan bu tür motifler onların gizemli yönlerini ortaya koymaktadır. Suyu mucizevî bir şekilde bulmak keramet sahibi kişilerin özelliğidir.

Yörük olan Şemsi Ana'nın keçileri varmış. Keçileri yayılıma gider, akşam gelirken tekenin sakalı yaş gelirmiş. Şemsi Ana onu takip etmiş. Suyu içmiş. İçtikten sonra, ayağıyla kapatıvermiş teke.

Şemsi Ana varmış, bakmış. Tekenin su içtiği yer kapalı. Açmış tekenin kapattığı yeri eliyle. Gürül gürül sular döküliyormuş. Şemsi Ana, erişmişlerden olduğu için, tekenin ayağıyla kapattığı suyu bulmuş.

Bu suyu Muğla'ya indirecem diyormuş. Suyu evinin oraya kadar getirmiş. Şemsi Ana ölmüş (Önal, 2003: 325).

Çobanlar, hayvanları otlatırken su bulur. Yaşam için, suyun en zaruri bir ihtiyaç olduğu düşünülürse, su bulmanın önemi ortaya çıkar. Teknolojinin olmadığı çobanlık döneminde, bu tür buluşları yapanların sıradan insan olmalarının ötesinde, bazı manevi

özelliklerinin olduğu düşünülür. Halka göre, suyu bulan biri ermiş olabilir ve ona saygı gösterilmesi gerekir.

Vilâyetnâme’de olağanüstü kuzu motifini görmekteyiz. Çoban, Hacı Bektaş-ı Velî’ye sürüsünün tamamını kurban eder. Hacı Bektaş, yedikleri kuzuların kemiklerini kendi derilerinin içine koydurarak, kuzuların ahırına bıraktırır. İki rekât namaz kılarak Allah’a dua eder. Dua neticesinde, kuzuların hepsi dirilir. Sivas’tan derlenen Çoban Baba efsanesinde çoban, Yavuz Sultan Selim’i ordusuyla birlikte misafir eder. Onlara sürüsünden dört koçu kurban eder. Çoban, yemekte, askerlerin kemikleri zayi etmemelerini söyler. Padişah, kemiklerden birini kasten kırar. Çobanın duası sonucu dirilen koçlardan birinin topalladığı görülür (Görkem, 2006: 106-107). Eskiden yabanılarda av sorası, avlanan hayvanın kemikleri yeniden et toplayıp dirileceğine inanırlardı. Moğollarda kurban edilen hayvanların derisine kemiklerin doldurulması gerekir. Kemikler kırılmaz. Hayvanlar kemikleri üzerine yeniden dirilir inancı görülür (Önal, 2003: 105). Şaman Türkler, ölümsüz ruhun kanda ve kemikte olduğuna inanırlardı. Bu inanın izleri, İslamiyet’ten sonraki evliya menkıbelerinde de karşımıza çıkmaktadır.

Ermış çobanlar, misafirperverdir. Misafir ağırlamak mukaddes sayılır. Türk kültüründe “Verene Allah verir!” anlayışı vardır. Ermış bir insan, için ancak onun gibi ulvî bir insan, tüm sürüsünü kurban edebilir. Bu samimiyeti iyilikle taltif edilir.

Sivas’ta Çoban Baba (Dede) Türbesi Sivas, Gölova ilçesi, Çobanlı köyündedir. Bu efsanede, sefere giderken Suşehri Ovası’nın bitiminde, şimdiki Çobanlı Köyü civarında ordusuyla konaklayan Yavuz Sultan Selim’e sürüsündeki en iyi koçu keserek ikram eden çoban’ın bütün orduyu doyurduğu kerameti ve hünkârın dua istemesi üzerine Çoban Baba’nın dua etmesi ve Çaldıran’dan zaferle dönülmesi anlatılır (Üçer, 2011: 268).

Veliler kendilerini umumiyetle maddi iktidar sahiplerinden üstün görmüşlerdir. Halk da kendilerine daha yakın ve yardımcı olduklarına inandıkları velileri, maddi iktidar sahiplerinden üstün tutmuşlardır. Bunda, velilerin öldükten sonra da tesiri devam ettiğine inanılan manevi güçlerinin büyük rolü vardır. Sultan ve gazilerden çoğunun öldükten sonra unutulmalarına karşılık, Mevlana, Hacı Bektaş-ı Velî, Hacı Bayram Velî ve Akşemseddin gibi velilere karşı gösterilen saygı ve inancın asırlar boyunca devam etmesi, bu bakımdan manalıdır. Gerçek veliler, umumiyetle, halkın arasında, tıpkı halk gibi yaşarlar ve onların dertlerine derman olurlar. (Kaplan, 1996: 120-128). Hacı

Bektaş-ı Veli gibi ermişler, bazı efsanelerde çoban olarak karşımıza çıkmaktadır. Halkın arasında yaşayan ermişler, kendilerini gizlemeye çalışırken en çok tercih ettikleri meslek çobanlık olmuştur.

Efsanelerde düğümün çözülmesi sona saklanmıştır. Ermiş çobanların sırrının açığa çıkmasıyla çobanın kaybolması, yok olması, ölmesi, kuşa dönüşmesi en son karşımıza çıkar. Bu durum, efsanelerdeki inanma, kutsallık verme yönünü ortaya koymuş olur.

Türkiye’de, ermiş çobanlar hakkında anlatılan efsanelerin motifleri itibariyle benzerlikleri, Türk insanının kendi kültürünü, yaşadığı toprak parçasında devam ettirdiği anlamına gelmektedir.

2.2.3. Çoban Değneği ve Çoban Köprüsü

Değnek, çobanlığın vazgeçilmez sembollerindendir. Hz Musa, çobanların piri, elinde asasıyla birçok mucizeyi gerçekleştirdiğinden olsa gerek, çoban değneği de kutlu çobanlarla kutsiyet kazanmıştır.

“Tunceli ilimizin Nazimiye ilçesinin Kıl ve Kalman köyleri çevresinde, vaktiyle Düzgün isminde bir çoban yaşamaktadır. Hiç kimsenin, ne iyiliğine, ne de kötülüğüne karışan bu çoban, sürüsünü alır, hiç kimsenin gitmediği kupkuru dağlarda, hayvanlarını otlatıp gelirmiş. Bu durumu herkes gibi, Düzgün’ün babası da merak eder. Bir gün, gizlice oğlunu takip eden babanın, gördükleri karşısında ağzı bir karış açık kalır. Çünkü Düzgün, elindeki sopası ile ağaçlara vurduğu vakit, onlar yemyeşil olmakta ve hayvanlar da bunları yiyerek karınlarını doyurmaktadır. Baba, hayretler içerisinde, şaşkınlıktan ne yapacağını düşünürken, oğlu tarafından görülür.

Kerametinin ortaya çıkmasından çok utanan Düzgün, sürüyü bırakıp kaçar ve bir daha onu hiç gören olmaz. Bütün aramalar boşa çıkar.” (Sakaoğlu, 2003: 58).

Altaylılar ruh-can mefhumunu tın, süne ve kut kelimeleriyle ifade ederler. Tın bütün canlı yaratıklarda vardır; süne ise ancak insanlarda bulunur. Kut her şeyde bulunur, cansız şeylere kutsiyet verir; ağıllarda, ahırlarda bulunursa sürüler bereketli ve sahibi çok zengin olur. Çobanların değneği kutlu olursa sürülere hastalık veren ruhlar ve kurtlar uğramaz. Buna göre “kut” candan başka bir türlü ruhtur ki yalnız insanda değil, fakat her şeyde bulunabilir (İnan, 2000: 176). Kutsal addedilen ağaç kesilmez. Kesildiğinde kişinin öleceğine veya çocuğunun olmayacağına inanılır (Roux, 1984:

144). Ağaç, Türk toplumunda, kutlu kabul edilen varlıklardandır. Bunu Dede Korkut Hikâyeleri'nde şu şekilde görmekteyiz:

Ağaç ağaç der isem sana üzülme ağaç
Mekke ile Medine'nin kapısı ağaç
Musa Kelimin asası ağaç
Büyük büyük suların köprüsü ağaç
Kara kara denizlerin gemisi ağaç
Erlerin şahı Ali'nin düldülünün eyeri ağaç
Zülfikarın kını ile kabzası ağaç
Şah Hasan ile Hüseyin'in beşiği ağaç
Başına doğru bakar olsam başsız ağaç
Dibine doğru bakar olsam dipsiz ağaç

(Ergin, 1996: 50)

Ağaç, güzel işlerde ve güzel hatırlatmalarla karşımıza çıkmaktadır. Ağaçtan yapılmış çoban sopası da efsanelerde olumlu işler için kullanılmıştır. Çoban değneğini hayvanları vurmak için kullanılmaz. Böyle olsaydı, hayvanlar korkar ve çobandan uzaklaşıp giderlerdi. Değnek; sürüdeki hayvanları tehlikeli ortamlardan çevirip bereketli otlaklara aktarabilmek için vardır. Değnek, hayvanların sağlığı ve güvenliği içindir. Zaman zaman hayvanları korkutmak için kullanılsa da hayvanlar, çobanın değneği ne amaçla kullanmakta olduğunu anlar ve hemen çobanın istediği tarafa dönerler.

Çobanın ejderhayı öldürdüğü sopası yere saplanır. Daha sonra kocaman bir çınar ağacına döner (Ergun, 1997: 325). Âsâ-sopa, Türk mitolojisinde hayat ağacını simgelemektedir (Ergun, 2011: 331). Türk inanç kültüründe ağaç mitolojik bir sembol olarak birçok mucizeyi gerçekleştirir. O canlıların üç âlemdeki yerlerini düzenler. Hayat ağacının temel vasfı ebedi canlılıktır (Kalafat, 1995:179).

Erzurum'dan on beş kilometre uzakta bulunan ve Dumlu bucağına bağlı Güzelova (Tufanç) köyünde vadesi yettiğinde Hakk'ın rahmetine kavuşan Çoban Dede'nin elindeki değnek ağaca, taşa dönüşen koyunlarının sütü de gözeye dönüşür. Türk mitolojisinin en önemli sacayağını oluşturan ve mitolojik anlatılarda genellikle bir arada kullanılan ağaç, su ve taş burada da karşımıza çıkmaktadır. Türk mitik düşüncesine göre Tanrı mekânının sembolleri olan süt gölü, kâinatı ayakta tutan hayat ağacı ve Kur'an'da da belirtildiği üzere yeryüzünü sabitleyen dağ ve taşlar, kutlu yaratılmış çobanın ebedi mekânında bir araya gelmişlerdir (Ergun, 2011: 327).

Tekirdağ'da Çoban Baba koyunları otlatırken elindeki değnekle yere vurur ve su çıkar. Buraya Çoban Baba Çeşmesi denir (Artun,1983: 65,66). Tunceli'de Çoban Baba, susuzluktan çaresiz kalır ve Allah'a yalvarır. Üç kez sopasıyla vurunca su fişkirir. Bu suya çoban çeşmesi denir (Önder, 1995: 357). Tunceli, Bingöl ve Adıyaman çevresinde yağmur yağması için köyün kadınları, köyün çobanını, akarsuya atarlar. Bazı yerlerde de çobanın sadece sopası suya atılır (Kalafat, 1995: 352). Çoban değneği, ermiş çobanın elinde keramet gösterme aracıdır. Bu kerametler ve inanışlar genellikle su ile alakalı olup bereketi getiren, insanları sevindiren bir vasıtaadır. Doğaya, canlılara hayat veren su, çobanın değneğinden çıkmaktadır. Bu da mitolojideki hayat ağacını düşündürmektedir.

Çoban değneği, kılıç, yay, ok, balta, bıçak, son zamanlarda tüfek ve başka silah ve aygıtların ant töreninde birinci derecede önemli unsur sayılmaları iptidaî toplulukların istihsal hayatlarında oynadıkları rollerle izah edilebilir. İptidai insan için bunlar yalnız âlet değil, fakat bir koruyucu ve besleyici ruhu temsil eden fetişlerdir; her aletin kendine mahsus bir koruyucu ruhu vardır (İnan, 1987: 328). Çoban değneği üzerine bazı yörelerde yeminler edilmektedir. Bu mistik muhteva, İslamiyet öncesinde başlamıştır. Değneğe kut verilmesi, onu üzerine yemin edilebilecek unsurlardan yapar.

Memik Dede, Gaziantep'in köylerinden birinde, köyün zenginlerinden birinin yanında çalışırken ağası hacca gider. Ağa hacdayken, ailesi ağanın çok sevdiği yemek olan içli köfteyi yapar. Ağanın da olmasını arzu ettikleri sırada Memik Dede, bir tabakla içli köfteyi alır ve biraz sonra boş tabakla geri döner. Ağa, hacdan döndükten sonra tarlada çalışan Memik Dede'nin elini öpmeye yakınlarıyla beraber gittiğinde Memik Dede elindeki değnek ile yere vurur ve kaybolur (Gönen, 2007: 174). Ölmeden önce erenlerin âsâ fırlattığı görülür. Âsânın bulunduğu yerde mezarlarının yapılmasını isterler. Horasan'da meşhur velilerin Anadolu'ya doğru, erenlerin âsâ, çam meşalesi fırlatmaları görülür. Erenler gidip oralara yerleşirler. Hacı Bektaş'ın halifelerinden Saru İsmail, sopasını fırlatır. Sopa Menteşe ilinde Davas'a düşer. Gider oradaki keşişleri Müslüman eder (Önal, 2003: 103).

Koyunların yıkanması bitince, çoban değneğini ağanın önüne atar, “düşmanıyın ömrü bu kadar olsun ağam” der. Ağa da “eline koluna sağlık, ömrün uzun olsun” deyip, hazırladığı bahşişi çobana verir. Bu ekseriyetle para ya da kuzudur.²⁰ Değnek, çobanın isteğinin gerçekleşmesi için, bir vesile olarak karşımıza çıkmaktadır. Değnek, burada

²⁰www.sanatalemi.net/Pekşen, 2013.

insanımızın hassasiyetinin sembolüdür. Ağanın önüne değneğin atılması, İslamiyet öncesi ağaca, değneğe verilen kutsiyetten gelmektedir. Ağa da değneğin hatrına çobanı ödüllendirir.

Velilerin ellerindeki âsâlar birer keramet vesilesi olur. Ahmet Yesevî, ocakta olan dut ağacını Horasan'dan Rum'a er gönderdiği anlamına gelir. Tapduk elindeki âsâyı fırlatır ve Yunus'a: "Git peşinden her nereye düşerse orada ruhunu teslim et, Tanrı ile bir ol," der. Abdal Musa, gideceği yere önce çomağı fırlatır, sonra kendi gider. Âsâ fırlatmaların İslam öncesi geçmişi, Oguz Kağan'ın oğullarına üç ok fırlattırma motifi ile bağlantılı olabilir (Güzel, 1999: 119). Kültürümüzde asa fırlatma, değişik şekillerde, özellikle manevî boyutta karşımıza çıkmıştır. Efsane dünyamızda çobanların baston fırlattıklarında farklı olayların olabildiğini görebiliyoruz. Tuna'da Kaybolan Baston Efsanesi, asa-baston fırlatmaya örnek bir efsane olarak karşımıza çıkar.

Kırklareli'nin Pınarhisar ilçesinde anlatılan efsanenin kahramanı da bir çobandır. Ama kendisi oralara, daha düne kadar bizim olan Tuna kıyılarından gelmiştir.

Tuna kıyılarında sürüsünü otlatan çobanın gözü biraz yaramazca olan koçun üzerindedir. Koç bir yolunu bulsa sürüden uzaklaşacaktır. Çoban ise fırsat vermemektedir. Koç bu, söz dinleyecek değil ya, hamle yapar kaçmak için. Çobanımız da göz yummaz buna, fırlatır elindeki bastonu. Biraz fazla ileriye fırlatmış olmalı ki baston koça değmediği gibi doğruca Tuna'ya düşüverir. Bastonu yakalayabilirsen yakala, gitti gider.

Aradan ne kadar zaman geçer, bilinmez, baston Kaynarca'da (Pınarhisar) kaynağın ağzında bulunur. Bastonu bulan kahveci de onu dükkânın bir köşesine asar. Öyle ya, belki yolu düşen çobana bastonunu verecektir...

Bir süre sonra bastonunu kaybeden çobanın yolu Kaynarca'ya düşer. Erkektir, kahveye gidecektir. Bir de ne görsün? Kendi bastonu kahvenin bir köşesinde asılı değil mi!.. Çok sevinir ve hemen onu almak ister.

"Benim bastonum bu... Tuna'ya düşürmüştüm de..."

İnanmak istemez kahveci... Öyle ya, Tuna'da kaybolan bastonun Kaynarca'da ne işi var?

"İspat edersen vereceğim!"

Çoban seviniverir. Çünkü onun bastonu özeldir:

“Bastonumun içi boştur, hem de iki parçadan oluşur. Hem, içinde altınlarım saklıdır.”

Kahveci şaşırır. Meğer onun bulduğu bastonun ne de çok özelliği varmış. Çobanın dedikleri bir bir ortaya çıkar. Hele de altınların dökülmesi kahvedekileri daha da şaşırtır.

Kahveci, bastonu çobana verir. Bu olaydan sonra Kaynarcalılar der ki: “Bizim suyumuz ta Tuna’dan gelmektedir.” (Sakaoğlu, 2003: 156-157).

Fırlattığı asanın peşinden giden veliler gibi, çoban burada bastonunun peşinden gitmiş ve oraya da yerleşmiştir. Bastonu ve içindeki altınları kaybolmaz. Çünkü çobanın kazancı en helal kazançlardan birisi olarak kabul edilir. Helal olan kazancın da koybolmayacağı inancı halk kültüründe mevcuttur.

Türk kültür coğrafyasında “Çoban Köprüsü” olmayan bir yer, çobanın değneği ile ilgili efsanesi olmayan bir halk yoktur.

Çoban-su-yol bağlantılı inançlar, daha ziyade “Çoban Köprüsü”nde anlamını bulur. Sürüsünü selden kurtarmak, hayvanları yerlerine ulaştırıp emanetleri sahiplerine vermek için tarihi taş köprülerin çobanlar tarafından yaptırıldıklarına efsanelerde çok sık rastlanır. Bu köprüler, aynı zamanda farklı bir sır da içerirler. Zamanla yıkılmaları halinde onları onaracak kadar altın para köprünün bir yerine, çok kere de ayaklarından birine saklanır. Ancak bu gömü “sırlı” olduğu için kötü niyetlilerin ona ulaşamayacakları inancı vardır (Kalafat, 2011: 189).

“Çoban Dede Köprüsü, Hasankale yakınlarındaki Köprüköyü’ndedir. Aras Nehri’nin üzerinde kurulmuştur. Köylülerin anlattıklarına göre buradaki Halil Dede Dağı’nda çok eskiden bir çoban yaşarmış. Halil Dede bir mağarada yaşar, arasıra mağarasından çıkarak etrafı dolaşmış. Yine mağarasından çıkıp etrafı gezindiği bir sırada Aras Nehri üzerinde köprü kurmaya çalışan bir kalabalık görür. Ustalar her ne kadar uğraşsalar da köprüyü kuramamışlar. Halil Dede çalışanların yanına gelir: “Her şeyiniz tamam ama iki taşınız eksik, o iki taş olmazsa bu köprü tutmaz.” der. Taşlar sayılır incelemeler yapılır, gerçekten iki taşın eksik olduğu anlaşılır. Bir grup taşları aramaya çıkar, yolda düşmüş olan iki taş bulunup getirilir. Sular gürül gürül akmaktadır. Ustalar köprünün ayaklarını nereye kuracaklarına karar veremezler. Yine Halil Dede’ye sorarlar: “Köprünün ayaklarını nereye kuralım ki köprü hem sağlam olsun, hem de kolayca yapılsın?” Halil Dede biraz düşündükten sonra ustalardan kendisini takip etmesini ister, elindeki sopayla nehri geçmeye başlar. Yedi yerde

sopasını suya batırır. Bu noktalar işaretlenir, sonra inşaata devam edilir. Ayaklar Halil Dede'nin gösterdiği yerlere yerleştirilir, böylece köprü kurulmuş olur. Köprü kurulduktan sonra Halil Dede köprüünün başında ruhunu teslim eder. Kabri de köprüünün yanı başında bulunmaktadır.” (Seyidoğlu, 1985:104).

Çoban Dede Köprüsü'nün ne zaman yapıldığı, gerçek tarihi bilinmemektedir. Buna rağmen insanlar, efsanevi tarihi doğru olarak kabul etmektedir. Bunda efsanelerin inandırıcılık rolü etkilidir. Dinî motiflerle süslenmiş olan efsane, insanları kendisine inandırma noktasında sıkıntı çekmez. Elindeki sopa ile nehri geçebilen çoban, ermiş mertebesindedir. Sırrı ortaya çıkan ermişler, Allah'a kavuştuklarından kabri de kutsal sayılır. Kabrin civarında koyunlara kurtların dokunmadığına inanılır. Çoban, ölmüş de olsa koyunların koruyucusudur.

Tasavvuftaki mertebe belirleyici temel öğelerden birisi de, “Üryan gelip üryan gitmek”tir. Dünya malına tamah edilmemelidir. Aksi halde ilahî aşka ortak kabul edilmiş olunur, inanç içerikli çoban anlatılarının hepsinde çobanlar kazançları ile ya köprü veya çeşme yaptırıcı olarak bilinirler. Üryanların bu tercihinin temelinde şüphesiz İslamî yönlendirme vardır (Kalafat, 2011: 191). Velilerin başlıca özelliklerinden biri de maddi iktidar ve zenginliği reddetmeleridir. Zira bu onların gayeleri ile uyuşmaz. Gerçek veliler, umumiyetle, halkın arasında, tıpkı halk gibi yaşarlar ve onların dertlerine derman olurlar (Kaplan, 1996: 128).

“Bunun üzerine Musa'ya, ‘asan ile denize vur’ diye vahyettik. Deniz derhal yarıldı. Her parçası koca bir dağ gibiydi. Musa'yı ve beraberindekilerin hepsini kurtardık.” (Şu'arâ Süresi, 63-65). Hz. Musa, kendisine tabi olan insanları koruyabilmek için, asasını kullanarak denizleri aşmıştır. Efsanelerdeki çoban da çobanların piri Hz. Musa gibi, değneğini insanların ve sürüsünün daha güvenli geçmesi için aynı niyetle kullanmaktadır.

Çobanlar çevresinde şekillenen efsaneler, çoban kültü oluşturmakta etkili olmuştur. Bu kültün yansımalarına köprü adlarında, çeşme adlarında ve sözlü edebiyatın birçok türlerinde rastlayabiliyoruz. Çoban tiplmesi, Türk düşünce sisteminde fedakârlığın, dürüstlüğün, cömertliğin, samimiyetin ve güvenilirliğin sembolüdür.

2.2.4. Göller ve Çobanlar

Türk efsaneleri arasında göllerle alakalı olanlar çok sık karşımıza çıkmaktadır. Özellikle göllerin oluşumunda kahraman olarak çoban karşımıza çıkmaktadır. Göller,

Türk efsanelerinde ve mitolojisinde farklı şekillerde anlatılmıştır. Türklerin buldukları yerdeki göller, değişik hayaller ve yaşanmışlıklarla anılmaktadır.

Şamanistlere göre bütün dünya ruhlarla doludur. Dağlar, göller, ırmaklar hep canlı nesnelere (İnan, 2000: 50). Türkler, suyu yaşamın kaynağı kabul ettiği için kutsal kabul eder. Bu anlayış su gözesi, nehir, göl için de söz konusudur. Bu mekânlarda koruyucu ruhların varlığına inanılır. Türk inancına bakacak olursak göllerin görünmez iyeleri, sahipleri bulunmaktadır. Göllerin sahipleri ile ilgili düşünceler, efsanelerde muhafaza edilerek halk muhayyilesinde yaşatılmaktadır.

Malatya’da Hızır’ı sadece bir çoban misafir eder. Hızır diğerlerini cezalandırır. Köy sular altında kalır. Tanrı misafirlerinin ağır lanmaması, cezalandırılmaları sebep olur (Önal, 2003: 418). Anadolu geleneklerinde ikramda bulunmak, misafir ağırlamak önemli bir erdemdir. Cimrilik, insanı kapıdan çevirmek duyarsızlaşmanın sonucudur. Bu duyarsızlık cezalandırılmalıdır ki bu gün övündüğümüz Anadolu kültürü oluşabilsin. Bu kültürün oluşması için, halkımız hayal dünyasında birçok köyü, kasabayı göle dönüştürmüştür.

Efsanelerde bir birine kavuşamayan kahramanların gözyaşlarından gölün suyu tuzlu hale gelmiş ve su, insanların birbirlerine karşı sevgi ve bağlılıkları azalırsa ekşileşir, artarsa tatlılaşır. Böylece suyun tadı ile halkın inancı arasında organik bir bağ kurulmuş olmaktadır. Bu durum bütün Türk anlatı geleneğinde sık sık karşılaşılan bir durumdur (Ospanaliyeva, 2011: 174). Gözyaşından oluşan göllere Kız Gölü Efsanesi’nde rastlamaktayız. Efsane şu şekilde anlatılmaktadır:

Azerbaycan’ın Gutgaşen rayonunda, halkın “Gız Gölü” adını verdiği küçük bir göl vardır. Eskilerin anlattıklarına göre, bir zamanlar bu gölün yerinde zengin bir hanın sarayı var imiş. Çok gaddar ve zalim olan bu hanın hükmü taşta bile geçermiş.

Buralarda akıllı, bilgili ve “gözel-göyçek” bir kız yaşarmış. Bu kız güzel olduğu kadar da gururlu imiş. Kendisine âşık olan nice varlıklı insanların elçilerini hep geri çevirmiş. Ama o, obasından sade bir genci, hanın çobanını severmiş.

Han bir gün ava çıkar. Bir pınarın başında bu kızı gören han ona âşık olur. Ancak kıza gönderilen elçiler reddedilir. Hana haber ulaştırılır:

“Bu kız senin çobanını seviyor.”

Han öfkelenir, hiddetlenir ve çobanını zindana attırır. Arkasından da kızı zorla sarayına getirir. Ancak kız, esir olsa da hana gönül vermez. Kız hanın önünde diz çökerek yalvarır, kendisinden vazgeçmesini ister. Bu yalvarmalar hanın kalbini

etkilemez. Kız ise kurtuluşu kendini öldürmekte bulur. Bunu anlayan han, kızın yanında birkaç koruyucu bulundurur.

Çaresiz kalan kız, gözyaşlarını dökmeye başlar. Gece gündüz ağlar. Sıcak ve tuzlu gözyaşları yanakları yakıp akar, gider. O, toprağı da yandırır; yerde bir çukur oluşur, gözyaşları orada birikmeye başlar.

Bu azaba bulutlar dayanmaz, yağmur olup kızın gözyaşlarına karışır. Çaylar da razı olmaz, akış yönlerini değiştirip kızın gözyaşlarına kavuşur. Sonunda burada tuzlu bir göl oluşur. Bütün bunlara karşılık zalim han, insafa gelmez, kızla evlenme arzusundan vazgeçmez.

Bu göl, kızın inlemeleri gibi çoğalıp hanın sarayını içine alacak kadar büyür ve her taraf suyla dolar.

O günden sonra bu göl “Gız Gölü / Kız Gölü” diye anılmaya başlar. Bugün de çevre insanları aynı adla söylerler, ama çoğu kız ile hanın kim olduklarını bile bilmezler (Sakaoğlu, 2003: 101-102).

Efsanelerin çoğu, sevip de bir birbirine kavuşamayanlarla ilgilidir. Kavuşmak sıradan bir durumdur. Efsaneler, sıradan olmayan hallerde ortaya çıkar. Sıradan olmayan hal ise, çobanın ağa kızına sevdalanmasıdır. Böyle bir durumda, kızın babasının alacağı tavır, çatışmaların başlamasına sebep olacaktır. Sonuçta birbirini seven çoban ve kız sıkıntılar yaşayacaktır. Yapılan yanlışları ders çıkarmak amacıyla somutlaştıran efsaneler, gözyaşlarından göller oluşturur. Bu, var olan acı durumun büyüklüğünü de göstermektedir. Mayan Gölü Efsanesi’nde bu durum şu şekilde anlatılmaktadır:

Şimdiki Mayan kenarında eskiden Başkırtlar yaşıyormuş. Zengin ve malları çokmuş. Bir zenginin de çok güzel kızı varmış. Mayan isimli. Göçmen Kazaklar da yakında yaşamışlar. Kız beşikteyken babası onu bir kazak zenginin oğluyula nişanlamış. Fakat oğlan beş yaşındayken çiçek hastalığına yakalanmış ve çirkin yüzlü olmuş. Kıza, yiğidi biraz yetiştikten sonra göstermişler. Kız delikanlının çirkinliğini görüp bayılmış. O bir yerli genç çobanı sevmiş ve babasının bu çobana vermeyeceğini anlayınca, nişanlısından kurtulma yolunu aramaya başlamış. Günün birinde çok güzel giyinip, dost kızlarıyla çiçek toplamaya gitmişler. Bütün kıymetli eşyalarını ve çok para almış. Kızlar şarkılar söyleyip oyunlar oynayıp dalmışlar. Mayan ise belli etmeden çilekler arasına paralar atmış. Kızlar ise: “Para bulduk! Para bulduk!” deyip sevinerek, zıplayarak, hevese kapılıp Mayan’ı tamamıyla unutmuşlar. Mayan ağaçlar arasına gidip de

kendiyle getirilen hançerle intihar etmiş. Kızlar bunu kaybedip aramaya başlamışlar ve sadece ölü gövdesini bulmuşlar. Onu birisi öldürdü diye düşünmüşler. Gece de onu seven delikanlı onun kabrine gelip de Mayan'ın kabri üstünde bıçağıyla intihar etmiş. Bu iki sevgilinin gözyaşından göl hasil olmuş ve onu aşıkların hürmetine Mayan Gölü diye adlandırmışlar(Ayva, 2002: 272).

Kargın Ağa'nın çobanı camızları suya koşar. Ağa çobana camız ve inekleri çevirmesi için, dal inekleri, kurtar der. Çoban önce “dalaman” der. O da, “dal”, der. “Dalaman!” derken, çoban dalar ve boğulur. Bu yerin adı da “Dalaman” olarak kalır (Önal, 2003: 200). Göl; adını, hiç insan içine karışmayan, sürekli olarak gölün yanına sırt üstü uzanıp gökteki yıldızları seyreden, zamanla da bu yıldızlardan birine âşık olan Baho adındaki çobandan almıştır: Baho Gölü (Diyarbakır/Çarıklı köyü). Görüldüğü gibi göller, efsaneye konu olan bir kahramanın adıyla veya onunla ilgili bir olayla adlandırılmaktadır. Her efsanenin kendine has bir mantığı vardır. Efsane mantığı bu sebeplerin hepsine haklılık kazandırmaktadır. Birinde kahraman kurtarılırken diğerinde cezalandırılmaktadır; birinde bir kargış sonucu göl olurken diğerinde göl olmayı kahraman kendisi istemektedir (Ayva, 2002: 258-260). Çobanların olağan dışı durumları, efsanelerde kendilerine yer bulmuştur. Farklı olaylar, göllerle çobanları kalıcı hale getirecek adlandırmaları beraberinde getirmiştir.

Efsanelerde baba, genellikle âşıkları ayıran kişi olarak karşımıza çıkar. “Baba, annesiyle yaşadığı cennete dışarıdan giren ilk kişi olarak çocuğun arketipsel düşmanıdır. Yaşam boyunca tüm düşmanlar (bilinç dışında) babanın simgesidir. Öldürülen şey baba olur.” (Campbell, 2000: 181) Babadan gizlenen sevda, âşıkları sınavlar yolundaki maceraya sürükleyen ilk adım olur.

Kavuşamayan sevgilileri anlatan efsanelerden biri Çoban Hazer'dir. Kızın babası yüzünden dünyada murat alamayan âşıkların hikâyesi şöyledir:

Müslüman olan Hazar ismindeki bir çoban, gölün ortasında bulunan kilisedeki papazın kızına âşık olur. Tıpkı, Kerem ile Aslı hikâyesinde olduğu gibi:

“Kızımı, bir Müslüman çobana mı vereceğim?” diyen baba, bu evliliğe karşı çıkar.

Bu karşı çıkış, iki sevgilinin gizli gizli buluşmasına sebep olur. Geceleğin kız, bir mum yakıp pencerenin önüne kor. Hazar'ın sularını yüze yüze geçen genç de oraya gelir. İki sevgili buluşurlar, konuşurlar; sabaha karşı, delikanlı, tekrar sürüsünün başına döner.

Bu gizli buluşmayı, çok geçmeden papaz duyar. Zalim baba, kızını hapsedmekle kalmayıp, ışığın da yerini değiştirir. Durumdan haberdar olmayan delikanlı, yine ışığı takip ederek, sevdiği kızın yanına gelmek ister. Baba, ışığın yerini sürekli genç ise ışığa yetişmek için oradan oraya yüzüp durmaktadır. Sabaha kadar süren bu kovalamacadan sonra, zavallı delikanlının kulaç atacak takati kalmaz ve oracıkta boğulur (Sakaoğlu, 2003: 101-102).

Halk, en iyi evlatlarını güzel efsanelerle ödüllendiriyor. Efsane, halkın saygısı, sevgisi ve teşekkürünün ifadesidir (Pirsultanlı, 2005: 17). Sevdiğine ulaşamayan Çoban Hazer'in durumu, insanları derinden etkilemiştir. Onu kalıcı kılmak için göle ismini de vermiştir. Bu şekilde insanlar, tavrını açığa çıkarmıştır. Kızın babasına karşı takınılan olumsuz tavır, Çoban Hazer'de sevgi ve ebedileştirme şeklinde insanımızın hayal dünyasında yerini almıştır. Efsanelerde gerçekler veya gerçeğin küçük bir kısmı yaşamaktadır. Efsaneleri olmayan bir milletin geçmişle bağlantı kurması olası bir durum değildir. Efsanelerin pek çoğu, varlığını bulunduğu bölgedeki tabiat unsurlarıyla bağdaştırarak mahalli unsurlar kazanır. Ortaya çıktığı yerde yaşayan insanların manevi hayatı içinde kendine yer bulur.

Göl üzerinden yürüyerek geçme motifini, Tortum Gölü hakkında anlatılan bir efsanede daha görüyoruz. Buna göre; gölün yüzü, vaktiyle bir kış günü donar. Köyün çobanı, sürüsü ile buz tutmuş göl üzerinden köyüne dönerken buzlar kırılır ve koca bir sürü göle düşüp boğulur. Ağasından çok korkan çoban da şaşırıp kalıyor. Ağası, çobanın yalan söylediğini ve davarı sattığını iddia ediyor. Çobana işkenceler edip yeminler ettiriyor. Ağa, sonunda çobana haksız yere yemin ettirdiği ve ona iftirada bulunduğu için patlayıp ölür. İşte ağanın patlayıp öldüğü bu bölgeye "Patlayan Ağa" denilmektedir (Seyidoğlu, 1985: 240). Kötülükler karşılıksız kalmaz; iyi insanlar da zarar görmez. Bu efsanede de kötülük, karşılıksız bırakılmayarak insanlara olumlu bir mesaj verilmek istenmiştir. Efsanede yer almasa da kırılan buzlara rağmen, gölü üzerinde yürüyerek geçebilen çoban, veli konumundadır. Bu mertebedeki bir insana ağanın yaklaşımı, halk muhayyilesinde cezalandırılmıştır.

Suyla ilgili bu anlatımların oluşumu daha ziyade cezalandırmaya ve zor durumdan kurtulmaya dayanır. Kötü huylar, itaatsizlik, yolcuyu misafir etmeyenler cezalandırılır. Efsanelerde her cins varlık suya dönebilir. Bunlar arasında en çok görülenleri insan, çadır, orman, kazan, gözyaşı ve kandır (Ergun, 1997: 181-188). Çobanın kahramanlardan biri olduğu efsanelerde, gözyaşı sonucu oluşan göllere

rastlayabiliyoruz. Aynı zamanda haksızlığa uğrayan çobanların isminin verildiği göller de bulunmaktadır. Suya kutsiyet yükleyen insanımız, peygamber mesleği olarak gördüğü çobanlıkla gölleri sık sık bir araya getirmiştir.

Bozkır kavmi olan Türkler, sıra dışı özelliklere sahip çobanları İslamiyetten sonra ermişlik statüsüyle donatmışlardır. Nitekim Çoban Baba, Çoban Dede adıyla meşhur zatların erenler kategorisine alınması, onların hakkında menkıbelerin oluşması, hatta birçok ermiş kişinin doğrudan doğruya çobanlık yapması çobanlığın tasavvufi bir özellik kazandığını gösterir. Bu bakımdan ister Anadolu'da, ister Azerbaycan'da, isterse de Orta Asya'da çoban yatırları veya çobanlara ait edilen yatırların, ziyaret yerlerinin mevcut olması, çobanların halk sufizminde efsaneler aracılığıyla gönül gözü açık, derin bir evliya olarak karşımıza çıkarmaktadır.

2.3. Masalarda Çobanlık

Masallar, sözlü halk edebiyatımızın en önemli mensur türlerindedir. Masallar da diğer sözlü eserlerimiz gibi kültürümüzü içerisinde barındıran ve bununla birlikte gelecek kuşaklara aktarıp yansıtan bir özelliğe sahiptir. Masalarda geçmişten bu yana yaşattığımız gelenek, görenek ve âdetlerimizin izlerini bulmak mümkündür.

“Masal” kelimesinin bugünkü gerçek anlamında kullanılmasının tarihi oldukça yenidir. Belki 130 yıllık bir geçmişi olan bu terimin yerine daha önceleri başka ve kendilerine has anlamları da bulunan kelimeler kullanılıyordu: Kıssa, dastan, hikâye vb. kelimenin zamanla “masal” şekline dönüşecek olan “mesel” şekli 19. yüzyılın başlarından itibaren görülmeye başlanır; böylece “mesel”e de eski anlamlarına ek olarak yeni bir anlam yüklenmiş olur (Sakaoğlu, 2007: 3).

Ali Berat Alptekin Taşeli Masalları adlı kitabının önsözünde masalı şu şekilde tarif eder: “Masalı, büyük ölçüde nesirle ve anlatılmış ve dinleyicileri inandırmak gibi bir iddiası bulunmayan, hayal ürünü olan nesir şeklindeki anlatımlar olarak tarif edebiliriz.” (Alptekin, 2002: 11). Esmâ Şimşek’in masal tanımı şöyledir: “Genellikle özel kişiler tarafından, kendine mahsus (olaganüstü) zaman, mekân ve şahıs kadrosu içinde, yaşanılan hayat ile hayal edilen hayatın sistemli bir şekilde ifade edildiği; klişe sözlerle başlayıp, yine klişe sözlerle biten hayal mahsulü sözlü anlatım türüdür.” (Şimşek, 2001: C-I, 3). Hayal ürünü olan masallar, insanların zihninde, gerçek dışı bir dünyada oluşturduğu kahramanların hikâyesidir.

Halk anlatılarının merkezinde insan ve onun yaşam yolculuğu vardır. Bu yaşam yolculuğunda birçok farklı tip, anlatıların merkezine yerleşmiştir. Bunlardan birisi de çobandır.

Çoban, geleneksel anlatılarda bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır. Tip, Çetin'in de söylediği gibi "Temsilcisi olduğu sosyal grubun medeniyet, kültür ve dünya görüşünün adeta bir sisteme kavuştuğu kişidir." Bu kişiler, Mehmet Kaplan'a göre içinde doğdukları toplumla ilişkilidir ve o toplumun inandığı temel değerlerin temsilcisidir. Yani tip, "toplumsal değerlerin kişileşmesi, bir değer yoğunluğunun insanlaşması" tanımıyla ele alınıp incelendiğinde, bağlı bulunduğu metinle birlikte o metni üreten ve tüketen sosyal çevre hakkında da yorum yapma imkânı verir (Yılmaz, 2011: 520). Geleneksel bir anlatı olan masalda çoban tipine çok rastlamaktayız. Çobanlar, yer aldığı masalarda taşıdığı benzer özellikler ve yerine getirdiği benzer işlevlerle tip özelliği taşıyan, kalıplaşmış bir kahramandır.

Masalarda çobanlar genelde adları ile değil çoban olarak yaptıkları işle anılırlar. Çok nadir olarak çobanların özel adı bulunmaktadır. Kullanılan özel adlarda masal boyunca sadece birkaç kez geçtikten sonra çobandan yine özel adsız olarak, çoban diye bahsedilmektedir. Çoban, Keloğlan olarak da karşımıza çıkabilir. Bu da özel bir ad değildir. Boratav'a göre, masalın kişileri adsız kişilerdir. Verilmiş adlar varsa bunlar, sahibinin bir özelliğini, belirtmek üzere takılmıştır ya da anlatmayı kolaylaştırıcı işlevli kullanımlardır. İncelenen masalarda, çobanla ilgili görünüm, Boratav'ın bahsettiği gibi, masal türünün, kişi adları ile ilgili tercihinin uymaktadır ve çobanın yalınkat-düz bir tip olduğunun delillerinden biridir (Yılmaz, 2011: 522). Çocuğun Rüyası (Alptekin, 2002: 256) adlı masalda çoban, Mehmet ismiyle karşımıza çıkar. Mehmet isminin az kullanıldığını, daha çok çoban isminin tercih edildiğini bu masalda da görebilmekteyiz. Kullanılan ismin kültürümüzde yaygın isimlerden seçildiğini söyleyebiliriz. Akıllı ve Akılsız Kardeş (Alptekin, 2002: 345) masasında, çoban olarak Keloğlan karşımıza çıkmaktadır. Çobanların daha çok adsız kahramanlar olarak karşımıza çıktığını görmekteyiz.

Çoban, masalarda zengin-fakir, aptallık-kurnazlık, kötü-iyi çatışmalarında büyük çoğunlukla ikinci kısımda yer alır. Bu durum, karşısına genellikle ağa, bey ve padişah gibi rakiplerin çıkmasına yol açarken zekâsıyla olayların üstesinden gelir ve iyilerin, temiz kalplilerin, akıllı insanların temsilcisi olur.

2.3.1. İyi Çobanlar

Masallardaki tipler, yaşam biçimleri ve başlarından geçen olaylarla ayrılırlar. Geleneksel bir anlatı olan masalda tipleştirilmiş olan çobanı genellikle iyi bir kahraman olarak görmekteyiz.

“Muradına Nail Olmayan Dilber” masalında üvey annesi tarafından gözleri çıkarılıp çıplak bir şekilde ıssız bir yerde bırakılan kızını bir çoban bulur. Davar otlatırken ağlar bir şekilde bulduğu kız, çobana beni evine götürürsen çok hayır görürsün der. Çoban ağlarken gözlerinden inci- mercan dökülen kızını ve inci- mercanları alır evine götürür. Çobanın evinde üç kızını vardır. Bu kızlar, babalarının getirdiği kızını yıkayıp yaralarını sararlar. Kızını yıkadıkları leğen altın kesilmiştir. Çoban sevinçten kendisini kaybeder. Artık çoban da zengindir. Kızını yönlendirmesiyle çoban, analıktan güller karşılığında kızını gözlerini alıp getirir. “Auzu besmeyleyen gözlerini goyir gözine. Nasi ohir üfirirse, çoban bunu gözünü sığır²¹ kızını gözleri hayat bulur.” (Seyidoğlu, 1975: 283). Masalarda iyiler kazanan taraf olur. Çobanın kızına yaptığı iyiliğe karşılık olarak çoban, inci-mercan ve altınlar sayesinde zengin olur. Çoban, kızını gözlerini iyileştirecek kudrete sahip olup, aynı zamanda sorun çözücü birikime sahiptir.

İssız bir yerde bırakılan kızını, maceranın başlayabileceğinin göstergesidir. Çoban için kızla karşılaşması bir şans olmuş ve beklenmedik bir dünyayı ortaya çıkarmıştır. Çoban, çok iyi anlaşılmayan güçlerle masalda bir ilişkiye sürüklenir. Freud’un gösterdiği gibi, kazalar yalnızca şans değildir. Bastırılmış arzuların yarattığı dalgalanmalardır onlar. Bunlar oldukça derin, ruhun kendisi kadar derin olabilir (Campbell, 2000: 65). Muradına Nail Olmayan Dilber masalındaki genç kızını maceraya atılması zorunluluktan kaynaklanmaktadır. Kahramanla tesadüfen karşılaşan çoban, hem kendi kaderini hem de genç kızını kaderini değiştirir.

“Fatma” isimli masalda, dağda çaresizce yürüyen kızcağız, bir çobana rastlar. Ondan su ister. Çoban da hemen oradaki su birikintisini göstererek, oradan içebileceğini söylemiş. Fatma suya eğilince suda bulunan bir yılan kendi dilinde konuşarak, kızını karnındaki yılanı yanına çağırılmış. O da yine kendi dilinde cevap vermiş. Bu sesleri duyan çoban, kızına bunun ne demek olduğunu sormuş. Fatma, başından geçenleri çobana anlatınca, ona çok acıyan çoban, kızını evine götürmüş ve çok tuzlu yiyecekler yedirmiş, sonra da baş aşağı bir ağaca asıp ağacın altına da bir leğen su bırakmış. Fatma’nın karnındaki yılan, ağzından çıkıp bu suya düşmüş, çoban da hemen onu öldürerek, kızını

²¹ Sığamak: 1. Sıvamak. 2. Okşamak. 3. Meshetmek. (Tarama Sözlüğü, 1971)

bu dertten kurtarmış. Fatma bundan sonra, yıllarca çobanla baba kız olarak birlikte yaşamış (Yavuz, 2002: 256). Buradaki çoban, bilge arketipidir. Ayrıca gölge arketipi çoğu zaman canavarla, devle, yılanla sembolleştirilir. Gölge genellikle su dolu bir havuzun dibinde/çeşmenin başında, mağarada; yani kolektif bilincin girişinde kahramanı bekleyecektir. Kahraman, olgunlaşma sürecinde gölgesiyle/yılanla mücadele etmek zorundadır. Ancak bu mücadele, erginlenmemiş kahraman için oldukça çetin görünmektedir. Kendisine yol gösteren derviş/yaşlı bilge arketipi onun bu mücadeleden aşama kat ederek çıkabilmesi için yol gösterir (Işık, 2009: 63).

Masallarda genellikle dağ başına bırakılmış zavallı, mahsum kıza iyi niyetli bir çoban rastlar ve onu kurtarır. Bu masaldaki çoban, bilge bir insandır. Fatma'nın sorununa çözüm yolu bulmakta zorlanmaz. Yardım ettiği kıza, kötü gözle bakmaz ve ona kendi kızı gibi davranır.

Masallarda insanın her şeyden umudunu kestiği bir zamanda imdadına Allah yetişmiştir. Mutlak güç, elinden tuttuğu eşref-i mahlûku olması gereken yere çıkarır. Masallarda Allah tarafından iyi insana ihtiyacı olan destek verilirken daha çok saflığı, dürüstlüğü temsil eden çoban karşısına çıkarılır.

“Kül Eşek” masalında, dağ başına bırakılan Güllü, korkudan ve açlıktan ağlarken, bir çoban onu görüp, “Bacım niye ağlıyorsun” diye sormuş. Güllü de ona başından geçenleri anlatmış. Onları dinleyen çoban, “Eğer seni iğleştirirsem, benimle evlenir misin” demiş. Kız da kabul etmiş. Akıllı bir adam olan çoban, sirkeyle ölü yılan suyunu karıştırıp, Güllü'ye içirmiş. Biraz sonra kızın ağzından kocaman bir yılan çıkmış. Adam hemen onu öldürmüştü. Kız da iyileşmiş. Daha sonra çobanla evlenip bir köye yerleşmişler. Zamanla çocukları da olmuş (Yavuz, 2002: 266-267).

Güllü, dağ başına bırakılınca maceraya çağrılmış olur. Bu çağrı, Campbell'in sözünü ettiği “Kahraman bir gereksinme ile zorlanıp kendiliğinden yola düşebilir.” (Gökeri, 1979: 66) görüşüyle örtüşmektedir. Kendi istekleri dışında başlayan macera, kızın dağda geçirdiği olgunlaşma sürecinin ardından çobanla evlenmesiyle son bulmuştur.

“Evliliğin, masal mekânının yalnız adamı olan çobanı “topluma yaklaştıracı” bir işlevinin olduğu söylenebilir. Şayet çobanın evliliği masal içinde gerçekleşiyorsa, akıl gücüne ve yardımseverliğine karşılık bunun bir ödül olarak kurgulandığını da söylemek mümkündür.” (Yılmaz, 2011: 524). İnsanlar umutsuzluğa kapılmamalıdır. En zor zamanlarda bile bir yardım eli uzanabilir. Bu masalda da yardım elini uzatan çoban

olmuştur. Masalarda verilen mesajlardan biri olan doğruluk ve iyilik mutlaka karşılığını alır anlayışı, burada çobanın şahsında sunulmuştur. Bu masalda olduğu gibi, Fatma masalında da çoban, aynı zamanda geleneksel metotlarla insanları tedavi edebilen bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Serencam” masalında padişah, bir çobana rastlar. Çoban, koyunlara zarar veren kurttan kaçan köpekleri cezalandırırken, Sultan Murat’ın hain vezirlerine köpekleri benzetir. Tebdili kıyafet dolaşan padişah bunu duymuştur. Daha sonra tekrar kurt saldırdığında köpekler, kurdu sürüden uzak tutar. Çoban, kurdun yaraladığı koyunu kesip köpeklere verir. Padişah lalası ile çobanın misafiri olur. Çoban, misafirlerini çok iyi ağırlar. Onlara süt sağıp ekmek ikram eder. Yatmaları için yer hazırlar. Derviş kılığındaki padişah çobana İstanbul’un yolunu sorar. Çoban yolu bir bir tarif eder. Padişah çobanın akıllıca hareketlerini beğenir. İstanbul’a geldiği zaman kendisini araması için ona imza verir. Çoban, İstanbul’a geldiğinde padişahın vezirlerinin sünnetsiz kâfirler olduğunu ispatlar ve baş vezir olur. Baş vezir olduktan sonra eski elbiselerini, keçesini, çarıklarını kaldığı odanın duvarına asmıştır. Bunun sebebini soran padişaha kibre kapılıp şükürden uzaklaşmamak için olduğunu söyler. Rus harbine katılır ve onları mağlup ederek geri döner. Galibiyetle dönmesine rağmen çoban, övünmez. Şehit olan iki askeri için üzülmemektedir (Seyidoğlu, 1975: 423). Bu masalda kahraman çoban motifine rastlamaktayız. Memleketine ve çocuklarına hasret olarak savaşa gidip şehit olan iki askeri için kendini suçlayan çoban, Allah’tan af diler. İçinde Allah korkusu olan, doğruluktan dürüstlükten ayrılmayan, akıllı, zeki ve kahraman olan bu çoban, kutlu yaratılışlıdır (Ergun, 2011: 324-325).

“Serencam” masallarında çoban vezir olmaktadır. Nesnel dünya için oldukça uçta olan bu değişim, masal dünyasında, olabilirliği sorgulanmayan, anlatının psikolojik rahatlama sağlama işlevi gereği kurgulanmış bir durumdur (Yılmaz, 2011: 528).

Çobanın misafirlerine hazırladığı sofrada sadece süt ve ekmeğin bulunması çobanın fakirliğini ortaya koyan bir durumdur. İleri görüşlü, problemleri çözebilen, bilge çoban, hak ettiği konuma gelmiş; manevi yönüyle olgun kişilikte, kibirden uzak karakteriyle karşımıza çıkmakta ve herkesin takdirini kazanmaktadır.

Benzer bir durum Besni’den derlenmiş Çoban masalında da karşımıza çıkmaktadır.

“Vakti zamanında bir çoban ve çobanın da iyi bir köpeği varmış. Meğersem bu köpek kurttan aşulamamış. Çobanın günde bir koyunu kaybolmuş. Köpeğinin hemen

o dağa doğru bir koyun götürdüğünü ve kurdunan beraber olup koyunu yedikleri görmüş. Sabahleyin köpeği tutup ayaklarından asmış. Memleketin padişahı ile veziri seyahate çıkmışlarmış. Ağaçta asılı köpeği görmüşler. Çobana:

-Bu köpeği niçin astın? Diye sormuşlar. Çoban da:

İsrar etmeyin söylemem, demiş. Sonra çobanın adresini defterlerine yazıp gitmişler.

Bir zaman sonra çobanı saraya istemişler. Çoban saraya varınca yine:

-Köpeği niçin astın? Diye sormuşlar. Çoban yine söylememiş.

- Beni üç gün şihislâm edin de ondan sonra söyleyim, demiş. Bu söz üzerine çobana yeni elbiseler giydirerek şihislâm yapmışlar. Merkeze varınca bir kurnazlıkla:

- Yahu, beni şihislâm yaptılar ama, ben ecnebiyim, beni muayene yapsalar halim ne olacak? Deyince oradaki on iki şihislâmın dokuzu biz de öyleyiz deyince çobanın yüzü gülmüş. Üç gün sonra padişahın yanına varmış. Çobanı yine sorguya çekmişler:

- Sen şihislâmlarını muayene et ki, ben de köpeğimin kabahatını söyleyim, demiş. Şihislâmları hemen huzura çağırılmışlar; muayene edinci dokuz tanesinin ecnebi çıktığını yani sünnetsiz olduğunu görmüşler. Çobana:

- Bu ne hal? Deyin soruluncu.

- İşte, sizin şihislâmlar da bizim köpeğin cinsindenmiş; bizim köpek kurttan aşılama olduğu gibi senin şihislâmların da çoğu ejnebiymiş. Senin padişahlığındansa benim çobanlığım daha iyi, hiç olmazsa ben köpeğimin cinsini buldum ve cezasını verdim. Sen daha şihislâmlarının ne olduğunu bilmiyorsun? Demiş.

Padişah çobana hak vererek serbest bırakmış ve ejnebi şihislâmlarının da boynunu kestirmiş.” (San,1953: 19).

Serancam masalından farklı olarak Çoban masalında çoban, savaşa katılan bir kahraman değildir. Burada zekâsıyla ön plana çıkmaktadır. Sarayına hâkim olamayan padişah olmaksızın dağda koyun güden çobanlığı tercih edeceğini söyleyerek padişaha da ders vermiş ve yaptığı işin değerini ortaya koymuştur. Her iki masalda da ülkesinin geleceğini olumsuz etkileyebilecek kişileri tespit eden çobandır. Olağanüstü güce sahip olmayan çobanlar, zekâsını kullanarak başarıya ulaşırlar. Her iki masalda da yöneticilerde bulunması gereken özelliklere de dikkat çekilmek istenmiştir. Yöneticilerde olması gereken özelliklerin çobanlarda olması, bütün peygamberlerin çobanlar içerisinde bulunmasının da mantığını açıklamaktadır.

Elazığ'dan derlenen “Çoban” masalında kutlu yaradılışlı çoban, verdiği akılla padişahı ve devleti sıkıntıdan kurtarmıştır. Kırgızlardan derlenen Koyun Çobanı ile Kara Dev masalında akıyla devi yenen ve zengin olan çoban, Türk milletine, “Bileği güçlü, bir kişiyi; bilimi güçlü, bin kişiyi yıkar.” atasözünü hatırlatmaktadır. Yine Kırgızlardan derlenen Kötü Çoban ve Akıllı Kız masallarında olağanüstü akli olan ve gizli bilgileri bilen çobanların, padişah olduklarını görmekteyiz (Ergun, 2011: 331). Masal kahramanlarının özelliklerinin ortaya çıkması için zor bir vazifenin onlara verilmesi gerekir. Devleti sıkıntılardan kurtararak zor bir işi başaran çoban, bilge kişiliğiyle padişah yapılmayı hak eden kişidir.

“Ahmet Şah ile Kardeşi İbrahim” masalında İbrahim, Yahudi tarafından denize atılır. Allah tarafından bir rüzgâr esmiş ve İbrahim’i kıyıya atmıştır. Bu sırada kardeşi Ahmet Şah’ın çobanları da sürüyü suya indirmişler. Bakmışlar ki, kıyıda bir karaltı öylece yatıp durmakta ama insana benzer yeri kalmamış, daha önceden Ahmet Şah, “Benim bir kardeşim var, gözleri gözüme benzer, yüzünde de beni var, onu kim bulup bana getirirse, dünya malına doycaktır.” diye duyurmuş. Bu çobanlardan biri akıllı öteki deliymiş. Deli olan varıp İbrahim’e bir değnek vurmuş. Akıllı varıp kurtarmış ve onun insan olduğunu görünce de konuşturup, çoban olmak isteyip istemediğini sormuş. İbrahim de kabul edip, aylık ücret olarak bir keçiye çoban olmuş. Üç ay sonra da kazandığı keçileri satmak için kasaba götürmüş. Bir padişah oğlu olan İbrahim, Burada ağabeyi Ahmet Şah’ı görür ve onun yardımıyla sevdiği ile evlenir (Yavuz, 2002: 333). Yardıma ihtiyacı olan kahramana bu masalda da çobanlar yardım elini uzatan kişidir. Ayrıca İbrahim’in kurtuluşu çobanlıktan geçmektedir. Çeşitli imtihanlardan geçen İbrahim, bu imtihandan çoban olarak başarıya ulaşmıştır.

“Ne İdim Ne Oldum Ne Olacağım” masalında avcılar tarafından ormanda bırakılan prenses, üzerinde giysisi olmadan gündüzleri gizlenip geceleri yol alıyormuş. Yine bir gün kız, bir ağacın üstünde otururken, orada koyunlarını otlatan bir çobanın köpeği, onun varlığını hissederek ağacın altına gidip havlamaya başlamış. Başını kaldırıp da ağaçtaki çıplak kızı gören çoban, hemen kendi giysilerini ona vererek, kızı evine götürmüştü. Prensese başından geçenleri anlatınca, çobanın ağasının hanımı kızı çok beğenerek, onun oğluyla evlenmesini istemiş, fakat kız “Çoban beni çıplak gördü, bunun için de yalnız onunla evlenebilirim.” demiş. Ağanın karısı prensese hak vermiş ve çobanla prenses evlenmişler. Prensese daha sonra kral olan babasına kavuşur. Başından geçenleri anlatınca, kızına kötülük yapanları cezalandırmış. Çok yaşlandığı

için tahtı çobana bırakmış. Prenses de kraliçe olmuş. (Yavuz, 2002: 500). “Genellikle bütün engeller ve devler aşıldığında gelen en son macera, başarılı kahraman ruhun dünyanın kraliçe Tanrısıyla mistik evliliği olarak sunulmuştur.” (Cambell, 2000: 128). İnsanlar, gelecekte nelerle karşılaşacaklarını bilemezler. Kralın kızı çoban karısı, çoban ise kral olarak karşımıza çıkabilir. İyilik eden çoban iyilik bulmuştur.

Dünya mitolojisinde ve folkloründe ortak bir simge olarak sık sık belirttiği için Cambell, öbür beldeyi yansıtan yerleri “balinanın karnı” olarak isimlendirir. “Balinanın karnı” ruhsal doğuşun ve aşamanın yeri olarak düşünülen tapınak içi, sihirli belde, orman, mağara gibi yerlerle eş anlamlıdır. Kahramanın buralara girmesi yaşamın kaynağına, başlangıcına (ana rahmine) dönüşünü simgeler ki bu da yeniden doğmak için ölmek anlamına gelir. Bu yerler yüce ana arketipinin simgesel ifadesidir (Gökeri, 1979: 105). Ormanda zorlu bir yolculuktan sonra bilinçlenme evresine giren kahraman, aşama göstererek tahta oturmuştur.

Masallarda gerçekleşmeyeceği düşünülen şeylerin hiç beklenmedik zamanlarda gerçekleşebileceğine dikkat çekilir. “Ne İdim Ne Oldum Ne Olacağım” masalında gerçek hayatta olması zor ya da imkânsız görünen çobanın padişah olması imkân dâhilinde gösterilir.

“Serçe ile Fare” masalında serçe ile fare, dost olmuştur. İkisi birden ekin ekmişler, fare ayağıyla toprağı kazmış, serçe gagasıyla tohumu serpmiştir. Bir zaman sonra ekin çok verimli çıkmış. İki dost buğdayı toplayınca paylaşmaya başlamışlar. Fazla kalan bir tane buğdayı hangisi alacağını bilmeyip sonu kavgaya ulaşmış. Serçe gagalayıp fare tırmalayarak ikisi çok dövüşmüş. Etrafta ikisini ayıracak kimse olmadığı için, yorulunca ikisi durmuş. Sonunda kendi kadılarına danışmaya karar vermişler. İlk önce farelerin kadısına gelmişler. Farelerin kadısı demiş:

“Bu buğdayı farenin alması gerekir. Çünkü farenin gücü çoktur. O, tırnağıyla yeri sürerek ağzıyla buğday serpti.”

Buna serçe itiraz edince ikisi serçelerin kadısına gelmiş. Serçelerin kadısı gelmiş:

“Bu buğday serçeye aittir. Çünkü serçe ekindeki bütün böcekleri ortadan kaldırdı. Her gün üzerinden uçarak ekinin bekçiliğini yaptı.”

Bunu da kabul edemeyince iki dost bir çobana gitmişler. Çoban, buğdayı ikiye ayırarak ikisine vermiş. Buna memnun olan fare ile serçe evlerine dönmüşler (Bakırcı, 2010: 69).

“Serçe ile Fare” masalı, çobanın dürüstlükte, adalette kadılardan bile daha ileri seviyede olmasını göstermesi açısından önemlidir. Çobanlığın halk arasında peygamberlik mesleği olarak bilinmesinden kaynaklanan bir durumdur. Sorunları çözmekteki akılcı ve adil yaklaşımı çobanı farklı bir konuma taşımaktadır. İçinden çıkılamayan sorunlarda çobanın akla gelmesi de çobanlık mesleğinin akılla, irfanla birleştiğinin göstergesidir.

“Kör Kurt” masalında, bir ihtiyar nene köyün çobanını keçisinin sütünü sağmakla suçlar. Çoban, keçiyi takip eder; davardan ayrılıp bir mağarada kör bir kurdu emzirdiğini görür. Bunun üzerine bir daha çobanlığa gitmemeye karar verir. Kör kurdun rızkını vermeye kadir olan Allah benim rızkımı vermeye kadirdir, diye düşünür. Evinde otururken karısına bir hazinenin yerini tarif eder ve ondan hazineyi kazıp çıkarmasını ister. Çobanın karısı hazineyi çıkarırken art niyetli komşuları çobanın karısını korkutup altın dolu güveci eve götürür. Güvecin içinde yılan dolu olduğunu görürler. Art niyetli komşu, güvecin içindeki yılanları çobanın bacasının içinde evine boşalttığında yılanlar altına dönüşür (Sakaoğlu, 1973: 413). Kendisine haksızlık edilen çoban, Allah’a tevekkül eder. Nasibinin mutlaka geleceğine inancı tamdır. İyilerin kazandığı masalarda kendisine iftira atılan çoban, tevekkülünün karşılığını bacasından dökülen bir güveç dolusu altınla almıştır.

Konya’dan derlenmiş “Gençlikte mi, Gocalıkta mı?” masalında zengin bir adam, gördüğü bir rüya üzerine yaşadığı yeri terk edip karısıyla yabancı bir memlekete gelir. Orada çobanlık yapmaya başlar. Burada karısını kaçıırırlar. Çocuklarını da kaybeden çoban, padişahı ölmüş bir memlekete gider. Oranın âdetine göre salınan kuş kimin başına konarsa o memleketin padişahı o kişi olurmuş. Salınan kuş çobanın başına konar ve padişah olur. Yıkanıp temiz giydirilen çoban iyi bir padişah olur. Daha sonra karısına ve çocuklarına da kavuşur (Sakaoğlu, 2007: 277). Bireyleşme sürecindeki masal kahramanları kimi zaman bir rüya sonucu çağrıya uyar ve yola çıkar. Zor durumdan kurtulmak için çıktığı zorlu yolculuk, masal kahramanının verdiği sınavlar sonucu kavuştuğu ödülüyle son bulur. Rüya, masal kahramanının bireyleşim süreçlerinde çoğu zaman başlangıç noktasını teşkil eder. Masal kahramanını harekete geçiren bir güç olarak rüya karşımıza çıkar.

Çobanın eşi, kocasına bağlı, onun sözünden çıkmayan ve ev içi mekânda gösterilen bir kişidir. “Gençlikte mi İhtiyarlıkta mı” masalındaki kadının, “*Gızım benim gocam çoban, o gelmeyince ben gapıdan dışarı çıkamam*” sözlerini verebiliriz.

Kaderine razı olmuş ve aile bütünlüğünü koruyabilmek adına fedakârlık yapan çilekeş kadın, masalın olumlu kişileri arasında yer alır. Yukarıda sözü edilen masalda görüldüğü gibi, kadın bazen çamaşır yıkama gibi “üç-beş gurus” para kazanabileceği işlerle de meşgul olmaktadır (Yılmaz, 2011: 324).

Bu masalda çoban doğru ve dürüst bir insandır. Bunun mükâfatını da devlet kuşunun başına konması ve padişah olmasıyla almıştır. Doğruluk, devleti ayakta tutacak unsurların başında gelir. Bir padişapta da bulunması gereken erdemlerin başında gelen doğruluk, dürüstlük çobanlık yapan kahramanımızın özelliğidir. Masalı oluşturan hayal gücünün, ideal bir devlet adamında bulunması gerekenlerin padişah olacak çobanda somutlaştığını söyleyebiliriz.

Çoban, akıllı bir insan tipinin örneğidir. Zekâsını kullanarak sorunların üstesinden gelir. Dağ başında kalmış yardıma muhtaç insanlara karşılık gözetmeden yardım eder. İyi niyetinin karşılığını da kızla evlenerek, zengin olarak ya da padişah olarak alır.

Bütün masalarda halkın içinden çıkan masal kahramanı galip gelir. Halk şuuru, avam ile havas arasındaki mücadelede avamı üstün tutmuştur. Masalın sonunda, halktan olmayan insanlar, halkın ürettiği masal içerisinde cezalandırılırlar. Çoban gibi halk içinden çıkmış kahramanlar ise mükâfatlandırılır.

Darda kalanlara yol gösteren, yaralıları tedavi eden, kahramanların kılık değiştirmesine yardımcı olan çoban, masalarda iyi özellikleriyle ön plana çıkan bir halk kahramanı olarak yer almaktadır. Çobanların masalarda cömertliği ve yardımseverliği ile ön plana çıktığını söyleyebiliriz.

2.3.2. Kötü Çobanlar

Masallar, insanın yaşam yolculuğunu ortaya koyarken sadece iyileri anlatmaz. Kötü insanları, kötü çobanları da anlatabilir. Bazı masalarda bencil, çıkarıcı çobanlara rastlamaktayız.

“Çobanın Hesabı” masalı kendisine emanet edilen koyunları, kendi çıkarları için kullanan çobanın kurnazlığını anlatır:

“Ağanın bitâe (birisi) baharın başında, çobanın önüne yüz dene goyun gatmış. Güzün gelip çobandan hesap sormuş, hadi şu hesabı görek demiş. Oturmuşlar hesaba, çoban demiş: Yamur yadı, gok çatladı; yetmiş ikisinin ödü patladı. Önden getdi beş tohlu, arhadan getdi beş tohlu. Onunu verdim gasaba onunu da gatma hesaba. Böylece

yüz koyunun hesabını vermiş çoban (?)” (Yaman, 1995: 50). Benzer bir durum Kıbrıs’tan derlenmiş “Hacı ile Çoban” masalında karşımıza çıkar. Komşusu çoban olan adamın biri, haca giderken on koyununu komşusuna emanet eder. Adam hacdan gelince çoban koyunları bir türlü getirmez. Bir gün hacı, elinde yoğurt kâsesiyle giderken çobana rastlar ve koyunlarını sorar. Çoban: “Ah benim komşucuğum, ben ne diyeyim sana. Dağdan uçtu baş toplu, ardına gitti beş toplu, üçünü verdik kasaba, biri de gelmez hesaba. Onun da boynuna çocuk bir çingirak astı, ne sana verir ne bana.” Hacı o kızgınlıkla elindeki yoğurt kâsesini çobanın yüzüne fırlatır. Çobanın yüzü gözü hep yoğurt içinde kalır. Çoban yüzündeki yoğurtları temizlerken bir yandan da “çok şükür Allah’ıma, hesabı doğru gördüğümünden dolayı yüzüm ak çıktı.” der (Sakaoğlu, 2007: 319).

Burada güvenilmez, bencil, kurnaz bir çoban söz konusudur. Kendini haklı göstermek için her türlü yalanı uydurmaya hazır bir tip olarak çoban karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda zekâsı ve hazır cevaplılığıyla içinde bulunduğu durumdan kendisine olumlu bir pay çıkarmaya çalışır.

“Yedi Kız Yedi Oğlan” masalında iki kardeşten her birinin yedi kızı, yedi oğlu varmış. Oğlu olan sürekli ötekini küçük görmüş. Yedi kızı olanın içlerinden bir kız, öteki oğlu olanın oğullarıyla bahse girer. İkisi de kazanç için yola çıkarlar. Kim ne kazanacak, diye böyle yaparlar. Kız, erkek kılığına girer. Beraber gittikleri zaman yol ikiye ayrılır. Kızla oğlan taşın altına birer yüzük koyarlar. Her biri bir yola girer. Kız, gide gide bir bahçecinin yanına ulaşır. Orada inci-mercan toplayıp satarlar. Bir yıl sonra kız geri dönünce bakar ki oğlan kaplumbağalarla kurbağalara çobanlık eder. Oranın ağası ona yaydığı bu hayvanların yarısını verir. Kızla oğlan memleketlerine dönerler. Oğlanların babası bundan sonra kızları olan kardeşini hor görmez. Kızın çalıştığı bahçenin oğlu da bu kızı aramaya gelir ve inci satıyorken kızla karşılaşır. Ve kızla evlenir.” (Doğramacıoğlu, 2011: 359). Çobanlık burada kendini beğenmiş insanlara ders vermek için kullanılan bir meslek olarak karşımıza çıkmaktadır. Çobanların çok para kazanamayacağı ve kıymetsiz bazı kişilerin de kıymetsiz hayvanlara çobanlık yapacakları mesajı verilmektedir. Art niyetli olan erkek kahraman, faydasız bir iş yaparak gösterilmiştir. Bu masalda çobanlık küçümsenmektedir.

Serçe, çobana ekmek emanet eder. Süte doğramasını ve kendisi gelmeden yememesini söyler. Eğer kendisi beklemeden yerse bir koçunu alır kaçırım der. Serçe gittikten sonra çoban, onu beklemeden ekmeği süte doğrayıp bir güzel yer. Çobanın bu

hareketine kızan serçe, onun bir koçunu alıp kaçar (Sakaoğlu, 1973: 341). Bu masalda çoban, emanete hıyanet eden bir kahraman olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaptığı hareketin cezasını da koçunu kaybederek ödemiştir.

Bilge Seyidoğlu'nun eserinde yer alan Erzurum'da derlenmiş "Mektup" isimli masalda, lalası ile gezmeye çıkan padişaha bir çoban, kızının bir çoban oğlu ile evleneceğini söyler. Padişah çobanı bulur, bol para vererek oğlunu satın alır, öldürmesi için vezire teslim eder (1975: 62). Para karşılığında evladını padişaha satan çobana bu masalda rastlamaktayız. Buna benzer durumlar, incelediğimiz diğer masalarda karşımıza çıkmamıştır. Çobanlar içinden de kötü insanlar çıkabileceğinin göstergesidir.

Masallar, içerisinden çıktıkları toplumların aynalarıdır. Toplumun iyi insanlarını aktardıkları gibi kötülerini de aktarırlar. İncelediğimiz masalarda çobanlar çoğunlukla iyi yönleriyle karşımıza çıksalar da bazı masalarda olumsuz yönleri de sahip olduklarını görmekteyiz.

2.3.3. Mitolojik Özellikler Taşıyan Çobanlar

Mitolojik dönemden başlayarak sözlü gelenekte önemli bir rol üstlenmiş çoban, masal türünde mitolojik izleri taşımaya devam etmektedir. Toplumda çobana yüklenen anlamı kavrayabilmek için kültürümüz içerisinde yer alan mitolojik unsurların masalarda ve çobanlıkta yansımalarına bakmak gerekir.

Çobanlar, destan ve efsanelere göre masalarda daha silik mitolojik izler taşırlar. Onlar yine kağanların veya zenginlerin sürülerini güderler. "Kizek" (Kedi) adlı Altay masasında "Bu hayvanlar kimin" diye soru sorulan ve başka dünyaya geçiş yolunda karşılaşılan at çobanları, inek çobanları ve koyun çobanları olarak karşımıza çıkar. Altay masalarından "Boro Kuşkaş"ta (Boz Kuş'ta) açgözlü bir zengin olan Baybarak'ın, atadan kalma iyi niyetli koyun çobanı ihtiyara yaptığı kötülükler ve sonunda cezasını çekmesi anlatılmaktadır. Tanrı, iyi kalpli çoban Kodurlu ve eşinin hizmetine sarı gözkapaklı kara köpek ve o günden beri evlerin arasında yaşamaya başlayan boz kuşu göndermiştir. Üç kardeşin en küçüğü, fakiri, akıllısı ve iyi niyetlisi olan Çelmeş, kağanın deve çobanlarının yanında bir gece konakladıktan sonra bahtı açılmış ve Altay'a kağan olmuştur. Ançı masasında Aybıçı adlı zengin ahmak kızı yerine, fakir koyun çobanı Küdüçi'nin akıllı kızı tercih edilmiştir (Ergun, 2011: 328-329). Çobanlar kutlu kişilerdir. Kahramanlara gizli bilgileri söyleyen, yol gösteren, bilge kahramanlardır. Çobanlara yakın olan kahramanın bahtının açılması ve kağan olması,

çobanların kutlu kişiliğiyle çevrelerindeki insanlara yansıyan olumlu özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Fakir çoban kızının ahmak zengin kızına tercih edilmesi de çobanın bilge kişiliğinin kızına da yansımış olmasından kaynaklanabilir.

“Üç Dilek” masalında ülkenin birinde, karın tokluğuna hayvanları güden bir çoban varmış. Bir gün ak sakallı bir ihtiyar bu çobanın yanına gelmiş ve yanındaki katırıyla onun üstündeki sandığı çobana emanet ederek, biraz sonra döneceğini söylemiş ama bir daha geri dönmemiş. İki gün bekleyen çoban, ihtiyar geri dönmeyince sandığı açmış. İçinden perileri kışkandıracak kadar güzel bir kız çıkmış ve ona, kendisinin kısmeti olduğunu söylemiş. Bu kızla evlenen çoban, yaşamını mutluluk içinde sürdürmeye başlamış. Günün birinde memleketin kralı, çobanın güzel karısına göz koymuş. Çobanı huzuruna çağırarak ondan üç dilekte bulunmuş. Onları yerine getirirse canını bağışlayacağını söylemiş. Padişah ilk dileğinde herkesin yiyeceği fakat hiç bitmeyecek bir üzüm ister. Çobanın karısı çobanı yüce dağa gönderir. Oradaki dilek taşının da yardımıyla hiç bitmeyen üzümü padişaha götürerek ilk dileği gerçekleştirmiş. İkinci dileği de yüce dağa giderek gerçekleştiren çoban, üçüncü dilekte geçersiz dağda bulunan bir mağaraya gider. Burada farklı bir âleme geldiğini anlayan çoban, padişahın cennetteki annesiyle konuşur ve geldiği mağaradan dışarıya çıkarak padişahın üçüncü isteğini de yapmış olur. Bunlardan sonra padişah hatasından dönmüş ve çobanla birlikte o ülkedeki insanlar daha mutlu yaşamışlar (Yavuz, 2002: 367). Çoban, dağ başına giderek orada erginlenme sürecini yaşar. Dağ başı Allah’a yakın olunan mekân, zirve olarak düşünülebilir. Yüksek tepelerin Tanrı’ya yakın olma inancı edebi eserlerde sıkça görülen bir durumdur.

Çoban, temiz yaratılışlı bir insan olmasının karşılığında, ak sakallı bir ihtiyar tarafından kendisine bir emanet bırakılır. Bu emanetin çobana verilmesi bir tesadüf değildir. Çoban halk muhayyilesinde ermiş yaratılıştaki bir tiptir. Onun eşi olacak kişi de olağanüstü bir şekilde karşısına çıkarılmıştır. Bu durum Türk mitolojisinde özellikle destanlarda karşımıza sıkça çıkan bir durumdur. Çoban, bu masalda birçok imtihandan geçer, bu imtihanları geçerken de mitolojik unsurlardan olan dağ, taş ve mağaradan destek görür. İnsanoğlunun iç dünyasını sembolize eden dağ, mağara sembolleri masallarda sıkça karşımıza çıkmaktadır.

“Her kim mağaraya, kendi içinde taşıdığı bilincin dışındaki karanlığa girerse, kendini önce bilinç dışı bir dönüşüm sürecinde bulur. Bilinç dışına girmesi, bilinci ve bilinç dışının içerikleri arasında bir bağ kurmasını sağlar. Bunun sonucunda, kişilikte

olumlu ya da olumsuz anlamda, kökten değişim olabilir. Dönüşüm, genelde yaşam sürecinin uzaması ya da ölümsüzlüğe adaylık olarak yorumlanır.” (Jung, 2003: 63). Erginlenme vakti gelmiş olan çoban, bundan kaçmadan bilinmeyenlerin bulunduğu mağaraya ve dağa gitmeyi görev bilir. Çoban, mağaraya girerek bilinenden bilinmeyene doğru ilerlemiş ve eşiği geçme zorunda kalmıştır.

“Çoban Ahmet” masalında bir fakire karşılıksız koyun verip duasını alan Çoban Ahmet, İstanbul’a gider. Padişahın kızı kaçarken Çoban Ahmet’le yanlışlıkla kaçır. Çoban Ahmet’le başka padişahın ülkesine yerleşirler. Su ararken bir çamın dibinde su bulur. O çamın sahibi de bir derviş, suyun içinde de cevahir dolu imiş. Kıymetli taşlardan padişaha götürünce, karısına göz koyan padişah Çoban Ahmet’i daha fazla taş bulması için gönderir. Çoban Ahmet dağdan dağa dolaşır. Çamın dibinde su içer, bakar ki götürdüğü kızıdan daha güzel bir kız o çamda. Karabulut adındaki devin korkusundan, bu ağaçta duran kızı, elindeki bastonla devin kulağındaki küpeye vurarak kurtarır. O kız da Mısır padişahının kızıymış. Padişaha istediği taşları getirir. Padişah hediye olarak gelir gider defterini çobana verir. Çoban Ahmet’i padişah daha zor bir işe gönderir. Daha önce getirdiği gülden on tane daha getirmesini ister. Çoban Ahmet Mısır padişahının kızının yardımıyla yola koyulur. Bir dere boyunca gider bir mağaraya varır. Cin padişahının kızını alıp kaçıtır. Bu kızı eve getirir. Kızı sabaha kadar güldürürler. Gülüşünden elde ettikleri gülleri padişaha vererek kurtulur. Padişah da ona mührünü hediye olarak verir. Diğer taraftan çobanı ortadan kaldırmak için onları zehirlemeye çalışan padişah ve vezir, kendi tuzağına düşer. Zehirlenerek ölürler. Bunun üzerine halk toplanır, devlet kuşunu uçururlar. Gidip Çoban Ahmet’in başına konar. Üç defa tekrarlarlar, kuş hep Çoban Ahmet’in başına konar. Çoban Ahmet gidip saraya oturur. Üç kızla rahatça yaşar (Sakaoğlu, 1973: 529).

Çoban Ahmet’in gittiği yerler çok çeşitli biçimlerde belirir: yabancı bir ülke, orman, mağara, dağ, su kenarı... Neresi olursa olsun bunların özelliği, kahramanın olağanüstü beklenmedik olaylarla karşılaşmasını sağlayacak, bilincin ötesinde yerler olmasıdır. Kuralları, değer yargıları, yaşam biçimi ve imgeleri alışlagelmişten farklı bir ortamdır burası. Ritüel ve mitoslardaki Tanrıça’nın beldesi ve bilinçdışının simgeleridir. Bazı öykülerde kahraman Yüce Tanrıça’nın çeşitli yüzlerinden biri, ya da birkaçıyla karşılaşır buralarda. Kahramanın gittiği dünya gene de onun dünyasıdır, çünkü bu yerler Yüce Tanrıça’nın aldığı simgesel biçimlerdir. Kahramanın bu beldede yaşamını sürdürebilmesi için buranın koşullarını ve tehlikelerini süratle sezinyip ona göre

davranışlarını ayarlaması gerekmektedir. Bu ortamda geçireceği sınavlar ve deneyimler sonucunda kahramanın durumunda değişiklik olur. Yaşamını başarıyla sürdürebilmişse güçlenir ve geriye ödüllerle döner, eğer uyum sağlayamamışsa eli boş döner. Kahramanın öbür ortamdaki başarısını çoğu kez somut eşyalar ve kişilerle simgelandiğini görüyoruz. Kazanılıp geri getirilen sihirli tüy, ilaç, altın hayat otu gibi şeyler, tehlikeli işler sonucu kurtarılan ya da kazanılan gelin/kız hem kahramanın o diyarda geçirdiği aşamayı, hem de güçlenişini yansıtır (Gökeri, 1979: 63)

Çoban Ahmet masalında çobanın yaptığı iyiliğin karşılığını alması için bir yolculuğa çıkması gerekmiştir. Bu yolculukta padişahın kızıyla evlenmiş, zengin olmuş ve padişah seçilmiştir. Türk mitolojisinde mitik kahramanın sefere çıkmasına sebep olan evlenme motifi zenginliğe ulaşmanın bir yoludur.

“Bir kahraman olağan dünyadan doğaüstü tuhafıkların bölgesine doğru ilerler. Burada masalsı güçlerle karşılaşır ve kesin bir zafer kazanılır. Kahraman bu gizemli maceradan benzerleri üzerinde üstünlük sağlayan bir güçle geri döner.” (Cambell, 2000: 41). Çoban Ahmet, çok zor işlerin üstesinden gelmiştir. Devi yenmesi, zor imtihanlardan başarı ile çıkması onu ruhsal yönden geliştirir. Aşama gösteren Çoban Ahmet, ideal padişah olabileceğini kanıtlar. Padişah olacak kişi güçlü ve adil olmalıdır. Çoban Ahmet, devleti temsil edecek bir kişide bulunması gereken özellikleri edinmiştir.

Mitik dönemdeki tanrısal karakterlerin yerini masalarda padişahlar almıştır. Masalarda rastladığımız padişah tiplmeleri de halkın şuur altında kalmış mitolojik tiplerin bir uzantısı olarak görülmektedir. Padişahların gücü ve saltanatı temsil etmeleri de bundandır (Doğramacıoğlu, 2011: 21).

Türk mitolojisinde dağ sırlı bir mekândır. Dağ zenginliğe ulaştırır bir mekândır (Doğramacıoğlu, 2011: 170). Türk mitolojisinde dağların arkasında farklı dünyaların bulunduğu inanılır. Dağlar gizemli yerler olarak bilinir. Yerine getirilecek zor vazifeler genellikle dağın arkasında olur. Çoban Ahmet'in padişahın istediği kıymetli taşları bulması için dağları aşması gerekmiştir.

11. Yüzyılda derlenmiş eski bir Türk şiirinde, bir kaynak suyunu içme ile düşmana karşı zafer, yan yana getirilmiştir (Ögel, 1971: 311). Çoban Ahmet dağdaki kaynaktan su içtikten sonra deve karşı üstün gelmiştir. Elindeki bastonla devin kulağına vurarak onu yenen çoban, Basat'ın Tepegöz'ü öldürürken onun gözünü hedef almasını ve sihirli yüzüğü anımsatmaktadır.

Ağaç, eski Türklerde mukaddes kabul edilirdi. Türk mitolojisinde ağaç ilk ana gibi düşünülür. Türklerde dağ, ağaç ve orman kültü çok yaygın şekilde kabul görüyordu. Ağaç bir bakıma sığınma yeridir, yaşamın devamlılığını sembolü ve kurtuluş mekânıdır. Çoban Ahmet masalında da devin korkusundan suyun yanındaki ağaca sığınmış kızı çoban görür; alır ve evine götürür.

Kültürümüzde mağara kültü vardır. Bu kültürün sınıflamadaki yeri dağ, kaya, toprak kültürlerinde olduğu gibi yeryüzü iyeleri ile ilişkili olmakla birlikte, su kültüründe olduğu gibi yer altı boyutu da vardır. Sahipli mağaralar bulgusu, bize göre mağara iyesi konusu için yeterli bir tespittir. Mağaranın ana rahmine benzetildiği, içi ile dışının iki ayrı âlem olarak düşünüldüğü söylenebilir.²² Mağaralar insanlara hep gizemli gelmiştir. Çoban Ahmet'in cin padişahının kızını bulduğu yer de mağaradır.

Kelkit-Karşıyaka'dan derlenen "Ne İdim, Ne Oldum, Ne Olacağım" masalında uzun yıllar bekledikten sonra bir dervişin verdiği şifalı elmayla doğmuş kutlu padişah kızı, kötü niyetli vezirden kaçarak ormanda bir ulu ağacın başında saklanır. Ertesi sabah sürüleriyle oradan geçmekte olan iyi kalpli çoban evlenir; üç çocukları olur. Bir zaman sonra evlerine misafir olan padişah ile vezirin huzurunda durum anlaşılır; kötü vezir idam edilir iyi kalpli çoban baş vezir olur. Türk halk anlatılarının mitolojik doğum sembollerinden birisi, burada görüldüğü gibi elmadır. Aynı adı taşıyan ve Elazığ'dan derlenen masalda padişah kızı, gelin giderken olağanüstü bir şekilde mitolojik sembol olan deniz kıyısına gelir ve bir çobanla evlenir. (Ergun, 2011: 329). Kızı ormandaki arınma sürecinde çoban bulur. Çoban, ağaçtaki kıza Allah'ın kendisine göndermiş olduğu rızık ve emanet gözüyle bakar. Kıza iyi davranmasının mükâfatını da baş vezir olarak almış olur.

Kızın saklanmak için ulu bir ağaca tırmanması aklımıza ağaç kültürünü getirmektedir. Eski Türk inanç sisteminde ağaçlar kutsal sayılırdı. Oğuz Kağan destanında ağaç kovuşuna bir ışığın düşmesi ve sonunda oradan çıkan kızla evlenme gibi motiflerin sayısı bir hayli çoktur. Eski Türklerde Umay'ın kadınların ve çocukların hamisi olduğuna inanılırdı. İnanca göre Umay su kenarında yaşarmış (Doğramacıoğlu, 2011: 70).

Şiran Koyunbaba'dan derlenen "Padişah Oğlu ile Çoban Oğlu" masalında her iki çocuk, kut timsali bir yıldızın doğduğu gece ana rahmine düşerler. Aynı anda doğan çocuklardan çobanın oğlu, daha olağanüstü özelliklere sahip olarak dünyaya gelir. Buna

²²www.yasarkalafat.info, 2013.

tahammül edemeyen padişah, çobanın oğlunu öldürmek için çeşitli hilelere başvurur. Çobanın oğlu, saklandığı dağda padişahın askerleri tarafından yakalanacağı sırada icat ettiği uçağa binerek “Ya Allah” der ve havalanarak kurtulur. Türk’ün yaratıcı mitolojik düşüncesi, uçağı icat edenin bir Türk olduğu mitini bu masala monte etmiş; halk anlatılarının kendini yenilemesine ve çağa ayak uydurmasına şahitlik etmiştir (Ergun, 2011: 330). Daha çok destanlarda karşımıza çıkan kahramanın olağanüstü dünyaya gelişi bu masalda da görülmektedir. Olağanüstü dünyaya gelen çoban, kendisinden beklenen şekilde uçağı icat ederek olağanüstü işler başarmıştır. Çoban oğlunun padişahın oğlundan daha üstün yeteneklere sahip olması, çobanlık mesleğinin kutlu özelliğinden ileri gelmektedir. Halkın içinden çıkmış bir tip olan çoban, halktan uzak kişilerden üstün tutulmuş ve halkın muhayyilesinde daha değerli bir makama layık görülmüştür.

Masallar sözlü kültürümüzün en önemli öğelerinden biridir. Masallarla hayatın içerisindeki birçok gelişme ve değişme, sözle ilgili pek çok unsur, somut olarak aktarılmaktadır. Televizyon, bilgisayar gibi teknoloji ürünlerinin hayatımıza tam anlamıyla girmesinden ve hayatımızı tam anlamıyla yönlendirmesinden sonra masallara modern hayata ait uçak gibi ifadeler de girmiştir.

“Yazılan Yazı Bozulmaz” masalında, bir padişahın oğlu kabristana ekmek bırakmaya gittiğinde, kabristandaki delik genişler ve onu içeri alır. Padişah burada meleklerle konuşur. Meleklerden yeni doğmuş bir çoban kızının kendisine eş olarak yazıldığını öğrenir. Yerin altından dışarı çıkınca, ben bu yazıyı bozacağım der ve kızın yaşadığı mahalleye gidip çobanın evini bulur. Beşikteki çoban kızını üç yerinden bıçaklar. Kız ölmemiştir. Yıllar sonra çoban memleketinden ayrılır ve tesadüfen padişahın yaşadığı şehre gelir ve onun çayırılığında çadırını kurar. Hayvanlarını çayırdan otlatırken padişah çadırın önünden geçer ve çoban kızını görür. Bu kız ona dünya güzeli görünür. Padişahın oğlu annesini gönderir ve çoban kızıyla evlenir (Sakaoğlu, 1973: 417). Yer altı, bilinç dışının simgesidir. Yerin altına gönderilen masal kahramanı, ilk eşiği geçerek sınavlar yoluna girer. Kısmetine yazılan çoban kızını istemeyen şehzade, üç yaşında iken kızı bıçaklayarak yazılan yazıyı bozmak ister. Öldürmeyen Allah öldürmez; çayırdaki çoban çadırdan gördüğü aynı kıza âşık olur ve evlenir. Hiçbir masal kahramanı boşluğa, kuyuya, deliğe düşünce ölmez. Bahçeye, eve, güzel bir mekâna yolu çıkar. Mitolojide evren yer altı ve yer üstü diye iki kısımda değerlendirilir. Yer

altında kahramanın düşmanları yaşar. Yer altındaki bütün durumlar, şekiller ve olaylar yer üstündekilerden farklıdır.

Gümüşhane Çamlıköy'den derlenen “Padişahın Rüyası” ve Erzurum'dan derlenen “Mektup” masalları da benzer bir konuya sahiptir (Ergun, 2011: 329). Mektup isimli masalda, lalası ile gezmeye çıkan padişaha bir çoban, kızının bir çoban oğlu ile evleneceğini söyler. Padişah çobanı bulur, bol para vererek oğlunu satın alır, öldürmesi için vezire teslim eder. Lalanın dağ başında bıraktığı çocuğu bir keçi emzirir. Keçinin sahibi nene de onu alır bulur büyütür. Padişahla lalası derviş kılığında tebdil gezerken çocuğun yaşadığını öğrenirler. Padişah oğlanın eline, içinde kendi idam hükmünü taşıyan mektubu verir saraya yollar. Çocuk sarayın bahçesinde bir ağaca yaslanarak uykuya dalar. Prenses gelir, onu görür âşık olur. Prenses mektubu değiştirir, hemen evlendirilmeleri lazım geldiğini yazar. Çobanın oğlu ile prensesin düğünü yapıldıktan sonra padişah gelir, çobanın oğlunu damatlığa kabul etmek zorunda kalır (Seyidoğlu, 1975: 62). Kahramanların benlik mücadelelerinin yaşandığı yerler, balinanın karnıyla simgelenen dağ başı gibi mekânlardır. Bu mekânlara adım atan kahraman, türlü sınavlara tabi tutulur. “Kahramanın macerası, ya kaynağa nüfus etme ya da birtakım erkek ya da kadın, insan ya da hayvan kişileşmelerin yardımıyla sona erdiğinde, maceranın yaşam değiştiren gezisinden dönmesi gerekir.” (Campbell, 2000: 225) Kahramanlar, sınavlar yolunda verdikleri mücadelelerin ardından dönüşlerinde evlilikle ödüllendirilirler.

Kıbrıs'tan derlenen “Muradına Nail Olmayan Dilber” masalında olağanüstü özelliklere sahip olarak yaratılan kutlu kızın yardımına çoban ve eşi koşar, şehzadeye kavuşmasına yardım ederler. Kırgızlardan derlenen Rum Padişahı ile Turum Padişahı ve Boz Atmaca masallarında da mitolojik şifreleri oluşturan bilinmezleri bilen çobanlar, kahramanlara akıl verirler (Ergun, 2011: 330).

Altın Şamdan masalında padişahın oğlu nişanlıdır, fakat şamdandan çıkan kızı sever. Padişahın oğlu harbe gidince nişanlısı gelir şamdanın içindeki kızı parça parça doğrar ve kuyuya atar. Kuyudaki kızı bir bezirgân çıkarır, onu bir çobana teslim eder. Çoban, iyileşmesi için cerrah tutar ve kızı iyileştirir (Seyidoğlu, 1975: 63). Çobanlar genellikle erkek olsa da bu masalda kadın olarak karşımıza çıkar. Kamlık geleneğinde olduğu gibi genellikle kadın çobanların sağaltma fonksiyonu daha ön plandadır. Bu masalda parça parça doğranıp kuyuya atılan kadın kahraman “çoban nine” tarafından sağaltılır (Ergun, 2011: 331).

“Çoban Mehmet Baba” isimli masalda Çoban Ahmet dolaşırken, elinde sopasıyla dağdan inen Çoban Mehmet Baba ile dost olur. Çoban Baba, Ahmet’in ayağına basar, Ahmet kendisini İstanbul’da bulur. Çoban Baba, Ahmet’e padişahın kızını istemeye gider. Padişahın yerine getirilmesi son derece güç olan üç dileğini Çoban Mehmet Baba yerine getirir ve kızı Çoban Ahmet’e alır. Yaptığı bütün iyiliklere karşı Çoban Mehmet’in Çoban Ahmet’ten tek bir isteği vardır. Düğün günü evvela dua edip namaz kılacak, sonra güveyi olacaktır. Çoban Ahmet verdiği sözü yerine getirmeyince kendisini Erzurum’da fakir evinde bulur. Çoban Mehmet’in bir çocuğu olur ve hiç susmadan ağlamaya başlar. Padişahın kızı çocuğunu da yanına alarak kocasını aramaya çıkar. Prenses çobanın memleketine gelir, Aras kenarında çadır kurar. Çobanın annesi oğlunun çamaşırlarını alıp çadıra girince susmayan çocuğun sesi kesilir. Prenses de böylece kocasını bulur. Çoban, prensesle İstanbul’a dönmeye hazırlanır, hatıra olarak Aras üzerine bir köprü kurmak isterler. Bütün uğraşmalara rağmen köprüyü nehir üzerinde tutturamazlar. Çoban Mehmet Baba elinde sopası ile dağdan iner, nehrin kıyısına sopa ile dokununca köprü kendi kendine kurulur. Sırrı meydana çıkan Çoban Mehmet gömüleceği yeri vasiyet eder ve ölür. Prenses, Çoban Ahmet’le memleketine döner (Seyidoğlu, 1975: 57).

“Çoban Mehmet Baba”, ve “Serencam” masallarında kullanılan çoban dede ve çoban baba ifadeleri masallardaki çobanın yaşı açısından bir anlam taşımaktadır. “Çoban Mehmet Baba” masalında Çoban Mehmet Baba’nın masalın diğer çoban kahramanı olan Ahmet’e İstanbul’da padişahın kızını istemesi de geleneksel kültürde kız istemeye gidenlerin niteliği göz önünde tutulursa, onun yaşça belli bir olgunlukta olduğu düşünülebilir.

Dede-baba ifadeleri, yaş göstergesi olmanın yanı sıra çobanın evliya kişiliğinin yansımaları olarak da yorumlanmalıdır. Dikkatimizi çeken bir nokta olarak dede ve baba unvanlarının verildiği bu iki masaldaki çoban tipi, menkıbelerdeki çoban-velî tipine daha yakındır. Fuzuli Bayat, eserinde ata-baba kültürünün zaman içinde ocaklara dönüştüğünü ve İslâm dininin kabulünden sonra evliya kültürünün ortaya çıkmasında etkili olduğunu, zaman içinde tersine bir etki ile ata kültürünün özellikle Orta Asya, Azerbaycan ve Anadolu sahasında evliyalık özelliği kazandığını, yine İslâmiyet’in kabulünden sonra ev hayvanlarının ve seferde olanların koruyucusu olan “çoban ata” mitinin zamanla “baba” olarak bilinen evliya çobanlara dönüştüğünü belirtiyor (Yılmaz, 523: 2011).

Çoban Mehmet Baba tiplmesi daha çok efsanelerde karşımıza çıkarken burada masal karakterine bürünmüştür. Çoban Mehmet Baba, bazı dini vecibeleri yerine getirmesi şartıyla Çoban Ahmet'in padişahın damadı olmasını sağlar. Olağanüstü gerçekleşen seyahatten sonra Çoban Ahmet'in evliliği gerçekleşir. Çoban Ahmet sözünü tutmayınca bazı olumsuzluklar gerçekleşir. Bu olumsuzluklar, yine Çoban Mehmet'in yardımıyla ortadan kalkar. "Asa-sopa, Türk mitolojisinde hayat ağacını simgelemektedir. Çoban Mehmet Baba, Tanrı tarafından verilen sırrı ortaya çıktığı için ölür ve vasiyet ettiği yere defnedilir." (Ergun, 2011: 331).

Çoban Mehmet Baba masalında karşımıza çıkan çoban değneği, bu mesleğin vazgeçilmez gereçlerindedir. Değneğini yanından eksik etmeyen çobanlar için değnek, mesleğini yapabilmelerinin şartı haline gelmiştir.

"Serencam" masalında, kurdun sürüye dalmasını engelleme görevini yapmayan çoban köpeğinin, çoban tarafından hainlik olarak nitelendirilen davranışının cezalandırılmasında kullanılıyor: "*Çoban (köpeklerin) ceri döndüğünü cördüğü çimin, çoban eline aldi degenegini, bu böyüh çöpege o geten vurdu çi, yeter diyene geden.*" Değnek ya da kötek olarak geçen bu gereç, çobanlık mesleğinin icrasında işlevsel olduğu kadar masal dünyasında sembolik anlam da kazanmıştır. "Çoban Ahmet" masalındaki çobanın mağaranın içindeki cin padişahına seslenirken "*Sen kim oluyorsun, bana ne derler bilir misin? Bana Karabulut devi bir değnekte öldüren Ahmet derler*" şeklindeki sözleri, değneğin çoban için sıradan bir gereç olmadığını, yeri geldiğinde çobanı güçlü kılan bir silah olarak işlevsel olduğunu göstermektedir. "Gül ile Sinaver" masalında ise dul bir kadının oğlu olan çoban, ineğini yaymaya götürdüğü otlakta köteği sayesinde altınlarla birlikte masalın başkahramanı Sinaver'in toprağa gömülü bedenine ulaşır. Hekimlikten anlayan annesiyle birlikte Sinaver'i iyileştirirler. Çoban, köteği sayesinde hem zenginleşir hem de masallardaki yolda kalmış, sıkıntılı kişilere yardımcı olma işlevini yerine getirmiş olur (Yılmaz, 2011: 526).

Kahramanlara yol göstererek, dede-baba ifadeleriyle anılan çobanlar, Çoban Ata'nın izlerini taşıırken mitolojik unsurların sürekliliğini koruyan kişilerdir.

2.3.4. Keloğlan ve Sahte Çobanlar

Keloğlan, genellikle aklın sembolü olarak masallarda yer alır. Çobanlar da masallarda genellikle zekâsı ve sorunlara çözüm bulan yönüyle karşımıza çıkar.

Masallarda gerçekten çobanlık yapan keloğlana rastladığımız gibi, kılık değiştiren sahte keloğlanlara da yer verilmektedir.

Çoban, bir tip olarak, masalların diğer meşhur bir tipi keloğlanla kimi zaman aynılaşmaktadır. “Keloğlan Sarmısakî Beyoğlu” ve “Keloğlan ile Dev” masallarında çoban bizatihi keloğlandır. “Çoban Ahmet”, “Gül ile Sinaver” ve “Keloğlan ile Dev” masallarında da Keloğlan masallarına benzer şekilde çobanın da masalın sonunda tesadüfler sonucu olarak gösterilen bir yükselişi vardır. Ayrıca, “Çoban Ahmet” ve “Gül ile Sinaver” masallarındaki çoban kahramanların, Keloğlan gibi anneleriyle yaşadıkları görülmektedir. Diğer bir yakınlık ise kılık değiştirmek isteyen masal kahramanlarının tercih ettiği keloğlan kılığına girmede çobanın onlara yardımcı olmasıdır. Zor durumda kalan başkahramanlar ya çoban kılığına girer ya da çobanın yardımıyla kılık değiştirirler. Örneğin “Gül ile Sinaver” masalında Sinaver çobanın kıyafetini giydiği gibi, onun kestiği koçun karnını kafasına geçirerek keloğlana dönüşür. “Helvacı Güzeli” masalında da çobanın kestiği davarın karnını basına geçiren kız, keloğlan kılığına girerek şehre girer (Yılmaz, 2011: 528).

Bazı masalarda sahte çobanlar karşımıza çıkmaktadır. Bu çobanlar, genellikle zengin çocukları ya da padişah çocuklarıdır. Çevrelerinden zarar görmemek için kimliklerini gizleme gereği duyarlar. Bunun için de kılık değiştirip çoban olmayı tercih ederler. Tehlike geçince de asıl kimliğini açıklarlar.

“Analık” adlı masalda, üvey annenin baskısıyla babası tarafından ormana terk edilen kız, başına işkembe geçirip “Keloğlan” kılığına girerek padişahın kapısında bir süre kaz çobanı olarak çalışır. Bazı yönleriyle “Kül Kedisi”ne benzeyen bu masalın sonunda kız, gerçek kimliğine bürünüp padişahın oğlu ile evlenir. Bunlar, gerek fiziksel gerekse sembolik açıdan Keloğlan’ın özelliklerine sahip değillerdir. Genellikle soylu bir aileden gelen ve iyi bir konumda olan kahraman, korku, tehdit, baskı, büyü veya başka bir sebeple yerini yurdunu terk ederek kimliğini gizlemek zorunda kalır. Onun için de çobandan satın aldığı bir koyunu kesip işkembesini ters çevirerek başına geçirir ve böylece “keloğlan” şeklini almış olur. Uzun süre konumuna uygun düşmeyen bir işte çalıştıktan sonra hedefine ulaşan kahraman, başındaki işkembeyi çıkararak gerçek kimliğini açıklar (Şimşek, 2007: 63-64). Kız kahramanlar, serüvene atılırken kılık değiştirmek zorunda kalırlar. Bu dış görünüşteki değişim, dış mekânın otoritesinin erkek egemen otorite olmasından kaynaklanmaktadır. Kahramanın içinde bulunduğu

serüvenden başarıyla çıkması, onun ancak erkek kimliğiyle topluma karışmasıyla mümkündür.

“Tasa Kuşu” masalında prenses, Tasa Kuşu tarafından ıssız bir yerde bırakılır. Burada bir çobana rastlar. Prensес çobana bir madeni lira verir ve çobandan bir koyun kesip işkembesini kendisine vermesini ister. Çoban koyunun işkembesini ve kendi elbisesini kıza verir (Seyidoğlu, 1975: 233). “Hain Vezir” masalında babasının evine giderken yolda kendisine zarar vermek isteyenlerden kaçan kız, çobana rastlar. Çobana iki altın verir, keçiyi kesmesini ister. İşkembesini alır, yıkar ve başına geçirerek keloğlan olur. Çoban kılığına bürünüp babasının evine çoban olarak girer (Seyidoğlu, 1975: 65). Saim Sakaoğlu, düzme Keloğlan’ı şöyle tarif eder: “Bilhassa gadre uğramış zengin veya padişah çocukları kendilerini tanıtmamak için kılık değiştirirler. Karşlarına çıkan bir çobana bol para vererek bir koyun kestirirler ve karnını başlarına geçirerek Keloğlan olurlar. Keloğlan olduktan sonra da umumiyetle padişahın kaz çobanı olarak karşımıza çıkarlar.” Kellik köseliğin zıttı ve kut sembolüdür (Ergun, 2005: 81-82-84). Çoban olabilmek için kel görünmeye çalışan kahramanlar, bu şekilde Türk mitolojisinden gelen kelliğten kut alma anlayışını da sergilemektedirler. Kel çobanların masalların hiçbirinde yenilmiş olarak gösterilmemesi bu yaklaşımı doğrular niteliktedir. Kötülerle mücadele edilirken kılık değiştirmeye destanlarda da karşılaşmaktayız. Masalarda da var olan bu durumu, şekil değiştiren şamanlara kadar götürebiliriz.

Kelkit Kızılca’dan derlenen “Gül ile Sinaver” masalı, sahte çobana güzel bir örnek teşkil eder ve Türk mitolojik metinlerinin ve destanlarının karakteristik bir özelliğini yansıtır. Bu genel karakteristik yapıya göre kutlu yaratılmış, dünyayı nizama sokmakla görevlendirilmiş kahramanlar, kılık değiştirerek (Keloğlan kılığına girerek) yeryüzünün katmanlarındaki kötülerle mücadele ederler. Sonra tekrar han kılığına geri dönerler. Bu masalda da geleneğin biraz bozulmuş şekli de olsa mitolojik motifler yaşatılmıştır. Padişahın iki oğlundan biri olan Sinaver, kötülerle mücadele eder; bir çobanın yardımıyla hayata döner. Kıyafetlerini bir başka çobanın kıyafetleriyle değiştirerek başına koçun karnını geçirir ve Keloğlan olur. Bir kaz çobanının yanında yamak olarak çalışırken kötülerini ifşa ederek cezalandırır ve eski konumuna kavuşur (Ergun, 2011: 332). Kelliğın Tanrı kutunu sembolize ettiğini savunanlar vardır. Ögel, dış etkilerin az olduğu Kuzey Türk masal ve destanlarında yiğitlerin büyük savaş ve yarışlara giderken atları ile birlikte kel olduklarını, böylece ilâhi bir güç kazandıklarını belirtir. Eski Türk düşüncesine göre Tanrı, her şeyi yoktan var etmiştir. Onun

bulunduğu yerde hiçbir şey yoktur. Gen yerdir. Çünkü onun hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. Tanrı'nın, Dünya nizamını sağlaması için gönderdiği Türk hakanları da geldikleri kutlu yerden izler taşırlar. Kellik, bu izlerden biridir. Onun için toplumu düzene sokmak isteyen hakanlar kılık değiştirerek Keloğlan/Tastarakay olurlar. Görevlerini tamamladıktan sonra tekrar eski hâllerine dönerler. Bu durum Altay destanlarında da ele alınmıştır. Tasavvufta, saçın kesret olduğu düşünülürse, saçtan kurtuluşun yani kelliğin arınmışlığa işaret olduğu ortaya çıkacaktır. Bu durum, kişiyi kötülüklerden arındıran ve dünyevi arzulardan uzaklaştıran bir özellik olarak kabul edilebilir. Diğer bir ifadeyle kellik, kalp temizliğinin dışa vurumudur (Şimşek, 2007: 66).

Masallarda çobanların keloğlanla benzer özelliklere sahip olması dikkat çekicidir. Aynı zamanda kel olarak karşımıza çıkan sahte çobanlar ve çoban olmak için kılık değiştiren kahramanlara yardımcı olan çobanlar, masalarda sık sık görülmektedir.

2.4. Dede Korkut Hikâyeleri'nde Çobanlık

Kültür tarihimizin ve edebiyatımızın en mühim kaynaklarından sayılan Dede Korkut Hikâyeleri'nde çobanlığa dair dikkat çekici ayrıntılara rastlayabiliriz.

“Türk kültür tarihi kaynakları içinde Dede Korkut Destanı'nın özel bir yeri vardır. Özellikle Türk kültürünün binlerce yıl önce nasıl olduğunu bizzat göstermesi açısından büyük önem ifade etmektedir. Dede Korkut Destanı, 16. yüzyılda yazıya geçirilmesine rağmen İslamiyet öncesi Türk hayatını güçlü bir şekilde tasvir etmektedir. Dede Korkut Destanı'nda Türk kültürü ve toplum hayatına ilişkin pek çok kişiyi olayların akışı içerisinde bulmaktayız ve Türklerin sosyal yaşayışlarını görmekteyiz.” (Koçak, 2011: 353). Bu kişiler içerisinde yer alan çobanlara, Türk toplumunda biçilen rolü yansıtması açısından Dede Korkut Hikâyeleri, ayrı bir öneme sahiptir.

Dede Korkut'ta yaratıldığı ve anlatıldığı tarihi sosyo-kültürel bağlamlardaki yapıyı dışa vuran küçükbaş hayvancılık kültürü ve çobanlıkla ilgili doğrudan veya dolaylı olarak bilgiyi kapsayan ve muhtelif hikâyelerde yer alan pek çok ibareye rastlanılmaktadır. Bununla birlikte idealize ve yer yer de mübalağalı ifadelerle olsa bile kendi mantığı içinde tutarlı bir anlatım tutumu ile döneminin çoban tipi anlayışını ortaya koymamıza yeterli bütüncül bilgi “Salur Kazanın İvi Yağmalındığı Boyu Beyan Eder” serlevhali hikâyede yer almaktadır (Çobanoğlu, 1999: 171).

Dede Korkut Hikâyeleri'nde çoban, yedi farklı hikâyede bulunmaktadır. Salur Kazan'ın Evinin Yağmalındığı Destan'da Karacık Çoban adıyla karşımıza çıkar.

Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Destan'da Konur Koca Sarı Çoban isimli bir çoban vardır. "Kazılık Koca Oğlu Yiğenek Hikâyesi'nde babasını kurtarmaya giden Yiğenek'in yanına koşulan Oğuz Beylerinden olan Soğan Sarı Çoban'dır." (Gökyay, 2006: 1053). Bu üç hikâyede çobanlar ismiyle anılmaktadır.

Diğer hikâyelerde çoban ifadesi geçer, özel bir isimle karşımıza çıkmazlar. Hikâyelerde kullanılan çobanlar, bir durum anlatılırken kullanılmış ifadeler olarak yer alır. Hikâye içerisinde bir etkinlikleri yoktur.

2.4.1. Karaçuk Çoban

Dönemin toplumsal yapısında önemli bir yeri olan çobanın kahramanlık özellikleri taşıyıp taşıyamadığını Karaçuk Çoban'dan anlayabiliriz.

Azerbaycan'da Garacuğ olarak bilinen topraklarda yaşayan halk, Karaca Çoban hakkında hikâyeler anlatmaktadır. Hatta Kara Çoban'ın adını Garaçuk Dağı'nın adıyla birleştirip, aynı zamanda Garaçuk Çoban Dağı ya da Gara Çoban Dağı diye adlandırmaktadır (Gökyay, 2006: 785). Karaçuk'un kesinlikle bir yer ismi olduğunu anlamak mümkündür. Çoban, sıfatını yer isminden almıştır. Karaçuk muhtemelen çobanın doğduğu yerdir (Bars, 2010: 58).

Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Hikâye'de Salur Kazan, beylerini de alıp ava çıkar. Yurdunu koruması için geride oğlu Uruz'u üç yüz yiğit ile bırakır. Kâfirin casusu Şökli Melik'e haber verir. Yedi bin askerle Salur Kazan'ın evini yağmalarlar. Kazan'ın anasını, oğlu Uruz Bey'i esir alırlar. Kazan'ın Kapulu Derbendinde on bin koyununu almak için altı yüz kâfir, atlanıp koyunun üzerine dörtnala gider. Gece yatarken Karacık Çoban kara kaygılı rüya görür. Kıyan Gücü, Demir Gücü bu iki kardeşi yanına alır. Ağılın kapısını berkitir. Üç yere tepe gibi taş yığar. Alaca kollu sapanını eline alır. Ansızın Karacık Çoban'ın üzerine altı yüz kâfir yüklenir (Ergin, 1996: 39-40). Hikâyede Karaçuk Çoban'ın dünyası, sürüsü ve onun ağılı olarak karşımıza çıkar. Kötü bir rüya gören Çoban'ın ilk aklına gelen sürüsü ve ağılıdır. Yardımcılarını alarak oraya gider ve gerekli gördüğü tedbir ve tertibatı alır. Bunlar akıllı, ahlaklı ve işini bilen, severek yapan bir insanın inandığı prensipleri pratiğe aktarmasıdır (Çobanoğlu, 1999: 173). Karaçuk Çoban'da iyi bir çobanda olması gereken özelliklerin hepsi, hatta fazlası vardır.

Olabilecek olaylarla ilgili rüya görme birçok destanda rastlanan bir olaydır. Bu rüyalar genellikle destanlarda birinci derecede önemli kişiler tarafından görülür. Bu

rüya motifi, Oğuz Kağan Destanı'nda da görülmektedir. Oğuz Kağan'ın veziri Uluğ Türük tarafından böyle bir rüya görülür. Bu rüya, Oğuz Kağan'ın devletinin geleceğiyle ilgili ipuçlarını vermiştir. Bunlar, hikâyede rüyayı bizzat gören kişinin ne derece önemli biri olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü rüyayı gören kişiler eserlerde genellikle önemli görülenler olmuşlardır. Hikâyenin genelinde de birçok yerde Karaçuk Çoban'ın kahramanlığıyla Salur Kazan'ın önüne geçtiği görülmektedir (Bars, 2010: 58). Rüya Karaçuk Çoban'ın mistik yönünü ortaya koyması bakımından son derece önemlidir. Herkes rüya görür, ancak gerçekleşecek olaylar tinsel bir güç yardımıyla, seçilmiş kişilere malum olur. Destan, Karaçuk Çoban'a tıpkı Han Kazan gibi rüyayla felaketi malum ederek onu kahraman Kazan'la eş tutar. Ancak Karaçuk'un mistik yönü daha kuvvetlidir. Destanda Kazan rüyasını yorumlatırken Karaçuk Çoban, rüyasını yorumlatmaya ihtiyaç duymaz. Bu sayede mistik güç bakımından Karaçuk, bir üst dereceye oturtulur (Koçak, 2011: 169). Bu durum, çobanların gördüğü rüya gerçek olur algısına yol açmaktadır.

Otuz çobanın ulusu olan Karaçuk Çoban'ı gerek Kazan Bey, gerekse kâfirler şöyle nitelendirirler: "*Karanlık akşam olunca kaygılı çoban*" (Ergin, 1996: 40) ifadelerini kullanarak onu över. İyi bir çoban, gece yatarken sürüsünün selameti için derin uykuya dalamaz. Her an tetikte olması gerekir. Karaçuk Çoban da rüyanın yardımıyla tedbirlerini almış ve sürüsünün yağmalanmasına izin vermemiştir. "*Kar ile yağmur yağınca çakmaklı çoban*" (Ergin, 1996: 40) çakmak, günümüzde de çobanların yanlarında bulundurulması gereken araç-gereçlerdendir. Çay ve sigara için ve ısınmak için çakmağa ihtiyaç duyarlar. Hikâyede ise kar ve yağmur yağarken Karaçuk Çoban'ın çakmağı kullanabilme özelliği vurgulanmıştır. "*Sütü peyniri bol kaymaklı çoban*" (Ergin, 1996: 40) çobanlık mesleğinin yapısı gereği, her çoban kendisine yetecek kadar yiyecek, içecek buldurmalıdır. Karaçuk'un da böyle bir çoban olduğunu Salur Kazan'la girdiği diyalogdan anlıyoruz: "*Kazan der: Oğul çoban karnum açtır, bir şeyin var mıdır yemeğe dedi. Çoban der: Evet ağam Kazan, gecedem bir kuzu pişirmişimdir, gel bu ağaç dibinde inelim yiyelim dedi. İndiler, çoban dağarcığı çıkardı, yediler.*" (Ergin, 1996: 46). Salur Kazan gibi bir Oğuz Beyi, kırdan acıktığını söylediğinde Karaçuk Çoban, kâfirlerin övgüsünde olduğu gibi gerekeni yapmıştır.

Karaçuk Çoban, doğruları ne pahasına olursa olsun koruyan bu doğrultuda hiçbir kavgadan kaçınmayan ve bunu sözle etkili bir şekilde dile getiren bir kahramandır.

“Şöklı Melik’in askerleri Karacık Çoban’a baş eğmesi karşılığında kendisine beylik vermeyi teklif ederler. Karacık Çoban, teklif karşısında şunları söyler:

*Lakırdı söyleme bre itim kâfir
İtim ile bir yalakta bulaşığıma içen azgın kâfir
Altındaki alaca atını ne översin
Alaca başlı keçim kadar gelmez bana
Başındaki tulganı ne översin bre kâfir
Baçımdaki borküm kadar gelmez bana
Altmış tutam mızrağını ne översin murdar kâfir
Kızılıcak değneğim kadar gelmez bana
Kılıcını ne översin bre kâfir
Eğri başlı çomağım kadar gelmez bana
Okluğunda doksan okunu ne översin bre kâfir
Alaca kollu sapanım kadar gelmez bana
Uzağından yakınından beri gel
Yiğitlerin darbesini gör öyle geç dedi.”*

(Ergin, 1996: 40-41).

Karaçuk Çoban, kendi sahip olduğu aletlerle düşmanın aletlerini mukayese eder. Kendine ait olan aletleri yüceltir. Çünkü onları kullanacak kendisidir. Üstünlük aletten çok insanın maharetinde gizlidir. Alp yaradılışlı olan Karaçuk, düşmana meydan okur ve sahip olduğu çobanlığın ona kazandırdığı öğretilerle düşmanları yenebileceğini belirtir. Ona göre çobanlık, düşmanın beyliğinden üstündür.

“Derhal kâfirler at teptiler, ok serptiler. Yiğitler ejderhası Karacık Çoban sapanının ayasına taş koydu attı. Birini alınca ikisini üçünü yıktı, ikisini atınca üçünü dördünü yıktı. Kâfirlerin gözüne korku düştü. Karacık Çoban kâfirin üç yüzünü sapan taşı ile yere serdi. İki kardeşi okla vuruldu, şehit oldu. Çobanın taşı tükendi, koyun demez keçi demez, sapanının ayasına koyar atar, kâfiri yıkar. Kâfirin gözü korktu. Dünya âlem kâfirin başına karanlık oldu, der: Murada, maksuda ermesin, bu çoban bizim hepimizi öldürür mü öldürür dediler ve durmayıp kaçtılar.”(Ergin, 1996: 41). Kazan’ın çobanı Karaçuk, koyunları vermemek için direnir ve savaşır. Burada, çobanın tıpkı beyler gibi, yüceltildiğini görürüz. Onun sahip olduğu maddi kuvvet, yiğitlik ve

beye bağıllığı hikâyede heyecanlı ve tafsilatlı bir şekilde tasvir olunmuştur (Kaplan, 1996: 58). Karaçuk Çoban, kendini düşünmeden yurdu uğruna, tek başına altı yüz kâfirle mücadele edecek kadar fedakârdır. Kendisine selam vermesini isteyen kâfire karşı duruşu, onun hem cesaretinden hem de fiziksel olarak bir kahramanda bulunması gereken özelliklere sahip olmasından kaynaklanır. Salur Kazan'a sadakati hususunda sınanan çoban; toprağını, kendisine emanet edilen hayvanları korumak adına kardeşleriyle büyük bir mücadele verir ve her defasında bu sınavdan başarıyla çıkar.

Kahramanlar için ejderha yenilmez bir semboldür. Bu tanımlamayla Karaçuk'a yenilmez bir güç kazandırılır ve tam zamanında bu tanım olayların seyrini bu yönde etkiler (Koçak, 2011:169). Fiziki bakımdan oldukça güçlü olan Karaçuk Çoban, manen de oldukça muazzam özelliklere sahiptir. O, halkın öz gücünü sembolize eder. Dayanıklılığı ruh dünyasına da yansımıştır. Mücadelesi uğruna geri çekilme, vazgeçme, kaçma, yılma gibi davranışları düşünmez (Eliuz, 2001: 76).

Çoban, şehit olan kardeşlerini Hakka teslim etti, kâfirlerin leşinden bir büyük tepe yığdı, çakmak çakıp ateş yaktı ve keçesinden isli kül yapıp yarasına bastı (Ergin, 1996: 41). Çobanların en önemli giyeceği keçenin, o dönemde de kullanıldığını görüyoruz. Karaçuk Çoban'ın cesareti ve gücünün yanında derin bir bilgi birikimine sahip olduğunu, geleneksel tedavi yöntemlerini kullanarak kendi yarasını tedavi ediş şeklinden anlıyoruz.

Salur Kazan, kara kaygılı rüya görür ve avı bırakarak yurduna döner. Olanları görünce kâfirin geçtiği yola düşer. Karaca Çoban'ın kara köpeği Kazan'ın karşısına gelir. Kazan kara köpek ile konuşur:

*Karanlık akşam olunca vaf vaf üren
Acı ayran dökülünce çap çap içen
Gece gelen hırsızları korkutan
Korkutarak şamatasıyla ürküten
Yurdumun haberini biliyor musun söyle bana
Kara basımın sağlığında iyilikler edeyim köpek sana*

(Ergin, 1996: 44).

Bu ifadelerden çobanın yardımcısının günümüzdeki gibi köpek olduğunu anlıyoruz. Karaçuk Çoban'ın da köpekleri vardır. Dönemin çoban köpeği besleme şekilleri hakkında (*Acı ayran dökülünce çap çap içen*) bilgi edinmekteyiz. Karanlık

akşamlarda köpeğin işlevini belirtmiştir. “Kazan köpeği takip ederek Karacık Çoban’ın üzerine geldi.” (Ergin, 1996: 44) İyi çoban köpeği, sürüsünü ve çobanını terk etmez. Buradaki köpeğin çobanın yanına gitmesi bunun göstergesidir.

Çoban, Kazan’ı gördüğünde ona sitem eder. Çünkü onun yapması gereken işleri Karaçuk yapmıştır ve bunları yaparken de iki kardeşini kaybetmiştir.

“Ölmüş müydün yitmiş miydin a Kazan

Nerde geziyordun neredeydin a Kazan (Ergin, 1996: 45) derken Kazan’ın gereksiz bir ava çıkarak yurdunu, ailesini, milletini tehlikeye atmış olduğunu belirtebilecek özgüvene sahiptir.

Karaçuk Çoban’dan olup bitenleri öğrenen bir an, tereddüt geçiren ve ümitsizliğe kapılan Salur Kazan, Karaçuk Çoban’ın varlığının kendisine gölge olacağını düşünür; onu ağaca bağlar ve yalnız başına kâfirin üzerine yürür. Karaçuk Çoban ağacı yerinden söker ve beyinin arkasından gider. Bağlandığı ağacı da düşmana doğru ilerleyen beyinin faydasına kullanacağını söyler. Bütün bu davranışlar, onun derinleşen ve gelişen bir kişilik olduğunu gösterir (Eliuz, 2001: 76). Çoban Kazan’a yetişir ve o yurdunu kurtarmak istiyorsa kendisinin de kardeşlerinin intikamını almak istediğini söyler. Yine yüksek bir amaç uğruna kendini feda eden iki kahraman modeli sergilenir ve kahramanlık bakımından Kazan’la Karaçuk eşittir. Kazan’a fedakârlığını, sadakatini kanıtlayarak onunla beraber aynı yola koyulur (Koçak, 2011: 170). Karaçuk Çoban’ın bu ısrarının altında hem kendisinin hem de Salur Kazan’ın intikamını alma arzusu vardır.

Salur Kazan ile Karaca Çoban dörtnala kâfire yetişti. Çobanın üç yaşında dana derisinden sapanının ayası idi, üç keçi tüyünden sapanının kolları idi, bir keçi tüyünden çatlayıcı idi. Her atınca on iki batman taş atardı. Attığı taş yere düşmezdi. Yere dahi düşse toz gibi savrulurdu, ocak gibi oyulurdu. Üç yıla kadar taşı düştüğü yerin otu bitmezdi. Semiz koyun zayıf toklu bayırda kalsa, kurt gelip yemezdi sapanının korkusundan. Öyle olunca Karaca Çoban sapan çatlattı, dünya âlem kâfirin gözüne karanlık oldu (Ergin, 1996: 50-51). Davut Peygamber’in sapanı ile Calut’a karşı savaşında çoban, bir kahraman olarak karşımıza çıkar (Gökyay, 2006: 1054). Karaçuk Çoban da Davut Peygamber gibi, sapanıyla kâfirlere büyük zarar veren destansı bir kahraman olarak hikâyede abartılı bir şekilde işlenmiştir.

Kazan Bey ordusunu, çoluğunu çocuğunu, hazinesini aldı geri döndü. Altın tahtında yine evini dikti. Karacık Çobanı tavlacı başı eyledi. (Ergin, 1996: 55). Girdiği

imtihanların hepsinden başarı ile çıkan Karaçuk Çoban, çobanlık ile ilgili bir ödül almıştır. Salur Kazanın başçobanı olmuştur. Yaptıklarıyla iyi bir çobanda olması gereken özellikleri ortaya koyar. Yetenekleriyle bunu hak etmektedir.

Hikâyede gücü ve cesareti ile alp tipini temsil eden Karaçuk Çoban, yenilmezliği ile mitolojik kahraman modeli sergilemektedir. Mitolojik kahramanlar gibi üstün güç ve cesaret sahibidir. Çoban tipinin yardımcı kahraman olarak gösterdiği bu rolün kaynağında mitolojik dönemin çoban ata kültü mevcuttur. Göçer hayat yaşayan ve yaşamında hayvanlara çok önemli bir yer verilmiş olan eski Türk toplumunda insanlar gibi hayvanların da koruyucusu önem taşımaktaydı. Karaçuk Çoban'ın, tabiat iyisi rolünü üstlendiği görülmektedir, bu sebeple, başlangıçta Kazan'ın koyunlarını korumak için ağılın kapısını bastırmakta, ama hikâyenin ilerleyen kısımlarında sosyal bir kimlikle karşımıza çıkmaktadır (Köksel, 2012: 80).

Karaçuk Çoban, hikâyenin başkahramanı olmamasına rağmen, hikâyelerdeki diğer başkahramanların sahip olduğu bütün özelliklere sahiptir. Hikâyede Salur Kazan'ın çobanı diye tanıtılan Karaçuk Çoban; alp tipinin, yenilmezliğin, vefanın, cesaretin, sadakatin timsali olarak karşımıza çıkar. Oğuz ilinin ideal insan tipi, bir çobanda kendisini göstermiştir.

2.4.2. Konur Koca Sarı Çoban

Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Destan'da Aruz Koca'nın düşürdüğü ve bir aslanın beslediği çocuğu Oguz'a haber veren bir at çobanıdır. Yine aynı hikâyede pınar başında perilerle karşılaşan da Aruz Bey'in koyun çobanıdır (Ergin,1996: 152). Karaçuk Çoban'dan sonra Dede Korkut Hikâyeleri'nde üzerinde en çok durulan çoban, Konur Koca Sarı Çoban'dır.

Konur Koca Sarı Çoban'ın yaptıkları şu şekilde anlatılır: *“Oğuz bir gün yaylaya göçtü. Aruz'un bir çobanı vardı. Adına Konur Koca Sarı Çoban derlerdi. Oğuz'un önünce bundan evvel kimse göçmezdi. Uzun Pınar denmekle meşhur bir pınar var idi. O pınara periler konmuştu. Ansızın koyun ürktü. Çoban, erkeçe²³ kızdı, ileri vardı. Gördü ki, peri kızları kanat kanada bağlamışlar²⁴, uçuyorlar. Çoban, kepeneğini üzerlerine attı, peri kızının birini tuttu. Tamah edip derhal temasta bulundu. Koyun ürkmeye başladı. Çoban koyunun önüne koştu. Peri kızı kanat vurup uçtu, der: Çoban, yıl tamam*

²³ Teke, koyun sürüsünün önünde giden erkek keçi.

²⁴ Vermişler.

olunca, bende emanetin var, gel al, dedi. Amma Oğuz'un başına kötülük getirdin, dedi. Çobanın içine korku düştü. Amma, kızın derdinden, benzi sarardı."(Ergin, 1996: 152-153).

Sarı, mitolojilerde çok değişik anlamlara gelir. Genel olarak güneşe ait bir simgedir (ışık ve altın sarısı). Bu olumlu unsura bağlı olarak da akıl, zihin, idrak, sezgi, iman gibi çeşitli kavramları ifade eder. Eğer ışık ve altın sarısı dışındaki koyu sarı söz konusuysa o zaman olumsuz anlamlar ifade eder. Koyu sarı haset, hırs, tamah etmek, vefasızlık, hıyanet, imansızlık, ketumluk ve vefasızlık gibi anlamlara gelir (Çoruhlu, 2000: 198). Bu olumsuzlukların Konur Koca Sarı Çoban'da bulunması burada sarının olumsuz yönünü ön plana çıkarmaktadır. Sadece bu çobanın sarı olarak isimlendirilmesi ile yaptığı işin olumsuzluğu örtüşmektedir.

Bu ilişkiden doğan çocuk Tepegöz'dür ve Oğuz'a büyük felaketler getirmiştir. Peri kızı çobana "Oğuzun başına kötülük getirdin" diye mesajını Oğuz toplumuna vermiştir. İslâmiyet'le tanışalı uzun bir süre olmamasına rağmen Oğuzlar, Tepegöz'ü şiddetle karşı çıktıkları zinanın ağır bir bedeli şeklinde görmektedir. Buna yol açan da bir çobandır.

Peri kızıyla olan münasebetiyle Oğuz elinin başına bela getiren çoban, bilgisi ve görevi ile saygın konumunu yitirmiş, kutsal olanlara saygısı kalmamış çoban tiplemesidir. Burada kozmik evlenmenin sıradan insanlar için bir yasağa dönüşmesi de ayrıca kayda değer olaydır. Nitekim kozmik düşünceye göre mit dünyasının varlığı olan peri kızıyla sıradan çoban evlenemez (Bayat, 2001: 173). Dede Korkut anlatılarında, mitin koruyucu gücü bozulduğu/yıkıldığı zaman varoluşsal anlamda bir suç işlenmiş olur ve ihlal edilen varlık alanı yıkıcı yüzüyle geri dönerek, evrensel anlamda öç almak ister. Bu tipin en önemli temsilcisi olan Tepegöz, kutsal yer sularını temsil eden perili pınarın bir çoban tarafından insani bir zaafıla kirletilmesi sonucu ortaya çıkar. Bütün Oğuz halkı bu problemi yalnızca fiziksel güç olarak çözmek istedikçe problem daha da büyür. Sonuçta Tepegöz yalnız Oğuz halkı için değil bütün insanlık için büyük bir felakete dönüşür. Mitik düşünce Tepegöz aracılığıyla bize bütün varlık alanlarına karşı daha saygılı olmaya ve başkalarının varlık alanlarını ihlal etmemeye davet eder (Korkmaz, 2009: 65).

Konur Koca Sarı Çoban, yozlaşmış insanın zaafıyla, toplumsal değerleri hiçe sayıp ve insan olduğunu unutup "tama" ile peri kızını "cima" ederek, bir yandan, insanın, yeteneğiyle, çevresini dünya yapma tercihini doğal çevrenin kirletilmesi

biçiminde kullanırken, öte yandan, insanın kendi varlık alanına, doğaya karşı bir suç işlemiştir. Böylece kirletilmiş doğa, dünyaya dönük yüzünü bu “Tepegöz” ile insanlara gösterir. Doğalın ihlali ve doğanın iğfali sürecinin, bir başka deyişle, çürümüş bireysel ve toplumsal değerlerin ve yozlaşma sürecinin ortaya çıkardığı bu “tip”, acı ve kabul edilemez bir sonuçtur. Çoban, aynı zamanda, cehaleti de simgeler. Anlatının gelecek kurgusu içinde Basat ile karşı karşıya getirilecek olan Tepegöz’ün de, babası gibi toplumsal değerlere yabancı, yoz ve “cahil” olması gerektir. Bu nedenle, Tepegöz, aynı zamanda, kalıtsal bir taşıyıcıdır (Tamay, 2009: 167-168).

Tepegöz’de çoban, diğer hikâyelerden farklı olarak kötü bir kahraman olarak sunulmuştur. Çobandaki olumsuzluklar, onun çocuğu olan Tepegöz’e yansımıştır. Burada çobanın cahil, bilgisiz bir sınıfa dâhil olduğu belirtilir.

2.4.3. Diğer Çobanlar

Kam Püre’nin Oğlu Bamsı Beyrek Destanı’nda çobanlar, Konur Koca Sarı Çoban’ın aksine olumlu bir iş yaparak hikâyede yer alır.

Hikâyede çobanların içinde yer aldığı olay, şöyle anlatılır: “*Beyrek kopuzu aldı, babasının yurduna yakın geldi. Baktı gördü ki bir kaç çoban yolun kenarını almışlar ağlıyorlar, hem durmayıp taş yığıyorlar. Beyrek der: Bre çobanlar, bir kişi yolda taş bulsa yabana atar, siz bu yolda bu taşı niçin yığıyorsunuz? Çobanlar der: Bre sen seni bilirsin, bizim halimizden haberin yok dediler. Bre ne haliniz vardır? Çobanlar der: Beyimizin bir oğlu var idi, on altı yıldır ki ölüsü dirisi haberini kimse bilmez. Yalancı oğlu Yaltacuk derler, ölüsü haberini getirdi, adaklısını ona verir oldular, gelir burdan geçer, vuralım onu, ona varmasın, eşine dengine varsın dediler. Beyrek der: Bre yüzünüz ak olsun, ağanzın ekmeği size helal olsun dedi.*” (Ergin, 1996: 76).

Bamsı Beyrek, tutsak kaldığı yerden dönüşte karşılaştığı eski çobanlarından karısının evlenmek üzere olduğunu öğrenmiştir. Halk edebiyatı eserlerinde, çobanlar kendisinden haber alınan kişiler olarak karşımıza çıkarlar. Burada da çobanlar aynı şekilde karşımıza çıkar ve beylerine karşı yapılan haksız uygulamayı tasvip etmezler. Bu durumu engellemek üzere Yalancı Oğlu Yaltacuk’u öldürmek için yol kenarına taş yığarlar. “Çobanlar statü itibarıyla, yönetenlerden ceza alabilirler düşüncesine rağmen, riski göze alarak bu eylemi planlamışlardır.” (Köksel, 2012: 81). Bu durum, çobanların beylerine karşı göstermiş oldukları sadakat örneğidir. Kahramana yardımcı sadık çoban tipine örnek teşkil etmektedir.

Kazan Bey Ođlu Uruz Bey'in Esir Olduđu Destan'da "Esir dűşen Uruz'a, kâfir kara oban keçesi giydilir." (Ergin, 1996: 105), bir bey ođluna kara keçe giydirilmesi hakaret anlamı içermektedir.

Uşun Koca Ođlu Seyrek Destanı'nda "kâfirin at gűden çobanı, develeri gűden deveci, kara koçu gűden at çobanı, ađılları gűden oban" (Ergin, 1996: 183) gibi farklı çobanlık tűrlerinden bahsedilir.

Salur Kazan'ın Esir Olup Ođlu Uruz'un çıkardığı Destan'da sığırma, tekűre kalenin alındığını haber verir (Ergin, 1996: 199). Burada kâfirlerin çobana sığırma dediğini gűrmekteyiz.

Dede Korkut Hikâyesi'nde çobana ayrılan yere bakarak Orta Asya Tűrkleri arasında onun olduđundan daha yűksek ve şerefli bir mevki olduđu sonucu çıkarılabilir (Gűkyay, 2006: 1054). Hikâyelerdeki obanla ilgili bűlűmlerde, Tűrklerin toplumsal yaşımda çobana verdikleri deđer ve statű gűrűlmektedir. Bu deđer kapsamında çobanların gűvenilir kişiler olduklarını, gűrevini layıkıyla yapan ve gerektiğinde dűşmanla bař edecek beceriye, bilgiye sahip kahramanlar olduklarını sűyleyebiliriz. Nadiren de olsa olumsuz űzelliklere sahip çobanları da gűrmekteyiz.

2.5. Halk Hikâyelerinde obanlık

Kűltűrűműzűn renkli ve deđerli halkalarından biri olan halk hikâyeleri; şiir, műzik, anlatı unsurlarını beraberinde bulunduran geleneksel bir halk edebiyatı tűrűdűr.

Halk hikâyesi, Kamus-ı Tűrkű'de nakletmek, bir vak'a ve sergűzeşti sırasıyla anlatma; hakiki veya uydurma ve ekseriye hisse kapmađa mahsus sergűzeşt ve vukuat, kisa olarak tarif edilir (Alptekin, 1997: 5). Konu, şekil ve anlatma űzellikleri bakımından deđerşik bir tűr olarak karřımıza çıkan halk hikâyeleri, yűzyıllardan beri űlkemizde geniř halk kitlesinin edebi ihtiyaçlarına cevap vermektedir. Âşıklar, bir bakıma kendi devirlerinin zevkini, insana ve hayata bakıř tarzını, edebi anlatmanın ve anonim deđer kazanmıř şeklin verdiđi imkân ۆlűsűnde aksettirmiřlerdir.

En eski Tűrk şairleri, Altay Tűrklerinin kam, Kırgızların baksi-bakşı, Ođuzların ozan dedikleri bűyűcű, hekim musikişinas kimselerdi. Tarih boyunca birçok merhaleler geçirerek Dede Korkut Hikâyeleri'nde Korkut Ata kimliđi ile karřımıza çıkan ozanın kutsi bir mahiyeti ve içtimaî toplulukta ۆnemli bir yeri olduđu gűrűlmektedir. Daha sonra Anadolu Tűrk beylerinin saraylarında bu çok vazifeli şair-çalgıcıların yerlerini XV. yűzyıl ortalarından sonra Azerbaycan ve Anadolu'da âşıkların almıř olduđu

görülmektedir. XV. yüzyılı takip eden devrelerde Anadolu'da birçok âşık yetişmiştir. (Aslan, 1975: 37) Bu âşıklar, anonim değerleri kendi devirlerine ait bazı olaylarla zenginleştirerek kendilerinden sonraki nesillere aktarırlar.

Birçok âşık, gündüzleri çobanlık yaparak, geceleri büyüklerin anlattığı menkıbeleri dinleyerek büyümüştür. Âşık Şenlik, Âşık Celâlî bunlara örnek gösterilebilir. Koyunları otlatmak için köyün yakınındaki dağa çıkar ve uykuda bade içerler (Günay, 2008: 147-159). Ayrıca Âşık Dertli ile Âşık Ferrâhi de çobanlık yapmıştır. Âşıkların çobanlık yapmış olması, Türk kültüründe hayvancılığın büyük bir öneme sahip olması, âşıkların anlattığı hikâyelerde çobanlara sıkça yer verilmesine yol açmıştır.

Halk hikâyelerinde bazı çobaları asıl kahramanlar olarak, bazılarını da asıl kahramanlara yardımcı olan çobanlar olarak görmekteyiz.

2.5.1. Asıl Çobanlar

Bazı halk hikâyelerinde çobanları asıl kahraman olarak görürüz. Bu durum, hikâyenin yaşandığı ve anlatıldığı yörede hayvancılığa bağlı olarak çobanlık mesleğinin büyük değer taşımasından kaynaklanmaktadır.

Âşık Halil Hikâyesi'nde Halil, amcasının kızı ile beşik kertme nişanlandırılır. Ancak Sultan, Halil'i istemez. Çobanlığa heves edip çobanlık yapan Halil, saz çalıp türkü söylemeyi öğrenir ve âşık olur. Çobanlık yaparken kuzuların, koyunların birbirlerine meleşmeleri onu etkiler. İçinde oluşan bu duygu selini saza ve türküye döker. Halil çobanlıktan bey kimliğine bürünmesine rağmen, Sultan onu istemez. Başkasına gelin giderken Sultan'ın kına gecesine âşık olarak katılır ve kavuşmalarını sağlayacak türküler söyler (Görkem, 2000: 107). Âşık Halil Hikâyesi'nde ergenlik yıllarında uzunca bir müddet çobanlık yaptığı anlatılmaktadır. Konar-göçer Türk topluluklarında hayvancılığa bağlı olarak koyun sürüleri ve çobanlık mesleği önemsenir. Bu sebepten çobanlık mesleğine hikâyede çok yer verilmiştir.

Çoban Süleyman ile Perişan Sultan Hikâyesi'nde Erzurum'un İspir Kazası'nın Yoncalı Köyü'nden Çoban Süleyman'ın başından geçenler anlatılır. Süleyman on yedi yaşlarındadır ve Garip Köyü'nde çobanlık yaparken Yoncalı Köyü'nde deprem olur. Depremi duyup köyüne giden Süleyman'ın bütün akrabaları ölmüştür. Çoban Süleyman feleğe sitem eder ve ağlayarak sızlayarak yollara düşer. Çoban Süleyman'a Allah öyle bir güzellik vermiş ki, bu güzellik hiç kimsede yok. Bu güzelliğinin yanında bir

güzelliği daha vardı, çok da güzel kaval çalardı. Kavalı elinde, yüreği yanık, yolda kavalını çala çala geldi. Bir ihtiyara rastladı.

Yemeğini Süleyman'la paylaşan piri ihtiyar baba, Süleyman'dan türkü söylemesini ister.

*Çoban Süleyman'ım sorma acımı
Ben yitirdim neydem can ilacımı
En son göreydim dertli bacımı
Yurdum yuvam viran olmuş ağlarım*

Piri ihtiyar baba, Süleyman'a Değirmen Köyü'ne gitmesini söyler. Bu köye geldiğinde köyün zengini Mahmut Bey'in çobanı olmak ister. Mahmut Bey, Süleyman'ın güzelliğine kıyamadığından onu çoban almak istemezse de Süleyman'ın ısrarı üzerine çoban tutar (Yılmaz, 2011: 3-5) Halk hikâyelerinde ak saçlı ihtiyar (pir), kahramanın eğitiminde, sevgiliyi aramak için gurbete çıkmasında karşımıza çıkar ve kahramana yol gösterir.

Mahmut Bey'in kızı Perişan, Süleyman'ın güzelliğini duyup küçümsese de ona ilk görüşte âşık olur. Bunu Süleyman'a söyler fakat karşılık bulamaz.

Aldı Perişan:
*Böyle midir bu dünyanın oyunu
Ben sormadım asaletin soyunu
Ne düşündün zalim çoban koyunu
İstersen gönlümü yol kabul eyle*

(Yılmaz, 2011: 6).

Perişan Sultan sormamıştı, Süleyman kimdir, nereden gelmiş, kimin oğlu, kimin soyu diye sormamıştı? Sadece Çoban Süleyman'ın simasının güzelliği onun gönlünü celp etmişti. Çoban olması Perişan Sultan için önemli değildi. Çoban Süleyman, ekmeğini yediği adamın kızına dönüp bakmam, anlayışındadır. Kızın kendisinden vazgeçmeyeceğini anlayan çoban, ağasından helallik isteyerek köyü terk eder. Halk hikâyelerinde sevgiliyle karşılaşan erkek kahramanın gurbete çıkması ve daha sonra büyük engellerle karşılaşması çok sık görülen bir durumdur.

Bir süre sonra Perişan'ı Ahmet Bey'in oğlu Kahraman ister. Perişan istemese de annesinin zoruyla nişan aşamasına gelinir. İspir'e baba dostunun yanına giden

Süleyman, rüyasında ala koyun görür, koyun ağlıyordur. Süleyman'a ne olur dön diye seslenmektedir (Yılmaz, 2011: 11). İki âşık arasına maddi açıdan diğerinden daha üstün bir rakip girer. Rüyadan sonra Çoban Süleyman, Perişan Sultan'a karşı ilgisiz olduğundan kendisini vefasızlıkla suçlar. Perişan Sultan'ın düğünü yapılacağı gün geri döner ve kaval çalar. Ağanın adamları Çoban Süleyman'ı yakalar. Ağanın adamları Süleyman'ı öldürelim mi diye sorunca, ağa son arzusunu sormalarını ister. Süleyman ağaya:

*Ben garibim ağam deĝmeyin bana
Ey yaradan rahmana baĝışlan beni
Öyle derde düştüm çarem olmadı
Okunan Kuran'a baĝışla beni*

*Aĝa sorma beni ben bir garibim
Bırakın da başımı alıp gideyim
Ben garibim buna çare nedeyim
Yaradan Süphan'a baĝışla beni*

*Aĝa sorma benim halim çok yaman
Ne yapım ki bana âşık Perişan
İsmim Süleyman'dır mesleĝim çoban
Veysel Karani'ye baĝışlan beni*

Bu türküden etkilenen Kahraman'ın babası Perişan'a Süleyman'ı sevip sevmediğini sordurur. Perişan:

*Perişanım gözden akar kanlı yaş
Cariye arkadaşım Telli'dir sırdaş
Ben Kahraman'a bacı o bana kardaş
Süleyman'dan başkasını istemem*

Aldığı cevap üzerine Kahraman'ın babası Perişan'la Çoban Süleyman'ın evlenmesine izin verir. (Yılmaz, 2011: 19-20-21).

Çoban Süleyman, kendisine sahip çıkan insanın kızına âşık olmayı kendisine yakıştırmazsa da daha sonraki gelişmeler ve rüyasında aşığın bade içmesi gibi Perişan Sultan'ı görmesi, ölümü göze alarak Perişan Sultan'ın peşinden gitmesine yol açmıştır. Hikâyede saz çaldığını görmeyiz ama kaval çalıp türkü söylemektedir. Söylediği türküde Veysel Karani gibi kendisinin de çoban olduğunu vurgulayarak kötü bir niyetinin olmadığını belirtiyor. Perişanın da Çoban Süleyman'ı sevdiğini söylemesi âşıkları kavuşturmak için yeterli olmuştur. Bir ağa kızı ile çobanın evlenebileceğini göstermesi açısından dikkate değerdir.

Yaralı Mahmut Hikâyesi'nde Mahmut, "Eli Tacir'in büyük oğluydu. Özünnen küçük Ehmet adlı bir gardaşı daha vardı. Babaları öldükten sonra, elde avuçta kalan servetlerini de yediler. Bu yetimler maldan mülkten avara kaldılar. Ele tüşkün oldular ki, bir çöreye möhtaç kaldılar. Bir gün Mahmut anasına dedi ki: Gonşularımızdan danası olannara de ki, danalarınızı gönderin bizim Mahmut otarsın. Belki günnüh ekmeğimizi çihardah." Anası dedi "Oğul sen Eli Tacir'in oğlu olasan, dana otarasan, men buna razı değılem." Mahmut dedi: "Ana çobanlığı yapmah mı eyidi, yohsa ona-buna ağız açmah mı eyidi?" Anası birez fikre gettikten sonra dedi: "Oğul, sen hahlısan." Gerez, anası gonşularınnan danası olannara haber verdi ki, danalarınızı gönderin bizim Mahmut otarsın. Gonşulardan danaları olannar danalarını gatdılar Mahmud'un gabağına. Beli, Mahmut oldu dana çobanı, yanı danacı." (Ensar, 1990: 138).

Danaları otarmaktan getiren Mahmut, tellalın bağırıldığını görür. Tellalın yanına gidip ne söylediğini sorar. Tellal Çoban Mahmut'a senlik iş yok der. Bu söz üzerine Mahmut sinirlenir ve çobanlıkta kullandığı değneğiyle tellalı tehdit eder. Değneği gören tellal: "Yahşı oğlan herslenme. Herkese deyirem sene de deyirem. Çünkü bu benim vezifemdi." Tellal, padişahın Gence'de bulunan kıymetli taşları getireni ödüllendireceğini söyler. Bunun üzerine Mahmut, Gence'ye gitmeye niyetlenir ve gitmeden herkesin danasını sahibine teslim eder. Annesini ikna etmek için "ana bele ölmehense ele ölmeh daha eydi." der (Ensar, 1990: 139). Değnek burada sembolik bir şekilde iktidar göstereni olarak kullanılmıştır. Çobanlar, değneğini koyunlar üzerinde hâkimiyet kurmakta kullanırken Mahmut, değneğiyle tellal üzerinde hâkimiyet kurmuştur.

Halk âdet ve geleneklerini, inanmalarını ve halk yaşayışına ait birçok unsuru halk hikâyelerinde buluruz. Çobanlık fakirlerin mesleğidir. Hiçbir işi olmayan insanların içinde bulunduğu durumdan kurtulmak için yapabileceği ilk iş olarak

görülmektedir. Bu hikâyede çobanlık yapmak Mahmut'un annesi için utanılacak bir durum olarak görülmektedir. Mahmut, yoksul bir çoban olarak kalmaktansa, büyük tehlikelere atılmayı tercih eder. Tellalın çobanı adam yerine koymak istememesi, o dönemde çobanın sosyal statüsünün göstergesidir.

Hasret ile Ferhat Hikâyesi'nde, İskender Bey'in kızı Hasret, amcasının oğlu Kahraman ile beşik kurtmesidir. Hasret Kahraman'ı sevmemektedir. Bir gün İskender Bey'in kapısına on yedi yaşlarında kimsesi olmayan, çok yakışıklı bir delikanlı olan Ferhat çobanlık yapmak için gelir. Bu güzel simalı delikanlıya acırlar ve kapılarında çobanlık yapmasına izin verirler. Koyunların başını sağılmaları için tutan Ferhat'ı gören Hasret, ilk görüşte âşık olur ve dua eder: “Ya Rabbül Âlemin, sen bu çobanın kaderini başkasına yazmamışsan ya Rabbül Âlemin, on sekiz bin âlemin kaderini yaratan, bunun kaderini bana yaz da, bu güzel delikanlı başka bir kıza nasip olmasın.” dedi. Hasret, bir gün Ferhat'ı sevdiğini annesine der. Böyle deyince sanki anasının bağına bir bıçak vurdu. Anası inançlı biriydi, hakir görmüyordu çobanı, kızının mutlu olması için çobana verirdi; ama töreleri göz önüne aldığı zaman, olmayacak bir işti bu. Şimdilik gizli tutarlar (Yılmaz, 2011: II. Cilt 187-188-189).

Hasret'in amcası oğulları Kahraman ile Osman kavga ederler ve Kahraman ölür. Ferhat çok gariban bir çobandır. Hasret'e korkusundan bakamamaktadır. Hasret'le hiçbir araya gelmemişlerdi, konuşmamışlardı. Ağanın ekmeğini yediğinden nankörlük etmek istemiyordu. Koyunları dağa çıkaran Ferhat, türkü söyler:

Ferhat'ın gönlünde bitmedi sızı
Kimisi kadere olmuyor razı
Her hal bana âşık ağamın kızı
Ne anam var ne babam var ağlıyam

Hasret Ferhat'ın peşinden gelmiştir ve türküyü duymuştur. Bizi burada bir gören olur, yapma Hasret, Allah'ı seversen, sonra benim başıma bela açarsın. Benim kimim kimsem yok zaten, perişan olurum, ben buradan öteye nereye giderim? Ferhat, bir gören olur, hiç iyi olmaz, diye endişe ediyordu.

*Kimse kaderini bilemez canım
Ben senin arzunu bilemem Hasret
Sen ağa kızıydın ben de bir çoban
Akan gözyaşını silemem Hasret*

Hasret türküye cevap verir:

*Eğer kaderine razı olursan
Seni seviyorum bilesin Ferhat
Yıllardır görürüm içim sızılar
Benim bir yüzüme gülesin Ferhat*

(Yılmaz, 2011: II. Cilt 194-195).

Ferhat, Hasret'e pek ümit vermez. Günün birinde dayısının oğluna Hasret'i isterler. Nişan takılacağı gün damadın babası Yahya Bey, türkü söylemesi için Ferhat'ı çağırır.

Ferhat:

*Sorma baba sorma benim halımı
Ben gariban bir çobanım baba can
Kayıp ettim anam ile babamı
Bundan öte yok imkânım baba can*

*Sorma sorma baba dertle kalmışım
Yıllar önce kaderime razı olmuşum
Bir an bir bağda bülbül olmuşum
Soluyor gül şanım benim baba can*

Bu türkünün üzerine çobanın âşık olduğu söylenir. Hacı Yahya Bey, asıl niyetini açıklar ve amacının Ferhat'la Hasret'i evlendirmek olduğunu söyleyerek Hasret'i babasından Ferhat için ister ve âşıkları birbirine kavuşturur.

Şu gördüğümüz yanık sesli, Davut nefesli, bülbül avazlı Ferhat'ım için yeğenim Hasret'i Allah'ın emri, Peygamber'in kavliyle İskender Bey'den istiyorum der ve sevenleri kavuşturur (Yılmaz, 2011: II. Cilt 200-201).

Çobanların hakir görüldüğü bir sosyal yapı vardır. Hasret, Çoban Ferhat'ı sevdiğini annesine söylediğinde bu durumu, korkusundan eşine anlatmaz. Çünkü yoksul bir çobana ağa kızı verilmez.

Çobanlar, genellikle kimsesi olmayan kişiler olarak halk hikâyelerinde karşımıza çıkar. Ferhat, kimsesi olmadığı için Hasret'e talip olmaya çekinir. Hasret'i isteyeceği bir akrabası dahi yoktur. Çoban Ferhat, âşıklık özelliğini kullanarak saygıyı hak eder ve kendisine yardım edecek insanları bulur. Türküler söyleyen bir âşık olmak, saygıya değer bir durumdur. Halk hikâyelerinde yapılan dualar kabul olur. Bu hikâyede de Hasret'in yaptığı dua kabul olmuş ve Hasret, Çoban Ferhat'a kavuşmuştur.

2.5.2. Yardımcı Çobanlar

Halk hikâyelerinde genellikle hikâyenin başkahramanı tesadüfen bir çobanla karşılaşır. Bu çoban da âşıklık yeteneğine sahiptir. Çoban, kendisinden yardım isteyen kahramanın dörtlüklerine sazıyla cevap verir.

Kerem ile Aslı Hikâyesi'nde Aslı'yı Kerem'den kaçıran ailesi onu Van'a götürür. Aslı'yı arayan Kerem, yolda Şirazlı Çoban Halil'e rastlar ve çobandan gittikleri yeri öğrenir. Çoban Halil'i, vaziyeti anlatması için babasına yollar. Kerem'in babası Suriri Şah, Kerem'in yüzüğünü getiren Halil'e, Acem işi kırk deve mal verir, oğluna götürmesi için de para verir. Çoban, bütün bu hediyeleri, haramilerin soyduğu Lahur'lu bir bezirgâna vererek Kerem'e ulaşır. Kerem, derviş kılığı ile yaptığı seyahatinde karşılaştığı yayla-çadır ve köy muhitini yadırgamaması, sanatı çiftçilik ve çobanlık olan baba ülkesini ana çizgileriyle göstermektedir. (Elçin, 2000: 14-32) Çoban; kendisine kıymetli eşyalar emanet edilebilecek bir kişidir. Ayrıca zorlukların üstesinden gelebilecek akla, tecrübeye sahiptir.

Kerem, Aslı'yı ararken Çoban Halil'e rastlar. Çoban Halil'le arasında şöyle bir atışma geçer:

Aldı Kerem:

Durmuş çoban koyunları güdersin

Ben düşkünün kalbin şad edersin

Her dem düz ovayı seyran edersin

Söyle Aslı'm bu yollardan gitti mi

Aldı Çoban:

*Eyvallahın vardır durur ahdında
 Bir cuma gecesi seher vaktinde
 Kimler durur Şah babanın tahtında
 Şiraz ülkesinden dört canı gördüm*

Aldı Kerem:

*Garip bülbül gibi işim zar imiş
 Çoban sende hayır haber var imiş
 Bilemedim dünya başa dar imiş
 Söyle Aslı'm bu yollardan gitti mi*

Aldı Çoban:

*Var git dileğini sen Hak'tan dile
 Kara giymiş Aslı'n düşmüş bu ile
 Anası babası amusu bile
 Bir seher vaktinde dört can gördüm*

Aldı Kerem:

*Belhudar ol hayır haber söyledin
 Ne diyara gittiğini bilmedin
 Şu garip gönlümü mesrur eyledin
 Söyle Aslı'm bu yollardan gitti mi*

Aldı Çoban:

*Bendeniz fakirin çorbasın içti
 Gitti Aslı'n Van iline erişti
 İsmi soranda vesvese düştü
 Ah ile vah ile dört canı gördüm*

Aldı Kerem:

*Çoban sen kocamazsın bükülmez belin
İsmini bağışla neredir elin
Abı şeker döker leblerin dilin
Söyle Aslı'm bu yollardan gitti mi*

Aldı Çoban:

*Asla hata çıkmamıştır dilimden
Adım Halil aslım Şiraz ilinden
Var git Kerem sen kalursun yolundan
İsa tائفesi dört canı gördüm*

Aldı Kerem:

*Mevlam bilür ben Kerem'in halini
Nireden bilürsün Şiraz ilini
Gözüm görmez görmem yârin yolunu
Söyle Aslı'm bu yollardan gitti mi*

Aldı Çoban:

*Yâr yoluna ciğerciğim dağlasın
Ben bilürem Sururi Şah'ın oğlusun
Kızılırmak gibi akıp çağlasın
İlinizden gelen dört canı gördüm*

(Elçin, 2000: 81-82).

Kerem ve çobanın atışmasından Kerem, Aslı'nın yerini öğrenir. Çoban da Kerem gibi âşıklık yeteneğine sahiptir. Dörtlükler dizmektedir. Çoban, âşık Kerem'in içinde bulunduğu durumdan kurtulması için elinden geleni yapar. Dürüst ve yardımsever bir kişidir. Ağzından hiç yalan söz çıkmamış olduğunu söylerken, çobanların doğasında bulunan dürüstlük bize hatırlatılmıştır. Çobanlar, genellikle iyi ve doğru haber veren kişilerdir. Aslı'nın yerini söylediği için Kerem, çobana iltifatlarda bulunur.

Necip ile Telli Hikâyesi'nde Telli, Necip'le evlenip askere gider. Askerdeyken Necip, Eşini arkadaşı Kara'ya emanet etmiştir. Kara, Telli'ye âşık olmuş ve iftiralarla

ona sahip olmuştur. Telli, babasının ölümünden sonra kardeşi onu Kara'ya verir. Olanları mektupla öğrenen Necip hastalanır. On bir askerle memleket yollarına düşer (Yılmaz, 2011: 57).

“Tepeci köyünde, Telli, zalim Kara'ya yar olmuştu. Sabahın erken bir saatiydi. Askere gitmeden önce Necip'in birkaç tane koyunu kalmıştı. Necip'in vefalı bir çobanı vardı. O sabah, çoban koyunları çıkardı, yaylaya doğru götürecekti, o sırada Telli, çobanı gördü. Ona seslenmek istedi, ne de olsa kapılarında ekmek yemişti, hem çoban da vefalı biriydi. Telli “çoban, çoban!” diye seslendi. “Buyur, Telli baci,” dedi çoban. “Hele buraya gel,” dedi Telli. “Ne oldu, baci,” diye sordu çoban, Telli'nin yanına gitti. “Ben bir türkü yazmışım, sana vereceğim,” dedi Telli, “ama sana da yemin veriyorum, gelen giden bütün kervanlara, bezirgânlara bu türkümü söyleyeceksin.” “Sebep,” diye sordu çoban. “Belki günün birinde bir bezirgân duyar da bunu götürüp İstanbul'da söyler diye,” dedi Telli, “belki Necip de bu türküyü duyar da gelir diye.” Çoban, Telli'nin haline acıdı, türküyü aldı. Çoban güzel de kaval çalıyordu. Telli'nin verdiği türküyü söylemeye başladı.” (Yılmaz, 2011: 58).

*Söyle Necip söyle arzun var ise
Deyin o Necip'e bir gelsin Kars'a
Necip eğer Telli'sini sorarsa
Yar olmuş yâdlara deyin ne deyim*

Necip, yakınlardan geçerken türküyü duyar ve çobanı yanına çağırır. Eski çobanlarını tanıyan Necip, olup bitenleri çobana sorar ve çobanı köye müjdecisi olarak gönderir (Yılmaz, 2011: 59).

Bu hikâyede çoban kaval çalıp türkü söylemektedir. Çaresiz kalan Telli, umudu türkülerde ve çobanda aramıştır. Çoban vefalı, eski ağasının hanımından yardım esirgemeyen güvenilecek bir insandır.

Halk hikâyelerinin dışında bazı âşıkların çobanla atışmalarına da rastlıyoruz. Bunlardan birisi Posoflu Zülâli ile çoban arasında geçer. Posoflu Âşık Zülâli on beş on altı yaşlarında iken, namını duyduğu Çıldırli Âşık Şenlik'le tanışıp görüşmeyi, hatta değişmeyi çok istiyordu. Fakat kuvvetli bir âşık olmasına rağmen, çok genç ve tecrübesiz olduğu için dedesi bir türlü Çıldır'a gitmesine izin vermiyordu. Çünkü Çıldır o zaman işgal altında idi. İkincisi çocuk denecek bir yaştaki Zülâli'nin Suhara'ya kadar

gidip, yıllardır nam yapmış, usta dedirtmiş Şenlik gibi bir âşıkla yarışmaya kalkması, netice ne olursa olsun Zülâli'nin başına bir iş açabileceği kaygısıydı (Aslan, 1975: 113). Dedesinin Zülâli'nin tahsil ve terbiyesinde emeği çoktur. Zülâli, zamanla şiirde kudretini göstermiş ve bölgesinin en kuvvetli ve kültürlü şairi olmuştur. Devrin icaplarına göre kendisine bir hasım aramak ve şiir kudretini göstermek üzere seyahat etmek ister, ama dedesi ona bir türlü izin vermez (Çetinkaya, 1971: 6169).

En sonunda Zülâli bir yolunu bulup, Çıldır'a gelmeyi başarır. Suhara'ya birkaç kilometre kala yolunun üzerinde koyun otlatan, Şenlik'in yanında biraz âşıklık öğrenmiş aynı köyden çoban İsa'ya rastlar.

Zülâli Çoban İsa'dan yol sorunca, onun da kendisi gibi türkü ile cevap verdiğini görüp hayret eder:

Zülâli:

*Yerim Posof bu diyara düşmüşem
Söyle çoban ne yandadı Suhara
Garip bülbül yâd ellere konmuşam
Söyle çoban ne yandadı Suhara.*

Çoban:

*Taze nevcivansan canan gıyarlar
Bilmem âşık ne yandadı Suhara
Bülbülü boynundan asa koyarlar
Bilmem âşık ne yandadı Suhara.*

Zülâli:

*Kimsem yoktur şamdanımı yandıra
Reislerim yelkenimi kaldıra
İnem bir velvele salam Çıldır'a
Söyle çoban ne yandadı Suhara.*

Çoban:

*Satılmaz metahın var türlü hüner
Ülüzger ters döner yelkenin ener
Yanan şamdanına yel vurur söner
Bilmem âşık ne yandadı Suhara.*

Zülali:

*Çoban sen bakmazsın feryada dade
Zülâli kırklardan içmiştir bade
Pirlerin başına gara getirir
Doğru getsen bu yandadı Suhara.*

Suhara'nın yolunu öğrenip köye giden Zülâli, bir düğün meclisinde türkü söylemekte olan Şenlik'i bir müddet dinledikten sonra, kendisini tanıtmadan geriye döner ve orada duyup hissettiklerini dedesine naklederken çoban için şu dördlüğü söyler:

*Öyle hüner olmaz hünkârda beyde
Açıp bayrağını sancak önünde
Beşyüz pençe gördüm bir çobanında
Mansur'am çektiler dar'a Dedecan.*

(Aslan, 1975: 113-114-115).

İki âşık tesadüfen herhangi bir yerde karşılaştığında tanışmak, birbirinin niyetini anlamak için karşılıklı deyişler söyleyebilirler. Burada Zülâli ile Çoban İsa'nın karşılaşmaları bu türden bir durumdur. Âşık Şenlik'in yanında biraz âşıklık öğrenen çobanı bile yenemeyen Zülâli'nin gözü korkmuştur. Son dördlükte çobanın âşıklık yeteneğini anlatmaktadır. Şenliği görmesine rağmen ondan çekinir ve karşılaşmaya cesaret etmeden memleketine döner. Çobanın da âşıklığı usta-çırak ilişkisiyle öğrendiği anlaşılmaktadır.

Çobanların alçak gönüllü kimseler olduğunu, usta âşıklar gibi deyişler söylediğini görmekteyiz. Halk hikâyelerinde çobanlar, asıl âşığa yol gösteren ve yardım eden kişiler olarak karşımıza çıkar.

2.5.3. Diğer Çobanlar

Halk hikâyelerinde kız genellikle padişahın ya da zengin birinin çocuğu olarak karşımıza çıkarken, erkek kahraman yoksuldur. Genellikle çoban veya hizmetçi çocuğu olduğu görülür.

Tahir ile Zühre Hikâyesi'nde Arnavut ve Rodop varyantlarında Zühre'nin babası zengin, Tahir'in babası ise fakirdir. Rodop'ta çoban, Arnavut varyantında hizmetçidir (Türkmen, 1998: 31).

Halk hikâyelerinde çobanlar, genellikle kahramanlara yardımcı olurlar. Yardım eden çobanlar, kahramanın babasının da çobanıdır. Vefakâr çobanlar, ekmeğini yedikleri adamın çocuklarını zor durumda görünce yardım elini uzatmaktan geri durmazlar.

Tahir ile Zühre Hikâyesi'nin farklı bir varyantında Ahmet Padişah'ın bir kızı, Mehmet Vezir'in de bir oğlu olur. Çocuklar birlikte büyürler. Seviştiklerini padişah öğrenince Tahir Mirza'yı idam ettirmek ister. Tahir Mirza'nın anne ve babasını öldürtür. Tahir Mirza'yı, Deli Çoban kaçıtır. Tahir Mirza'yı sonunda ağzında köpük dolu ve baygın vaziyette bulurlar. Ayılıncaya bir saz ister ve Zühre'ye âşık olduğunu türkü ile söyler (Türkmen, 1998: 36).

Tahir'i sürgüne gönderen padişah, yanına birkaç cellât katar. Ancak Tahir'in babasının çobanı olan Deli Çoban, cellâtları tehdit ederek, Tahir'i kurtarır. Cellâtlar Tahir'in gömleğini kana bulayıp padişaha getirirler. Tahir de oradan bir köşke gider (Türkmen, 1998: 50).

Tahir Kandehar şehrine doğru yürürken bir süre sonra bir çobana rastlar. Çobanın kırk kadar köpeği vardır. Köpeklerden korkarak bir kayanın üstüne çıkar. Çoban gelip Tahir'i kurtarır. Bu çoban, Tahir'in babasının çobanıdır. Kim olduğunu öğrenince Tahir'i evine götürür ve anasına Zühre ile buluşturmasını söyler. Çobanın anası Tahir'e kadın elbisesi giydirerek saraya götürür ve Zühre ile buluşturur (Türkmen, 1998: 50).

Rodop ve Azerbaycan varyantında sadık bir çoban vardır. Tahir'in sürüsünü "bir iken yedi eder" Tahir dönünceye kadar karalar giyer ve yas tutar. Bu "sadık çoban" motifi Dede Korkut'ta II. hikâyede önemli bir kişi olarak gözüktür. Oradan Karaçuk Çoban da Kazan Bey'e sadıktır, onun için dövüşür. Ancak Tahir ile Zühre'deki çoban alp özelliğini kaybetmiştir. Sadece Tahir'i yedirir, içirir ve Zühre ile buluşmasını temin eder. Jirmunsky'e göre, bey ile halktan gelen bir çobanın karşılaştırılması feodal toplumun sosyal şartlarıyla ilgilidir (Türkmen, 1998: 184).

Güzel Ahmet Hikâyesi'nde Güzel Ahmet, Hint şehrinde akşamüstü bir evin önüne vardığında, onu köyün çobanı evine davet eder. Yeni evlenmiş olan çoban, Allah bizim evimize misafir yolladı, onu en iyi şekilde ağırlayacağız diye, eşini iyice tembihler. Bu kadar zengin varken Tanrı misafirinin kendi evinin önünde durmasında bir hikmet arar ve misafiri ağırlamak için elinden gelen her şeyi yapar. Evine misafir bir daha ya gelecektir, ya da gelmeyecektir. Allah için her türlü hürmeti gösterirler. Sabah

olduğunda çoban, köyün nahırına gitmeden Güzel Ahmet'e gezmek isterse, ne tarafa gidip ne tarafa gitmemesi gerektiğini söyler ve evden ayrılır. Güzel Ahmet, çobanın evinden uzaklaşır. Padişahın kızını bulur ve bazı imtihanlardan sonra padişahın kızıyla evlenmeyi hak eder (Görkem, 2000: 179).

Güzel Ahmet, Hint şehrinden ayrılırken kendisine yardım eden çobanı buldurur. Pamuk Güzeli'nin sarayının tapusunu padişahın alır ve çobana verir. "Bundan sonra sen bu sarayda oturacaksın. Bu parayı yeyip içeceksin gardaş." "Olur gardaş sağ ol" dedi. "Daha memlekete sağ salim varırsam, inşallah sana yardım elimi uzadırım." Çoban, "ulan gardaş, daha bana ne yardım edicin. Bundan sonra köyün buzasını gene gütmem" der. (Görkem, 200: 182).

Burada çoban, Anadolu insanındaki misafirperverliği en güzel şekliyle yansıtmıştır. İkrâm edebileceği fazla bir şey yoktur ama elindeki her şeyi, Tanrı misafiri olarak gördüğü yabancıyı önüne sermiştir. O gün evlenmesine rağmen, bu durumdan şikâyet etmemiş ve bu durumun bir imtihan olduğunu anlamışçasına misafirini memnun bir şekilde uğurlamıştır. Her geceyi Kadir, her geleni Hızır bil, anlayışıyla hareket eden çoban, bu davranışının karşılığını Güzel Ahmet'in kendisine saray hediye etmesiyle almıştır. İnsanların çobanlık da yapabileceğini, aynı kişinin sarayda da yaşayabileceğini halk hikâyelerinde sıkça görmekteyiz.

Helvacı Güzeli masalında Helvacı Güzeli'nin babası maddi sıkıntı sebebiyle Sedef şehrine göç eder. Burada çobanlık ederken, talih kuşunun üç defa başına konması neticesinde padişah seçilir. Padişah olduktan sonra çocukları olur. Çocuklarına Devlet, Saadet adlarını koyar (Görkem, 200: 104). Bir nahırcı iken devlet adamı olan çoban, ilk çocuğuna Devlet adını koymuştur. Kendisini yokluktan varlığa erdirdiği için de diğer çocuğuna Saadet adını koyan çoban, Allah'a hamd edişini bu şekilde göstermiştir. İyi insanların genellikle mükâfatlandırıldığını görmekteyiz. Çobanın çocuklarına verdiği isimlerden bilge bir kişiliğe sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Yusuf ile Gülistan Hikâyesi'nde askerlerle çarpışıp yaralanan Yusuf, atının sırtında yaralı bir şekilde ilerlerken o yörenin çobanına rastlar. Çoban, atı yakalamak için elini uzatıyor, Yusuf attan düşüyor. Çoban, Yusuf'u kucaklıyor, sırtına alıyor, sonra da onu tedavi edecek şeyhe kadar getirir (Yılmaz, 2011: Cilt-II 148). Çoban, halk hikâyelerinde yardıma ihtiyacı olan insanlara yardım elini uzatan ilk insandır. Sevdiğini aramak için yola çıkan kahramanın karşısına çıkan yardımcı karakterdir.

Halk hikâyelerinde az da olsa sevgililerin birbirine kavuşmalarını engelleyen çobanlara da rastlayabiliriz. Kötülük yapanların isimleri dikkat çekicidir. Garaçur, Karaşor adları tamamen sembolik anlamdadır. Bunlar kötülük eden, âşıkları ayırmaya çalışan, rakip olarak birçok entrikanın içinde rol alan kişilerdir.

Rodop Türkleri arasından derlenen varyantta Tahir'le Zühre'nin konuşmalarını, Karaşor Çoban, Zühre'nin babasına ihbar eder ve Tahir yakalanıp iki somun ekmekle bir sandığa konularak nehre atılır (Türkmen, 1998: 51).

Karaşor Çoban kin ve intikam doludur. Tahir ile Zühre'nin aynı mezar içinde öldüklerini görünce, onların ahrette de kavuşmalarını engellemek amacıyla, civardan geçmekte olan bir yolcuya bütün parasını vererek kendisine bir tokat vurmasını ister. Yolcu öyle bir tokat vurur ki ağzı burnu kanar. Bu kanlardan bir damla, mezarda âşıkların arasına düşer. Bu varyantta Karaşor Çoban'ın akıbeti verilmemiştir. Kırım varyantında âşıkların kavuşmalarını engelleyen cadı kadın padişahın gazabından korkarak, mezarlığa gider. Bir çobana para vererek kendisini öldürmesini ve Tahir ile Zühre'nin arasına gömmesini söyler. Çoban da onu öldürür ve Tahir'in mezarına gömer. (Türkmen, 1998: 91-92). Tahir ve Zühre'yi ayırmaya yardımcı olan çobanlar dikkati çekmektedir. Para karşılığında bir kadını öldüren kötü çobanların yanında, onları ayırmak için kendi hayatına son verecek kadar kin dolu çobanlar da karşımıza çıkmaktadır.

Halk hikâyelerinde birbirine kavuşmak isteyen koyunların ve kuzuların melemeleri birbirini seven çiftlerin, kavuşmak isteyenlerin durumunu yansıtmaktadır. Bu sebeple halk hikâyelerinde meleşen koyun ve kuzulara, onların başında bulunan çobanlara sıkça yer verilir. Ercişli Emrah İle Selvi Han Hikâyesi'nde : *“Nazlı davar çobanlarına tenbeh verdi ahşamdan, yarınki guşluh davari bahçiya gelecek Selvi Han gaileyi gamli goyun guzuya gatişacah, goyun guzusuna, guzi anasına meliyecek, goyunun guzunun melemesini Selvi dertli dertli dinniyecek. İki çoban, böğün ağanın gızı bahcada belki bize de beş on guruş bahşiş verir diye çobanlar bir havas ile davari has bahciya tökdüler. Goyun guzusuna guzi anasına meleşip bu bahca içinde goyun guzi meleşmesine Emrah, bu feryadi eşitdi odada. ‘Holan şunnar birbirine melir acep benim sevdüğüm Selvi Han'da benim için melir mi?’ der.”* (Bali, 1973: 111).

Halk hikâyeleri olayları anlatan âşık tarafından mahallileştirilir, tipleri çevreye uydurulur. Böylece anlatıcının damgasını taşıyan değişik bir ürün ortaya çıkmış olur. Âşıkların içerisinde çobanlık yapmış birçok kişinin bulunması ve Anadolu'da

hayvancılığın önemli geçim kaynaklarından biri olması, hikâyelerde genellikle sadık ve vefakâr çobana sıkça yer verilmesine yol açmıştır.

2.6. Atasözlerinde Çoban

Türk dünyasında son derece önemli bir ekonomik faaliyet alanı olarak hayvancılığa dayalı düzen, yüzyıllarca temel yaşam biçimi olmuştur. Bu nedenle Türklerin temel uğraşlarından biri olan hayvancılıkla ve ona bağlı olarak çobanlıkla ilgili çok sayıda atasözü mevcuttur.

Atalarımızın, uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş öz sözlere atasözü denir (Aksoy, 1971: 36). Atasözünün kaynağı insanımızdır, onun hayatıdır. Her millet; kendi yaşam tarzını, sosyal ve kültürel yapısını, ekonomik durumunu atasözleriyle ifade eder.

Her ulusun bir karakteri vardır ve bu onların atasözlerine de yansır. Bu bağlamda atasözleri bir ulusun düşünce ve duygu dünyasında yer alan değerleri ve onların yoğurup yaşattığı kendi karakterini, kendi yapısını kısaca geleneksel ve anonim dünya görüşünü dışa vururlar (Çobanoğlu, 2004: 29). Çobanlık eski Türklerde önemli bir meslekti. Cemiyette önemli bir yeri vardı. Bunu Kırım Türklerine ait bir atasözü gayet açık bir biçimde ortaya koymaktadır : “Çoban ata binse, Tanrı’sını unuttur.” (Çay, 1990: 12). Eski Türk efsanesine göre, Türk gökyüzünden yeryüzüne atla inmiştir (Kalafat, 2009: 119). Atı ilk evcilleştiren millet olan Türkler, atlı göçebe kültürünün kendisine kazandırdıklarıyla diğer topluluklara üstünlük sağlamışlardır. At sürüleri besleyen ve onlara çobanlık yapan Türkler, yeri geldiğinde iyi bir savaşçıya dönüşürdü. Bu yaşam tarzı, yukarıdaki atasözünde kendisini göstermektedir.

Türk kültüründe kendi hayvanlarını güdenlerin çoban olarak görülmemektedir. Çobanlık kendine has özellikleri olan ve önemli bir tecrübe isteyen bir iştir. Bunu şu atasözünden anlamaktayız: “Ata binen yayan olmaz, malını güden çoban olmaz.” (Yanar, 1997: 67) Bu atasözü, sürü sahibiyle onun yanında çalışan insanın farklı olduğunun da göstergesidir.

Eski Türkçeden beri çobanlık konusu, atasözlerimizde yer almıştır. Kutadgu Bilig’de geçen “Budun koy sanı ol begi koyçısı, bağırsak kerek koyka koy kütçüsü.” Halk koyun gibidir, bey onun çobanıdır; çoban koyunlara karşı merhametli olmalıdır.

Atasözü, bu durumu örnekler niteliktedir. Altınordu Türkçe'sine ait “Çobandin könli bolsa tekeden süt cigarır. Koyçi köp bolsa koy haram ölü. Kelinnin ayağından koyçının tayagından.” atasözleri ile Çağatay Türkçesine ait “Çopan kob bolsa koy haram ölü.” atasözü, Türk atasözlerinde çoban kavramının kullanımına devam edildiğini göstermektedir (Yıldız, 2011: 212).

Osmanlı Türkçesinde çoban kavramının, zaman zaman edebi metinlerde, atasözü içinde yer aldığı görülür:

*Bu kıtalgâh-ı fenâdan seni biçâre koyun
Sanma bir lahza ki kassâb-ı cihan sağ çıkarır
Rahat etmekse murâdın çobanın gönlünü yap
Çoban isterse eğer bir tekeden yağ çıkarır.*

Hamamîzade İhsan

*Rehbersiz yürüyen yoldan yanılır
Dalgıçlık bilmeyen suda boğulur
Çobansız bir sürü tizcek dağılır;
Baş gigince ayak pâyidar olmaz.*

Bedri - Nasihat Destanı (Yıldız, 2011: 212-213)

Türk atasözlerinde tecrübe, çabukluk, beceri, liderlik, cömertlik, güven, bağlılık, uyanıklık gibi düşünceleri uyandıran çoban kavramı; güdülen hayvana göreçoban kelimesinden farklı olarak yılmıç, koyçu, malcı, sığırtmaç gibi kelimelerle de karşılanabilmektedir.

2.6.1. Çobanın Övüldüğü Atasözleri

Çobanlığın birlikte kullanıldığı kelimelere bağlı olarak farklı anlamlar yüklenerek farklı kavramları karşıladığı görülmektedir. Genellikle olgunluk, liyakat, güven, gereklilik gibi olumlu kavramları karşılamaktadır.

Atasözleri milletin ruhi yapısını yansıtan ve milli nitelikleri belirleyen kalıplaşmış sözlerdir. “Borçsuz çoban yoksul beyden yeğdir.” Kişi yoksulluk ve sıkıntı içinde olduktan sonra kuru bir bey adı neye yarar? Böyle bir bey olmaktansa borçsuz, tasasız bir çoban olmak daha iyidir (Aksoy, 1971: 177). Sade bir hayat yaşayan çobanın masrafi olmadığı için çobana imrenildiğini belirtir.

“Çoban itikadı sağlam olur.” (Türk Atasözleri ve Deyimleri I, 2001: 82) çobanlık peygamber mesleği olarak bilinir. Dağda, yaylada tabiatla iç içe olan çobanlar saf, bozulmamış halleriyle insanların güvenini kazanırlar. Kültürümüzde dağda yedi yıl çobanlık yapmışların ermişler mertebesine ulaşacağı inancı, çobanlara ve çobanlığa olan saygıyı artırır. Birçok evliyanın çobanlardan çıkmış olması ve Veysel Karani'nin çobanlık yapmış olması da inanç bakımından çobanların güvenilir olduklarını gösterir.

İnsanların arzu etmeleri ve bunun için çaba harcamalarıyla olmayacak işlerin başarılacağı, çoban misal getirilerek şöyle söylenir: “Çobanın gönlü olursa, tekeden köremez çıkarır.” (Üçer, 2011: 261) “Çobanın meyli olsa, tekeden süt sağlar.”, “Çobanın gönlü olursa tekeden teleme çıkarır.”, “Çobanın gönlü olunca tekeden peynir çıkarır.” (Yıldız, 2011: 221-222) her işte olduğu gibi çobanlıkta da işinin gerekliliklerini yerine getiren kişiler, işini severek yapanlar başarılı olup işinin hakkını verirler. Kendisinde iş bitecek kimse, isterse, olmayacak gibi görünen işlere çıkar yol bulur.

Her atasözü sürekli tekrarlanan bir soruna, gelenekselleşmiş ve sosyo-kültürel olarak kabul edilmiş çözüm sunan bir yaklaşımın ifadesidir. “Toprak sabansız, koyun çobansız, kadın kocasız olmaz.”, “Çobansız sürünün yolu uzar.”, “Koyunsuz çoban olmaz.”, “Çoban olmadan sürü olmaz.”, “Horzsuz tavuk çobansız sürüye benzer.”, “Koyuna çoban, tarlaya saban.” (Yıldız, 2011: 221) bir işin başarılı bir şekilde yapılabilmesi için, o işi bilen bir kişiye ihtiyaç vardır. Aksi takdirde ilerleme olmayacağını bilakis zarar görülebileceğini anlatan atasözleridir.

“Çobansız koyunu kurt kapar.” (Çay, 1990: 72) derin bir bilgeliğin yer aldığı bu hüküm, her toplumda kesinlikle dirayetli bir öndere duyulan ihtiyacı belirtirken, topluma yön veren, onu kalkındıran, yücelten nitelikli yöneticilerin önemine de vurgu yapmaktadır. Mecazi olarak çoban burada koruyucu, yönetici olarak vurgulanmıştır. Gerçek anlamda ise çobansız sürü, kurdun saldırılarına karşı savunmasız kalır.

Türk kültüründe çobanın halk sofizminde ayrı bir yeri oluşundan yola çıkılarak çoban-kurt bağlantısı kurulabilir. Bütün ilahi tebligatçılar veya takipçileri cemaatlerini tehlikelere karşı koruma adına onların çobanlarıdır, çobansız koyunun kurt tarafından kapılabileceği anlayışından hareketle çobansız sürü, manevi anlamda bir koruyucu gerektirecektir. Güneydoğu Anadolu'da “Kurtlar olmasa çobanlar ne işe yarardı.” diye özlü bir söz de vardır (Kalafat, 2007: 115-116). Mevcut koşullar toplum için yöneticiyi, sürü için çobanı gerekli kılmıştır. Tehlikelerin olmadığı bir ortamda çobana da ihtiyaç olmayacaktır.

“Bir kaşık ile dokuz çoban yemişler, birinin ağzı boş kalmamış.”(Türk Atasözleri ve Deyimleri II, 2001: 63) kanaatkârlığı, insanları idare edebilmeyi vurgulayan bu atasözünde çobanların dağda, yaylada elinde bulunan malzemenin kıymetini bilmek zorunda olduğunu da belirtmektedir. Ayrıca zor şartlarda işini yapan çobanların birbirleriyle paylaşım içerisinde olması işlerini kolaylaştırmaktadır. Çobanların arkadaşlıklarında samimiyet ve güven vardır. Çobanlar, yeri geldiğinde sorumluluğundaki sürüyü arkadaşına çekinmeden emanet edebilir.

“Çoban çorabını kendi örer.”, Azeri Türkçesinde “Çobanı özünden olanın goyunu dişi doğar.” kendi işini kendi gören, bazen de bunun karşılığını alan kişiler için kullanılır (Yıldız, 2011: 218). İşinin ehli olan çoban, başkasına ihtiyaç duymadan sürüsündeki hayvanlardan en iyi verimi almayı başarır.

Kerkük atasözünde “Bağı bağvan yer, koyunu çoban.” (Çay, 1990: 72) ifadesiyle bir işi yapanların o işin nimetlerinden yararlanacağını bize anlatmaktadır. Çobanlık zor bir iştir ama nimetleri de boldur.

Başkaları tarafından emekle yapılan işlerden yararlananların, bir katkı sağlamadan kendi işlerinde, bildikleri yolda olması durumunda, “Oğlan yer oyuna gider, çoban yer koyuna gider.” sözleri bir benzetme olarak söylenir. Sivas’ta bu anlamda söylenen benzer bir atasözü de şöyledir: “Çoban aldı bağa gitti, kurt aldı dağa gitti.” (Üçer, 2011: 260) mevcut düzen içerisinde, herkes kendi üzerine düşeni yapmaktadır.

Atasözleri, içinden çıkıp yaşadıkları ve yaşamaya devam ettirdikleri sosyo-kültürel yapının meydana geliş süreci hakkında ortaya koydukları bilgiler açısından önemli bir değere sahiptir. “Çoban olsaydım yerdim köremez,²⁵ bostancıdan hiç zengin töremez.” (Üçer, 2011: 261), “Çift ile koyun, kalanı oyun.” (Aksoy, 1971; 189) atasözlerinden Türklerin yaşam tarzında hayvancılığın önemi sergilenir. En sağlam işin koyun yetiştiriciliği olduğu, başka sanat ve meslekler içerisinde hayvan yetiştiriciliği önemi vurgulanır.

2.6.2. Çobanın Yerildiği Atasözleri

Bir milletin zekâsını, dünya görüşünü, ideallerini, düşünce, özlem ve inancını ihtiva eden atasözleri, bir bakıma o milletin göstergesi niteliğindedir. Bir fikri savunmada, bir davranışı yermeye, yorumlamada başvurulan etkili sözlerdir (Kaya,

²⁵ Süt yoğurt karışımı bir yiyecek (Üçer, 2011: 261).

2010: 113). Bazı atasözlerinde çobanlık; anlayışsızlık, beceriksizlik, istenmezlik, cahillik gibi olumsuz çağrışımlar uyandırmaktadır.

“Çobana verme kızı ya koyun güttürür ya kuzu.” (Kavas, 1991: 247), “Lafın azı özü, çobana verme kızı, ya koyun güttürür ya kuzu.” (Çay, 1990: 77) mahiyetindekilere iş yaptıran kişiler için kullanılır. İş gücü, meşgalesi hayvanlarla olduğu için çobanlar için böyle denilmiştir. Bir kız, evlendiği insanın mesleğine ilgi duyar. Çobanlık zor mesleklerdendir, bu işle uğraşanların eşi de yıpranır. Kibar insanlara zor işler yaptırılmasını istemiyorsanız, kızını vereceğin adamın mesleğine dikkat et uyarısında bir atasözüdür.

“Çobanın yalanı cebindedir.” bir işin ustasının, bir aksaklık olduğunda bahanesinin hazır olduğunu belirtmek için kullanılır (Yıldız, 2011: 227). Çobanlar, gece uykuya dalıp sürüyü geçici olarak kaybedebilir, hayvanlardan birisinin bacağını değneğiyle kırabilir, sürüyü zamanında sağıma getirmeyebilir. Bu gibi aksaklıklarda, dürüst olmayan çobanların ileri sürebileceği birçok bahaneleri vardır.

“Çobanı çuvala koymuşlar, t.şığı dışarıda kalmış.” beğenilmeyen okumuşları çobanla bir tutmaya yönelik söylenmiş bir atasözüdür (İşlek, 2012: 15). Görgüden yoksun insanlar, hangi makama gelirlerse gelsinler, ne giyerlerse giysinler asıl yüzlerini ortaya koyacak davranışlar sergilerler. Bir kişi ne denli değişime uğrarsa uğrarsın aslını yitirmez.

Anlayışsız, halden anlamayan kişiler için “Avrat kıtlık bilmez, çoban yokluk bilmez.”, kendisinden başkasını düşünmeyen herkesi kendi gibi zanneden çobanlar için “Çoban kendi karnı toksa, koyunun karnı da tok sanır.” (Yıldız, 2011: 216) gibi atasözlerinde olumsuz davranışlar çoban üzerinden aktarılmıştır.

“Çobana yağ kaygısı, keçiye can kaygısı.” (Çobanoğlu, 2004: 359) atasözünde bencil çoban karşımıza çıkar.

“Gafil çobana dağ daş (taş) kurt kesilir.” sözü, çobanların her daim uyanık olmalarını öğütler (Üçer, 2011: 256). İşini iyi yapamayan insanlar, bunun bedelini öder ve kendisi de zarar görür.

“Acemi ağa, acemi çoban tutar.”, Türkmen Türkçesinde “Çopan bar, goynı otun içinden geçirir; çopan bar, otı goynun içinden geçirir.” atasözleri elinden iş gelmeyen, verilen işin üstesinden gelemeyen, işini iyi yapamayan kişiler için kullanılır (Yıldız, 2011: 217).

“Koyununu kurda kaptıran çobanın ağzını bıçak açmaz.” (Türk Atasözleri ve Deyimleri II, 2001: 72) işini iyi yapamadığı veya bir kabahat işlediği için susmayı tercih eden kişiler için kullanılır.

“Herkesin akli bir olsa koyuna çoban bulunmaz.” çeşitli işler, çeşit çeşit yetenekli kişilerle başarılabilir. Herkes aynı şeyi bilse ve yapabilseydi, geri kalan işleri yapacak kimse bulunmazdı (Aksoy, 1971: 258) Bu atasözünde, çobanlık yapacak kişilerin çok akıllı olmadığı, akıllı insanların farklı işler yapacağı görüşü hâkimdir.

2.6.3. Çobanlığın Özelliklerini Anlatan Atasözleri

Çobanın işi ağır ve mesuliyetli bilinir. Çobanlık hakkında Özbeklerde “Çiftçi yağmurda dinlenir, çoban öldüğünde.” savı mevcuttur (Tacemen, 2001: 736). Hayvancılıkla uğraşan insanların bugün de çalışmayayım, işe gitmeyeyim gibi bir yaklaşımları olamaz. Çünkü bir çoban, onlarca hayvandan sorumludur. Her gün, bir kaç defa hayvanların doyurulması, sulanması, bakımının yapılması gerekir. Bu durum, sürü var olduğu sürece devam edecektir.

“Çobanın değneği sürüdeki koyunların arkada kalanları üzerinde olur.” (Üçer, 2011: 260) bu atasözü, işlerinde geri kalanların, anlayacağı şekilde yönlendirilmesi gerektiğini belirtir. İyi çoban sürüsüne göz kulak olmalıdır. Sürüsünü tastamam yerine kavuşturmak için hasta, yaşlı ya da erçel hayvanları gözetim altında tutmalıdır. Çoban, bunu yaparken değneğini kimi zaman yönlendirici ve destekleyici olarak kullanır; kimi zaman da cezalandırıcı olarak kullanır. Kötü neticelenen bir işin cezasını, işi yaparken en geride kalanın çekeceği de anlatılır.

“Çobanın iyisi altı ay durur.” bazı mesleklerin, meslek sahipleri başarılı olsa bile, uzun süre yapılamayacağını anlatmak için kullanılır (Yıldız, 2011: 219). Çobanlık zor mesleklerdendir. Dağda, sıcakta, soğukta sorumlulukları fazla olan bu işe çok uzun süre dayanabilmek kolay değildir. Çobanlar, dönemsel olarak tutulur. Bir yıllık anlaşmalar yapılmaz.

“Uyanık çoban, kurdun kısmetini keser.” (Çay, 1990: 78), “Yüğrük (ayağı çabuk) çoban kurdun nasibini elinden alır.” (Üçer, 2011: 255) çobanın maharetinin sürü için çok önemli olduğunun belirtildiği bu atasözünde, çobanların tembel, uykucu olmaması gerektiğini belirtir.

“Aba dervişin, kebe²⁶ çobanın.” (Türk Atasözleri ve Deyimleri I, 2001: 3) her mesleğin kendisiyle bütünleşmiş araç-gereçleri vardır. Çobanlar için de keçe çok önemlidir. Onları soğuktan, yağmurdan koruyan ve geceleri yatmakta kullandıkları keçe, çobanlar için vaz geçilmezdir.

Türk dünyasına mensup insanların hayata, tabiata ve insana bakışlarını şekillendiren dünya görüşlerini atasözlerine yansıtıran yaşamlarında kıymetli bir yer bulan göçebelik ve bununla birlikte çobanlık önemli bir yer tutmuştur.

Azeri atasözünde “Çobanın yastığı yastı gayalardır.”, “Molla isen eliften başla, esnaf isen yalan başla, reçber isen tarlayı üçle, çoban ise dağda kışla.”, “Çoban dağlarda olur.” (Yıldız, 2011: 219-220) bu atasözlerinde çobanlığın nerede yapıldığı anlatılırken hayat şartlarını yapılan işin etkileyeceği anlatılır. Her mesleğin icra edildiği bir ortam vardır. Çobanların meskeni de dağlardır.

Atasözleri, keşfedilmiş gerçekleri dile getirirler. Atasözü izlenim ve denemeler aracılığıyla idrak edilmiş gerçekleri ifade yollarından birisidir. “Ay ayakta, çoban yatakta, ay yatakta çoban ayakta.” (Aksoy, 1971: 151) tecrübeli çobanlar, işini yaparken yıldızlara ve ayın konumuna göre hareket eder. Sürüye iyi bakabilmeleri için kendi uykularına dikkat etmelidirler. Yanlış zamanda uyumak, çobanın sürüsünü kaybetmesine ve kurdun sürüye girmesine yol açabilir. Ay çıkmışken, etraf aydınlıkken sürüye hırsız girmez. Çoban ay ışığı varken rahatça uyuyabilir. Ay ışığı yokken çobanın tehlikelere karşı daha dikkatli olması gerekir.

“Kösemeni usta olan sürünün çobanı zengin olur.” işini iyi yapan insanlarla çalışan kişilerin başarılı olacağını anlatmak için kullanılır (Yıldız, 2011: 218). Kösemeni, sürünün en önünde giden, sürüyü hareket ettiren başkoyunudur. Çoban, kösemeni koyunu iyi eyitmişse rahat eder.

“Sığırtmaç kocayınca buzağı güttürürler.” Yaşlandığı veya bazı işleri yapamaz duruma geldiği için daha basit, daha kolay işler verilen kişiler için kullanılır (Yıldız, 2011: 217). Büyükbaş hayvanlarla uğraşmak yorucu bir işdir. Bu işlerin üstesinden gelmek için genç ve hareketli olmak gerekir. Yaşlı insanların yapabileceği bir iş değildir.

“Çoban köpeğine hoş demez.”, Özbeklerde “İt çopannin gulayı”, “İt çopannin yoldaşı.” (Yıldız, 2011: 218-219), işini yaparken kendisine destek olan yardımcılarını

²⁶Yağmurda ve karda çobanların giydikleri küçük bir kepenek, yaptaç (DLT Cilt III, 1999: 38).

üzmeyen, onlarla dertleşip onları kollayan kişiler için kullanılır. “Köpek çobanın can yoldaşı, keçi koyunun yar yoldaşı.” (Yanar, 1997: 15) Çobanlar, köpeğini güzel eğitmelidir. Sürüyü yalnız bırakmasına yol açacak davranışlardan uzak durmalıdır. Çünkü iyi bir çoban köpeği, sürüyü birçok tehlikeden korur. “Yörük dediğin atından, çoban dediğin itinden belli olur.” atasözü köpeğin çoban için ne ifade ettiğini ortaya koymaktadır.

“Çingeneden çoban olmaz, Yahudi'den pehlivan.” (Küçük, 2004: 34), “Kurttan çoban olmaz.” (Türk Atasözleri ve Deyimleri II, 2001: 79) her işin bir uzmanlık istediğini vurgulayan bu atasözlerinde, işi ehline vermenin gerekliliği vurgulanır. Çobanlık liyakat isteyen bir meslektir. Tecrübeyi, bilgiyi ve sabrı gerektirir.

“İyi çoban kovulmaz, iyi gelin dövülmez.” (Üçer, 2011: 260) işinin ehli çoban, sürüsünü iyi otladır ve bakımını da iyi yaparsa sürü sahibi memnun olacağı için çobanını değiştirmez.

“İyi çobanın elinde uyuz çebiş erkek olur.”, “Koyunu çoban gibi kırkmal, kurt gibi yıpratmamalı.”, “Çoban güttüğü goyunun huyunu bilir.”, Karaçay-Malkar Türkçesinde “İgi koyunun dört közü bolur.” işini iyi yapan, verilen işin üstesinden gelebilen kişiler için kullanılır (Yıldız, 2011: 217). Çobanlar işine dört elle sarılırsa, hayvanlar sağlıklı olur. Onlara zarar gelmez. İyi çoban, hayvanlarını tanır ve onlara iyi davranır.

“Çoban dayağı ile gelin ayağı ile.” Güney Azerbaycan Türkçesi'nde “Gelin ayağın çupan degeneyinen.”(Çobanoğlu, 2004: 183), “Çoban asasıyle, çiftçi mesesiyle.”, “Çoban dayağı ile gelin duvağı ile.”, “Çobanın çelteği kendinden gerek.” (Yıldız, 2011: 220) atasözleri çobanlığın en önemli araç-gereçlerinden olan değneğin, çobanlık mesleğinin icrasında ipuçları vermektedir. Değnek, çobanlığın tamamlayıcısı ve belirleyicilerindedir. İyi çoban, değneğiyle hayvanlara zarar vermez. Değnek, hayvanları yönlendirmek ve korumak içindir. Kötü çoban, koyunlara zarar vererek kendisini ele verir.

“Verme malın acemi çobana, getmesin malın yabana.” (Özdemir vd. 2013: 445) her işte olduğu gibi çobanlıkta da tecrübe çok önemlidir. Çobanlık, zamanla öğrenilebilecek bir iştir. Gerekli deneyime sahip olmayan kişilere teslim edilecek sürünün güvenliği tehlikededir.

“Köpeğine pay, çobanına bal verenin koyununu kurt, kuzusunu kuş kapar.” (Yanar, 1997: 181) atasözünde insanlara gereğinden fazla iyi davranmak, yapılması

gereken işlere engel olacağı anlamı taşır. Çobanların işi zordur, zor şartlarda mesleklerinin gerektirdiklerini yeri getirirler. Bu sırada çobana aşırı kıymet verilmesi, el üstünde tutulması onu şımartır ve asli vazifesini yerine getirmesine engel olur.

“Çoban güttüğü, çırak durduğu kadar alır.” (Türk Atasözleri ve Deyimleri I, 2001: 82) “Hoca okuttuğu kadar, çoban güttüğü kadar.” burada her işin bir karşılığı olduğu anlatılmak istenmiştir. Çobanlıkta yapılan işin karşılığı hak olarak ifade edilir. Çoban hakkı belirlenirken, çobanlık yapılacak süre esas alınır.

“Çoban çok olursa koyunlar haram ölür.”, “Çoban çok olanda goyunu gurt yer.”, “Bir sürüye bir çoban.” bir işin ustaları aynı işte bir araya gelince anlaşamaz ve iş layıkıyla yapılamayıp ziyan olur anlamında kullanılır (Yıldız, 2011: 225). Bir çobanın güdebileceği koyun sayısı bellidir. Sürüde gereğinden fazla çoban varsa, bunların lafa dalmaları sonucunda sürünün başına olmadık işler gelebilir.

“Çobana keçi, koyunu, oğlan baba huyunu gütmek gerek.”, “Çoban olan koyun güder, oğul babanın huyun gütmek gerektir.” (Çay, 1990: 72) insanlar içinde bulunduğu hayat şartlarının etkisinde kalır ve büyüklerinden gördüğünü yapar. Çobanın çocuğu da hayvan gütmesini bilir. Çobanlık çocuk yaşlarda öğrenilmeye başlanır. Kuzu güden çocuklar, zamanla babalarının yaptıklarını görerek usta çırak ilişkisinde olduğu gibi çobanlığın ayrıntılarını öğrenirler.

Yukarıdaki başlıklar içerisine koyamadığımız farklı anlamlar içeren bazı atasözlerimiz de mevcuttur. Bunlara şu atasözleri örnek olarak verilebilir:

Atasözleri, içinde doğup icra edildikleri ve bir anlamda da şekillendirdikleri toplumu ayakta tutan sosyal değerleri yansıtırlar. Kırım atasözünde “Başka ilnin sultanı olgance, özü ilinin çobanı ol.” (Özkul, 2004: 136). İnsanlar, vatanlarından uzakta rahat şartlarda yaşasalar bile, memleket hasreti çekerler. Gurbette zengin olmaksansa, doğup büyüdükleri vatanlarında çoban olmak daha tercih edilir bir durumdur. Burada çobanlığa bile razıyım anlayışı, çobanlığın toplumda değer verilmeyen bir meslek olduğu anlamına gelir.

“Baba evi sığircı (sığır çobanı), kızı ondan umucu.” evlenen kızların baba evleri yoksul olsa bile kızların, baba evinden hediye umdukları anlamında kullanılır (Üçer, 2011: 255) Çobanların yoksul kimseler olduğunun göstergesi olan atasözlerindedir.

Atasözlerinin ortaya çıkmasında günlük hayat ve bu hayat içinde cereyan eden hadiseler çok önemlidir.

“Çoban demiş günüm bitti, hiç dememiş ömrüm gitti.” (Orhan, 1959: 17) insanlar, aynı işleri yaparken farkında olmadan ömürlerini de tüketirler. Sürüsünü kurda kaptırmadan, yardan uçurmadan, suya düşürmeden o gün görevini layıkıyla yapan çoban, “günüm geçti” diye sevinir. Yapılması gerekenler bittiğinde o günü sağ salim geçiren çobanlar, işlerini bitirirken ömrünü de tükettiklerinin farkında değildir.

Her ulusun atasözleri, kendi varlığının ve benliğinin aynasıdır. Atasözlerinde bir ulusun düşünceleri, yaşayışları, inanışları, gelenekleri görülür. Atasözleri, ulusların zekâlarındaki keskinliği, hayallerindeki genişliği, duygularındaki inceliği belirten en değerli örneklerdir. Her atasözü, kendi ulusunun damgasını taşır (Aksoy, 1971: 27). Çobanlıkla ilgili atasözlerinde de Türklerin hayatında önemli bir yere sahip hayvancılığa bağlı tecrübeler, atasözleriyle kalıcı hale getirilmiştir.

Çobanla ilgili yargılar, olaylara göre farklılık göstermektedir. Bazı atasözlerinde olumsuz özelliklere sahip olan çobanlar, bazı atasözlerinde ise olumlu yönleriyle karşımıza çıkarılmıştır. Duruma göre atasözlerinde çobanın sadece bir yönü vurgulanmıştır. Çobanın yer aldığı atasözlerinin hayatın her alanıyla ilgili olduğunu görmekteyiz. Bu da çobanlığın toplumun dışında bir meslekmiş gibi algılanmasının yanlış olduğunu gösterir.

2.7. Deyimlerde Çoban

Deyimler ait olduğu dilin özelliklerini anlatır. Aynı zamanda içinden çıktığı milletin geleneklerini, kültürünü, töresini ve insanların yaşama bakış şeklini de yansıtır. Bu yönüyle deyimler, o milleti tanımada ve özelliklerini anlamada önemli veriler sunmaktadır.

Deyimler Elçin’in ifadesiyle “asıl anlamlarından uzaklaşarak yeni kavramlar meydana getiren kalıplaşmış sözler” ya da Aksoy’un ifadesiyle “çekici bir anlatım kılığı taşıyan ve çoğunun gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük toplulukları”dır. (Oguz, vd. 2006: 151). Deyimler bakımından çok zengin olan dilimizde çobanlıkla ilgili deyimler de mevcuttur.

“Çoban kulübesinde padişah rüyası görmek” (Sinan, 2001: 355) deyimini, içinde bulunduğu duruma uygun düşmeyen düşler kurmak anlamına gelir. Bu deyimde çobanların mütevazı bir yaşamlarının olduğu dile getirilmektedir. Bu yaşam içinde gerçekleşmeyecek hayaller kurmak, boşa zaman harcamaktır.

“Çobanlığını yapmak” deyimini Türk kültüründe, maldan mülkten bahsedilirken kullanılır. Her şeyin sahibi, onları verendir inancı, kültürümüzde hâkimdir (Kalafat, 2005: 20). Çoban burada sembolik olarak kullanılmıştır. Her şeyin sahibi olan Allah, her insana bir rol biçmiştir. Dünyadaki her şey geçicidir. Geçici âlemde insanlar, kendisine biçilen rolü yerine getirir.

“Davar gütmek” deyimini iki anlamda kullanılır: 1- Sürüyü otlatmak, korumak ve gerektiğinde süt sağmak. 2-Argoda işe yaramayan, aptal veya acemi insanları kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak²⁷. Çobanların asıl uğraşı olan hayvanları gütmekten bahseden bu deyimde, mecazî anlamda ise, insanların koyunlar gibi yönlendirilmesi ve kandırılması anlatılmaktadır.

“Çobansız koyun” (Yanar, 1997: 220) deyimini kendi başına hareket eden, otorite tanımayan insanlar için kullanılır. Çoban, burada yöneten otorite sahibi insanı sembolize eder. Benzer bir anlam da “çobansız sığır gibi” (Yanar, 1997: 149) deyiminde karşımıza çıkar. Başiboş gezen hayvanları ifade eden bu deyimde, hiç kimseye karşı sorumluluk hissetmeyen insanlar kastedilir.

“Çoban itikadı” (Sinan, 2001: 355) deyiminde çobanlar; saf, inançlı kimseler olarak yansıtılmıştır. Peygamber mesleği olan çobanlık, bu mesleği yapan kişilere manevi olarak yüksek bir makam biçmiştir. Doğayla iç içe olan çobanlar, Allah’a daha yakın olmuş ve günahlardan da uzak kalmıştır.

Deyimler, bir halk edebiyatı türü olarak araştırmacılar tarafından genellikle atasözleri ile karıştırılmaktadır (Oguz, vd. 2006: 151). Bunlardan birisi de “çam sakızı çoban armağanı”dır. (Aksoy, 1971: 190). Bazı kaynaklarda deyim, bazılarında atasözü olarak karşımıza çıkan bu ifadeden, varlıksız kişinin armağanı küçük bir şey olur, anlamı çıkarılır. Verilen hediyeğin sunulduğu kişinin değerine layık olmadığını ve hediyeği verenin gücünün sadece buna yettiğini ifade etmek için söylenmiştir.

Çobanlar; hırç, galguç, kazgıç adı verilen ucu kancalı değneklerle çiğdem, nevrüz, piçekli türü yenilesi bitkiler topraktan çıkarırlar. Dönemine göre mantarlar, ışgınlar, dağnesesi, kekik, yarpuz gibi çeşitli tatlı otlar, alıç, kuşburnu, sürsülük, dağarmudu, dağelması, dağinciri, böğürtlen gibi yabancı meyveler “çoban armağanı çam sakızı” hediyeler olarak hayvan sahiplerine getirilen ikramlardır. Sabah giderken çobanlarca bitkinin gövdesinden kanatılıp, akşam gelirken toplanan kenger sakızları da

²⁷http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama, 2014.

hâlâ makbul tutulan şifalı eğlencelikler olarak bilinenlerdendir. Toprağın bağrından çıkmış nimetler arasında, bozgulak, çitlik, kenger, buğday (tanelerin çiğnenmesiyle elde edilen), mezda sakızı adlarıyla bilinen çeşitler bulunmaktadır. Mezda çamı denilen bir ağacın sakızından elde edilen lezzetli, ağız, diş ve solunum yolları hastalıklarına iyi geldiğine inanılan bu sakızdan türemiş olsa gerek “çam sakızı çoban armağanı” sözü²⁸. Çobanların hediyeleşme kültürüne sahip olduğunun göstergesidir. Çobanlarda olduğu gibi, her insanın ellerinden geldiği ölçüde çevresindekilere hediyeler verebileceğini anlatır.

Deyimleri atasözlerinden ayıran en önemli özelliği, atasözlerinin genel kural niteliğinde, deyimlerin ise özel bir anlatım kalıbında olmalarıdır. Özel anlatım kalıbında olan deyimler, özel durumları karşılarken kullanılır. Çobanlık da kendine özgü özellikleriyle deyimlere yansımıştır.

2.8. Türkülerde Çoban

Doğumdan ölüme kadar bütün hayatımızı sade, samimi ve lirik bir şekilde çevreleyen türküler, engin Türk ruhunun, düşünce ve yaşayış biçiminin, hayat felsefesinin billurlaşmış numunelerini sergiler.

Türkü teriminin kaynağı Türk sözcüğüdür. Türk sözcüğünün sonuna nispet eki ulanarak Türkî elde edilmiş, bu sözcük zamanla Türkü biçimine girmiştir. Türklerle mahsus bir beste ile söylenen halk şarkılarıdır. Türk halk şiirinin en eski türlerindendir (Güzel, 2005: 366).

Dünya kültüründe halk müzikleri halkın içinden, köy yaşamından ortaya çıkmıştır. “Zamanda derin, mekânda yaygın” olarak nitelendirilen halk müziklerinde, tarih boyunca süregelen çobanlık geleneği de önemli bir yere sahiptir. Çobanlar; zaman zaman halkın yaşadığı olayları türkü haline getirerek, zaman zaman da halk türkülerini başka mekânlara ve gelecek kuşaklara taşıyarak halk müziğine katkıda bulunmuşlardır (Eroğlu, 2011: 372).

Orta Asya Türk halklarının müziğinde göçebeliliğin kendine özgü çizgilerine rastlarız. Dünyanın her yerinde yaşayan göçebelere özgü bu özellikler, onların yaşama tarzlarından, amaçlarından kaynaklanmıştır. Başlangıçta insanların birbiriyle anlaşmak için çıkarttıkları sesler, birer müzik denemesi ve önemli bir sessel anlatım olarak ele alınmıştır. Daha sonra insanların ince hayal gücü, sesi geliştirerek ezgi şekline

²⁸www.sanatalemi.net/Pekşen, 2013.

dönüştürmüştür. En etkili seslenme, güçlü solukla yüksek ve uzun bağırma şeklidir. Çoğu çoban şarkıları da, böyle yüksek ve uzun seslerle başlarlar. Bu uzatma, fiziksel yapıya bağlı olup, daha sonraları, ezgiyi inceltip kalınlaştırmak suretiyle bir söyleme sitili elde edilmiştir. Ezgi cümlesi, sesi son derece kalınlaştırmak suretiyle bitirilir. Çoban şarkılarının bu ezgi yapısını Türkler, kuşkusuz ki Asya'daki yurtlarından getirmişlerdir. Fakat bu ezgiler, yeni komşularının etkisi altında değişikliğe uğramışlardır (Reinhard, 2007: 18-19).

Yalnız yaşamaya alışık olan çobanlar, zamanlarının büyük bir kısmını sürülerini otlatmaya elverişli dağlarda, yaylalarda, çayırlarda yani diğer insanlardan uzakta geçirirler. Onlar da bir insan olarak duygu ve düşüncelerini paylaşma, birileriyle söyleşme ihtiyacı hissederler. Bu ihtiyaçlarını da kavalları ve türküleriyle gidermişlerdir. Bazı türkülerde çobanların aşkı, bazı türkülerde çobanlara duyulan aşk, hasret, ölüm dile getirilmiştir.

2.8.1. Âşık Olan ve Olunan Çoban

Anadolu'da bilinen birçok halk türküsünün çobana, çobanlığa dair göndermelerle beslendiğini görürüz. Bunlar içerisinde sevda türkülerinin sayısı oldukça fazladır.

Sivas'ın Hafik ilçesinin Karlı köyünde, köyün koyunları için ortaklaşa çoban tutulur. Akşam davarında kuzular emzirildikten sonra ayırıştırma zamanı gelir. Ayırma işleminde kuzular unutulacak olursa, geceyi annesiyle geçirirse diğer güne sağılacak süt bırakmaz. Kuzuyu ayırmayı genç bir kız unutmuşsa, davarı da o genç kızın anası sağacaksa annesi söylenip durur. "Bizim kız sevdalı mı ne, bilmiyorum? Bir dirhem süt çıkmadı koyundan. Bizim kız, her gün iki üç tane kuzuyu ayırmayı unutuyor. Kulağıma bazı sözler geliyo emme, hele bir aslı çıksın, onun saçını başını yolarım." Gönül bu, bir kere yiğidin kaşına gözüne bakıp bu bakışından içinde bir şeyler uyanmasın. Sabahlara kadar hayali ile dolup taşarken sabah olmasını, sevdalandığı çobanın bir an evvel görmesini nasıl ister, geceleri nasıl sabah eder. Akşam davarı yürüdüktan sonra o günlük işler bitmiştir. Sevdalı kız, arkadaşlarını toplar, yayla evlerinin üstündeki düzlüğe çıkar. El ele tutuşarak halka haline gelip Sivas'ın meşhur Madımak Oyunu'nu oynamaya başlarlar. Oynarken de şu türkü söylenir:

*Çobanlar da hiç inmesin yayladan,
Kaşyınan gözün beni del(i) eden.
Yaylalar çobanın yurdu değil mi?
Kavalının sesi beni ağlatan.*

*Çoban yârim, koyununu yürütme,
Yürütüp de bel başında oturma.
Birden sürüp nazlı yârin unutma,
Duyarken adamlar beni el alır.*

*Çoban oturmuş da kavalın yağlar,
Kavalın ucuna menekşe bağlar.
Kaldır dumanını dumanlı dağlar,
Gün doğsun ki ben yârimi göreyim*

(Kanat, 1974: 19).

Çoban, koyunları getirdiğinde sevdiğine içini açmak için oyun teklif eder. Halay başı olur ve şu türküyü söyler:

*Ilgıt ilgıt esen seher yelleri,
Yeller, sevip sevileni incitme (n'olur)
Can onunla dolu ayakta iken,
Sam vurup da nazlı yari incitme(n'olur)*

Çoban sözü burada bırakır ve sevdiği cevap verir:

*Çobanlar da endi yolun üstüne,
Bir bade doldurup verse dostuna
Aman çoban, aman, bunun aslı ne?
Eğer sağlığınan gelemes isem
Bir yol mezarımın üstüne.*

Oyun biraz daha kızışınca :

Elinde bakır kaval,

Önünde sürü davar.

Çoban sürün susamış:

Bizim elde su da var.

Davar salağındaki oyun bitince çoban, sürüsüyle dağların kucağına yönelir (Kanat, 1974: 20). Çobanlar, bu türkülerde olduğu gibi kavallarıyla anılırlar. Birçok kızın gönülünü kavallarından çıkan yanık ezgileriyle kendilerine bağladıklarından olsa gerek, çobanının yolunu gözeten genç kızlar vardır. Duygularını türküler aracılığıyla anlatmışlardır.

Sen Bir Ceylan Olsan

Yöre: Sivas

Kurulma sevdiğim güzelim deyin

Bağlanma karayı alları geyin

Ben bir çoban olsam sen de bir koyun

Seslesem elimde tuz ile seni

(Bekki, 2004: 277).

Âşık Veysel Şatıroğlu, sevdasını anlatırken kendisini bir çobana sevdiğini de bir koyuna benzetmiştir. Koyunların tuza olan ilgisini kullanarak, koyunun tuza koştuğu gibi sevdiğinin de kendisine gelmesini istemektedir.

Kara Koyun Ak Koyun

Yöre:Sivas / Ulaş

Kara koyun ak koyun

Karlı dağlar aş koyun

Karanlık gecelerde

Yârime yoldaş koyun

Kara koyun güderim

Yâre selam ederim

Bana yâri vermezler

Ben o yarsız niderim

Kara koyun düzdolur

Top zülüfler yüzd'olur

Kederlenme sevdiğim

Düğünümüz güzd'olur

(Bekki, 2004: 202-203).

Sevdiğini alamayan bir çobanın duygularının anlatıldığı bu türküde, çobanın sabrederek sevdiğini alacağını anlatır. Bunu anlatırken de mesleği icabı bir arada olduğu koyunları, dağları, karanlık geceleri kullanmıştır.

“Mor Koyun” iki ila dört kişi tarafından oynan oyun türküsüdür. Bu türkü, efsanevi bir aşktan doğmuştur. Koyunlarını suya indiren bir çoban varmış. Güneşin yakıp kavurduğu öğle sıcağında, ellerinde güğümleri, sırtında al çintisinin üzerine giydiği mor yeleği, başına bağladığı oyalı yazmasının altında bir peri gibi salına salına, suya bir kız gelirmiş. Çoban kıza kız da çobana vurulmuş, fakat ne yazık ki aşklarını birbirine açamamışlar. Çoban kavalıyla aşkını dile getirir, kız, başını çobanın açık bağrına bırakır gibi söğüt dalına yaslanır, kavalın yanık, inleyen namesinde aşkı yudum yudum içermiş. Günler ayları, aylar yılları kovalamış, artık kız suya gelmez olmuş; çılgına dönen çoban, suya gelmeyen mor koyunu için bu türküyü yakmış (Tanses, 2005: 197).

Yöre: Ankara

Mor koyun meler gelir

Dağları deler gelir

Hakikatli yar olsa

Uykuyu böler gelir

Nesine de yavrum nesine

Gül koymuş da fesine

Doyulmuyor yârin cilvesine

*Mor koyun kuzusuna
Can kaynar bazısına
Ne deyimde ağlayım
Alnımın yazısına*

*Nesine de yavrum nesine
Gül koymuş da fesine
Doyulmuyor yârin cilvesine*

*Mor koyun meşelerde
Gül suyu şişelerde
Herkes yârini almış
Biz kaldık köşelerde* (Tanses, 2005: 196).

Türkülerde kuzu, genellikle sevgiliye ya da yeni doğan bebeklere yöneltilen hitaptır. Bu türküde de sevgiliye mor koyun hitabı bulunmaktadır. Aynı zamanda mor koyun, bir koyun cinsidir de. Çobanlar için koyunlar değerli varlıklardır. Sevdiğini koyuna benzeterек ona verdiği değeri göstermektedir.

Yöre: Artvin – Şavşat

*Yaylanın çimenini
Elimde kuruturum,
Yar dediğin sözleri,
Ölür de unuturum.*

*Yaylanın çimeninde
Ben bir idim, bir idim.
Ben böyle değil idim,
Sevdalıktan eridim.*

*Yaylanın çimeninde
Bir kuzumu yediler,
İstedim Fadime'yi de
Nişanlıdır dediler.*

*Ey yaylalar, ey dağlar,
 Çimen bağladınız mı?
 Ben ki gittim askere,
 Kızlar ağladınız mı?*

*Bu dere aka aka da
 Dibinde kum kalmadı.
 Yar yoluna baka baka da,
 Gözümde nur kalmadı.*

*Duman dere yukarıda
 Girdi taşın altına,
 Kız yastığın yok ise de,
 Kolum başın altına*

(Dedeoğlu, 1966: 27).

Yaylada çobanlık yapanların söylediği bu türküde, sevdiğine kavuşamamış bir insanın duyguları dile getirilmiştir. Bunlar anlatılırken dağ, çimen, yayla, dere, taş, kuzu gibi çobanların yaşamında karşılaştıkları tabiat unsurları kullanılarak somutlaştırma yapılmıştır.

*Çoban Kavalını Dertli Çalıyor
 Yöre: Kırşehir
 Çoban kavalını dertli çalıyo
 Koyunları koygun koygun meliyor
 Gül yüzlü yârimi eller alıyo
 Çalma çoban kavalını bu günde
 Hastadır yârim gönül durmadan inler*

*Çobanın kavalı sinemi deldi
 Ağlar iki gözüm ne zaman güldü
 Gül yüzlü yarimi yad eller aldı
 Çalma çoban kavalını bu günde
 Hastadır yârim gönül durmadan inler*

(Eroğlu, 2011: 374).

Çoban ve müzik ilişkisindeki en önemli yapıtaşı, kuşkusuz kavaldır. Çoban kavalıyla adeta bir dert ortağı gibidir. “Çoban Kavalını Dertli Çalıyor” türküsünde, kimseye açamadığı gizli sevdasını ve iç dünyasındaki çeşitli duygularını kavalının yanık sesiyle dile getirir. Çoban, sürüsünün sevk ve idaresinde, yanık ve duygulu bir tınısı olan kavaldan yararlanır. İnsanlar üzerinde güçlü bir etkisi olduğu tartışılmayan müziğin hayvanlar üzerinde güçlü bir etkisi olduğu bilinen bir gerçektir. Sese karşı duyarsız olmayan hayvanlar, etkilendikleri seslere çeşitli tepkiler de vermektedir.

Anadolu’da kaval denince akla gelen ilk ezgi, çoban ve kaval müziğinin en önemli eseri olarak kabul edilen “Karakoyun”dur. İcra bakımından oldukça yüksek bir teknik kapasite gerektiren bu türkü, kavalda hortlatma denilen bir ton ile çalınır. “Karakoyun” ezgisi ve hikâyesi, Anadolu’da özellikle doğu illerinin birçoğunda bilinmektedir (Eroğlu, 2011: 374). Hikâye şöyledir:

Yörük çobanlarından biri ile oymak beyinin kızı arasında içten içe yanık bir sevgi vardır. Çoban sevgisini söylemeye cesaret edemez. Kavalıyla sevgisini sürüsüne anlatır. Kız da o büyüleyici sestten kendine pay çıkarır. Kavalın dilini iyice çözer.

Günlerden bir gün sürü yayladayken hırsızların hücumuna uğrar. Hırsızlar çobanın elini kolunu bağlar, sürüyü alıp gitmek isterler. Fakat sürü bir türlü yerinden kalkmaz. Onca çabaya rağmen sürüyü yerinden oynatamazlar. Çoban der ki “*Ben kaval çalmadıktan sonra sürüm imkânsız bir yere gitmez, çözün kollarımı ben sürüyü kaldırayım.*” Elleri çözülen çoban kavalını eline alır, başlar yanık yanık öttürmeye. Sürü hemen kalkar, yavaş yavaş yürümeye başlar. Yörük beyinin kızı da kaval sesini duyar. Çobanın çaldığı havadan tehlikede olduğunu anlar, etrafı uyarır. Yörükler sürünün yanına koşunca hırsızlar kaçar.

O günden sonra, köylüler, kızın çobanının sesinden anlamasını kızla çoban arasında gizli bir ilişki olduğuna yorarlar. Kızın babası çobanı yanına çağırır. Yörük beyi: “*Ben senin sürüye tuz yalatayım, sen suyun başına götür. Eğer su içirmeden sürüyü subaşında bekletebilirsen ben de sana kızımı vereceğim.*” der.

Çoban sürüsünden emindir. Yalnız bir karakoyun var pek heyecanlı, toy bir tek ondan korkuyor. Sürüye hiç su vermeden üç gün tuz yalattılar. Çoban sürüyü alır dağdan aşağı dereye doğru sürer. Sürü büyük bir iştahla suya doğru koşuşurken çoban birden çaldığı havayı değiştirir. Bunun üzerine sürü olduğu yerde durur. Ne var ki çobanın korktuğu başına gelir. Karakoyun durmaz suya doğru yol alır. Bu sırada çoban çaldığı havayı daha da yanıklaştırır. Bu, onun karakoyuna yalvarması, ondan isteğine

uymasını istemesidir. Hava hızlanıp yanıklaştıkça karakoyun yavaşlamaya başlar. Durur, bir geriye döner, bir suya bakar. Kavalın sesi ona susuzluğunu unutturur. Geriye, sürünün yanına döner. Bu iş oymak beyini de duygulandırmıştır. “Kızımı sana verdim gitti, bundan sonra bir yastıkta kocayın.” der.

Bu olaylar sırasında karakoyunun emlik kuzusu ölür derler. Sebebi de susuzluk ve bolca verilen tuzdur. Çoban bu ölüme pek üzülür. İşte bu anlatılanlar türküde ve ezgisinde pek sanatlıca şöyle işlenmiştir:

Karakoyun

Yöre: Sandıklı

*Karakoyun koyunların beyidir,
Ak kuzu da yüreğimin yağıdır.
Yerimiz sorarsan Kumalar Dağı'dır.
Meleme koyun meleme vaz geç kuzundan,
Çok analar ayrı düşer kızından.*

*Koyun seni yaylalarda güdeyim.
Seni alıp da elimde yedeyim.
Kuzun öldü ben Allah'a ne deyim.
Meleme koyun meleme vaz geç kuzundan,
Çok analar ayrı düşer kızından.*

*Korkar oldum şu dağların kurdundan,
Koyun geldi kuzu gelmez ardından.
Ben de bıktım bu ananın derdinden.
Ağlama koyun meleme vaz geç kuzundan,
Çok analar ayrı düşer kızından.*

*Ben koyunu güttüm güttüm getirdim,
Ablam sağdı karşısına oturdum.
Nerde kaldı, nerelerde yitirdin?
Ağlama koyun ağlama vaz geç kuzundan,
Çok analar ayrı düşer kızından.*

*Karakoyun sana çanlar takayım,
Takayım da ben keyfime bakayım.
Senin için dağı taşı yakayım.
Meleme koyun meleme vaz geç kuzundan,
Çok analar ayrı düşer kızından*

(Özbek, 1994: 458-459).

Burada hikâyesi anlatılan “Karakoyun” ezgisi, yalnızca koyunların anlayabildiği özel bir melodiye sahiptir. Koyunların bu melodi ile kendilerine verilen komutlara uydukları söylenir. Üç gün boyunca tuz yemesine rağmen su içmeyen koyunlar da melodinin gücüne bir örnektir (Eroğlu, 2011: 376). Bu türküde çobanın doğayla ne şekilde bağ kurduğu anlatılır. Çobanların yaydıkları sürüdeki hayvanlarla arasında bir bağ kurulur. Bu bağ; bazen candan bir seslenme, bazen bir tutam tuz, bazen de kavalдан çıkan yanık bir sestir.

Bazı türkülerde öksüz, biçare ve güzel olan çoban kızına sevdalananlar anlatılır. “Çoban Kızı Suya Gider” türküsi de bunlara örnektir.

*Yöre: Şanlıurfa
Çoban kızı suya gider
Su desdisin elinde vay vay
Sudan gelir yaş eteği belinde
Benim yârim dünya âlem dilinde vay vay*

*Çoban kızı ben korkmanam senin babaydan
Çoban kızı ben korkmanam le le dayından
Çoban kızı suya gider
Su desdisi doldurur vay vay*

*Sudan gelir gül benzini soldurur
Anay duysa babay beni öldürür vay vay
Çoban kızı ben korkmanam senin babaydan
Çoban kızı ben korkmanam le le dayından*

(Altınölçek, 2011: 368-369).

“Çoban Beni Sudan Geçir” türküsü, Elazığ’da düğünlerde köy seyirlik oyunu olarak sergilenir. Bu türküde bir çobana duyulan aşktan bahsedilirken mizah da katılır. Çobanların genellikle öksüz, kimsesiz oluşundan bu türküdeki çoban, kendisine yakınlık gösteren kıza karşı başlangıçta oldukça çekingen davranmaktadır.

Yöre: Elazığ

(Kız)

Çoban beni sudan geçir

Boz bulanık suyun içir

(Erkek)

Olmaz körpe kuzum olmaz

Değirmenin suyu dolmaz

(Kız)

Sırma saçım senin olsun

Kalem kaşım senin olsun

(Erkek)

Sırma saçın baş belası

Kalem kaşın zor imlası

(Kız)

Çoban beni sudan geçir

Geç kalmışım erken geçir

(Erkek)

Su derindir geçiremem

Ev(i)ne erken yetiremem

(Kız)

Al yanağım senin olsun

Bal dudağım senin olsun

(Erkek)

*Al yanaktan gül istemem
Bal dudaktan dil istemem*

(Kız)

*Çoban beni sudan geçir
Acı tatlı sular içir*

(Erkek)

*Su boy vermez geçiremem
Acı tatlı içiremem*

(Kız)

*Ak gerdanım senin olsun
Tatlı canım senin olsun*

(Erkek)

*Ak gerdanın düğümü var
Tatlı canın gör kimi var*

(Kız)

*Çoban beni yeter yorma
Geç kaldım yürek yarma*

(Erkek)

*Ne verirsin geçireyim
Soğuk sular içireyim*

(Kız)

*Ver elime goncagülün
Sar kolunu ince belim*

(Erkek)

*Körpe kuzum geç kalma geç
Beni derde çok salma geç²⁹*

Anadolu'nun birçok yerinde çoban çeşmeleri, çoban köprüleri mevcuttur. Sürüsünü sulayıp çeşme başında dinlenen, arkadaşlarıyla dertleşen, kavalıyla duyularını seslendiren çobanlardan ilham alan çeşmeler, birçok şeye şahitlik etmiş ve sadece suyun aktığı mekânlar değildir. Faruk Nafiz ÇAMLIBEL, bestelenmiş şiirinde çok şey anlatır.

Çoban Çeşmesi

*Derinden derine ırmaklar ağlar,
Uzaktan uzağa çoban çeşmesi,
Ey suyun sesinden anlayan bağlar,
Ne söyler şu dağa çoban çeşmesi.*

*Gönlünü Şirin'in aşkı sarınca
Yol almış hayatın ufuklarınca,
O hızla dağları Ferhat yarınca
Başlamış akmağa çoban çeşmesi.*

*O zaman başından aşkındı derdi,
Mermeri oyardı, taşı delerdi.
Kaç yanık yolcuya soğuk su verdi.
Değdi kaç dudağa çoban çeşmesi.*

*Vefasız Aslı'ya yol gösteren bu,
Kerem'in sazına cevap veren bu,
Kuruyan gözlere yaş gönderen bu...
Sızmadı toprağa çoban çeşmesi.*

²⁹<http://www.trtnotaarsivi.com/arsivi>, 2013.

*Leyla gelin oldu, Mecnun mezarda,
Bir susuz yolcu yok şimdi dağlarda,
Ateşten kızaran bir gül arar da,
Gezer bağdan bağa çoban çeşmesi,*

*Ne şair yaş döker, ne aşık ağlar,
Tarihe karıştı eski sevdalar.
Beyhude seslenir, beyhude çağlar,
Bir sola, bir sağa çoban çeşmesi...*

Çoban çeşmesiyle ilgili birçok efsane vardır. “Zonguldak Ereğli’de bulunan bir pınarın adıdır. Söylenceye göre avcılığa düşkünlüğüyle tanınan Ereğli Beyi’nin oğlu susuzluktan ölmek üzereyken karşılaştığı çoban, bir kayaya dokunarak suyun yerden çıkmasına sebep olmuştur. Çoban, iyiliği karşılığında bey oğluna avcılık yapmak yerine hayvanlara merhametli davranmasını, insanlara iyilik yapıp gönül almasını tembihlemiştir.” (Öztürk, 2009: 268). “Çoban çeşmesi” kavramı üzerine yazılmış Türk müziği eserlerinin bir kısmında çoban çeşmesinde yaşanan sevdalar anlatılır. Bir kısmında ise sürünün su ihtiyacını gideren, çobanın kenarında yorgunluğunu attığı ve oturup heybesinden çıkardığı aşı yediği bir mekân olarak çoban çeşmesi karşımıza çıkar.

“Havada Kar Sesi Var” türküsünde çobanların sıkça kullandığı poşudan bahsedilirken garipliği, kimsesizliği vurgulanmış çobana duyulan sevdadan bahsedilir. Çoban sevdiğiyle kavuşamamış bir çiftin sevdası anlatılmaktadır.

Yöre: Maraş – Elbistan

*Havada kar sesi var
Başında mor fesi var
Açın bakın şu gonağı
İçinde de yar sesi var
Lele çoban, garip oğlan*

*Mor poşuyu boyamadım
Ben çobana doyamadım
Hep kuşlar da yuva yapmış
Serçe kadar olamadım
Lele çoban, garip oğlan³⁰*

Bahar mevsiminin gelmesiyle, kuzuların kırlarda dolaşmasının anlatıldığı “Maraş Abalı Çoban” türküsünde çobanlık yapan bir kızdır. Kuzu çobanlığını genellikle çocuklar ya da genç kızlar yapar. Uzaklara gitmeyi gerektirmeyen kuzu çobanlığında da çobanın vaz geçilmez kıyafeti olan aba, yağışlı günlerde giyilir.

Yöre: Sivas – Şarkışla

*Maraş abalı çoban
Gelele gelele nazlı da yar
Nereye kondu oban
Durele durele sürmeli yar (sevdalı yar)*

*Nere gonarsa gonsun
Gelele gelele nazlı da yar
Vermiyor zalım baban
Durele durele sürmeli yar (sevdalı yar)*

*Maraş aba geymişsin
Gelele gelele nazlı da yar
Ne kadar büyümüşsün
Durele durele sürmeli yar (sevdalı yar)*

*Pek de güzel değilsin
Gelele gelele nazlı da yar
Kendini sevdirmişsin
Durele durele sürmeli yar (sevdalı yar)*

³⁰<http://www.trtnotaarsivi.com/arsivi>, 2013.

Maraş abayı geyer
Gelele gelele nazlı da yar
Tomafil geldi gider
Durele durele sürmeli yar (sevdalı yar)

Yâri elden gidenin
Gelele gelele nazlı da yar
Vallahi ömrü biter
Durele durele sürmeli yâr (sevdalı yar)³¹

Çobanların Türk müziğine etkileri farklı şekillerde olabilmektedir. Bir yandan kaval icra ederek, kendilerince ezgiler yaratarak Türk halk müziğine katkıda bulunurken bir yandan da yaşamları, yalnızlıkları, karşılıklı ya da karşılıksız aşkları, buldukları doğal ortamlarda yaşadıkları ile Türk müziğinde şarkı ve türkülerle konu olmuşlardır.

2.8.2. Çobanlığın Anlatıldığı Türküler

Çoban için değerli olan varlıklardan kuzu, koyun gibi unsurlar türkülerde sık sık kullanılır. Koyun ve çoban motifi türkülerde çoğu kez ortak işlenmiştir. Aşağıdaki kuzusunu kaybeden bir koyunu teselli eden çobana ait manzume Şebinkarahisar'dan derlenmiştir:

Çobanla Koyun
Meleme ey koyun vazgeç kuzundan,
Nasıl vazgeçeyim körpe kuzumdan?
Ana geçer mi hiç yavrusundan?
Gel koyun, meleme, elin dağında,
Ben seni ararım yayla çağında,
Bir çal dibinde kuzlamadın mı?
Aç kurt gelir diye gizlemedin mi?
Kuzunu verirken sızlamadın mı?
Gel koyun meleme elin dağında...
Ben seni ararım yayla çağında
Sıra sıra küleklerin³² südü yok

³¹ <http://www.trtnotaarsivi.com/arsivi>, 2013.

*Doğurduğun kuzunun da adı yok
Kuzun yoksa, sana kuzu yakayım³³
Boynuna çangilli³⁴ boncuk takayım
Doya doya yüzlerine bakayım*

(Çay, 1990: 88).

Kuzusunu kurda kaptırmış bir koyunla çobanın konuştuğu bu türküde, çobanın yaptıkları anlatılmaktadır. Kuzusunu kaptırmış koyuna annesi ölmüş bir kuzuyu alıştırmak çobanın vazifeleri arasındadır. Bunu yaparak koyunun sütünün çekilmesine de engel olmuş olur. Kuzuların ve koyunların çoban tarafından korunması veya çoban sayesinde telef olmaması anlatılır.

Birçok meslekle ilgili türküler söylenmiştir. Meslek türküleri olarak adlandırılan bu türkülerden birisi de çobanlık yapan Sivaslı halk şairlerinden Âşık Süleyman tarafından söylenmiştir. Çobanlık Destanı'nda çobanlığa ait hayatını anlatır.

Çobanlık Destanı

Yöre: Sivas

*Biraz çok yatırsam sığırım doymaz
Çoğu maldan geldi sığıra uymaz
Biraz gün kızınca buğelek³⁵ koymaz
Aman sığır yandım senin elinden
Kurtulaydım şu köylünün dilinden.*

*Yatağa varırım sığırım yatmaz
Gezerim gezerim şafak da atmaz
Buğeleklerin ocağı batmaz
Aman sığır yandım senin elinden
Kurtulaydım şu köylünün elinden.*

³² Süt ve yoğurt koymak için tahtadan yapılmış kap.

³³ Anası ölen kuzuları, yavrusu ölen koyunlara alıştırmak.

³⁴ Çan gibi ses çıkaran alet.

³⁵ Buğelek: Sığırı rahatsız eden sinekler.

*Ne kadar kayım³⁶ çarık olsa bir gün giyemem
Ben çektiğim komşulara diyemem
Pişmiş çorbam oturup da yiyemem
Aman sığır yandım senin elinden
Kurtulaydım şu köylünün dilinden.*

*Bir araba değenek hep kırıldı
Pekçe vurdun diye komşu darıldı
Hersimden³⁷ damarlarım yarıldı
Aman sığır yandım senin elinden
Kurtulaydım şu köylünün elinden.*

*Sığır topladık durduk bayıra
Atların hepsi kaçtı çayıra
Çobanlık edeni mevlam gayıra
Aman sığır yandım senin elinden
Kurtulaydım şu köylünün elinden.*

*İki ayağı var arkasından yetemem
Dört ayağı var ben onunla gidemem
Böyle olursa bu çobanlığı edemem
Aman sığır yandım senin elinden
Kurtulaydım şu köylünün elinden.*

*Birisi hayri çin bir kürün³⁸ aldı
Öküz bulamadı ırmakta kaldı
Yakacağı tükenen kabuğunu çaldı
Aman sığır yandım senin elinden
Kurtulaydım şu köylünün elinden.*

³⁶Kayım : Kuvvetli, sağlam.

³⁷Hers : Öfke, asabiyet.

³⁸Kürün: Kurna, yalak.

*Sığır otun buldu bir sulak yoktur
Bazı zenginlerin kesesi yoktur
Bu kadar pınarda bir kürün yoktur.
Aman sığır yandım senin elinden
Kurtulaydım şu köylünün elinden.*

*Çobanlar atlara tokmak takıyor
Baba yiyesiceler çayırlara bakıyor
Süleyman da böyle destan yakıyor
Aman sığır yandım senin elinden
Kurtulaydım şu köylünün elinden*

(Aşkun, 1940: 359, 360, 361).

Köylünün ortak tuttuğu bir çobanın, köyün büyükbaş hayvanlarını güderken başından geçenleri anlattığı bu destanda, çobanlığın ne kadar zor olduğu dile getirilmektedir. Sıcağa kalsa sinekler hayvanları rahat bırakmaz, hayvanları erken yatırsa aç kaldıklarından köylü söylenir. Çobanlık, bu açıdan tecrübe gerektirir. Her işin zamanında ve ölçüsünde olması gerekir. Aksi durumda hayvanlarda görülecek sorunlar çobana yansiyacaktır.

“Çoğu maldan geldi sığıra uymaz.” ifadesiyle içeride hazır yeme alışmış hayvanların sürüye katılmasından sonra, birçok sorunun yaşandığını anlatmak istemiştir. Bu hayvanlar, otlamaya alışkın diğer hayvanlar gibi değildir. Uyumsuz davrandıklarından, yaylıma alışincaya kadar çobanı çok yorarlar. Bu hayvanların peşinden koşturmaktan sürekli ayakkabıları yırtılmaktadır. Ayrıca oturacak vakit bulamadığından yemeğini rahatça yemeye fırsat bulamamaktadır. Bu durum çobanı sinirlendirmekte ve değneği ile hayvanlara şiddet uygulamak zorunda kalmaktadır. Hayvanları dövülen köylüler çobana kızarlar. Zengin sığır sahiplerinin işini kolaylaştıracak önlemler almamasından yakınan çoban, şikâyetlerini sıralamaktadır.

Âşık Mahzuni Şerif'e ait “Uyan Çoban Sürüde Kurt Var” türküsünde çobanların sürünün güvenliği için uyanık kalması gerektiğini belirtmektedir. Mecazi anlamda ise güvenilmez, art niyetli insanların dost görünümü olup zarar verebileceğinden bahsetmektedir. İnsanların herkesin sözüne kanmamasını, zamanın bozulduğunu,

kötülerin çoğaldığını anlatır. Bunlardan korunmak için de iyi çoban olmak gerekir diyerek çobanların koruyan, gözeten özelliğini vurgular.

Yöre: Afşin

*Uyan çoban uyan sürüde kurt var
Mor koyun yaralı, kuzu perişan
Sakiler inliyor, sızlıyor dağlar
Mecnun çöle dargın, yazı perişan
Canavar bürünmüş kuzu postuna
Karışmış sürüye canlar kastına
Hâkim defterini yazmış üstüne
Ciğer pare pare sizi perişan
Gemiler delinmiş yelkeni berbat
Zehire garkolmuş misk ile şerbet
Sanma ki dünyanın sultanı rahat
Bazan dalgın gezer bazı perişan
Uyan çoban uyku zarar getirir
Her taşın başında bir kurt oturur
Sürmeli yavruyu alır götürür
Parça parça koyma bizi perişan
Yabaniler gezer dostun bağında
Mecnun dolaşmıyor Leyla dağında
Halden hale girdim gençlik çağında
Mahzuni yan yatar sazı perişan³⁹*

2.8.3. Çobanın Hor Görüldüğü Türküler

Türkü toplum içinde yaşadığına göre, toplumda var olan olumlu ve olumsuz bakış açılarını yansıtmaları doğal bir durumdur. Çobanlar hakkında var olan düşüncelerin türküye girmesi tabiidir.

“Çoban Halayı”, Gemerek ve çevresinde en tanınmış oyunlarından. Bu halay çoğunlukla düğünlerde çekilir. Oğlan evinde, kız evinde kadınlar arasında yapılır. Düğün topluluğundan on on beş kadın çıkar, düz bir yer üzerine halka olurlar. Halayı en

³⁹<http://www.trtnotaarsivi.com/arsivi>, 2013.

iyi bilen eline büyücek bir mendil alır, başa geçer. Başa geçen önce çoban türküsünü ahengiyle söylemeye başlar, buna öbür kadınlar da uyarlar. Türkü ağır ağır, dokunaklı bir ahenkle söylenir:

Çoban Halayı

Yöre: Gemerek – Şarkışla

*Çoban da oturmuş taşın üstüne
Saçını taramış kaşın üstüne
Aman çoban emmi bunun aslı ne
Çobanım çobanım bitli çobanım
Arkası soyak soyak itli çobanım.*

*Boban da oturmuş kavalın yağlar
Kavalın üstüne kalefir bağlar
Ahdeder çoban zari zari ağlar
Çobanım çobanım bitli çobanım
Arkası soyak soyak itli çobanım.*

*Çobanın kavalı çardakta saklı
Karabaş tokluyu kurt aldı kaçtı
Haralamaya da dilim dolaştı
Çobanım çobanım bitli çobanım
Arkası soyak soyak itli çobanım.*

*Çobanın yediği yoğurt köremez
Gündüz ahderede gece gelemes
Şu bizim yastığa yüzün süremez
Çobanım çobanım bitli çobanım
Arkası soyak soyak itli çobanım.*

*Yaza gel, güze gel, her gün bize gel
 Duzu mahaneyle günde bize gel
 Heğ çıkıyı doldur sar da bize gel
 Varman kızlar varman bitli çobana
 Arkası soyak soyak itli çobana.*

*Çobanı dağlardan inmez mi sandın
 Kutnudan kumaştan giymez mi sandın
 Ağanın kızını almaz mı sandın
 Varman kızlar varman bitli çobana
 Arkası soyak soyak itli çobana.*

*Çobanın yatağı dağlar eteği
 Ardına toplamış iti köpeği
 Çobanın yediği de helva topağı
 Varman kızlar varman bitli çobana
 Arkası soyak soyak itli çobana.*

*Çoban da oturmuş yolun üstüne
 Doldurur badeyi verir dostuna
 Bire çoban kardeş bunun aslı ne
 Varman kızlar varman bitli çobana
 Arkası soyak soyak itli çobana*

(Demiray, 1962: 2805).

Bazı halayların mesleki bir özellik taşıdıkları gözlenmektedir. Bunlardan bir tanesi, özellikle Şarkışla, Gemerek ve Altınyayla (Tonus) dolaylarında, genellikle sözlü olarak yürütülen ve bir çobanın hareketlerini taklit eden “Çoban Halayı”dır. Bu halayda, çobanın, sürüsünü otlatırken sergilediği davranışlar, çoban köpeğiyle ilişkilerini andıran figürler ve toplumda çobanlık mesleğine karşı oluşturulan alaycı davranış ve tutumlar anlatılmaktadır. Özellikle bu halayın sözlerinde, Çobanlık mesleğine karşı, toplumun takındığı olumsuz tavrın net bir biçimde ortaya çıktığı söylenebilir (Önder, 2001: 95). Çobanın bitli olduğu, köpeklerle oturup kalktığı, dağlarda yaşadığı, yediğinin helva

topağı ve yoğurttan başka bir şey olmadığı söylenerek çoban hor görülmektedir. Bu şekilde bir yaşam süren insanla kızların evlenmeyeceği belirtilmektedir.

Bulgar Türkleri tarafından söylenen türküde:

Kızım kızım kınalı kızım

Seni bir çoban istiyor vereyim ona

“Baba baba ben gitmem ona

Koyunları çoktur sağdırır bana.”

(Taceman, 2001: 153).

Evlenmek isteyen genç kızlar, rahat edebilecekleri bir evlilik ister. Hayvancılıkla uğraşan bir adamın işi çoktur. Koyunları sağması, sütü işlemesi gerekir. Böyle olunca da çobanlar, evlenilecekler arasında sonlarda yer almaktadır.

Çobani Çobani Kirli Çobani

Yöre: Rumeli-Selanik

Çobani çobani kirli çobani

Yarım evlek sürmeden kırdın sabani

Hıncır çobani, hıncır çobani

Yarım evlek sürmeden kırdın sabani

Çoban oturmuştur taşın üstüne

Peliceni içmiştir kaşın üstüne

Hıncır çobani, hıncır çobani

Yarım evlek sürmeden kırdın sabani

Çobanın ayağında kirli çarıklar

Çoban durup durup kızları sayıklar

Hıncır çobani hıncır çobani

Yarım evlek sürmeden kırdın sabani

(Altınölçek, 2011: 367)

Yukarıdaki türküde çobanın hayvanları gütmek dışında bir işe yaramayacağı anlatılmaktadır. Sabandan, çiftçilikten anlamayan çoban için temiz giyinmek, kızlarla evlenmek ancak hayal edilebilir.

Garşıdan Gaz Geliyor

Yöre: Sivas – Divriği

Garşıya gaban derler (Ellerin yari)

Ökçeye taban derler (De ömrümün varı)

Gız hatırın kalmasın (Ellerin yari)

Nişanlın çoban derler (De ömrümün varı)

Garşı gabansız olmaz (De ellerin yari)

Ökçe tabansız olmaz (Da ömrümün varı)

Eller ne derse desin (Ellerin yari)

Sürü çobansız olmaz (De ömrümün varı)

(Bekki, 2004: 180)

Nişanlısı çoban olan bir kızla alay edilmektedir. Çobanlığın toplum içinde itibarlı mesleklerden olmadığı ima edilse de son dörtlükte, çobanın gerekliliği vurgulanmıştır. Çobanlık, geçimini hayvancılıkla sağlayan yörelerde her zaman ihtiyaç duyulan mesleklerdendir.

Garip Çoban

Yöre: Akşehir

Çobanı kayadan hey aman indiremedim

Yönünü yönüme döndüremedim hey aman

Garip çobanım hey aman

Ovalara yabanım

Çobanın giydiği hey aman deriden çarık

Üşümüş soğuktan hey aman elleri yarık

Garip çobanım hey aman

Ocaklara yabanım

*Çobanın güttüğü hey aman kınalı kuzu
Geçirmiş kışı da hey aman unutmuş yazı
Garip çobanım hey aman
Evlere yabanım.⁴⁰*

“Garip Çoban” türküsünde çobanın, sevdadan anlamadığı gibi, dağlardan başka bir yerde yaşayamadığı anlatılır. Garip, yabani olan çoban, ova yaşamını, yerleşik hayatı bilmez. Deriden çarıklarıyla, yarık elleriyle garip çoban, sıcak ev ortamına alışkın değildir. Hayatın güzelliklerini bilmemektedir, anladığı tek şey koyun gütmektir.

Reşadiye'nin Hatipli köyünde orta boylu, kumral saçlı, siyah gözlü, güzel bir kız yaşamaktadır. Bu kız, daha küçük yaşlarda öğretmene varma özlemiyle yetiştirilmiştir. Annesi, çocuğunu, “A benim öğretmene layık kızım, seni öğretmene vereceğim...” gibi sözlerle yönlendirmektedir. Ancak, kız büyüüp gelinlik çağına gelince köyün zenginlerinden birinin çobanlık yapan oğluna nişanlanır. Aynı zamanda köyde öğretmen okulunu bitiren bir genç de bulunmaktadır. Kız, bu gence sevdalıdır. Bu seveda yüzünden nişanlısından ayrılır. Fakat bu kez de öğretmenin babası, oğlunu köy kızıyla evlendirmek istemez; çünkü oğlunu şehir kızıyla evlendireceğine yemin etmiştir. İlk kısmeti çoban olan genç kız, ailesi tarafından aynı köyden bir başka çobanla evlendirilmek istenir. Adet gereğince başı yıkanan kız, köyün çevresinde gezdirilir. Bu gezi sırasında gelinin mani söylemesi gerekir. Kız, öğretmene sevdalı olduğu için mani yerine sevdasını “Öğretmene Varamadım” türküsüyle dile getirir:

*Öğretmene varamadım
Naylon çorap giyemedim
Muradıma eremedim

Abum abum gız abum
Sebeğim sensin abum
Gözün kör olsun abum*

⁴⁰www.aksehir.bel.tr, 2014.

*Yorgan yastık çul hasır
Yatılmaz huşur huşur
Karyolada yatak hazır*

*Çobana verdin gördün mü?
Onbini yedin doydun mu?
Kana kana uyudun mu?*

*Beni çobana verdiniz
Onbin liramı yediniz
Günahıma da girdiniz*

*Şu Niksar'a varsalar
Öğretmeni bulsalar
Şu halimi görseler*

(Tanses, 2005: 426).

Geçmişte köylü kızlar, devlet memuruyla evlenip şehir yaşamı hayalini kurarlardı. Bu hayaller içerisindeki genç bir kızın çobanla istemeden evlendirilecek olması, hayal kırıklığı yaşatmıştır. Çoban bu türküde evlenilecek en son kişilerden birisiymiş gibi sunulmuştur.

2.8.4. Saya Türküleri

Saya Bayramı, koç katımından yüz gün sonra, döle (keçi ve koyunların yavru olması) elli gün kala yapılır. Koyunların gebelik süresi yüz elli gün olarak hesaplandığından yüz günü dolduran yavrunun canlandığı, tüylerinin çıkmaya başladığı kabul edilir. Bu günde saya törenleri düzenlenir. Törene çobanlar, çocuklar ve gençler iştirak eder. Saya törenleri, hem baharın gelişini müjdeler hem de uğur ve bereketin bir örneği olarak görülür. Sayacılar çoğunlukla çobanlardan seçilir. Çalgılara uyarak türkü söylerler; arada çalgıcılar oyun havası da çalarlar ve sayacı da oynar. Türkü ve oyuna ara verildiği sırada sayacı koyunculukla ilgili çeşitli hikâyeler anlatıp dinleyicileri eğlendirir. Saya türkülerinde genellikle çobanlık övülmekte, koyun yetiştiriciliğinin önemi anlatılmakta, bolluk ve bereket temennileri dile getirilmektedir (Güzel, 2005:384, 385).

Caferoğlu, sayacıların Şaman Tanrısı olduğunu söyler. Saya, yüksek ruhlu, hayvan hamisi, sürünün her nevi kırıngından, felaketten kurtulması ve uzakta kalması için takdis eden ve nihayet sürüyü kötü ruhlardan korumaya çalışan bir ilah, tanrı tipidir (Dede, 1982: 107). Azeri sahasında şaman sayacılar vardı. Söyledikleri bazı türküler, sıradan türkünün ötesinde çoban yaratılış ve köken mitini anlatmaktadır (Ergun, 2011: 312).

Bu saya kimden galdı?

Adem Ata'dan galdı.

Adem Ata gelende,

Gızıl öküz duranda,

Buğda sünbül salanda.

Dünya binnet olanda,

Musa çoban olanda,

Şişliğimiz öyecdi,

Onun derdi uludu,

Aşığlığı gurudu,

Paçası gıymetlidi.

Gabırgası dadlıdır (Ahundov, 1978: 14-15).

“Adem Ata, gızıl öküz, dünya, çobanlığın piri-ilk atası Hz. Musa yaratıldığında” denilerek çobanlıkla ilgili mit kronolojik bir sıra ile anlatılmaktadır. Sayacının söylediği türkü, göçebe halk inanışında kökleşmiş bir kut ve bir dua sayılmaktadır. Bu sebeple de halk arasında itibar görmektedir. Bazı yörelerde (Konya, Niğde, Afyon, Tokat, Kars) sayacı, çoban, derviş-çoban mevkiinde ve anlamında yaşatılmaktadır (Ergun, 2011: 310).

Sürü sahipleri saya türkülerinin sihirli etkisine inanır. Bu türküler sayesinde hayvanların sağlıklı olacağına ve bereketin eksilmeyeceğine dair inanç, sayacılar hediye eder. Örnek metinler:

1. Kars'ta derlenmiş sayacı türküsü.

Salam aleyk say beyler

Birbirinden yeğ beyler

Saya gelmiş sayanda

Sizden umar pay beğler.

*Sayaçıyı gördünüz mü?
 Say yerine vardınız mı?
 Alnı tepel bir toklu
 Sayaçıya verdiniz mi?*

*Saya, saya, sayadan
 Damazlığı mayadan
 Yaz gele tez kurtula
 Pörnek sürü tayadan.*

*Saya geldi gördünüz
 Safa olsun yurdunuz
 Hak saklasın kem gözden
 Ulamasın kurdunuz.*

*Aç gitsin avanınız
 Tok gelsin çovanınız
 Bolalsın yağ, katığız
 Olmasın yavanınız.*

*Bu saya, yahşı saya
 Bakar ülkere, aya
 Tanrım bereket versin
 Hem yoksula hem baya*

(Kırzioğlu, 1959: 1881).

2. Bahçede barım⁴¹ kaldı
 Hayvada narım kaldı
 Ana bacı el atın
 Hurcunum⁴² yarım kaldı

⁴¹ Bar: Meyve.

⁴² Hurc: Heybe.

*Elli günü say otur
Karmala⁴³ kuzu getir
Kentin ağa bacısı
Bizlere azık getir*

*Bizim bayram ne zaman
Elli gün kaldı heman
Elli gün gelsin geçsin
Sevinir uşak çoban*

*Dil dökümü bin olsun
Veren evler şen olsun
Sevindirin bizleri
Günümüz ağ olsun*

*Veren eller sağ olsun
Damağımız çağ⁴⁴ olsun
Sayacı sayanın
Oğlu kızı çoğ olsun*

(Kaya, 2010: 729).

3. Ne kaldı ne kalmadı

*Elli gün kaldı.
Elli gündən ötesi,
Eğri büğrü bütesi,*

*Kuzu kuyruklanası,
Oğlak böbreklenesi,
Ak ayranı boz köpeğe dökesi,
Haydi hayrına diyesi.*

⁴³ Karmala: Elle kavrayıp kaldırmak.

⁴⁴ Çağ: Sevinç, neşe.

*Anamsın karakaş koyun,
Karlı dağlar aş koyun.
Karanlık gecelerde,
Çobana yoldaş koyun.*

*Anamsın gökçe koyun,
Gidersin önde koyun.
Sahibin senin sırtından,
Salınır beyce koyun.*

*Bir taş attım çatmaya,
Çatma yere batmaya.
Bir okka yağ vermiyen hanım,
Nişanlısıyla yatmaya (Polat, 1969: 24).*

Sayacı türkülerinde koyun sürüsü, çobanlık övülür. İnsanların bereketi, bolluğu hayvancılığa borçlu olduğu anlayışı vardır. Bu işin emektarı olan çobanın, çeşitli hediyelerle memnun edilmesi gerektiğine inanılan bir yaklaşım türkülere yerleşmiştir.

2.8.5. Ağıtlar

Türküler konuları bakımından oldukça çeşitlilik gösteren edebi ürünlerdir. Halkın, türkülerle coşkusunu, sevincini, mutluluğunu yansıtması ne kadar tabii ise, acısını, üzüntüsünü ve ıstırabını yansıtması da o kadar tabiidir. Dolayısıyla ağıt olarak karşımıza çıkan lirizm yüklü bu hüznün dolu parçalar, aynı zamanda türkü niteliğinde olan eserlerdir (Kaya, 2004: 321).

Bazı ağıtlar, hayvanlarını kaybetmiş bir çoban tarafından yakılırken, bazı ağıtlar da sevdiğine kavuşmamış bir çoban için yakılmıştır.

Divriği Sarıçiçek Yaylası'nda dolu ve şiddetli yağmura maruz kalan bir çoban, Ayı Mağarası adı verilen büyükçe bir mağaraya davarlarını doldurur, ağzına taş kapatır, mağaranın iç tarafına da bir ateş yakar. Abasını başına çeken çoban, uyumaya başlar. Rüzgârın etkisiyle biraz sonra mağara içindeki kuru otlar ve gübreler tutuşur, çıkan dumandan koyunlar boğulur. Can çekişen davarların sesi ve çoban köpeğinin ulumaya

başlamasıyla uyuyan çoban, yüz elliden fazla davarın boğulduğunu görünce şöyle ağıt yakar:

Çoban Ağıdı

Aşağıdan gelir baharın yazı

Çıra gibi parlar koyunun gözü

Sürüsünden ayrılan bir emlik kuzu

Katamadım yüreğime dert oldu

Çoban vardı, kara taşa yaslandı

Ah dedikçe dağlar taşlar seslendi

Kelek asılı kaldı, kırklık paslandı

Kırkamadım yüreğime dert oldu

Kara koyun, koyunların beğidir

Ak koyun da yüreğimin yağıdır

Davarın yaylası Çiçek Dağı'dır

Yayamadım yüreğime dert oldu

Pösünük'te ötüşür virane kuşlar

Çoban aba atmış itini okşar

Kara teke ile kınalı koçlar

Katamadım yüreğime dert oldu

(Üçer, 2011: 267-268).

Bu ağıdın benzeri yine Sivas'ta şu şekilde derlenmiştir:

Koyun Seni Güde Güde

Yöre: Sivas

Koyun seni güde güde getirdim

Getirdim de ağ kuzuna yetirdim

Mor menevşe sarı çiğdem bitirdim

Yayamadım yüreğime dert oldu

*Koyun seni salamadım çayıra
Ayakların değmez oldu bayıra
Meğer Allah beni senden ayıra
Sağamadım yüreğime dert oldu*

*Dağların başını bir duman aldı
Bu dağlar başımı dertlere saldı
Kara koyunlarım ellere kaldı
Yayamadım yüreğime dert oldu⁴⁵*

Ağıtlar, başta ölüm olmak üzere ayrılığın yahut üzüntünün doğurduğu ıstırap sebebiyle ortaya konulan lirik ürünlerdir (Kaya, 2004: 258). Kimi insanlarda hayvan sevgisi yoğun bir şekilde görülür. Bu hayvanlar, birde o kişinin geçim kaynağıysa önemi daha da artar ve hayvanların ölümü çobanı üzüntüye boğar. Sanatkâr ruhlu olanlar, hayvanlarının ardından türküler, ağıtlar söyler.

Yıldırım Beyazıt Han'ın, Timur'la yaptığı savaşın hüznü ve elemiyle, dertli dertli kavalını çalan bir çobana rastladığı ve ona şu cümleleri söylediği rivayet olarak anlatılır: “Çal, çoban çal! Ertuğrul gibi oğlun mu öldü? Sivas gibi kal'an mı düştü?” (Üçer, 2011: 259). Bu ifadeden çobanların kavalıyla çevresindekileri derinden etkileyebilecek ezgileri çıkarabilecek duygu zenginliğine sahip olduğunu anlıyoruz.

“Gara Camışları Vurdum Bayıra” türküsünde Erzurum yaylalarında çamış (manda) güden bir çobanın hikâyesini anlatır. Bu çoban, çamışların dilinden anlarmış, çamışlar da onun dilinden. Kavgaya tutuşmuş çamışları ayırmak çok zor olsa da garip çoban, çamışları rahatlıkla ayırmış. Garip çoban, bir kız bulmuş; evlenecek olmuş. Bir odacık ev yaptırmış. Düğün süresince çamışları başka birine havale etmiş. Kendisi de damatlıkları giyinmiş. Düğünün tam ortasında, iki çamış bayırda kavgaya tutuşmuş. Kimse ayıramayınca çoban, gitmek zorunda kalmış. Çobanı damatlıklar içinde tanımayan çamışlar, aralarında sıkıştırarak ölümüne sebep olmuşlar (Tanses, 2005: 190).

Yöre: Erzurum

⁴⁵ <http://www.turkudostlari.net/print/soz.asp?turku=2554>, 2013.

Gara camışları vurdum bayıra
Döğüşe döğüşe yendi çayıra
Diyin güvegiye gele ayıra
Güveginin işini Allah gayıra
Giderem giderem
Dudu gumru gibi durmaz öterem
Hulisi gönülden gahar giderem
Bir oda yaptırdım döşedemedim
Üç günlük ömrümü beş edemedim
Kahpe felek ile baş edemedim
Bu gara bahtıma küsmüş giderem

(Tanses, 2005: 189).

Türküler, yaşanmış olayların halkın üzerinde bıraktığı izlerin yansımasıdır. Kendi düğün gününde kavgaya tutuşmuş çamışları ayırmak isterken ölen çobanın yerine koyan köylülerin duygu dünyasından bu ezgiler ortaya çıkmıştır.

Her türkünün bir öyküsü vardır. “Arpaçayı Aştı Daştı” türküsünde Kars’a bağlı Mugan denilen beldede varlıklı bir ağa ve onun Saran adında bir kızı yaşarmış. Saran’ın babasının sürüsünü güden bir çoban varmış. Han isimli çobanla Saran sevdalanmışlar. Han Çoban, derdini yaşlı ninesine anlatmış. Nine, ağayı razı edebilmek için köyün ileri gelenlerini toplamış ve Saran’ı Han Çoban’a istemiş. Ağa önce kızmış, itiraz etmiş. Sonra bir şartla olur demiş. “Çobana nişan ederim, ama yedi yıl kızla oğlan birbirlerini görmeyecekler. Han Çoban yayladaki otlaktan köye inmeyecek.” Saran’la Han Çoban, yeter ki sağlık olsun yedi yıl çabuk geçer diyerek razı olmuşlar. Saran her yıl için bir halı dokuyup çeyizini tamamlamış. Düğün günü beklenirken Saran kardeşleriyle birlikte dokuduğu halıları yıkamak için Arpaçay’ına gitmiş. Derken gök gürlemiş, şimşekler çakmış o sırada sel halıların birini götürmüş. Saran kız, çeyizini kurtarmak için kendisini suya atmış. Bir anda suyun içinde kaybolup gitmiş. Saran’ın cesedini sudan çıkarmışlar. Kızını o durumda gören Saran’ın anası bu ağıdı yakmış. Çoban ne olmuş dağlara mı çıkmış, yoksa kendini Arpaçay’a mı atmış bilen yok. Kars’ta Arpaçayı’nda Saran’ın türküsü söz olmuş dile, ses olmuş tele dökülmüş.

Yöre: Kars -Arpaçayı

Arpaçayı aştı daştı

Sel Saran'ı aldı kaçtı

Üç bacının gözü yaştı

Apardı seller Sara'mı

Bir uca boylu balamı

Gedin deyin Han Çoban'a

Gelmesin bu el Mugan'a

Gelse batar nahak gana

Arpaçayı derin olmaz

Akar sular serin olmaz

Sara'm kimi gelin olmaz

Adabalar gelir goşa

Men kurbanam gelen gaşa

Oğlan elin çıktı boşa

(Tanses, 2005: 227-228).

Çobanların evliliklerinde genellikle sorunlar çıkmıştır. Ya ağasının kızına âşık olup imkânsız bir sevdanın peşinden koşmuştur. Ya da mesleği icabı zorlu tabiat şartlarında başına bir iş gelmiştir ve sevdiğine kavuşamamıştır.

İnsanlar, toplumu etkileyen olaylarda tepkisini türkülerde dile getirir. Diğer halk şiirlerinin bireysel niteliğine rağmen, türkülerde sosyal taraf ön plana çıkar. İnsanların çektiği çileler, mutluluklar türkülerde dile gelir.

Türk halk müziğindeki çobanla ilgili ezgilerin, daha çok Yahyalı Kerem, Misket, Muhalif ses dizilerinde olduğu görülmektedir. Usul olarak bakıldığında genel olarak; 2 numaralı ana usulün 3'erli şekli olan 6/8'lik usul, 4 zamanlı ana usul, 7/8 ve 9/8'lik birleşik usul, 10 ve 11 zamanlı karma usulün kullanılmış olduğu görülmektedir (Altmölçek, 2011: 370).

Son yıllarda modern tesislerin yapılması ve çobanlığa talebin azalmasıyla birlikte çobanla ilgili çeşitli konuların türkülere yansımaları da azalmıştır. Kültürel

zenginliğin önemli bir göstergesi olan türkülerin yaşamasıyla toplumun duygu ve düşünceleri gelecek kuşaklara aktarılabilir.

2.9. Manilerde Çobanlık

Maniler Türk milletinin yaşam tarzının ifadesi, duygu dünyasının bir yansımasıdır. Millet ruhunun yansıtıcısı olan manilerde, Türk milletinin yaşamında geniş yere sahip çobanlıkla ilgili birçok ifadeye rastlamak mümkündür.

Maniye Türkiye'nin bazı bölgelerinde mâna, me'âni, hoyrat, karşı-beri de denirken diğer Türk toplulukları arasında bayatı, mahnı, hoyrat, aytıpa gibi adlar da verilmektedir. Genelde yedi heceli dört dizeden oluşan, a a x a biçiminde kafiyelenen bir nazım şeklidir. Bir tek dörtlük içinde bir anlam bütünlüğü göstermek zorundadır. Genellikle ilk iki dize, asıl anlamı veren son dizelere bir hazırlık yapılmasını sağlayan doldurma dizelerdir (Oguz, vd. 2006: 267). Anonim halk şiirinin en kısa nazım şekillerinden olup doğa, sevgi, ayrılık ve nefret gibi konular yanında dinleyeni yürekte sarsan, umulmadık bir sürprizle sonuçlanan az sözle çok anlam ifade eden, küçük ve bağımsız bir şiir türüdür (Yardımcı, 2002: 21).

Duyguları dışa vuran maniler, çobanların duygu ve düşüncelerini anlattığı gibi, çobanlar üzerinden de duygu ve düşüncelerin anlatılmasını sağlamıştır. Bazı manilerde çobanların aşkı anlatılırken bazı manilerde çobanların hor görüldüğünü görebiliriz.

2.9.1. Âşık Olarak Çoban

Çobanların yer aldığı maniler içerisinde en fazla olanıdır. Çobanlar, içlerindeki aşkı, sevgiliye olan hasretlerini dile getirir. Dağların yalnızlığında çobanlar, söyledikleri manilerle kendini teskin eder.

Kuyuya salladım urgan,

Benim sevdiğim çoban,

Kepenekte üşürsen

Göndereyim bir yorgan

(Elçin, 1990: 118).

Çobanı seven kız, ona kepenekten daha iyi olan bir yorgan göndererek sevgisini, ilgisini göstermek istiyor.

*Koyun akar eğrekte
Yağmur yağar selekten
Çobanların sevdası
Candan değil yürekte*

(Yolcu, 2011: 303)

Çobanlar; saf, temiz kalpli insanlardır. Bu nedenle sevdalarında samimiyet vardır. Çobanlar için sevdâ çok yoğun anlamlar içerir. Anlamsız, yüzeysel sevdalar yaşamazlar; gerektiğinde sevdiği için canını vermeye hazırdırlar. Duyguları saf ve temiz yüreğinden beslenen çobanları ölüm tehlikesi bile sevdâsından vazgeçiremez. Bunun örneklerini ölümü göze alarak ağa kızına sevdâlanmalarını anlatan efsanelerde bulabiliriz.

*Dut ağacı budarım
Sen çiğne ben yutarım
Sen kuzu ol ben çoban
Ölene dek güderim*

(Akalm, 1972: 331).

Sevgilinin kuzuya benzetilmesi halk edebiyat ürünlerinde sıkça karşılaşılan bir durumdur. Âşık da kendisini çobana benzeterek ölene kadar bu vazifeye taliptir.

Bir Kerkük manisinde:

*Bir de men
Bir sen çağır bir de men.
Şahsenem çobanıyam,
Koyun vermem kurda men*

(Çay, 1990: 87).

Bu manide çoban, sevdiği insanı koyuna benzetmiştir. Sevdiğini yabancılara kaptırmayacağını belirtmektedir. Rakiplerini bir kurt olarak görmektedir. Güzel bir kızın gönlüne hâkim olmak zor bir iştir. Bunun yanında gerçek koyunlara hâkim olmak daha basittir.

*Çoban itin gudursun,
Arhacında su dursun;
Eğer meni almazsan,
Seni yıldırım vursun*

(Elçin, 1990: 71).

Sevdağı olduğu çobanın kendisini almaması durumunda, kız tarafından çobana beddualar sıralanmıştır. Beddualarda obanın işi gereği çevresinde bulunan unsurlar kullanılmıştır.

Elinde sarı kaval
Ardında sürü davar
oban sürün susamış
*Gel bizim glde suvar*⁴⁶

Çobana sevdağı bir kızın söylediği bu manide, kavaliyla anılan çobanın sürüsünü kendilerine yakın bir yerde sulamasını isteyerek çobanı görme arzusunu dile getirmiştir.

Kum tarlanın tabanı
Attım koca sabanı
Canım yârin koyunun
Ben olayım obanı

(Yolcu, 2011: 441)

Sevdiğini sürekli görmenin yolu hayvanlarının çobanı olabilmektir. Bunun için mesleği oban değilse bile, oban olmaya razıdır.

Çobanın koruyan, kollayan, sahip çıkan özelliğini aşağıdaki manide görebiliriz. Sevgilinin saçlarını yayılmış koyunları toplar gibi toplama arzusu vardır.

Dağ ilanı dağ ilanı
Dağdadır dağ ilanı
Olam zilfin obanı
Toplayam dağılanı

(Azar, 1995: 109).

Almenin irisine
Men yandım birisine;
Annem beni oban et,
Kızların sürüsüne

(Elçin, 1990: 28).

⁴⁶www.sanatalemi.net/Pekşen, 2013.

Armudun irisine
Taş attım birisine
Beni çoban etsinler
Kızların sürüsüne

(Azar, 1995: 121).

Çoban, burada mecazî anlamda kullanılmıştır. Hayal dünyasının dışı yansımış hali olan anonim ürünlerde, bazen abartılı ifadeler yer verilebilir. Birden çok kızla beraber olmak isteyen kişi, durumunu sürüyü yöneten çobana benzetmiştir. Aynı durum başka bir manide şu şekilde karşımıza çıkar:

Şu dağın oylumuna
Kuş konmuş boylumuna
Beni çoban yapsınlar
Kızların yaylumuna

(Üçer, 2011: 270).

Yöresel gelenek ve göreneklerin izlerini manilerde bulabiliriz (Artun, 2008: 112). Karadeniz’de geçimini hayvancılıkla sağlayan insanlar, inek ve koyunlar üzerine yazılan manilerle duygu ve düşüncelerini ifade etmiştir. Yaylacılık geleneğinin devam ettiği bu bölgede, hayvancılıkla ilgili gelenekler manilere yansımıştır.

Ayişem ineklerin
Hep karişuk, karişuk
Ayişemlan eylesem
Yaylada arkadaşlık

(Baykasoğlu, 2011: 7).

İneğumun adini
Yazdum yayla taşına
Vermeyisun kızuni
Ağu (zehir) kattum aşuna

(Baykasoğlu, 2011: 7).

Yaşamında ineklerin önemli olduğu bir kültürde inekler, onları güden çobanların manilerinde geniş yer tutmuştur. Yayladaki ortak çobana inekleri katan genç kıza âşık olan çoban, duygularını bu manilerle anlatmıştır.

Kuzularum meledi
Dağı taşı beledi
Benim sevdiğüm güzel
Bana neler eyledi

(Baykasoğlu, 2011: 8).

Çoban kaldır koyuni
Sabahun çiçesine
Uyan da gel Eminem
Keleklerin (çan) sesune

(Baykasoğlu, 2011: 8).

Balıkesir hanları,
Boyalıdır camları,
Sür yârim koyununu
Çıngırdasın çanları

(Elçin, 1990: 47).

İnek çobanları gibi koyun çobanları da sevdalarını anlatırken yaylayı, dağı sıkça manilerde kullanmıştır. Kuzuların, koyunların boynuna takılı çan, sadece kuzunun yerini belli etmemektedir. Aynı zamanda, çobanın yerini de göstermektedir. Maniler, sevgililer arasında haberleşme araçları olarak da kullanılmıştır.

Soralım çobanlara
Yüksek dağlar kar mıdır?
Ben murat alamadım
Murt alan var mıdır?

(Üçer, 2011: 271).

Soralım çobanlara
Üsgek dağlar kar mıdır?
Benim sevdiğim yârim
Hele de bekâr mıdır?

(Azar, 1995: 203)

Bazı sevda konulu manilerde çoban, doldurma mısralarda karşımıza çıkar. Asıl konunun işlendiği son iki mısradaki çobana yer verilmez. “Genellikle anlamın ağırlığı üçüncü ve dördüncü dizelerdedir. Manilerde anlamın dört dizeye yayılması, ilk iki

dizede çizilen tablo maniyi estetik bir yapıya kavuşturur. İlk iki dize maninin dış dünyayla bağıdır. Üçüncü ve dördüncü dizede duygu ve düşünce ortaya konur. Manici için birinci bölüm çağrışım, duygu ve düşünce için hareket noktasıdır.” (Artun, 2008: 112). Yukarıdaki iki manide çoban, yüksek dağları çağrıştırmaktadır. Çobanın dış dünyayla bağı söz konusu olduğunda dağlar akla gelir.

Mani, toplumun ortak duygularının ifadesinin bir parçası olmasından dolayı halk arasında kullanılan en yaygın halk şiiridir. Küçük olan bu dörtlükler, hacimlerinden büyük bir işleve sahiptir. Türk milletinin ortak zevk anlayışını, duygu dünyasını oluşturan belge mahiyetindedir. Maniler meydana getirilmesi kolay ürünler olması sebebiyle geniş bir coğrafyada karşımıza çıkar. Aşağıdaki Sivas ve Elazığ yörelerine ait manilerdeki benzerlik bunun göstergesidir.

*Ağılın altı kenger
Çoban koyunu dönder
Dönderirsen tez dönder
O yâri bana gönder⁴⁷*

*Ağılın önü kenger
Çoban davarı dönder
Kurban olam çoban
Yârimi bize gönder*

(Azar, 1995: 212).

*Çayıra serdim minder
Çoban goyunu dönder
Çoban Allah'ı seversen
O yâri bana gönder (Azar, 1995: 217).*

Hayvanlara sahip çıkan çoban, onları ekili araziye girmeden, uçuruma düşmeden ve diğer tehlikelere varmadan dönderen çobanın bu özelliği, insanların ondan yardım istemesine sebep olmuştur. Sevdiğinden ayrılan insanların ona kavuşmak için, çaresizlikten olsa gerek, karşısına çıkan çobandan yardım istemesi insanların çobana bakış açısını da ortaya koymaktadır. Çoban; yardım istenecek, dertleşebileceği bir konumdadır.

⁴⁷www.sanatalemi.net/Pekşen, 2013.

Sev seni seveni
Dağda çoban olsa da
Sevme seni sevmeyeni
Mısır'da sultan olsa da

(Üçer, 2011: 270).

Sevdiğini almasına engeller çıkarılan çobanlarla ilgili birçok anlatı vardır. Çobanların sevdası gerçek olur. Parayla satın alınabilecek bir durum değildir. İnsanların evleneceği kişiyi seçerken maddi makamından çok manevi makamına bakılması gerektiğini vurgulayan bu mani, biçimsel olarak da diğer manilerden farklıdır.

Maniyi ya tek kişi söyler, ya da iki kişi karşılıklı söyler.

Oğlanlar:

Çoban koyun kimindir
Say, görüm niçe bindir
Benim meylim sendedir
De, görüm meylin kimdir.

Kızlar:

Çoban koyuna gider
Bakan boyuna gider
Çobanın hak toklusu
Nişan toyuna gider

(Kuru, 2006: 40).

Sevdalar en etkili şekilde maniler kullanılarak dile getirilmiştir. Anadolu delikanlısı, davar güderken sevdiği insana çoğu zaman maniler dizerek açılır. Sevdalısının kendisi için düşüncesini yine söylenen manilerden anlar. Bu açıdan maniler, sevdalıların iletişimini sağlar. Birbirini sevenler arasında görüşmeyi yasaklayan sosyal yapı, sevdalıları maniler aracılığıyla anlaşmaya yöneltir. Çobanlar ve çobana sevdalananlar, manilerin diliyle duygularını birbirlerine ifade etmişlerdir.

2.9.2. Çobanın Hor Görüldüğü Maniler

Manilerde evlenme, düğün konuları geniş yer tutar. Bu konularda maniler söyleyen genç kızlar, genellikle çobanların düğün yapacak parasının olmadığına, çobanla evlenilmeyeceğine dair maniler söylemiştir.

*Kızın adı Resmiye
Çıkmış odun kesmiye
Çoban herif ne bilir
Asfalt yolda gezmiye*

Asfalt, çağdaş yaşamın toplumumuza soktuğu bir öge olarak bu maninin çağdaş bir mani olduğunu gösteriyor. Toplumsal değişim nedeniyle küçük görmeler de başlamış: Geleneksel köylü ekininin parçası olan çoban, asfalt yolda yakışmadığı gibi, bir köylü kızı gibi odun kesme durumunda olan kız da yeriliyor. Çoban asfaltta gezme densizliğini göstermiştir (Karabaş, 1999: 116).

*Kırmızı gül olda gel
Şişelere dol da gel
Çobanlıktan hazetmem
Git öğretmen ol da gel*

(Kuru, 2006: 86).

Çobanların işi ağırdır. Çobanın eşi olacak kişi de bu ağır işlere yardım etmek zorundadır. Bu sebeple devlet memuru olan öğretmenle evlenmek, gelecekte rahat bir hayat sürmenin yoludur. Köyde yaşayan genç kızların hayalini şehirli ya da okumuş biriyle evlenmek süsler. Onlar için çobanla evlenmek, köy yaşamının devam etmesi demektir. Bu düşünce aşağıdaki manide şu şekilde ifade edilmiştir:

*Bir sigara ver bana
Dumana bak dumana
Şehirliler dururken
Varır mıyım çobana?*

(Azar, 1995: 134).

*Ev ardında portakal
Portakala gül takar
Okumuşlar dururken
Çobanlara kim bakar*

(Akalm, 1972: 293).

Manilerde duygular çekinilmeden ifade edilmiştir. Bazı manilerde itiraflar birbiri ardınca sıralanmıştır. Duygularını açıkça ortaya döken kızlar, söylediği maniden sonra rahatlamıştır. Evlenmek istemedikleri çobanlara karşı tavırlarını çok açık dile getirmişlerdir.

*A güzelim a kibarım
Tırpan attım ormana
Anam verse ben varmam
Senin gibi çobana*

(Yolcu, 2011: 198).

*Karşıya Kaban derler
Keçiye yaban derler
Ne kadar güzel olsan
Adına çoban derler*

(Akalm, 1972: 277).

Bazı manilerde sevdalanılan kişinin mesleği, dış görünüşü önemli olmasa da yukarıdaki manide, çok güzel olan çobana mesleğinden dolayı olumlu bakılmamaktadır. Bu durum, manilerde verilen mesajların daha çok bireysel olduğunun göstergesidir.

*Karpuz kestim suluymuş
Yâr dizimde uyumuş
Hiç şarattan anlamaz
Çobanlıkta büyümüş*

(Yolcu, 2011: 438).

Çobanların hiç güzel sözden anlamayan kaba, cahil kimseler olduğu yukarıdaki manide belirtilmiştir. Ayrıca koyundan, dağdaki yaşamdan başka bir şey bilmeyen çoban, adres bulamayacak kadar sosyal yaşama uzak bir tiptir.

*Dut ağacı dut vermez
Çağırırım yar gelmez
Bilirim niye gelmez
Çobandır evi bilmez*

(Kuru, 2006: 66).

Çobanlarla evlenen kızlar, çobanının yaşamından dolayı eşine hasret bir yaşam sürer. Çobanlar geceyi dağlarda sürüsüyle geçirir. Yaylaya gittiğinde uzun süre dağlarda kalır. Bu durum, çobanlarla evlenmek istemeyen kızların sayısını artırır.

*Dere deresi gelir
Deste deste gül gelir
Kızlar bakman çobana
Haftada bir yol gelir⁴⁸*

*Şu piyade oğlanları
Ne güzel oyunları
Keçi çobanı yapmışlar
Güzelim oğlanları*

(Yolcu, 2011: 393).

Çobanlık zor ve kıymetsiz bir meslek olarak görülebilmektedir. Bu mesleği güzel, kibar gençler yapmamalıdır. Buradan çobanların kaba, çirkin kişilerden olacağı algısı oluşmaktadır.

*Parmağımda yüzüğü
Çıkarıp atar mıyım?
Gül gibi yârim varken
Çobana bakar mıyım*

(Yolcu, 2011: 446).

Toplumsal düzenin, toplumsal ahlakın, geleneklerin devamlılığında maniler önemli bir işleve sahiptir. Toplum tarafından onaylanmayan bir davranışın manilerde yer bulmasıyla birlikte, maniye konu edilmiş olan olumsuz davranış tekrar edilmemektedir. Burada dikkati çeken, çobanın hiçbir şekilde bayanlar tarafından tercih edilmeyeceği vurgusudur.

*Öküz koştum sabana
Boynuzları yabana
Sevdiğimi vermişler
Kapıdaki çobana*

(Akalm, 1972: 348).

⁴⁸www.sanatalemi.net/Pekşen, 2013.

Çobanlık mesleğinin küçümsendiği bu manide açıkça görülmektedir. Sevdiğini alamayan bir genç, onun başkasının kapısında çobanlık yapan biriyle evlendirilmesine üzülmektedir.

Çilli tabakta pekmez
Çoban kavalın ötmez
Önündeki sürüler
Benim sözüme yetmez

(Kuru, 2006: 61).

Kibirli, kendini beğenmiş bir kızın çobanın işini, gelirini beğenmediği bu manide çobanlık hor görülmektedir.

Manilerin konuları her türlü hayat hadiseleridir. Çobanlarla ilgili çok sayıda olumsuz maninin olması, gerçek yaşamda çoban olduğu için muradına erememiş birçok insan olduğunu gösterir.

2.9.3. Çobanlıkla ve Hayvan Sevgisiyle İlgili Maniler

Çobanlıkla ve çobanın güttüğü hayvanlarla ilgili birçok mani söylenmiştir. İnsanlar, geçimini sağlayan hayvanlara ve yaptığı işe duyulan sevgiyi manilerle dile getirilmiştir.

Şu mani, çobana kurda kaptırdığı kuzu için söylenmiş olabilir:

Çay aşığı kurt izi
Ağzında emlik kuzu
Allah elinden ala
Yeni sevdiği kızı (Üçer, 2011: 256).

Çobanın sürüsüne gözü gibi bakması gerekir. İşini doğru dürüst yapmadığında hayvanlar zarar görebilir. Böyle bir durumda, çobana iyi gözle bakılmadığını gösteren bir manidir. Başka bir manide hayvanlara iyi bakmayan çobanın cezalandırıldığı şöyle anlatılır:

Boztepe'nin başında
İnek yayarım inek
İnek senin yüzünden
Yedim yüz elli değnek

(Kaya, 2004: 91).

*Erik dalı eğmeli,
Dibinde eğlenmeli,
Yazın çoban durmalı
Kasımda evlenmeli*

(Elçin, 1990: 88).

Anadolu'nun bazı yörelerinde gençler, utandığı için annelerine evlenme isteklerini söyleyemezler. Böyle bir durumda: "Ana ben çobanlık yapmak istiyorum." Derler.⁴⁹ Bu manide de evlenmek için çobanlık yapıp daha sonra çobanlıktan kazandığı parayla düğün hazırlığı yapan gençlerin düşünceleri dile getirilmiştir.

Maçka'da yayla geleneğini sürdüren ailelerde, giderek azalan sayılarda (hane başına 8-10 tane) inek bakılmaktadır. İnekler gündüz yemyeşil çayırlarda otlatılır, gece ahırlara alınır. Her aile kendi ineğinin çobanıdır. Bazen komşunun emaneti olan bir iki ineğe de sezon boyunca bakılır. Karadeniz'de ineklerle bakıcıları arasında bir bağ oluşur. Yakın köylere satılan ineklerin kendi ahırlarına döndükleri çok görülür. Ölen ya da satılan ineğinden söz eden sahiplerinin ağladığı gözlenmiştir (Baykasoğlu, 2011: 4-5). Maniler ait olduğu yörenin kültürü, yaşam şekli hakkında bilgi verir.

*Sığırların çobanı
Gel yukari yukari
Ayrılma sığırlardan
Dalar sana yabani*

(Baykasoğlu, 2011: 6).

Çobanın sığırlardan uzaklaşması hayvanların tehlikeye girmesine yol açacağından çobanın sürüye yakın olması belirtilir.

*İneğumun adına
Diyeyeğum aynalı
Bulunmaz buralarda
Senun gibi sevdalı*

(Baykasoğlu, 2011: 6).

*Çıkardum sığırları
En önine (en önde) kınalı
Alişuktur yaylaya
Durmaz gâvurun mali* (Baykasoğlu, 2011: 7).

⁴⁹<http://www.yuksekovahaber.com/yazi/sivan-u-berivan-2-1577.htm>, 2012.

Anadolu'nun birçok yerinde ineklere isim takma alışkanlığı vardır. İneklere duyulan sevgi, Karadeniz insanının yaşadığı seveda, hüznün, umut, ayrılık, vb. duygularını da dile getirmelerinde bir aracı olmuştur.

Yaylanun çimeninde

Çayır kuritiyurum

Oliyirum kuziya

Seni unutiyrum

Maçka'nın Akarsu Köyü'nde yalnız küçükbaş hayvanlar için ortak çoban tutulmaktadır. (Baykasoğlu, 2011: 8). Yayladaki kuzuların çobanı, sevdiğini unutacak kadar hayvanlarla sıkı bağlar kurmuştur. Çoban, işine bu derece âşıktır.

2.9.4. Törenlerde Söylenen Maniler

Maniler, çeşitli törenlerde, eğlencelerde, toplantılarda, inanış ve âdetlerin arasında duyguların söylenmesi, insanları eğlendirmesi, işi kolay kılması, kültürün aktarılmasını sağlaması yönleriyle işlevseldir. Manilerin, saya gezme, hıdrellez, nevrüz, yağmur duası, çömçe gelin, köy seyirlik oyunları gibi tören ve toplantılarda ritüel kalıntısı taşıyan sözlerle söylenildiğini görüyoruz (Artun, 2008: 114).

Koyunların doğurmalarıyla ilgili olarak yapılan şenlikler, saya ya da Saya Bayramı adını almaktadır. Kuzular beş ayda, yani koç katımından sonra 150 gün içinde doğarlar. Yüzüncü gün, kuzunun anasının karnında tüylendiği, elli gün sonra da doğacağı kabul edilir. Saya Bayramının bir başka adı olan Davar Yüzü veya Koyun Yüzü kavramları da buradan gelmektedir (Duymaz, 2002: 183). Kışın, genellikle geceleri ev ev dolaşarak yapılan saya gezmelerinde maniler okunur ve kapısı çalınan evden hediyeler istenir.

Koyunun yüzü geldi

Gün çavdı kuzu geldi

Çobana taze keçe

Ağaya kuzu geldi

(Üçer, 2011: 270).

Goyunun üzü geldi

Dolandı düzü geldi

Çobanın gucağında

Bir ekiz guzu geldi (Kaya, 2004: 127).

Sayacı tarafından okunan bu manilerle yakın bir zamanda dünyaya gelecek kuzuları müjdeleme söz konusudur.

Yerin dağ olsun çoban

Kefin çağ olsun çoban

Sürünü yahşı guru

Üzün ağ olsun çoban

(Kaya, 2004: 127).

Manileri söyleyenlere verilecek hediyelerle de bereketli bir yıl geçireceklerine dair bir inanç vardır. Allah'tan bolluk, bereket dileme anlamlarında maniler söylenmiştir. Burda da asıl iş çobana düşmektedir.

Azerbaycan'da saya törenlerinde söylenen aşağıdaki manilerde, çobanlık, hayvancılık övülmektedir. Bu maniler koyun ve kuzu sevgisini çocuklara benimsetmek amacıyla da söylenmiş olabilir.

Nenem, a nariş goyun,

Yünü bir garış goyun,

Çoban senden küsübdü,

Südü ver barış, goyun!

(Ahundov, 1978: 16)

Nenem, garagaş goyun,

Garlı dağlar aş goyun,

Ay garanlığ gecede,

Çobana yoldaş goyun!

(Ahundov, 1978: 16)

Çoban koyunu götüresi,

Onu bereye yetiresi,

Ağ bilekli gelinler

Sağım sağım deyesi

(Ahundov, 1978: 16).

Sayacı, ehli hayvanlara hep “ninem”, halka “say beyler” ya da “yey beyler” diye hitap eder (Ergun, 2011: 312). Burada koyunun aileden biri gibi görülmesi de söz konusu olabilir. Koyunlar, Türk kültüründe pirlî hayvanlar olarak kabul edilmiştir.

Manilerin yağmur yağması için yapılan törenlerde de söylendiği olmuştur. Yağmur yağmadığı vakitlerde Azerbaycan'da toprak su ile yoğrulup tandırda pişirildikten sonra suya atılır. Bu arada şu bayatı söylenir:

*İslatın arzu gelir
Çaylara bol su gelir
Karılara çohlu yün
Çobana kuzu gelir*

(Kaya, 2004: 128).

Yağmur berekettir, yağmurla birlikte ot bol olur. İyi beslenen koyunlar sağlıklı kuzular doğurur. Yağmurun bereketi her şeye yansır.

Koç katımı törenlerinde, Malatya'da, çoban sürüyü köyün yakınlarına kadar getirir. Çoban "haydin ha" diye bağırır. Çobanların haykırışını ve manilerini duyan koyun ve koç sahipleri, köylüler, çocuklar koçları ve hediyeleri alıp tüfek sıkarak, mani söyleyerek sürüye doğru yürürler. Bu manilerden ikisi şöyledir:

*Çoban durdum ağama,
Kavalım çala çala,
Sürümü otlatıram,
Sevgilim ana ana.*

*Koyun vurdum hevşeye
Kıpır kıpır gevşeye
Herkes yârini almış
Gidin söylen Ayşe'ye*

(Manav, 1975: 7376).

Geçmişte mani söyleme geleneğimiz oldukça zenginlik gösterirken günümüzde bu gelenek, eskiye nazaran azalmıştır. Hayvancılığın ve çoban kültürünün de azalması manilerde çobanı sınırlamaktadır. Manilerde çoban ve koyun sürüsü birbiriyle özdeşleşmiştir. Dağlarda sürüsüyle baş başa olan çobanlar, manilerde hem olumlu hem de olumsuz yönleriyle sunulmuştur.

2.10. Ninnilerde Çobanlık

Ninni, evlat sevgisiyle anneler veya yakınları tarafından çocuğu uyutmak için söylenen nağmeli dört mısralı halk şiirleridir. Bir bebeği sakinleştirerek uyutmak niyetiyle onunla baş başa kalan, öncelikle bir kadının (anne, nine, abla gibi) bazen de bir erkeğin (baba, dede gibi) o andaki duygu, algı ve düşüncelerini, içinde yaşadığı toplumun şiir, ezgi anlayışı ve kültürel birikimi çerçevesinde sevgi ve şefkat ile yoğurup manzum olarak dile getirdiği bir iletişim yoludur (Uğurlu, 2012: 35).

Ninniler, rüyalar gibi bir tür sembolik dildir ve toprağın derinliklerindeki gizli bir kaynaktan gelen su gibi doğal bir şekilde türemiştir. Anne ve bebeğin bütünleşmesini sağlayan sembolik motiflerle dolu samimi bir ortam oluştururlar.

Anneler, ninnilerde çocuğuyla ilgili birçok beklentiyi dile getirir. Bunlarda birisi de meslek seçimine yönelik beklentilerdir. Bebeğini uyutmaya çalışan anne, bebeğe bazı vaatlerde bulunur. Ninni söyleyenin hayat şekline ve dünyayı algılayışına göre vaatler şekillenir. Hayvancılıkla uğraşan bir toplumda çoban olmaya yönelik dilekler ninnilere girmiştir.

*Ninni yavrum ninni,
Uyusun yavrum ninni,
Sürülere çoban olsun ninni,
Ovalara puplan olsun ninni!*

(Uğurlu, 2012: 367).

Çocuktan, büyüdüğü zaman bir fayda beklenmesi, bir işe yardımcı olması nev'inden işle, hizmetle alakalı temennilerde bulunulan ninnilerde, çobanlığa yer verildiğini görebiliriz.

*Ninni yavrum ninni e, e, e,
Uyutayım büyüteyim e, e, e,
Anasına su taşısın e, e, e,
Babasına odun kessin e, e, e,
Tarlalara gitsin e, e, e,
Hayvanları gütsün e, e, e,
Büyüsün çalışsın e, e, e,*

(Çelebioğlu, 164: 1995).

Annelerin ninnilerinde dile getirdiği bir durum da bebeğini her fırsatta övmesidir. Bebeğini diğer bebeklerle karşılaştıran anne, işi daha da ilerleterek herkesin bebeğine hayran olmasını ve onu sevmesini ister. Bebeğinin gelecekte zengin birisi olmasını diler. Günümüzde olmasa da geçmişte, zenginliğe giden yol olarak koyun beslemek ve çobanlık dile getirilmiştir.

*Dağda davarın yayılsın
Sandıkta liran sayılsın
Oğlumı gören bayılsın
Büyüsün oğlum ninni*

(Şapolyo, 1937: 87).

Ninnilerde sıklıkla başvurulan benzetmeler vardır. Ninni söylenen bebek, çocuk göz bebeğidir. Anne bebeğini güneşe, aya, yıldıza ya da çobana benzetebilir.

*Pencereden süzülürüm,
Ağlarsanız üzülürüm,
Süt sağarım bebelere,
Ben çobanım, bulut sürüm*

(Şirin, 1990).

Ninnilerde geçen sözler de ninninin ait olduğu kültürün özelliklerini yansıtır. Ninnilerde geçen çoban, gütmek, davar gibi ifadelerin kullanılması hayat tarzı ile ilgilidir. Anne, en yakınında gördüğü koyun-kuzu bağımlı kendi hayatında da görür ve onlarla özdeşleşir.

*Dağda davarlar,
Köye kovarlar,
Öyde hodaklar,
Geride çobanlar,
Hepsi kurban yavruma!*

(Çelebioğlu, 214: 1995).

Annenin çocuğuna duyduğu büyük sevginin ve şefkatin ifadesi olan ninnilerde yaşama şekli, toplumsal alışkanlıklar ve kabullere rastlamak mümkündür. Çobanlık ya da çok hayvan sahibi olma ile ilgili kabuller ninnilerde yer alabilmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. HALK İNANIŞLARINDA ÇOBAN

3.1. Çoban Bayramları

Türk dünyasında mevsimlik bayramlar, yaygın bir gelenek halini almıştır. Günümüze kadar gelen bu mevsimlik bayramlardan “çoban bayramları” hayvancılığın yaygın olduğu bölgelerde karşımıza çıkmaktadır.

Köktürkler beşinci ayda, büyük törenler ve ayinler düzenlemiştir. Bu törenler sırasında Göktanrı'ya at, yer-sulara koç kurban edilirdi. XIX. yüzyıl sonlarına kadar ilkbahar bayramının Orta Asya'da devam ettiği tespit edilmiştir. Kalmuklar'da tespit edilen törende “sürünün artması, çoğalması” dileğinin yer alması bu geleneğin Anadolu'da Koç Katımı ve Saya Bayramı ile devam ettiğini göstermektedir (Çay, 1990: 103). Tabiatın canlanmasıyla Türkler için ekonomik uğraş alanlarıyla ilgili olarak birtakım geleneklerin ve geleneksel uygulamaların önem kazandığını görmekteyiz.

Özel mevsimlik bayramlar içerisinde yer alan çoban bayramları, birbirini izleyen üç evrede gelişmektedir. Hayvan yetiştiriciliğinde hayvan üretiminin başlangıcı olan koç katımı törenleri bu sürecin başlangıcıdır. Koç katımı sonrasında 100. günde kutlanan “davarın yüzü” ya da “saya” adıyla bilinen şenlikleri, koç katımından yaklaşık 150 gün sonra gerçekleşen hayvan doğumlarındaki kutlamalar izlemektedir. Bu sürecin evrelerini, aralarındaki yakın ilişkiyi göz önünde bulundurarak bütünlük içinde ele almak gerekmektedir (Kutlu, 1987: 116). Karakteri itibarıyla gerçek bir Türk geleneğini yansıtan bu törenlerin ne zamandan beri yapılageldiği hakkında kesin bir bilgi yoktur. Ancak bu törenlerin koyunun ilk kez evcilleştirildiği Orta Asya'dan Anadolu'ya yayılmış olduğu şaşmaz bir gerçektir (Şentürk, 1972: 23). Türkler, atlı göçebe topluluklardan ve genellikle hayvancılık geçim kaynağına bağlı olan bir ekonomik yapı arz ettiklerinden, ister istemez bu yapının getirdiği bazı inançsal uygulamaları, Orta Asya'dan Anadolu'ya taşımışlardır.

“Çağlar boyu insanlar ya da topluluklar, yaşamlarında karşılaşılabilecekleri olumsuzlukları önlemek için doğayla uyum sağlama amacıyla büyü ve törenler yapmışlardır. Ritüeller; doğanın bilinmeyen yönlerinin simgeleridir. Her ritüel bir sembolden oluşur. Ritüellerde büyük dinler öncesi eski dinlere, inanışlara ait izler bulmak mümkündür. Ritüeller, bu dünyayla ölüm sonrasındaki dünyanın ilişkisine

dayanır. İnsanlar doğayı tehlikeli, anlaşılmaz, ürkütücü, kendini de doğa karşısında güçsüz buluyordu. Büyü, sihir ve törenle doğayla uyumu sağlamayı amaçlıyordu. Ritüellerde doğa, totemizm kültürü, ölmüş ulu kişilere saygının simgesi olan atalar kültürü iç içedir. Bu tür törenlerdeki taklit, eylem ve toplu katılma doğadan insanoğluna karşı gelebilecek kötülük ve olumsuzluklara karşı büyüyle korunma çabasıdır.” (Artun, 1993: 191). Çoban bayramlarını oluşturan “saya gezme, koç katımı, koç bayramı, çoban bayramı” gibi adlarla anılan törenlerde sergilenen ritüeller, çobanlık kültürünün mitolojik kökleri açısından ipuçları verir (Ergun, 2011: 333).

Pratiklerde ifade edilen dileklerin kabulü için sihri-dini bir zemin yaratılarak eski Türk yaşamının ve dolayısıyla inanç sisteminin dini-büyüsel pratiklerine İslamî renkler verilmiştir (Artun, 2011: 4).

Bu bayramların töre, tören nitelikleri aynı olmakla birlikte iklim ve çevre şartlarının farklı olduğu yerlerde kutlama zamanı değişmektedir. İnsanoğlu mutluluk veren değişiklikleri törenle kutlamaktadır. Çoban bayramlarında hayvansal bereketin yeniden temini, çeşitli törenlerle kutlanmaktadır.

3.1.1. Koç Katımı

Koçları sürüye katmaya “koç katımı” veya “koç salımı” denir. Mevsimlik bayramlar içerisinde çoban bayramlarının birincisini koç katımı oluşturmaktadır. Koç katımı, ekim veya kasım aylarında kınalanmış ve süslenmiş koçların şenlikler eşliğinde koyuna katılması olayıdır.

Koç katımı ve şenlikleri yirmi gün kadar sürer. Koç katımının şenliklerle kutlanmasının sebebi, yöre halkının geçim kaynağının hayvancılık olmasıdır (Özen, 2010: 41). Ekonomisi hayvancılığa dayanan toplumlarda koç katımı önemli bir olaydır. Koç katımı, töre ve törenlere dayanan bir takım uygulama ve inançları beraberinde getirmiştir.

“Anadolu’nun hayvancı topluluklarında yaygın olarak gördüğümüz koç katımı, her şeyden önce belli bir durumdan diğer bir duruma geçişin yani, bir geçiş döneminin özelliklerini taşımaktadır. Nitekim Şavak aşiretlerinde koç katımları yayla döneminin bittiğini köy hayatının başladığını gösterir. İnsanların ve hayvanların yaklaşık beş ay süren yayla yaşantıları, koç katımı sonrasında yerini köy yaşantısına bırakmaktadır. Aynı zamanda, hayvanların yayladaki bakım, beslenme ve korunmasından, köydeki bakım, beslenme ve korunmasına geçilmektedir. Şavak aşiretinden derlenen “koçtur

kıştır, döldür yazdır” şeklindeki özlü söz, bu geçişi en iyi biçimde açıklamaktadır. Başka bir ifadeyle, koç katılınca (koç katımı) kışın, döl dökülünce (kuzu doğumu) yazın başlangıcı kabul edilmektedir.” (Kutlu, 1987: 115).

Koç katımı, bir geçiş özelliği taşımaktadır. Bu geçiş anları, hayvanların dış etkilere, kötülöklere ve nazara karşı en güçsüz oldukları zamanlardır. Gerek dölleyen, gerekse döllenen hayvanların bu yeteneklerini kötü dış etkilerle köreltmenin, kötü sonuçları hazırlayacağı inancı, başvuru olan birçok büyüsel işlemin sebebi olmaktadır. Aksi halde hayvanlar tehlikeye atılmış olacaktır. Koç katımı uygulamalarında, çoğu büyüünün taklit ve temas ilkesine dayalı başvuru olan işlemlerin ve hayvanların geleceği ile ilgili isteklerin tümü bu amaca yöneliktir (Kutlu, 1987: 116).

Sivas'ta temmuz ayında sürüden ayrılıp içerde beslenen koçlar üç ay sonra koç katımı yapılacağı zaman sabahleyin erkenden süslü bir şekilde boyanır. Koç katımı günü koçlar yaylıma bırakılmaz, çoban tarafından topluca ağıldan alınır ve köyün meydanına sürülür. Allı, yeşilli, morlu ve kınalı koçların boynuzlarına elma takılır. Boyalı halka şekerler ve ipe dizilmiş elmalar da koçların iki boynuzu arasına asılır. Hoca, koç katımı duası okur. Hayırlı uğurlu olsun dilekleriyle “âmin” denir. Koçlar tekbirlerle sürüye katılır. Sürü bir gün evvelden hazırlanmış yiyecekler; çörek, börek, kömbe, kavurga, elma, kınalı şeker, üzüm, haşlanmış yumurta vb. ikram edilir. Varlıklı sürü sahipleri koç kesip pilav ve kavurma yaparak misafirleri ağırlarlar. Bir bayram coşkusu içinde yapılan koç katımı, Sivas Şarkışla'da yılbaşı olarak kabul edilir. Koç karı yılın ilk karı olup bu tarihten sonra koç katımı yapılmaz. Koçlar / tekeler, koyun sürüsüyle 20-30 gün kaldıktan sonra tekrar ayrılır ve koç sürüsüne ayrı bir çoban bakar (Üçer, 2011: 262).

Sivas'ta koç katımında dua edilir. O yılda olacak kuzuların ölmemesi, sakat kalmaması, bereketli ve hayırlı olması için dua edilir. Duada sürünün sağlıklı olup, nazar değmemesi, sütünün bol ve verimli olması istenir. Boyanmış koçların boğazına mavi boncuk ve büyük kırmızı olan Gürün elması takılarak koç katımı alanına götürülür. Köyün gençleri her biri bir koçu tutar. Köy ağasının silah sıkmasıyla koçlar sürüye bırakılır. Koçların boğazındaki elmaları alabilmek için çocuklar da sürüye dalarlar. Bu esnada çobanlar ve gelen misafirler silah sıkırlar. Böylece koç katımı gerçekleşmiş olur (Özen, 2010: 41- 46).

Koçların o gün için boyayıp süslenmelerinin sebebini, “koyun süslenmiş koçları daha çok sever”; koçun boynuzlarına takılan ceviz, pestil ve elma gibi yiyeceklerin

sebebini ise, “bugün hayırlı bir gündür, çocukları sevindirmek gerekir. Koç katımında sürünün içine karışan çocuklar koçların boynuzlarındaki yiyecekleri kapışırlar, yarışlar ve böylece eğlenirler.” şeklinde açıklanmaktadır. Koçların süslenmesinde kullanılan muska ve nazarlıklar, koçu bu dönemde kötü dış etkilerden, nazardan, büyüden korumaya yöneliktir. Ayrıca, hayvanları bu dönemde nazardan, büyüden korumak amacıyla şu önlemlere başvurulur: Koç katımı zamanı evlerden tuz, damazlık (peynir ya da yoğurt mayası), yün tarağı verilmez. Koç katımı zamanında evdeki yün taraklarına kırmızı ip bağlanır (Kutlu, 1987: 117). Koç salımından döl başına kadar geçen sürede evin kutsalları ve bereket sembolleri olan maya, tuz, ateş, yün tarağı gibi objeler evin dışına çıkarılmaması ve başkasına verilmemesi mitolojiyle açıklanabilir. Bereketin ve kutun dışarı çıkmasını önlemek, aynı zamanda evin ve yaşanan mekânın da kutsanması amaçlanmaktadır. Kut dışarı giderse bereket gidecek; kötü ruhlar, kıtlık, hastalık gibi şeytanî şeyler eve hâkim olacaktır (Ergun, 2011: 336).

Kars'ta yürüyen koyun sürüsünü ikiye bölüp sürü içerisinden boş kova ile geçmek ve doğum (döl) günlerinde evden tuz, ateş gibi şeylerin dışarıya verilmesi günah sayılmaktadır. Bunlar herkes tarafından bilinen ve istenmesi ayıp sayılan konulardır (Turan, 1967: 4103). Bu durum koyunların tamamının doğum yapmasına kadar devam eder. Yukarıda belirtilen eşyaların verilmesi durumunda sürüye nazar degeceğine inanılır.

Malatya'da koç katımından önce çoban, sürüyü köyün yakınlarına kadar getirir. Çoban “haydin ha” diye bağırır. Çobanların haykırışını ve manilerini duyan koyun ve koç sahipleri, köylüler, çocuklar koçları ve hediyeleri alıp tüfek sıkarak, mani söyleyerek sürüye doğru yürürler. Yolda koçlara güzel kızları bindirirler, güzel kız bindirme kuzuların dişi olmasını temin için yapılır (Manav, 1975: 7376). Kuzuların erkek olmasını isteyenler koçların üzerine erkek çocuk bindirirler. Çünkü erkek kuzular daha çok paraya satılmaktadır (Özen, 2010: 42). Bazı yörelerde özellikle Şavak aşiretinde dişi kuzu, sürünün bereketi ve bolluğun işareti sayılmaktadır. Bu istek dişi sağmal koyunun üretimdeki yeri açısından oldukça anlamlıdır. Doğacak kuzuların dişi olması için koçların üstüne kızların bindirilmesi dışında şu uygulamalara yer verilir: Koçların altından kız çocukları geçirilir. Koçun koyununa dişi döl muskası yazdırılıp takılır. Koçun boynuzlarına yeni gelin olmuş, doğumu yakın kadınların poşusu (başörtüsü) bağlanır (Kutlu, 1987: 118). Kars'ta koçlar katım yerine götürülürken aniden yol üzerine erkek veya kadın çıkarsa, o yılın kuzularının yol üzerine çıkan

kimsenin cinsiyetine göre doğacağına inanılır. Yolda gebe kadına rastlanırsa, o yıl koyunların ekseriyetle ikiz doğacağına inanılır (Turan, 1967: 4103). Koç katımı mevsiminde evlenenlerin çocuklarının erkek olacağına inanılır (Şimşir,2011: 199). Bu bayramların bereket sağlayacağı inancı, hem hayvanlara hem de insanlara yansımıştır.

Koçlar sürüye katıldığı zaman ilk çevirdikleri koyunun sahibine ziyafet çektirilir veya oyun oynatılır. Bu arada çobanın hediyesi verilir, götürülen yiyecekler yenir. Fakir çocuklara para dağıtılır, çalgılar çalıp türküler söyleyerek oynarlar. Sonra da oyun ve türkülerle eve dönerler (Manav, 1975: 7376). Törende ilk çevrilen koyunun sahibine ziyafet verdirilmesi, yaradılıştaki ilk sürü sahibine, Çolpan Ata'ya işaret eder. Çolpan Ata'nın oba içindeki temsilcisi genellikle obanın beyi, ağası veya önde gelen bir kişisi olur (Ergun, 2011: 335). Koç katımı merasimlerinde yapılan etkinlikler, çobanlıkla ilgili mitlere kaynaklık etmektedir.

“Koç katımı bir nevi tarih başlangıcıdır. Pazarlıklarda, borçlanmalarda bu takvim uygulanır. Çobanlara bir yıllık çoban hakkı bu günde verilir. Düğünler bu aya rastlatılır. Dünürlük, kıza bakma, nişan bu ayda olur. Gene bu ayda kış çobanları tutulur. Şarkışla'nın Hüyük köyünde dede ve âşıklar Pir Sultan Abdal'dan veya diğer âşıklardan deyişler okurlar. Kısa bir cem yaparlar. Aynı uygulamayı Divriği'nin Güllüce Köyü'ndeki Ali Baba Ziyareti'nde de görmekteyiz. Koç katımı sırasında koyunlar döl tutsun diye Ali Baba Yatırı ziyaret edilir. Katımdan önce cem yapılır, lokma dağıtılır, çobanlara hediyesi verilir⁵⁰.”Koç katımının gerçekleştiği dönem, hayvancılıkla uğraşan toplumlarda uğurlu sayılmıştır. Bereketi temsil eden bu dönemde insanlar, kendileri için de hayati önem taşıyan işleri yapmaya çalışmıştır.

Koç koyunlara katıldığı zaman sıradan koyuna yanaşmasına izin verilmez. Önce çıkacağı koyunun belirlenmesi gerekir. O, tarihi ile birlikte bir defterin köşesine yazılır. Koçun ilk katıldığı koyunun sahibine ait devletli olacağı inancı vardır. Bir yıllık uğuru, bereketi, varlığı bu koyunun uğurluluğuna, bereketliliğine bağlanır. Onun için koç, önceden denenmiş koyunlara katılır. “Bu yıl bereketimiz bunun başındadır.” denir. Ev bereketi böylece garanti altına alınmış olur (Taner, 1980: 27). Ağrı'da koç katımında koç seçilirken zengin evlere ait koçların dölllerinin de alınması gelenek halindedir. Bundan da zenginliğin, bereketin döl aracılığı ile geçeceğine inanılır. Zengin evlerin, sürü sahiplerinin bu varlıklarını dölünde bereket olan koçlara borçlu oldukları inancı yaygındır (Taner, 1980: 25).

⁵⁰www.Kutluozen.com, 2013.

15 Ekim -1 Kasım tarihleri arasında yapılan koç katımının ilk gününde çalınan davul zurna, hayvanları süsleme, o gün için yapılan kutlamalar nedeniyle insan düğünlerine benzemektedir. Bu açıdan koç katımına, Uludağ Türkmenleri “davar düğünü” demektedir (Ergun, 2011: 333). Koç katımına bir düğün havası verilmesi geçimini hayvancılıktan sağlayan Anadolu insanının sevincinin ve beklentilerinin göstergesidir.

Ağrı’da koç katımının yapılacağı gün, koyunların arasında kalacak kişinin abdestli, yıkanmış ve arınmış olması gerekmektedir (Taner, 1980: 27). Çünkü koç katımının gerçekleştirileceği gün, hayvancılıkla uğraşan toplumların geleceğini etkileyecek önemli bir gündür. Koyunların döl tutması, koyunların kısır kalmaması ve doğacak kuzuların cinsiyeti, sağlığı, koyunların istenen zamanında doğum yapması ekonomik açıdan beklentilerin gerçekleşmesi açısından çok önemlidir.

Ağrı bölgesinde, koç katıma hazırlanırken sabah bütün çobanlar, gençler ve koyun sahipleri belirttikleri koçlarını dualar okuyarak komlarından alırlar. En eski ve yaşlı çobanlarla birlikte komun kapısına giderler. Yaşlı çoban, yedi⁵¹ dağdan getirilen toprağı eşiğe döker, sonra yedi ekmekten kesilen yedi parçayı koça yedirir. Koçun bol döllü, uğurlu, bereketli olması için dua ederek koçu içerden çıkarır. Dışarıda genç çobanlara verir. Onlar koçu güzelce süsler, boynuna ziller asarlar. Renkli iplerle saçaklar yapıp alnına, iki boynuzunun arasına asarlar. Koç koyunların arasına geldiği zaman köyün eli bereketli, sınanmış, çok oğullu, kızlı anası tarafından koçun sırtına elini vurup “bereketli, uğurlu ola” der ve sürüye salınır (Taner, 1980: 27). Eski Türkler tabiatta bazı gizli kuvvetlerin varlığına inanmışlardır. Yedi dağdan getirilen toprak, kutsal (yani iduk) kabul edilmiştir. Tabiat güçlerine inanma, neredeyse bütün halk dinlerinde bulunan bir özelliktir. Çoban topluluklarda da hayvanlarla ilgili yapılan törenlerde bu anlayış görülmektedir.

⁵¹Çok eski zamanlardan beri yedi sayısı dünyada bilinen birçok kavmin dikkatini çekmiştir. Bu sayı, bazen dinsel konularda, bazen büyüsel ve geleneksel konularda kullanılmıştır. “Yedi sayısı, Pisagor felsefesinde sağlığı ve tehlikeli zamanları temsil ettiği gibi akıl, ışık ve kuvvetin sembolü olarak da değerlendirilmektedir. Bu aynı zamanda doğanın ebedî değişikliğini ve sonunda her şeyin bir birliğe döneceğini gösterir. Schemill, Bilgelik Tapınağı’nın yedi basamağından söz ederken tapınağın Sırlar Dağı’nın içinde gizli olduğunu vurgular.” (Işık, 2009: 453). İslam dininde hac sırasında Kâbe’nin etrafının yedi defa dönülmesi, Safa’da ayakta durulurken yedi defa tekbir getirilmesi, şeytanın yedi defa taşlanması, göğün yedi tabaka olarak kabul edilmesi, abdestin yedi uzvun yıkanmasıyla yapılması, yedi sayısının önemini belirten özelliklerdendir. Yedi sayısının dini ve tasavvufî öneminin yanında Türkler arasında deyimler (Yedisinden yetmişine kadar, yedi canlı...), atasözleri (At yedi günde, it yediği günde belli olur...), ve destanî yönden (Yedi ata, yedi dallı gök ağacı, yedi ilk insan, yedi yıl...) büyük önemi olan bu sayı, Türk halk inançları ile günlük yaşamlarında en çok sözü edilen sayılardan olmuştur (Kocatürk, 1982: 285-294).

Yüce ana arketipini simgeleyen dağlarla Şamanist inançlar arasında da bağlantı kurulabilir. “Dağlar aynı zamanda hayatın başlayıp bittiği bir merkez konumundadır ki bu yönüyle; kozmik bölgelerin yani gök, yer/yer altının bir eksen üzerinde birleştiği noktadır. Kozmik dağın zirvesi hem dünyanın en yüksek noktası, hem de dünyanın göbeği, yaratılışın başladığı yerdir.” (Eliade, 1994: 31). Yedi dağdan çoban tarafından getirilen toprak bu açıdan önemlidir.

Eskişehir’deki çobanlara göre koç katımı, kışın nasıl geçeceği konusunda hava durumu tahmini verir: Koç sürüde ilk defa kara koyuna giderse kış çok olacak, ak koyuna giderse kış az olacak, demektir (İleri, 2011: 26).

Kut ve bereket dilenen böyle törenlerde Allah rızası için sunulan kanlı ve kansız kurbanlar, katılımcılara ikram edilir. Etin dışında yenen bütün yiyecekler, çocuklara dağıtılan paralar kansız kurbandır (Ergun, 2011: 335). Bu kurbanlar, İslamiyet öncesinde var olan geleneklerin günümüze kadar yansımış şekilleridir. Kanlı-kansız kurbanlarla Tanrı’nın kutunu sağlamak, ata ruhlarının desteğini almak amaçlanmaktadır.

“Hayvanların geleceğine ilişkin istekler ve buna bağlı olarak, doğacak yavrunun cinsiyetini, hatta biçim yönünden özelliklerini etkileyen işlemlerin çoğu taklit (analoji) bünyesine dayanmakta ve benzerin benzere etki etmesi ilkesine uygun olarak işlemektedir.” (Kutlu, 1987: 118).

Çoban bayramları, hayvancılıkla geçinen insanımız için bolluk ve bereketin, dostluk ve sevincin paylaşıldığı zamanlardır. Bu törensel uygulamalar, sürü sahipleri ve çobanlar için bir bayram gibi sevinç ve şenlik içinde eğlenilen mevsimlik özel günlerdir.

3.1.2. Saya Merasimleri

Hayvancılık ile ilgili gelenekler arasında yoğun olarak görülen ritüeller, hayvanların sağlıklı kalması ve çoğalmaları için yapılan uygulamalardır. Bunlardan birisi de saya merasimleridir.

Yöreden yöreye değişim gösteren saya gezme töreni genellikle köylerde, köyün gençleri tarafından çeşitli kıyafetlerle ve eşyalarla kılık değiştirilerek yapılır. Bu törenlerde bir takım dramatik gösteriler sunulur. Bu inanç; bir kuzunun anne karnında yüz gün süren macerasının, canlı doğum ile neticelenme ihtimalinin yüksek olması ile ilgilidir (Artun, 2011: 6).

Saya sözünün arı, saf, yabancı türlerle karışmamış; ince çitten çevrilmiş davar dairesi; çoban veya derviş gibi olup, kuzuların doğduğu sıralarda sürü sahiplerini dolaşarak armağan toplayan kimse gibi birçok anlamı vardır (Duymaz, 2002: 183). Saya, hayvanların çoğalması, bolluk bereket temennisi ve kutlamaları içeren eğlencelere isim olması yönüyle zengin bir kültürel etkinliğin karşılığı olmuştur.

Saya gezme geleneği ile ilgili yapılan araştırmalar, doğudan batıya doğru bir yön takip etmektedir. Bu da bize bu geleneğin Orta Asya Şamanizmi'nden arta kalan kalıntıların Azerbaycan üzerinden (Azeri çobanları da aynı geleneği sürdürmektedir.) Kars ve Erzurum çobanlarından tutun da, Erzincan, Sivas, Tokat, Kayseri ve nihayet Nevşehir'e kadar uzandığını göstermektedir (Şeker, 1967: 4383).

Koyunların doğurmalarıyla ilgili olarak yapılan şenlikler de saya ya da Saya Bayramı adını almaktadır. Kuzular beş ayda, yani koç katımından sonra 150 gün içinde doğarlar. Yüzüncü gün, kuzunun anasının karnında tüylendiği, elli gün sonra da doğacağı kabul edilir. Saya Bayramı'nın bir başka adı olan Davar Yüzü veya Koyun Yüzü kavramları da buradan gelmektedir (Duymaz, 2002: 183) Bu nedenle “davarın yüzü yetti, kuzunun tüyü bitti” denmektedir (Kutlu, 1987: 120). Çobanların ve çocukların yaptığı saya şenlikleri yapılmadığında doğacak kuzuların tüysüz olarak doğacağına inanılır (Küçükbezirci, 1975: 7311).

“Çoban bayramları dizisinin ikincisini oluşturan ve Anadolu'daki yaygın adıyla “saya” olarak bilinen, koç katımından yüz gün sonra ya da kış ortasında kutlanan bu törenler, uygulandıkları yörelere göre değişiklikler göstermektedir. Saya geleneğinin kendi içinde farklı kültürlerin izlerini taşımış olması bu değişikliklerin sebebi olmaktadır. Saya, Anadolu'nun birçok yerinde değişik adlarla bilinmekte ve değişik amaçlarla kutlanmaktadır. Saya geleneği bazı yönleriyle şenlikleri, kutlamaları, inançları, manileri ve dramatik oyunları içermektedir. Saya şenliklerinde çıkarılan, oynanan dramatik oyunlar köy seyirlik oyunlarının kökeni görünümündedir.” (Kutlu, 1987: 119).

Saya merasimleri şu bölümlerden oluşur:

- a) Çobanlar ile onlara katılan çocuklar ve delikanlılar garip kıyafetler giyerek kapı kapı gezerler ve sayacı tekerlemeleri söyleyerek yiyecek ve bahşiş toplarlar.
- b) Kimi yerlerde bu gezme sırasında basit senaryolu bir oyun oynanır.
- c) Evden eve gezmeler sona erince, sayacılar topladıkları yiyecekleri yerler ve geç vakitlere kadar çalıp oynarlar, eğlenirler (Artun, 2011: 7).

Köyün gençleriyle birlikte hazırlanan saya şenliklerinde, çobanlar başı çekerler. Gençlerden kimisi dede, kimisi deve, kimisi gelin, kimisi de tilki ya da ayı olup, ona göre post, yün, kadın elbisesi giyip köyü gezmeye hazırlanırlar. Saya gezme denilen bu turda, zengin fakir bütün evlerin kapısı çalınır. Çeşitli manilerle birlikte evlerden yiyecek istenir.⁵² Sayacı erkekler arasından seçilir. Kadın kıyafeti giydiğinde, erkek olduğunu gizlemek için gelinlerle konuşmaz. Konuştuğu zaman kuzuların ölü doğacağına inanılır (Güzel, 2005: 385). Bilindiği gibi Türk hayatında Totemizm ve Şamanizm'e bağlı temsili karakter taşıyan şölen (kurban ziyafeti) sığır (umumi avlar) ve yuğ (matem) gibi köklü ve sistemli merasimler vardır. Saya merasimlerinde derlenen oyunlar ilkel gibi gözükse de bir halk tiyatrosu geleneğinin çağlar boyu sürdüğünün bir kanıtıdır (Artun, 1987: 31). Köy seyirlik oyunları, orta oyunları hayvan taklitli oyunlar bütün Türk dünyasında kaynağını bereket merasimlerinden alır (Kalafat, 2008: 380). Saya merasimleri ve diğer çoban bayramlarında amaç bereketi sağlamaktır. Yeni koyun neslinin iyileştirilmesi amaçlanmaktadır.

Prof. M. H. Tehmasib de "sayaçı" merasimlerinden bahsederek şöyle der: "Azəri Türkçesinde say sözünün birkaç manası vardır. Buradaki say sözü Dede Korkut destanlarında şiir manasında kullanılan say sözüyle ilgilidir. Bazı ağızlarda "söy", "sov" şeklinde şimdi de kullanılmaktadır: "Sözden-sovdan." Bazı bölgelerimizde ise sav atasözü anlamında kullanılmaktadır. Bütün bunları dikkate alarak saya, "nağme = türkü" demek mümkündür." Şüphe yok ki söy-söz, atasözü, nağme manalarında kullanılmıştır. Ancak sayaçı sözleri bilhassa sayalı olmak için şiirle ifade edilen hayır dua özelliği de taşımaktadır. Bu aynı zamanda hayvancılıkla ilgili muhtelif merasimlerde, mesela merasimin bir varyantı şöyledir: Çoban kılığı giymiş beş kişi elinde çomak, yanında üç koyun köpeği, bir deve, iki at ve bir ulakla birlikte beş koyunu önüne alarak köy köy gezerlerdi. "Sayaçılar" adı verilen bu beş kişi köyün başlangıcından girip kapıları çalar ve nağmeler okurlardı. Pay isteyen sayacılar köy ahalisi, koyun beyleri, döl uğurlu geçsin diye pay verirdi. Sayacılar her kapıdan pay alıp çıkınca önlerinde ve beş altı gebe koyun olur ve okuya okuya avluları gezerlerdi. Sayacılar topladıkları koyunları koyunsuz evlere dağıtır, beylerden alıp yoksullara verirler ve böylece adaletli paylaşım yaparlardı. Merasimlerde asıl maksat, yoksullara koyun kuzu vermek, halkın, ulusun her kesiminde bolluk yaratmaktır. Sayacılar geri

⁵²www.sanatalemi.net/Pekşen, 2013.

dönerken yine üç koyunla giderlerdi. Sayacı merasimi yine nağme ile tamamlanırdı (Duymaz, 2002: 188).

Saya törenleri, kuzunun ana karnında kımıldamasına yardımcı olmak amacıyla yapılır. Böylece alınacak döllere bir katkısı olduğu için de sevinilir (İleri, 2011: 28). Şubat ayında genellikle geceleri ev ev dolaşarak yapılan saya gezmeleri bir düğün alayını andırır. Gecenin hangi saatinde olursa olsun kapısı çalınan ev halkı, gelenleri cömertçe karşılar. Sayacılar tarafından ziyaret edilen evde başçoban tarafından özel bir beste ile saya türküleri okunur. Yöre halkı da bu anlayışı benimsemiş ve merasimlerde kapısını çalanlara bir şeyler vermeyi gelenek haline getirmiştir (Polat, 1969: 24).

Saya töreni sırasında çocuklar grup halinde toplanır. İçlerinden birini çoban seçip elini yüzünü siyaha boyarlar. Bu, sayacıbaşısıdır. Başına keçeden yapılmış uzun külah örterler. Göğsüne omzuna irili ufaklı çanlar takarlar. Çoban salınarak, sağa sola yatarak yürür (Kaya, 2010: 643). Sivas'ta saya gezme törenlerine katılan gençlerle çobanlar, ev ev dolaşarak koyunun elli gün sonra yavrulayacağını müjdelere ve hediyelere alırlar. Gezilen evlerde taze gelin varsa gelinler, gezenlere çorap, mendil, eldiven gibi hediyeler verirler. Saya gezenler şölene daha çok neşe katabilmek için çeşitli eğlenceler tertip ederler. Saya gezen çoban köyün her odasına ve evine varıldığında aşağıdaki manzumeyi ya tamamen veya parça parça okuyarak hediyeler ister.

Selam verdim selvi gelin

Dohurcunla donlu gelin

Selam verdim aldın mı?

Sayacı geldi duydun mu?

Sağlak koçu saydın mı?

Sağlak koçun anası

Sağına yattı yozladı

Soluna yattı kuzladı

Sağlak koçun anası

Düüü... deyince meledi

Çarpa çarpa yaladı

Ütmeğinde ağı var

Yüreğinde yağı var

Daha dersin daha var

Anam karakaş koyun

Karlı dağda aş koyun
Ay karanlık gecede
Çobana yoldaş koyun
Hey anam gelin koyun
Ak baldır yelim koyun
Ak bilekli gelinler
Gürül gürül sağarlar
Gümbür gümbür yayarlar
Hey anam gökçe koyun
Salınır gelir koyun
Salınarak gelince
Sarmaşık otu bitince
Toklu göğe doyunca
Koca karı kaymak yeyince
Şu oğluma, şu kızıma deyince...
Belendedir obası
Obası yaylası kutlu olsun
Helesi hülesi
Kırklık polat parası
Acımızdan gezmiyoruz
Bu koyunun töresi
Hey ne kaldı ne kaldı
Sayaya elli gün kaldı
Yirmi beşi yaz
Yirmi beşi kış
Eheeee....deyin uşaklar.

Saya gezenler son söz üzerine topluca “Eheeee!....” diye bağırlar. Bu uzun deyiş her kapıda tekrarlanır; ancak çok çabuk söylenir (Özen, 2010: 49-50). Sivas’ın Hafik ilçesinde sürüleri otlatmakla görevli olan çoban, eline değneğini alır. Sürü sahiplerinin evini gezerek bahşiş toplar. Köyün bir evinin erkek odasında toplanan sürü sahipleri çobanın gelmesini beklerler. Çoban gelir, erkek odasına girer ve “düşmanınızın ömrü bu kadar olsun” der. Sopasını erkek odasının ortasına kor. Böylece

saya gününün geldiğini ve döl yarısı zamanının kısalığını belirtir. Sürü sahipleri çobanın yanına bahşiş atarak “daha da kısa olsun” derler (Özen, 2010: 60). Çobanlık mesleğinin sembolü durumunda olan değnek, İslamiyet öncesi ağaca verilen kutsiyetten olsa gerek, çobanın ödüllendirilmesinde etkili olur.

Sayacı sözlerinin sihirli gücüne inanan sürü sahipleri çobanlara, çocuklara hediyeler verir. Bu şekilde, yeni koyun neslinin iyileştirilmesi ve yoksulların hediyelerle bolluk içerisinde yaşaması istenir.

Saya gezme sırasında çocuklar ve çobanlar bütün köyü aynı tekerlemeleri söyleyerek dolanırlar. Bulgur, yağ, pekmez benzeri hediye vermeyen olursa hep bir ağızdan “çürük, çürük, çürüük” diye bağırırlar. Çürük diye bağırmak bedduadır. “Doğacak kuzuların oğlakların çürük olsun” demektir. İnanişe göre çobanlara hediye vermeyen ev sahibinin sağmallarının yavruları ölü olarak doğar (Küçükbezirci, 1975: 7312). Sayacılar verilen değer, bir süre sonra hayvan yetiştiren toplumlarda çoban ve sürünün manevi koruyucuları olarak arttı. Bu durum, saya törenlerinin ne kadar önemsendiğinin ve törenlerin hayvanlara etkisinin ne kadar çok olacağına inancın da göstergesidir.

Sayacı türküsü ve gezmeleri, eski inancımızın çobanlıkla ilgili mitolojik izlerini taşımaktadır.

Göydeki göy bulutlar

Yorganıdı çobanın

Yastı yastı tepeler

Yastığıdı çobanın

Yumru yumru gayalar

Yumrağıdı çobanın

Elindeki değenek

Galhanıdı çobanın

Yanıdaki boz köpek

Yoldaşıdı çobanın

Ağzı gara canavar

Tüşmanıdı çobanın.

Sayacı geleneklerinde çobanın yerini göstermesi açısından oldukça önemli olan bu şiirde, çobanlıkla ilgili mitolojik semboller sayılmaktadır. Gök bulutlardan yorganı, yastığı, yumru kayalardan yumruğu, değnekten kalkanı, boz köpek yoldaşı, ağzı kara canavardan düşmanı olan çoban, tabiat kültleri ile iç içe ve onların bir parçasıdır (Egun, 2010: 309-310). “Saya Gezme veya Koyunun Yüzü denilen bu şenlikler, eski Türk inançlarının kalıntılarıdır. Amaç yer ruhlarını/iyeleri memnun ederek döl bereketini artırmaktır. Anadolu’ya gelen Oğuz-Türkmen boyları eski inançlara İslami unsurlar da katmışlardır⁵³.”

Doğanın çetin şartları altında yazın durup dinlenmeden çalışan insanlar, kış gecelerini saya merasimlerine benzer eğlencelerle geçirmiştir. Bu eğlencelerde zamanla koyunların yavrulamasını müjdeleme, Allah’tan bolluk, bereket dileme anlamlarında türküler, maniler söylenmiştir.

Sayacı türküleri, tekerleme şeklinde çocukların seveceği bir tarzdadır. Bu durum, geçimini hayvancılıkla sağlayan toplumlarda çocukların kuzu, keçi, inek gibi hayvanlara karşı sevgi beslemelerine yönelik olabilir.

3.1.3. Döl Dökümü (Kuzu Doğumu) Kutlamaları

Koç katımından yaklaşık yüz elli gün sonra, koyunlar doğum yapmaya başlar. Kuzu doğumları, “döl ayı” ya da “döl dökümü” olarak bilinen çoğunlukla mart ayı içerisinde başlamaktadır (Kutlu, 1987: 121). Koçun erken katıldığı yerde döl erken, geç katıldığı yerde döl geç düşer.

Koyunların kuzulamasının bayram edilmesi özellikle Anadolu’da, Azerbaycan’da, Orta Asya’da, Altaylarda yapılan geleneksel kutlamalar, Türk kültür ekolojisine özgü bir hadisedir. Konar-göçer yaşamıyla, ekonomisi ve psikolojisiyle ilgili olan kutlamalar, saya adlı koruyucu varlığın adı ile gerçekleştirilen bahar bayramı olup doğanın uyanışını simgelemektedir. Esasen hayvanların yavrulamasına bağlı olan ve çobanların aktif katılımıyla gerçekleşen törenler, eski Türklerin doğayı benimsemelerinin bir örneğidir. Her yıl ilkbahara elli gün kala koyunlar yavrulamaya başladığı zaman çoban kıyafeti giymiş insanlar (muhtemelen çobanlar) köy köy gezerek merasimler yapar. Çobanlar, kendileriyle beraber birkaç koyun-kuzu (koyun-kuzu olmayan ise koyun postuna girmiş insanlar), süt, kaymak, peynir götürüp sayalar

⁵³www.Kutluozen.com, 2013.

okumaya başlarlar. Şarkılarında çobanlık övülür, çobanlar yüceltilir, hayvancılık tarif edilir; bir sözle ekonomisi çobanlığa dayalı yaşam övülür:

Koyunlu evler gördüm

Kurulu yaya benzer

Koyunsuz evler gördüm

Kurumuş çaya benzer...

(Bayat, 2010: 170).

Malatya’da Koç katımından beş ay sonraki ilk güne “döl başı” denir. Döl başından itibaren koyunlar yavrulamaya başlar, onun için çoban koyunları çok uzağa götürmez ve yanında küçük erkek çocuklar götürürler. Koyunlardan doğuran olursa çocukları haberci olarak sahiplerine gönderir ve kuzularını götürmeleri için çağırır. Kuzuyu götürmeye gelen kimse çobana eğlencelik (çerez) getirir. Buna “dölcek” denir. Dölcek, çok olduğu zaman köye dönen çoban çocuklara dağıtır. Bu sebeple çocuklar çobanı sever ve her akşam karşılamaya giderler (Manav, 1975: 7376).

Döl düşünce çobanlar daima ikişer giderler. Kimin davarı kuzularsa, kuzusunu çoban getirip sahibine teslim eder. Dölcekliliğini ister. O da yumurta, kavurga, kömbe, oymaç/umaçtan birini pişirerek gönderir. İki çoban kemal-ı afiyetle günde birkaç evin yağlıklarını yerler. Şayet dölceklilik vermeyecek olurlarsa, Çoban:“Kuzuladığı yerde ateş yakarım.” der. Ateş yakılırsa, güya o kuzu ölmüş. Çoban zorla dölcekliliğini alır. Davarı çok olan evler bir ikindide, bir ortasında, bir de son kuzulamada üç kere dölceklilik verir. Sivas İlbeyli’de kuzu getiren çobana, getirdiği her kuzu için bir yumurta bahşiş verilir. (Özen, 2010: 66). Şamanizm inancına göre, şamanların temel görevlerinin ve özelliklerinin sihribazlık ve büyücülük olduğu bilinen bir gerçektir (Artun, 2001: 27). Kuzunun doğduğu yerde ateş yakarak kuzunun ölümüne yol açacağını söyleyen çobanlarda, şamanlıktan kalma büyüsel inançların olduğunu söyleyebiliriz. Hayvanları tehlikeye atmamak için, sürü sahiplerinin, çobanların büyüsel tehditlerine boyun eğdiğini ve isteklerini yerine getirdiğini görmekteyiz.

“Sivas’ın Yıldızeli ilçesinde 8-13 yaşları arasındaki çocuklar, ilk doğan kuzuları davar sahiplerine getirerek yumurta ve bir kaşık yağ alırlar. Bunları pişirip yerler. Şarkışla yöresinde her yıl nisan ayında “Kuzu Meledi” şenlikleri yapılmaktadır. Koyunları kuzulayanlar, çobana “şükrencilik / hediye” sunarlar. Çoban da bu gençlere bir kuzu keser. Kesilen kuzunun etiyle yemek pişirir. Köyün gençleri o günü kendi

aralarında yiyip içip eğlenirler. Aynı merasim kadınlar, genç kızlar, gelinler arasında da yapılır. Bunlar da kendi aralarında halay çekip eğlenirler. Yine Malatya, Kars, Erzincan, Sivas gibi yörelerde kuzular doğduğu zaman çobanlar evden eve dolaşarak sürü sahiplerinden bahşiş alırlar.” (www.Kutluozen.com). Saya gezmeden elli gün sonra koyunlar kuzulamaya başlar. Buna döl adı verilir. Sürüde kuzuların melemesinden doğan sesler vadiyi sararken, sütler sağılır ve hanımlar getirdikleri yiyecek çıkınlarını açarak çobanlara armağan getirdikleri börek, katmer, sarığıburma ve haşlanmış yumurta gibi yiyecekleri ortaya sererler. Kümeler halinde toplanılarak yemekler yenir. Sonra kızlar, gelinler ve kadınlar kalabalık bir grup halinde türküler söyleyerek halaya durur, oynayanların bir o yana bir bu yana sallanarak söyledikleri türküler, dağlarda şöyle yankılanır:

“Çobanın elinde kaval
Arkasında sürü davar
Ley ley çoban sana kurban”

(Üçer, 2011: 263-264).

Bilindiği üzere eski Türklerde *potlaç* (ziyafet) müessesesi vardır (Artun, 1987: 33). Çoban bayramlarında, çobanlara sürü sahiplerinin ziyafet sunması, çobanların topladıkları malzemelerle arkadaşlarıyla ziyafet çekmeleri bu kültürün bir uzantısı olarak kabul edilebilir.

“Eskişehir’de ilk kuzu kimde doğarsa hemen köydeki gençlere müjde veriyor. Gençler toplanıp bir tören hazırlığına başlıyor. Biri kuzu postu giyiyor, kafasına bile kuzu postu örtüyor, bir kuzu derisini de eline alıyor. Diğerlerinden kimi koyun, kimi tilki postuna bürünüyor. Kafalarına yün atkıları sarık gibi doluyorlar. Elllerine çalı süpürgesi, sopa alıyorlar. Her yerlerine çanlar takıyorlar. Köydeki tüm evleri geziyorlar. Her evin avlusundan bir gürültüyle giriyorlar. Ev sahibi de onlara bulgur, yağ, çerez ne varsa veriyor.” (İleri, 2011: 32). Anadolu’nu değişik yörelerinde gerçekleştirilen benzer törenlerde, kutsal sayılan günlerde Tanrı’ya kurban kesmek, yoksulları doyurmak geleneği vardır. Burada da benzer bir durum söz konusudur. Sürünün bereketli bir yıl geçirmesi için, gençlere hediyeler verilir.

Şavaklıların sürülerinde döl dökümü (doğum) başladığında gerçekleşecek kuzu doğumlarının haberini ya da ilk doğan kuzulardan bir tanesini sürü sahibine götürürler. Bunun üzerine, sürü sahipleri çobanlara yemiş, çerez, sigara türünden şeyler götürmek üzere yakın komşularıyla birlikte sürünün olduğu yere giderler. Bu sırada doğuran

koyunların sütleri sağılır. Sağılan bu ilk süte “hilondor” (ağuz) denir. Bu süt, köyde komşulara dağıtılır. Bu sebeple bu güne “hilondor günü” de denmektedir. Hilondora gelenler, sürü sahibinin ilk süt emzirmede yeni doğan kuzuların bol süt emmesini sağlamak için yaptıklarını gülüşerek izlerler. Sürü sahibi köyde pis boğazlığı ve oburluğuyla tanınmış bir kimsenin adını söyleyerek, “boğaz, boğaz.....’nın boğazi” şeklinde yüksek sesle bağırır (Kutlu, 1987: 121).

Koç katımıyla başlayan hayvanları zararlı dış etkenlerden korumaya yönelik kaçınımlar, döl dökümü kutlamalarıyla hayvanların doğumundan sonra da devam ettirilmektedir. Bu törenlerinin yapılmasında amaç, doğanın uyanması, koyunların kuzulaması bağlamında yeni bir döneme girildiğini anlatmaktır.

3.1.4. Yünüm Töreni (Yünüm Bögedi)

Koyunculunun yaygın olduğu yörelerde, çobanlıkla ilgili törenlerin olduğunu görmekteyiz. Bunlardan biri olan Yünüm, yıllar öncesinden günümüze kadar gelen; Burdur’un Tefenni ve Gölhisar ilçeleri ile bazı köylerinde yapılmaktadır.

Burdur’un Tefenni ilçesine bağlı Hasanpaşa beldesinde düzenlenen Çoban Bayramı etkinlikleri, ağustosun son haftası ya da eylülün ilk haftası pazar günü, yılda bir kez yapılıyor. Yarışmada koyunların “suya çekilmesi” sırasında önce tüfekler patlıyor ve “el koyun” (sürünün lideri) ile sürü çobanının peşinden böğete giriyor. Bögedi korkmadan, en kısa zamanda geçen ve yıkanan sürü yarışmayı kazanır. Çobanın sürüyü iyi beslediğinin işaretiydi bu (Erkan, 2006: 58).

Çobanın ve törene katılanların en yeni kıyafetlerini giymesi şenliğin “çoban bayramı” olarak adlandırılmasının da nedenidir (Erkan: 2006: 71). Ayrıca seyirlik bir gösteriye dönüştürülen koyun sürülerinin böğetten geçirilmesi, büyük bir kalabalığın ve coşkunun oluşması, düğün havasında silahların sıkılması, misafirlerin yedirilip içirilmesi bu şenliğe çoban bayramı denilmesine yol açmıştır.

Yıl içinde çobanın sürüsüyle güçlü bir bağ kurması, iyi beslemesi, uygun elkoyun seçmesi önemlidir. Ağustos sonundaki çoban bayramında başarı bunlara bağlıdır (Erkan: 2006: 59).

Çobanlar, “yünüme” bir ay kala üç dört koyunu özel olarak beslemeye başlarlar. Onlara fındık, fıstık, incir, üzüm, lokum, ekmek verirler (Elçin, 1988: 419). Çobanın, öncü kösem koyunlara kendi terine bulaştırarak yiyecekler verip onları kendi kokusuna

alıştırması da, ayrı bir önem taşıyan mitolojik bir motiftir (Ögel 1985: Cilt I 89). Bu şekilde çobana alışan koyunlar, sesini duyunca arkasından koşar.

El koyunların daha atik olması ve sürüye liderlik edebilecek özellikler taşıması gerekiyor. Bu nedenle özenle seçiliyorlar, çoban bayramından önce de boyanıp süsleniyorlar. Kestaneye yakın bir renkte olan geleneksel boya, aşı taşından elde ediliyor ve avuç içiyle hayvanın tüylerine yediriliyor. Kimi deneyimli çobanlar “boyanan koyun, liderliğin sorumluluğunu hisseder, davranışları değişir” diyor (Erkan: 2006: 62).

Bu çalışmalar devam ederken “yünüm böğedi” hazırlanır. Böğedi, “büg” kökünden gelen eski bir kelimedir. “Durdurmak, hareketine mani olmak, kapanmak, set çekmek, toplamak” manaları ile en az 11. yüzyıldan bu yana birçok Türk boylarında yaşamaktadır. Çağataycada, Kırgızcada, Türkmencede, eski Anadolu metinlerinde yaşayan Anadolu ağzlarında ve Rumeli’de kelime büget, büvet vb. şekilleri mevcuttur. Yün de bildiğimiz üzere çok eskiden beri kullanılmaktadır (Elçin, 1988: 419). Bunlar şenliğin Orta Asya’da doğup Türklerin göçüyle Anadolu’ya geldiğine delil olabilir.

Yünümünden bir gün öncenin akşamı, koyunlar süslenir ve boyanır. Onlara boncuklar ve çanlar takılır. Çobanlar, koyunlarını denemek için silah, teneke vb. araçların çıkardığı seslerle bögede indirirler. Yünümünden önce yapılan bu işe “tostos olayı” denilir. “Tostos olayı”nın bitiminden sonraki gün, bir çoban veya köy halkından bir kişi tarafından, yünümün başladığı ilan edilir (Yıldız, 2009: 1709). Yünüm arifesinde yani bir gün önce yapılanlar bir nevi prova niteliğindedir.

Yünüm Böğedi töreni, sabah altıda bir el tüfek atışıyla, önce diğer köyden gelen konuk çobanların sürüsünün geçişi ile başlar. Boyanmış süslenmiş sürünün geçişi sırasında, kulakları sağır edercesine tüfek atışları yapılır. Tüfek atma, koyunların bögede girmesini kolaylaştırması, motive etmesi yanında başarılı geçişleri kutlamak için de yapılır. Çocuklar da tenekelere vurarak gürültüye eşlik eder. Bu patırtı koyunları harekete geçirirken sağdan soldan bağırışlar, atışmalar duyulur (Erkan: 2006: 61). Göğ tüfek atmak (eskiden ok atılırdı) Tanrı’ya gönderilen bir kut isteme mesajıdır. Tanrı’ya gönderilen mesaj eşliğinde bereket, güzellik, kut sağlanması ve canın yongası olarak görülen malların insanoğlunu taklit etmesi içindir (Ergun, 2011: 334). İslâm dinini tercih etmiş Türkler, eski dinlerinin uzantısı olan pekçok inanç ve geleneği yeni dinlerine aktarmıştır. Şamanizm’den kalan bu gelenekleri, çoban bayramlarında çok sık görmekteyiz.

Çobanın böğette yanlış bir hareketi, bir yıllık emeğin boşa gitmesine neden olabilir. Tüm gözler el koyuna çevrilir. El koyun tereddütsüz suya girdiğinde ve arkasından diğer koyunlar onu takip ettiğinde izleyenler çobanı alkışlar. Çoban, böğetten geçerken arkadaşlarının yardımıyla koyunları yıkamaya başlar. Çoban, böğede kafasını sokmayan koyunları bastırıp suya daldırırken itirafta da bulunur:

“Şu, Kellecilerin fasulyesinden yedi, ondan susadı. Şu, Yuspuların gök ekinini yedi, ondan susadı. Şu, Kızılların arpasına dadanan koyundu. Şu, yaylada Esmeyze'nin yığıdığı otları yiyen koyundu.” diye söylenerek karşıya geçirir (Erkan: 2006: 61-62). Bu etkinlikte suyla yıkanan koyunların sadece yünleri temizlenmez. Yapılan olumsuzluklar da suda söylenirken bunlardan arınmışçasına sürü böğetten çıkar.

El koyun yapacağı en iyi hareket olan böğetteki çobanın kucağına atladığında çoban, zafer kazanmışçasına şu taşlamaları söyler:

*“Ben bu koyunları ekili tarla içinde gütmedim,
Sabaha kadar karı koynunda yatmadım,
Hırsızlık koyun alıp satmadım,
Emek çektim dayılar, emek.
Muhtar koyunu gibi ekin yedirmedim,
Fasulyeden bıktım, pancar isterim,
Merada güttüm, dedirtmedim dayılar.
Muhtar, aza kıskandı bu sürüyü,
Bene (bana) koyun güdemez diyenler pişman oldu.”*

(Yıldız, 2009: 1709).

Geleneğe göre suyu korkmadan geçen ve yıkanmış olan sürü iyi beslenmiş kabul edilir. Bu durum, çobanın imtihanı kazandığının işaretidir. Çoban memnun ve mesuttur; suyun içinde gururla yukarıdaki türküyü söyler (Elçin, 1988: 420). Bu türküde çobanın gece-gündüz, dağ-bayır demeden dağlarda gezen çobanın sürüye verdiği emek dile getirilmektedir. Göletten sürüyü geçiren çobanın ustalığını göstererek efsane ile karışık gerçekçi uygulamalara örnektir.

Çoban, sürüsünü böğetten geçirirken puanlamada, el koyun ve sürünün çobanın peşinden suya girerken sergilediği tutum ve hız esas alınıyor. El koyun böğete gelip hiç tereddütsüz çobanın kucağına atarsa bu sürünün çobanı birinci seçiliyor. Çoban bu

durumda el koyunu ıslatmadan sırtında taşıyor. Suya çok güzel atlayan diğer koyunlara da bu işlem uygulanabiliyor. El koyun suyu görünce bir an beklerse, sürü tedirginlik duyarsa puanlar düşer (Erkan, 2006: 61).

Önceden anlaşılan çobanlar, koyunları 1 Nisan'dan 15 Eylül'e kadar otlatırlar. Köylerde sürüleri otlatma, çobanlar arasında bir yarış ve rekabet halini alır. Çobanlar, sürülerine otun en bol ve yarayan cinsini bulmağa çalışırlar. Otlatma sırasında gizli olarak ekin tarlalarına sokulan koyunların zarar verdikleri de görülür. Çobanlar, koyunların karınlarını iyice doyurmadan uyutmazlar. Çobanların bütün bu gayret, dikkat ve itinaları, eylül ayındaki "yünüm"de, bir bakıma sergiye çıkacak olan sürülerinin halk tarafından beğenilmesini ve alkışlanmasını sağlamak düşüncesinden gelmektedir. Yünüm Böğedi töreninden sonra haklarını alıp koyunları sahiplerine teslim ederler (Elçin, 1988: 418). Yünüm töreninden sonra çobanlar, ürünlerine zarar verdikleri tarla sahipleriyle helalleşir (Erkan: 2006: 71). Türk köylüsünün hak konusundaki hassasiyetini yansıması açısından ayrı bir anlam taşıyan bu tören, helalleşmeden sonra sona erer.

Çobanın törende kullandığı ve "Yetiştirdiğim koyun suya dalıp yünümü ıslattı." anlamına gelen "yünüm böğedi" (Ögel 1985: Cilt I 89) sözü mitolojik kökenden geleneğe yansıyan bir söz olarak değerlendirilebilir.

Hiçbir şeyin tesadüfe bırakılmadığı bir yaşam biçiminde, koyun sürüsünün sudan geçirilmesi, çobanların kendilerine vermiş olduğu bir onurdur. Yünüm Böğedi, Türk kültüründe hayvan kültürünün bir devamı niteliğindedir. Sürüde bereketi temin etmek ve uğursuzlukların önüne geçebilmek için yapılan etkinliklerdendir.

3.1.5. İlk Sağım Törenleri

Beş aylık bir bekleyişten sonra, büyük bir emekle beslenen hayvanlardan ürün alma zamanı geldiğinde Anadolu'nun birçok yerinde yerel nitelikli törenlere yer verilir.

Mardin'de "sağım günü" şenlikleri yaparlar. Kırlarda büyük ziyafetler hazırlanır. Bütün köy halkı çok şık giyinir. Özellikle çobanlar çok süslenirler köyün ve koçların sırtına kırmızı boya sürülür. Silahlar atılınca müzik başlar ve kadın erkek halay çekerler. O gün sağılan hayvanların bütün sütleri hayvanı olmayandan başlanılarak halka dağıtılır. O gün hedik de yapılır ve böylece sağım başlamış olur. Sağımı yapacak olan kafiye berivanlar denilir. Sağımlar kova, helke ve iyarşike (tuluma) yapılır. Sağım günleri boyunca her gün bir kap süt, yoksul bir aileye verilir veya kafiye katılan fakir

bir kız sağıma yardım eder ve sonunda 3-4 koyun da kendisi için sağar (Kalafat, 2010: 359). Toplayabilmek için önce dağıtmalısın anlayışı hâkimdir. Yoksulları, obanı sevindirmek o yılki sütün bolluğuna vesile olacaktır.

Eski Türk yaşamında, çobanların ve sürülerin koruyucuları olduğuna inanılırdı. Koruyucu iyeler inancı Türkler arasında günümüze kadar ulaşmıştır. Türklerin yaşadığı hemen her yerde bu inancın izlerine rastlamak mümkündür. Her ağılın bir koruyucusu vardır. Evin sahipleri veya ağılın sahipleri, onu memnun etmezlerse, hayvan sürülerinin başına her türlü felâket gelebilir, diye inanılır. Anadolu'da buna benzer inanç pratiklerine rastlanmıştır. Bu iyelere kurban kesildiği, süt saçı edildiği tespit edilmiştir (Kalafat, 2010: 196). İlk sağım törenlerindeki söz konusu geleneksel uygulamaların temelinde, yeni bir durumu kutlamak, hayvanları ve sürüyü gelecekte olabilecek kötü durumlardan korumak, süt üretiminde verimliliği, bereketi artırmak gibi gerekçe ve ilkeler gizlenmektedir.

“Sivas'ın merkez köylerinden tepe'de davarlar kuzuladıktan sonra herkes köy meydanında toplanır, sağılan sütler bir kaba konularak peynir yapılır. Sütün bir kısmı evlere gönderilirken, büyük bir kısmı da çobanlara ve davarı olmayan evlere paylaştırılır.” (er, 2011: 264). Sürünün ilk sağım günü de mitolojik izler taşıyan pratiklerin yapıldığı bir tören havasında geçer. İlk sağılan hayvana oban ve diğerleri tarafından zarar verilmez ve hayvan, kut timsali olarak görülür (Ergun, 2011: 336).

İlk sağıma ilişkin geleneksel uygulamaların başlıcaları şunlardır:

Sürü sahipleri sağım yerine, çobanlara verilecek hediyeler ve yağlı yemeklerle birlikte gelirler. Sağımdan önce sütün sağılacağı kapların altındaki toprağa soğan ve buğday gömülür. Süt sağımı bittikten sonra bu toprak sulanır. Gelecekte bunların yeşerip, yeşermediği izlenir. Eğer yeşerirse, o yıl sütün bol ve bereketli olacağına yorulur. Sağımda süt kaplarının altındaki toprağa çivi gömülür; davarın memeleri çivi gibi olsun, hastalık dert görmesin diye. Beride ilk sağılan hayvana kırmızı ip bağlanır. Bir yayla dönemi süresince bu ip ilk sağılan hayvanın üzerinde kalır. Herkes onun ilk sağılan hayvan olduğunu bilir. O hayvan sürüyü nazardan korur. obanlar bu hayvana vurmamaya dikkat ederler (Kutlu, 1987: 122).

İlk sağımda, bereketi artırma çabasıyla birlikte, gelecekte yaşanabilecek olumsuzlukları önlemeye yönelik büyü ve törenlere yer verilmiştir.

3.1.6. Yoğurt Bayramı - Kuzular Bayramı

Sivas Gemerek'te 5-10 Nisan tarihlerinde doğan kuzular kırk gün analarını emerler, bu süreçte anadan süt sağılmaz ve sütler, kuzuların hakkı olarak görülür. Kırk birinci gün çoban, kuzuları kıra bırakarak süttten kesilmesini sağlar. İlk sütü sağan kadınlar, yoğurt mayalarlar. Kısır bir koyun kesilir, topluca neşe içinde pilav, kavurma ve yoğurtlar yenir. Buna yoğurt bayramı adı verilir. Kırk üçüncü gün, kadınlar yine sağıma giderler ama çoban, kadınları davara yaklaştırmaz. Kadınlar, çobana armağanlar verirler. Çoban: "Bugün kuzuların bayramı, siz davardan çekilin." der. O gün kuzular, akşama kadar son kez doya doya analarını emerler. Yoğurt bayramı 16 Mayıs'ta başlar, 17 Mayıs akşamı biter; 18 Mayıs ise kuzular bayramıdır (Üçer, 2011: 264). Çobanlar, armağanlarla sevindirilirken berekete, bolluğa vesile olacağı mantığı bütün çoban bayramlarında ortak bir anlayıştır.

3.1.7. Çoban Çimdirmesi

Çoban çimdirmesi, yaklaşık 710 yıldır Bozkır'ın yaylalarında sürdürülen bir Yörük geleneğidir. Günümüzde de Çağlayan Beldesi (Çat Köyü) Sarıot Yaylası'nda bu şenlik yaşatılmaktadır. Her yıl 21 Haziran'da (Gündönümü) Sarıot Yaylası'nda şenlikler yapılmaktadır.

Toros Dağları'nın 1500 rakımlı yaylalarında yaşayan insanlar, geçimlerini hayvancılıktan temin etmektedir. Yayla yaşamında 21 Haziran öncesinde çobanların otlattığı sürülerden sabah ve akşam günde iki defa süt sağılır. 21 Haziran'da gündönümünden sonra ise, yaylalarda sıcaklara bağlı olarak, ot azaldığı için süt verimi düşer. Verim düşünce çobanlar, dağa çıkardıkları sürüleri günde bir kez, sahiplerine getirerek sütlerini sağdırır. Çoban çimdirmesi, bir anlamda çobanlara hayvanları daha iyi otlatmasına yönelik bir uyarıdır. Şenlik kapsamında, yöresel türkülerle çobanlara bahşişler ve hediyeler verilmekte, ama en önemlisi çobanlar bir güzel ıslatılarak uyarılmaktadır. Mevsim koşullarına göre şenlikler bir veya iki hafta gecikmeli olarak da yapılabilmektedir.

Çoban çimdirmesi şenlikleri, 21 Haziran sabahı, çobanların bir gece öncesi dağa otlatmaya çıkardığı kıl keçisi ve koyundan oluşan karma sürüyü yaylaya sütlerini sağdırmaya indirmesiyle başlar. Akşamdan her hane kendi olanakları ölçüsünde, yöresel yemekler hazırlayarak şenlik sabahına hazırlanır. Sabahın ilk ışıklarıyla birlikte kadın-erkek, genç-ihiyar tüm yayla halkı naylon, bakır ve alüminyum kovalara doldurdukları

sularla sürünün geçeceği yolun üzerine çoban çimdirmeye amacıyla sağlı sollu dizilir. İnsanlar o günkü imkânları nispetince en güzel giysilerini giyer. Yaşlı insanlar dualar okuyarak dağdan yayla içerisine inmeye başlayan hayvanların üzerlerine kaplarındaki suları lâdin dallarıyla (pürlerle) serpmeye başlar. Bundan amaç hayvanların süt veriminin su taneleri kadar berrak ve temiz olması inancıdır. Bu işlem bittikten sonra çoban ya da çobanlar kaplarda kalan sularla çimdirilir. Çimdirmeye işlemi sırasında da dualar okunur. Çimdirmeye bittikten sonra, yayla halkı çobanlara ekonomik güçlerine göre kimisi bir kuzu, kimisi bir çuval un, bulgur, para vb. hediyeler verir.⁵⁴

Kült, yüce ve kutsal olarak bilinen varlıklara karşı gösterilen saygı ve onlara tapınma anlamına gelmektedir. Bu saygı ve tapınış, duayı, kurbanı, dinsel tören olan belli ritleri gerektirmektedir. Kültün uygulandığı bayram ve tören için belli zamanlar seçilmekte, kült araçları bulundurulmaktadır (Tezcan, 1996: 120). Su kültü, eski Türk inanç sisteminde önemli bir yere sahiptir ve tüm pınarların, dere, ırmak, göl ve denizlerin kendi iyi ruhlarının olduğuna inanılmaktadır. Suyun şifa verici, arındırıcı gücüne inanç, Türk mit, efsane ve destanlarına da yansımıştır. Su ve dolayısıyla çevresinde oluşan kozmolojide o, ana rahmidir yani dişi ve doğurgandır, gizli güçlerin toplamıdır. Aynı zamanda büyüsel işleve sahiptir, her derdin devası suyun ilk örneği ‘hayat suyu’ sonsuz yaşam kaynağıdır (Eliade, 2003: 200). Hayvanların üzerine serpilerek suyun azalan sütü artıracığına, kötülüklerden, nazardan koruyacağına, berekete vesile olacağına inanılır. Suyun arındırma özelliğinden yararlanılarak çoban ve sürü kutsanmış olur. Aynı zamanda kutlu çobana verilen hediyeler, karşılığında Tanrı’nın da kendilerine bereketli sağımlar vereceğine inanılır.

3.1.8. Ateşten Atlama

Amasya’nın merkeze bağlı Aydoğdu Köyü’nde yaylaya çıkarken bir tören yapılır. Yapılan bu törene de “atlama” adı verilir. Mayıs ayının ilk günlerinde hazırlıklar tamamlanır ve sürüye mahalli dilde kelek adı verilen çingiraklar takılır. Sürünün çıkarttığı sesin ortalığı daha da neşelendirmesine çalışılır. Sürü çalman denilen etrafi duvar veya çitlerle çevrili dar kapısı olan bir yerde toplanır. Daha sonra ateş yakılır. Sürü teker teker ateş üzerinden atlatılarak geçirilir ve yaylaya göç bundan sonra başlar. Buna benzer bir gelenek Isparta’da vardır. Eski Türk inançlarının kalıntılarını taşıyan bu

⁵⁴Uşak Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. VedatÇAKIR’ın Konya’da Ali AKGÜL ile 21 Şubat 2004 tarihli hiçbir yerde yayınlanmamış görüşmesinden alınmıştır.

geleneğin, sürünün çeşitli hastalıklardan ve nazardan ve korunması ile ilgili olduğu düşünülebilir (Çay, 1990: 103).

Benzer bir uygulama Kaşkay Türkleri arasında şöyle gerçekleştirilir: Çille töreni kışın 45'inde 15 Şubat'ta olur. Bu etkinlik kısa göç için yapılır ve çok önemsenir. İki sıralı odun yığılır ve bir ateş yakılır. Bu ateşten ilkin o çadırın halkı geçer; daha sonra hayvanlarını geçirirler. Hayvanlar, ateşten çobanları ile birlikte geçerken çobanlar zılgıt çekerler bu esnada demir kapları birbirlerine vururlar. Böylece gelecek yılın salim bir yıl olacağına ateşin kötülükleri önleyeceğine inanılır. Demir kapların birbirine vurulması suretiyle çıkarılan tok ses kara iyelere karşı bir tepkidir (Kalafat, 2009: 127-128). Burada ateşin temizleyici fonksiyonundan yararlandığını görmekteyiz. Nevruz Bayramı'nı andıran bu uygulama ile sürüyü tehlikelere karşı korumayı amaçlayan büyüsel ritüeller sergilenmektedir.

3.2. Çobanlıkla İlgili Diğer İnanışlar

Ülkemizde her ne kadar geleneksel hayvancılığın azaldığı, modern hayvancılığın artmaya başladığı söylene de geleneksel çoban kültürünün hala bazı yörelerde yaşatıldığı bilinmektedir.

Çoban denilince aklımıza Musa Peygamber gelir. Tüm çobanlar, Musa Peygamberi kendi pirleri bilirler. Efsaneye göre, Hz. Musa bir koyun peşinde koşar, yakaladıktan sonra “Ya mübarek, kendini de yordun, beni de yordun.” diyerek koyunun gözünden öper. Bazı çobanlar kendilerini, koyun yadıkları için “melaike güden” olarak görürler. Çünkü koyunlar günahsız ve masum yaratıklardır (Özen, 2010: 40). Yörükler de, koyunu pirlî hayvan kabul ederler, çok kutlu sayarlar. Ayrıca çobanlığı da uğurlu sayarlar (Artun, 2006: 18).

Eskişehir'de yeni doğan çocuğun göbeğini kız ise sandıkta saklarlar, erkekse ahıra gömerler, malcı olsun diye (İleri, 2011: 17). Geçmişte hayvancılıkla uğraşmak zenginliğin, bolluğun göstergesi durumundaydı. Bu durum halk inançlarına değişik şekillerde yansımıştır.

Uğurlu sayılan koyunların beslenmesi ve en yüksek verimin alınması için hayvancılıkla uğraşan toplumlarda asırlarca geliştirilmiş davranışlar oluşturulmuştur. Manevi bir anlam yüklenmiş çobanlıkla ilgili kabul edilen ilahi dinin kuralları dışında kalan, fakat insanlar arasında yaşatılarak diğer nesillere aktarılan inanmalar oluşturulmuştur.

3.2.1. Dinle İlgili Olanlar

İslâmiyet öncesi atalar kültü, tabiat kültleri, Gök tanrı kültü ve Şamanlık gibi eski inançlar yeni inanç örgüsü altında devam etmiştir (Ocak, 2000: 53). Yeni bir dini kabul eden milletler, yaşamlarını derinden etkilemiş geçmişteki geleneklerinden vaz geçmez. Yeni dinlerine geçmişten taşıdıkları inanç ve gelenekleri aktarmaya uğraşırlar.

Halk inancında, peygamber mesleği olarak bilinen çobanlıkla ilgili birçok inanış gelişmiştir. “Sivas’ta görevini hakkıyla yapan, Allah’a sığınıp doğruluktan ayrılmadan sıldık ile çalışıp haram yemeyen çobanın yedi yıl sonra ereceğine inanılır.” (Üçer, 2011: 254). Halk inançlarında çoban kazancının diğer kazançlardan daha helal olduğuna inanılır. Hacca giden kimseler, hac için harcayacakları paraları, “haram karışmamış kazanç”la değiştirmek isterler. Bu maksatla, hacılar paralarını çobanların parasıyla değiştirmeye çalışır (Kalafat, 2011: 189). Bu tür yaklaşımlar, çobanlığın halk tefekküründe ne kadar değerli bir yere sahip olduğunun göstergesidir.

Dünyaca ünlü ozanımız Âşık Veysel, “Kör oldum, Veysel oldum. Kör olmasaydım Sivrialan’da çoban olurdu” demiştir. Hayvan güdücülük Türk yurtlarında itibar gören mesleklerden sayılmaktadır ve bir pire bağlı olduğu düşünülmektedir. İşte bu yüzden, bugün dahi Türkmenistan’da Çolpan Ata çobanların koruyucu piri olarak kabul görme geçerliliğini korumaktadır. Hz. Muhammet’i görme aşkıyla yanıp tutuşan Veysel Karani hazretlerinin de deve çobanlığı yaptığı bilinir⁵⁵.

Halk arasında “çoban yemini” olarak bilinen bir yemin türü vardır. Çok eskiden gelen bu yemin şekline göre çobanın söz vermiş olması veya şahadet etmesi, yemin geçerliliğindedir. Sürü sahiplerine hile yapan çobanlar için “onun çobanlık hükmü sona erdi” denir (Kalafat, 2011: 188). Çobanlar, diğer insanlardan manevi olarak daha üst mertebede kabul edildiğinden, halk arasında çobanın doğru söyleyeceği ve sözünden dönmeyeceği kanısı hâkimdir. Dürüst olmayan bir insanın peygamber mesleği sayılan çobanlığı yapamayacağı inancı vardır.

Çobanlıkla ilgili yaklaşımları tasavvuf tek başına açıklamaya yetmez. Tasavvuftan önceki dönemlere ait mitolojik yaklaşımlara da yer vermek gerekir. Çoban kültüründe Türk halk tasavvufunun ve Müslümanlıktan önceki dinlerin etkileri görülmektedir.

⁵⁵www.sanatalemi.net/Pekşen, 2013.

3.2.1.1. Çoban Erkânı

Erkân, tarikat ulularının koyduğu ve tarikatın yasası durumunda olan ilkeler, kurallar ve törenler bütünüdür. Balıkesir'in Kongurca ve Türkali Köyü'nde erkân, cemde yapılan müzik ve oyun içeren uygulamaları ifade eder. On iki erkândan birisi de "Çoban Erkânı" dır (Kaplan, 2000: 192).

"Çoban Erkânı, on iki imama inanmayı anlatmayı amaçlayan bir erkândır. Altı bacı koyunu, bir erkek koçu temsil etmek üzere çobanın arkasından giderler. Çoban, erenler hû melek satmaya geldim der. Bacılar kuzu gibi melerler. Çoban, koyunları sağıyor gibi yapıp, temsilen üç kova sütü, bol sütlü koyunlar olduğunu göstermek için büyükçe bir kaba koyar. Başka bir çoban melekleri satın almak ister. Çoban, melekleri Kırklar aşkına kırk kuruşa satar. Satılan melekler, yeni çobanın bilgisini denemek için güçlükler çıkarırlar. Yeni çoban, eski çobana şikayete gider. Eski çoban tekrar meleklerinin başına geçer, onlara sevgi ve hoşgörü ile yaklaşarak anlaşma yolunu gösterir. Yeni çoban meleklerle aynı şekilde davranınca uyum gösterirler. Çoban türküsünü söyler. Dede'den dualarını alırlar." (Kaplan, 2000: 199). Koyun, kültürümüzde pirlî hayvan olarak kabul edilir. Koyunlar, burada insanları temsili etmektedir. Pirlîleri on iki imamdır. Çoban, burada on iki imamlardan birini temsil edebilir. Alevî öğretilerinin temelinde insan sevgisi vardır. Eski çobanın sevgiyle yaklaştığı koyunlar, uyumludur. Yeni çobana da burada sevginin ve hoşgörünün önemi vurgulanarak Alevî öğretilerinin sürekliliği sağlanmaya çalışılır.

*Yüce dağ başından kervanlar gelir,
Gittiği yerleri tozlu yol eder,
Koyun senin meleyişin beni'del eder,
Meleme koyun meleme vaz geç kuzundan.*

*Koyun, sen bu kuzuyu kuzuladın mı?
Sağını solunu pervazladın mı?
Yavrum gelecek diye yollar gözledin mi?
Meleme koyun meleme vaz geç kuzundan.*

*Kara koyun koyunların beyidir,
Alaca koyun yüreğinin ağıdır,
Yaylasını sorarsan Türkmen dağıdır,
Meleme koyun meleme vaz geç kuzundan.*

*Koyun sen alaca koyun kuzusu musun?
Dertli yüreğimin sızısı mısın?
Yoksa anlının kara yazısı mısın?
Meleme koyun meleme vaz geç kuzundan.*

*Korkar oldum şu derenin kurdundan,
Koyun gelir kuzu gelmez ardından,
Şah Hatay'ım ben de usandım koyunun derdinden,
Meleme koyun meleme vaz geç kuzundan*

(Kaplan, 2000: 199).

3.2.2. Halk Hekimliği İle İlgili İnanışlar

Halk hekimliğinde, hasta insanları iyileştirmede eski Türklerden kalma geleneklerden yararlanılmıştır. Bu geleneklerle İslamî öğelerin birleşiminden oluşturulan dualı sağaltım yollarına başvurulmuştur.

Evliya Tepesi Sivas'ın Ulaş/Hasbey köyündeki bir tepedir. Eğer gelin zor doğum yaparsa yayladan çobanı çağırırlar. Gelinin elbisesini veya mendilini çobana verirler. Çoban, evliya tepesini yedi⁵⁶ kere dolandır.

*Aldım mendili yola çıktım
Dolandım evliyayı yedi kere
Aman yarabbi, dileğimi kabul eyle!*

Her dolanışında yukarıdaki dörtlüğü tekrar eder. Kendisine verilmiş olan mendili/elbiseyi doğum sancısı çeken geline teslim eder. Gelin kolay bir doğum yapar⁵⁷.

⁵⁶Kırk sekiz nolu dipnotta açıklandı.

⁵⁷www.Kutluozen.com, 2013.

Anadolu'nun değişik yörelerinde anne sütünün çoğalması için çeşitli şekillerde uygulanan büyüsel pratiğe Adana'da; otlamaya giden ineğin ağzına soğan verilmesi ve çobanın avucuna kavurga verilmesi biçiminde rastlanıyor (Artun, 2006: 8). Konya'nın Çivril Köyü'nde yürümesi geciken çocukların yürüyebilmesi için, çobana ekmek veya herhangi bir yiyecek verilir. Bunu çoban, akşama kadar taşıdıktan sonra, akşam çocuğa verirse çocuğun iyileşeceğine inanılır (Samancı, 2008: 31).

Karakeçelilerde "çoban ekmeği" uygulaması vardır. "Ana sütü" yetersiz olan annenin sütünün artması için çobana bir parça ekmek verilir ve çobanın bu ekmeği dağda gezdirmesi istenir. Dolandırılmış ekmeğin anne tarafından yenildiğinde sütünün artacağına inanılır. "Bu inancın derinliklerinde hangi unsur vardır." diye sorulduğunda, dağ kültürünün bir parçası olacağı, ekmeğin, dağ iyesinden güç alacağı, dolandırma işinin bir tavaf olarak kabul edilebileceği akla gelebilir (Kalafat, 2006: 147-148). Aslında yapılan işlem, ekmeğin dağda gezdirilmesinden çok ekmeğin çobanla birlikte dolaştırılması işlemidir. Ekmek, çobanın yanında bulunduruluğu için şifa sebebi olarak görülebilir.

Benzer bir uygulama Sivas Divriği'de de karşımıza çıkar. Sütü kaçıış emzikli anneye, çobanın ekmeği yedirilir. Sabah kayınvalide tarafından çobanın hamaņasına konulan ekmek, "çağanın nasibi dağı taşı dolandı geldi" sözleriyle geline verilir. Zaten sütü kaçıış anneye, "sütüm kaçıı deme, süt yaylıma gitmiştir gelir; sık sık emzir sütün bollaşır" nasihatı yapılmaktadır. Ayrıca, yaşı geldiği halde konuşamayan çocuk, akşam hargelesinin önüne çıkarılır. İnek kalabalığını, eşeği, çeşitli sesler çıkararak onları yöneten çobanı gören çocuğun heyecanlanarak konuşacağına inanılır. Çok ağlayan, uyumayan çocuk için çobanın torbasına bir ekmek konulur. Dağı taşı dolanıp gelen ekmeği yiyen çocuğun uyuyacağına inanılır. Gürün ve Kangal köylerinde, çocuğu olmayan gelinler için çobanlara dişice otu ısmarlanır. Bu otu yiyen gelinin çocuğunun olacağına inanılır. Gene muradı olanlar da çobanlardan muradiye otu isterler. Ulaş ilçesi Hasbey Köyü yakınlarında Evliya Tepesi'ne, zor doğum yapan kadınların elbise ya da mendilleri çobanlar aracılığıyla gönderilip, geri getirtilerek kolay doğum olması umulur.⁵⁸

Van Gölü çevresinde çocuklarla alakalı olan hastalıklardan birisi "ateşçik" hastalığıdır. Bu hastalıkta yüzde kırmızı yaralar peyda olur. Hastalığın sebebi çocuğun ateşle oynamasıdır. Bu hastalık çocukların uykuda korkması sonucunda da oluşur. Bu

⁵⁸www.sanatalemi.net/Pekşen, 2013.

hastalığın tek hekimi ise en az yedi sene çobanlık yapmış bir çobandır. Çoban, yedi gün boyunca günde yedi defa çakmağını yakıp çocuğun yüzüne yaklaştırarak “Ateşçik kaç! Sana ateş geldi.” diyerek hastalığı tedavi eder. Yedi günün sonunda çocuk iyileşmeye başlar (Kaplan, 2010: 226). Benzer bir durum, Elazığ’ın Tadım Köyü’nde şu şekilde karşımıza çıkar: Yüzünde yara çıkan kişi, akşam vakti çoban davarları getirirken, çobana doğru koşar. Çoban da cebinden çıkardığı çakmağı o kişinin yüzüne doğru çakar böylece yüzdeki yaraların iyileşeceğine inanılır (Köseoğlu, 2009: 53).

Çocuğun yürümesi gereken yaşta yürüyememesi durumunda geçmişte uygulanmış yöntemlerden birisi şöyledir: Çocuk bir kalbura oturtularak iki ayak başparmağı birbirine bağlanır. Çocuk kalburun üstünde hayvan sürüsünün önüne çıkartılır. Hayvanların çobanı, durumu anlar ve çocuğun parmaklarını bağlayan ipi keser. Bu şekilde çocuğun yürüyebileceğine inanılır. Yürüyememe durumunda uygulanan diğer bir pratik ise şöyledir: Yürüyemeyen çocuğun annesi, yiyecekler hazırlar ve çocukla birlikte yine bir kalburun içine koyar. Kalbura bağladığı iple kalburu çeke çeke ikinci vaktinde hayvanların artık ahıra girmesi gereken vakitte çobanın yanına götürür ve çobana “Başı var ayak ister:” der. Çoban “İnşallah o da olur.” diyerek kalburdaki yiyecekleri kendisi için alır. Çoban boş kalburu bir hayvanın boynuna asar ve o hayvanla birlikte diğer hayvanları ürküterek hayvanların ahıra girmesini sağlar. Bu uygulamadan sonra çocuğun birkaç gün içinde yürüyeceğine inanılır (Kaplan, 2010: 227).

Ateşçik hastalığının sebebinin ateş iyesinin rahatsız oluşundan kaynaklandığını; ateş iyesinin geçen zaman içinde unutulduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Türk kültürü içerisinde ateşe olan saygı sosyal yaşantıya sirayet edecek kadar kuvvetlidir. Türkler, ateşi kötülüklerden koruyucu, temizleyici gibi gördükleri için ona saygısızlık gösterenleri cezalandırmışlardır. Bıçağı ateşe koymak, sönmüş oduna abdest çözmek, ateşin yanında odun bekletmek yasaktı. Hastalığın sebebi gibi tedavi yöntemi de bu hastalığın köklerinin Türk Şamanlığı’na dayandığını ispatlamaktadır. Türk Şamanlığı’nın dini liderleri olan şamanların bir görevlerinin de hastaları tedavi etmek olduğunu biliyoruz. Şamanın bu görevini bir çobana bırakmış olması dikkat çekicidir. Şamanın tedavi yöntemiyle çobanın ateşçik hastalığını tedavi etmesi arasında büyük benzerlik vardır. Başkurtlar ve Kazaklar bir yağlı paçavrayı tutuşturup hastanın çevresinde ‘alas, alas, alas’ diye dolaştırırlar. Buna ‘alasma’ derler. Bu kelime Anadolu Türkçesinde ‘alazlama’ şeklinde muhafaza edilmiştir, ateşle temizleme anlamına gelir.

Çobanın ateşçiği tedavi ederken çakmağıyla yaptıkları da alaslardan başka bir şey değildir. Hastalığın oluşum sebebinin, tedavi yönteminin ve tedavi edenin hala eski Türk inanışlarındaki şekliyle yaşatıldığını görüyoruz. Abdulkadir İnan'ın naklettiği bilgiler ile Van'da görülen hastalık ve tedavisi arasındaki benzerlik bunu doğrulamaktadır: “Ateşe saygısızlık gösteren adamlar deri hastalığına tutulurlar. Bu hastalığı, çakmak taşıyla ateş yakmak suretiyle, ancak kartaldan türemiş olan şaman tedavi edebilir.” Bu açıklama şamanın görevinin neden bir çobana kaldığına da ışık tutmaktadır. Kartal soyundan gelmiş bir şamanın görevi; dağlarda kartallara yakın olan bir çobana kalmıştır. Bu noktada şamanların Anadolu'dan çekilirken görevlerini belli kaidelere göre tanzim ettiklerini görebilmekteyiz. Bu uygulamalarda dikkatimizi çeken husus sağaltmanın çobandan beklenmemesidir. Çoban da tıpkı şaman gibi sadece bir araçtır. Bunu tedavi sırasında ön plana çıkan yedi sayısından anlayabiliyoruz. (Kaplan, 2010: 230).

Çoban, yürüyemeyen çocuğun tedavisiyle ve ateşçik hastalığının tedavisinde fazla bir şey yapmaz. Yaptığı tek şey dua etmektir. Peygamberlerin, evliyaların mesleği olan çobanlık, halk inancında bütün çobanlara manevi bir fonksiyon yüklemiştir. Çobanların dualarının kabul edileceği anlayışı, çobanların hediyelerle memnun edilmesi gibi bir yaklaşıma da yol açmaktadır.

3.2.3. Çoban Yıldızı

Çoban, Türk kültüründe sadece koyun veya at besleyen kişi olmayıp aynı zamanda mitolojik unsurların da önemli sembollerindedir.

Astral inanç ve buna bağlı astrolojik bilim Türklerde gelişmiş bir durumdadır. Bunun başlıca sebebi konar-göçer bozkır halkının sürekli harekette olması ve hayvan besleyicilik tekniği icabı geceleri hareket etmeleri veya en azından hayvanla ilgilenmelerinden kaynaklanmaktadır (Bayat, 2007: C-I, 282). Türk mitolojisinde yıldız ve yıldız kümeleri Tanrı'nın ve ışıklı ruhların atlarıdır. Gökteki bu atları koruyan da Çoban Yıldızı (Zühre) veya Orta Asya, Altay Türklerinin Çolpan olarak adlandırdığı yıldızdır. Yerdeki at sürülerini otlatan çobanların da koruyucusu ve piri Çolpan Yıldızı'dır (Bayat, 2007: C-I, 64).

Çobanlıkla ilgili mitolojik karakterli en önemli anlatı, Zühre Yıldızı ile ilgili olandır. Batı mitolojisinde Venüs'ün karşılığı olarak kullanılan Zühre, Türk mitolojisinde de çok güzel bir kız olarak tasavvur edilir. Güneyi yani mitolojik

gerçekliğe göre cenneti sembolize etmektedir. Bütün Türk dünyasında tanınan ve “Kervan Yıldızı, Erte Yıldızı, Erte Çolpanı, Tan Yıldızı, Çoban Yıldızı, Sabah Yıldızı, Ak Yıldız, Mavi Yıldız, Kanlı Yıldız, Yaruk (Parlak) Yıldız, Kervankıran, Çolpan Ata vb. adlarla bilinen bu yıldız, atların ve çobanların koruyucu ilahesi olarak kabul edilir. Aşağıdaki dizeler, onun fonksiyonunu açıkça ortaya koymaktadır:

*“Zühre yıldızı çıkar, çobanları korurmuş
Tayları doğurturmuş, atlar esen dururmuş...”*

(Ergun, 2011: 307).

Türk astral mitlerinin konar-göçer sosyokültürel yaşamı ile birebir bağlantılı anlayışı Çolpan/Çoban Yıldızı mitinde korunmuştur. Nitekim kozmik bilgilerde Çoban Yıldızı bilgelik kaynağı olarak bilindiği içindir ki Türkler onu yol gösteren yıldız olarak algılamışlardır. Çolpan Yıldızı'nın yol göstericilik fonksiyonu ona bakılarak yolu tayin etme inancında korunmuştur. Eski Türkler sürüleriyle birlikte uzak yola Çolpan Yıldızı'nın çıkmasıyla başlardı. Ayrıca kervanların sefere çıkması da Çoban Yıldızı'nın gökte görülmesiyle başlardı. Nitekim Çolpan veya Çoban Ata koyunların ve çobanların koruyucu ata ruhu olarak şekillenmiş, zamanla at üstünde dolaşan Çoban Ata, Çolpan Yıldızı olarak da düşünülmüştür. Hatta Türkiye ve Azerbaycan'da bu yıldızın isminin Çoban olması da yukarıdaki fikri kuvvetlendirir (Bayat, 2007: C-I, 292-293).

Çobanlara kılavuzluk yapan Çoban Yıldızı ile ilgili olarak çeşitli inanışlar gelişmiştir. “Tan yerinden doğduğu için geceleri yıldız istikametine doğru çobanın sürüsü gider, çoban da sürüsünün daha iyi doyduğuna inanır. Çünkü geceleri, Çoban Yıldızı istikameti daha iyi görülebilir. Sürü, sabahı o istikamette arar ve çoban; hırsız, kurdu o istikamette daha iyi görür. Gündüzleri de gölge üzeri gider, güneşten korunur. Hz. Musa'nın gördüğü nurun da Çoban Yıldızı olduğuna inanılır.” (Özen, 2010: 40). Ayın oğlu Ülker'le birbirlerine âşık olan ayın kızı Çolpan'ın, altıncı ayda birbirlerine yaklaşımlarıyla fırtınalar koptuğuna inanılır Kırgız Türklerinde. Çolpan'ın atların koruyucusu olduğu, at çobanlarını kolladığı inancı yaygındır. Bir zamanlar bu yıldızın doğduğu bahar aylarında herkes yer içer, çobanlar tütsüler yakarlar, tütününü göğe, yıldızla doğru gönderirlermiş. Bu buluşmanın olduğu günlerde dünyaya gelen atların

parlak, apak doğduğuna inanılmış. Çolpan'ın doğmadığı, batıya doğru kaydığı zamanlarda kurtlara gün doğar, çobanlara baygınlık gelir düşüncesi yerleşmiştir.⁵⁹

Çobanlığın önemli olduğu toplumlarda mevsimlerin başlama zamanı, havanın nasıl olacağı, yön bulma yıldızlardan hareketle belirlenmeye çalışılırdı. Sürünün selameti için alınacak tedbirlerde, yıldızlara özellikle de Çoban Yıldızı'na birçok anlam yüklenmiştir.

3.2.4. Yağmur Duası

Yağmura Türkler, her çağda büyük bir önem vermişler ve ona ilâhî bir kişilik tanımışlardır. Bereketin ve hayatın bir temeli olarak görmüşlerdi: “Yağmur, otug yaşarttı”, yani yağmur otları yeşertti. Bu, çok eski bir sözdür (Ögel, 1971: Cilt II 339). Hayvan sürülerinin sağlıklı beslenmesi, büyümesi için suya ve bitkiye ihtiyaç vardır. Canlılık veren suya duyulan gereksinim, hayvancılıkla uğraşan toplumlarda, bereketin sembolü olan yağmurun yağmasına yönelik törenler düzenlenmesine sebep olmuştur.

Yağmur duası, Türk mitolojisinin en eski ve devamlılık arz eden ürünlerindedir. Yağmur yağdırma ile ilgili dinî sihri pratikler, bütün Türk dünyasına yayılmıştır (Kalafat, 2008: 370). Yağmur duası için en yüksek yere çıkılır. İnanca göre en yüksek yer, Allah'a en yakın yerdir. Bu esnada; buzağı ineğe, kuzu koyuna katılır, onlar meleşir, insanlar yığırlarlar (ağlarlar). Allah kömeğe (yardıma) çağrılır. Allah için kurban kesilir. Yüksek dağ tepelerinde yağmur duasına çıkmak Türkiye'de de çok yaygındır. Hayvanlar meleşirken Allah'ın merhametine başvurmak Erzurum köylerindeki yağmur dualarında da görülür. Dağların en uç noktalarının Allah'a daha yakın olacağı fikri, Allah'ı, gökyüzünde tasavvur etmenin bir sonucudur. Bu Gök Tanrı inanç sisteminin bir tezahürüdür. Türkmeneli, Erbil'de aynı inanç “Allah başlar üstündedir” şeklinde yaşamaktadır. Keleki'de yağmur yağması için seyitleri suya basma inancı Türkiye'nin doğusunda da vardır. Caminin imamı, muhtar veya çobanı suya basarlar (Kalafat, 2007: 184). Kuzuların günahsız olduğu düşünülür. Günahsız kuzuların itibarı, yağmuru getireceğine inanılır. Annesinden ayrılmış hayvanların meleşmelerinden yararlanılarak Allah'ın acıyıp yağmur yağdıracağı inancı vardır.

Tunceli, Bingöl ve Adıyaman çevresinde de yağmur yağması için köyün kadınları, köyün çobanını, akarsuya atar. Bazı yerlerde de çobanın sadece sopası suya atılır (Kalafat, 2010: 352). Yağmur duası için suya atılan şey, su iyesine verilmiş

⁵⁹www.sanatalemi.net/Pekşen, 2013.

sembolik bir saçıdır. Tür kültüründe saç, kansız olan kurbandır. Hayatın her safhasında gündemde olan saç, daha ziyade iyi ruhların rızasını almak ve kötü ruhların gazabından korunmak için yapılır (Kalafat, 2008: 185-350). Bereketin kaynağı yağmur için, iyi ruhları memnun etmek gerekmektedir.

Su evrendeki dört elementten biri olduğu gibi, aynı zamanda hayatın kaynağı, saflık timsali ve bereket sağlamaktadır. Hayat suyu, bütün dünya mitolojilerinin en önemli motifi olduğundan, özellikle tarım ve hayvancılıkla uğraşan topluluklar için suyun, hayat kaynağı ve yaşam gücüne sahip olması doğaldır (Ögel, 1971: Cilt I 106). Türk kültüründe arı olarak kabul edilen suda şaman olacak kişi, ruhlar tarafından akarsuda temizlenirdi. Yalnız bundan sonra arınmış aday şaman olabilirdi. İnsan da diğer yaratıklar gibi profan dünyaya aittir ve kutsal varlıklara, özellikle de Tanrı'ya yaklaşmak için arınmalıdır. Kısacası, kutsal olan varlığa ancak kutsal olmakla yaklaşmak mümkündür. Yaklaşmak için temel prensip insanın iç ve dış dünyasını temizlemesidir, yani kutsanmasıdır. Şamanların, falbinlerin, demircilerin kutsal âlemlerle teması, ozanların, baksı/bakışların, âşıkların, çobanların, akınların vb. kutsal bilgileri topluma aktarmaları manevi temizlenme olan geçiş ritüeli bağlamında gerçekleşebilmektedir. Manevi temizlenme bu bağlamda statü değişiminin, başka bir ifadeyle kutsal âleme açılmanın tek yoludur (Bayat, 2009: 75-77). Su arınmayı sağlama bir unsur olarak karşımıza çıkar. Bereketin olması için de çobanın arınması gerekmektedir. Kötülüklerden arınıp kutsal âleme açılmış çoban, Tanrı'ya daha yakındır. Tanrı'ya yakın olan çoban kullanılarak insanlar için hayati öneme sahip olan yağmur, çeşitli ritüellerle Tanrı'dan istenir.

Çobanın sopasının suya atılması ağaç kültürüyle ilgilidir. “Tabiat olaylarına müdahale etmek için büyüye başvurulduğu olur. Bu büyüler sırasında ağacın kutsal-büyüsel işlevinden yararlanılır. Örneğin, güneşin batışını engellemek veya geciktirmek, rüzgârı dindirmek veya estirmek, ay tutulmasını engellemek, yağmur yağdırmak gibi büyüsel işlemlerde ağaç unsuru kullanılmıştır.⁶⁰”

Güney Azerbaycan'da kuraklığın giderilmesi, yağmur yağması için iki köyün çobanı kıyasıya dövüşürler. Sonra bu dövüşe iki köyün kadınları katılır; daha sonra anlaşmaya varılır ve yağmur yağarmış (Kalafat, 2006: 78). Yaşamak için gerekli olan

⁶⁰<https://www.academia.edu>, Turk_Dunyasinda_Kultler-Mitler-Ritueller_Agac_Kultu.

suyun olmaması durumunda, toplumsal düzenin bozulup kargaşa ortamının oluşacağı mesajı verilmektedir.

Yağmur dualarında çoban motifi, Anadolu Türklerinde yaygındır. Çoban, saflığın, gütmenin, kanaatkârlığın, Allah rızası için yönlendirmenin simgesidir. Birçok peygamber ve evliya çobanlık yapmıştır. Çok sayıda çoban ata ve çoban babalar vardır (Kalafat, 2006: 78). Erzurum, Mardin ve Sivas'ta çobanlar, sürülerini de, yağmur duasına çıkarırlar. Dua esnasında eller toprağa döndürülür. Koyunların melemeleri sağlanır. Böylece yağmurun yağacağına inanırlar (Kalafat, 2010: 353). Farklı bir yörede kadınlar başka bir köyün dağdaki sürüsünü çalarlar, çobanları bağlayıp köyelerine dönerler. Yağmur yağmazsa herkes hırsız olur, anlamına gelen bir inanışın gösterimidir (Karadağ, 1995: 71). Çobana yüklenen manevi değer, onu yağmur dualarındaki eylemlerin başkişisi yapmaktadır.

İnsanların doğa ile barışık olabilme çabasıdır yağmur duası. Kutsal bir nitelik kazanmış yağmur, gökten inen bereket olarak nitelenir. Yağmur duaları, bir takım ibadetler ve ritüellerle insanoğlunun hayatta kalma çabasıdır.

3.2.5. Kurt Ağzı Bağlama

Her meslekte olduğu gibi çobanlıkta da bazı riskler söz konusudur. Çobanların hayvanları güderken en çok korktukları şey, sürüyü eksik götürmektir. Sürüden eksilen koyunlar, çobanı zor duruma sokabilecek bir durumdur. Bu durumda kayıp hayvanı bulmaya yönelik, büyüsel bazı pratikler geliştirilmiştir. Kurt ağzı bağlama da onlardan biridir.

Kurt Ağzı bağlama inancı, Anadolu'nun hemen hemen bütün yörelerinde yaygındır. Bu inanç, bozkır medeniyetinin bir uzantısı olabilir. Anadolu halk kültürü ile ilgili monografi çalışmalarında muhakkak kurt ağzı bağlama inanç ve uygulamasına dair bilgi vardır (Kalafat, 2006: 273). Kimi zaman yüzlerce hayvanın içinden birisi dağda kalmış, köye inmemiş olabilir. O gün köyün bilenlerince kurt ağzı bağlama duası okunur. Akşam haber gelince okunan, sabah olunca çözülen bu dua, kimi yerlerde bir ekmeğe üflenip evin direklerinin birine asılır. Ayrıca mal sahiplerince kurda ithafen şu sözler söylenir: "Gözün bulut, ağzın kilit ola."⁶¹ Kaybolan hayvanların sağlığından kaygı duyulduğunda dua ile hayatta kalmasını sağlama yöntemidir. Kayıp hayvanın kurda kuşa yem olmaması için yapılan bir uygulamadır.

⁶¹www.sanatalemi.net/Pekşen, 2013.

Eskişehir’de kurt ağız bağlama yöntemleri beş değişik şekilde karşımıza çıkar: Balta ile kurt ağız bağlama, çakı ile kurt ağız bağlama, bıçak ile kurt ağız bağlama, muska ile kurt ağız bağlama, ip/yazma ile kurt ağız bağlama. Balta, bir ağaç kütüğüne saplanıp üç defa tükürülerek, dualar okunarak kurt ağız bağlanabilir. Açılır kapanır bir çakının ağız kapatılır; ipe bağlanır. Yaşlı bir kişi ayetler okur. Koyunlar dağda kaldığı zaman : “ Şu dağdan şu dağa kurt ağız bağlayalım.” denir. İnanca göre o bıçak açılmadığı sürece kurt, o hayvanı yiyemez. Sabah olunca bıçağın ağız açılır (İleri, 2011: 36-37). Kurt ağız bağlanırken okunan dualar aynı değildir; yöreden yöreye değişmektedir.

Türk Dünyası’nın hemen hemen her yerinde görülen “kurt ağız bağlama” uygulamasının derinliklerinde helal-haram ve rızık-nasip inancı vardır. Kurdun ağız bağlanılarak ölüme terk edilmesi amaçlanmaz. Kurda adeta yememesi gereken evcil hayvan için işaret verilmiş olunur. Evcil hayvan yerine dönünce kurdun ağız açılır. Kurdun ağız çok kere bıçakla bağlanır. Bağlanmak Türk halk inançlarında bir koddur. Bağlanmak ve açılmak bıçak ya da demirle yapılır. Demir de Türk halk inançlarında bir koddur. Bağlanma ve açılmanın dua eşliğinde yapılmış olması, yapılan uygulamanın İslamîleşmiş oluşundadır. Uygulamada bazen hocanın yer almış olması, kamın rolünü üstlenmiş oluşu ile izah edilebilir. Bazı uygulamalarda bu esnada yakılmış ateşin sönüp sönmediğine bakılır, ateşin sönmesi kurdun hayvanı yediği şeklinde algılanır, ateşin yanması kurdun hayvanı yemeyeceğinin işareti olarak kabul edilir. Bize göre bu, Türklerde adalet kavramının antolojik temelini varlığını da gösterir. Tengride kurt, kut bulmuş ise, bunun da bir nizamı vardı (Kalafat, 2006: 278).

Eski Türklerden kalma bir gelenek olan kurt ağız bağlamaya sonradan İslamî gelenekler de eklenmiştir. Kurt ağız bağlamalarının hepsinde hayvanlar bulununca ya da üzerinden belli bir süre geçince kurt ağız çözülür. Burada doğaya duyulan saygı ön plana çıkarılmaktadır.

3.2.6. Çoban Ata ve Çoban Yatırları

Göçebe olan ve hayvan besleyen bir kavmin mitolojisinde hayvanlarının, öneminin büyük olduğu gerçeği bu hayvanları koruyan ata ruhları kültürünün mevcutluğunu kanıtlayacak esas delildir. Çoban ve çobancılığın, ekonomik düzeyin üst tabakasında olduğu bir çağda ortaya çıkan Çoban Ata kültü, elde olan verilere göre bütün hayvancılığın baş kültü niteliğindedir (Bayat, 2007: C-II, 81).

Çobanlık Anadolu inanç kültüründe mistik derinliğe ulaşmışken eski Türk inanç sisteminde de diğer mesleklerde olduğu gibi bir piriğe bağlı idi veya çobanların da bir koruyucu pirleri vardı. Türkmenistan'da Çolpan Ata/Çulpan Ata bu mevkide ulu bir zattı. (Kalafat, 2011: 191). Çoban Ata'ya bozkırdaki hayvanları ilk evcilleştiren, bu hayvanlara ilk çobanlık yapan medeni kahraman fonksiyonunu almıştır. Mitolojik görevlerin dağılımında Zengi Baba'yla Çupan Baba'ya davarların koruyuculuğu, bir başka Yesevi dervişi Hakim Baba'yla Enver Baba'ya uçmayan kanatlı kuşlardan tavukların, kazların, ördeklerin hamiliği verilmiştir. Çoban Yıldızı'yla birebir bağlantısı olan Çoban Ata kültüründe çobanların koruyucusu atası ve hayvan sürülerinin hamisi olan Çoban Ata kültü, uzun süre hayvan besleyen göçebe Türklerin arasında popüler olmuş, zamanla onun fonksiyonu diğer tarihi ve efsanevi şahısların arasında paylaşılmışsa da Çoban Ata hayvancılığın iyesi konumunu muhafaza edebilmiştir. Ancak zamanla diğer koruyucu atalar da etkili olmaya başlamıştır. Nitekim Orta Asya çobanları evden çıktıkları ilk gün Zengi Baba, Çoban Baba, Hakim Baba, Enver Baba adına sadaka verir, hayvanlarının korunmasını onlardan dilerler. Müslümanlığın kabulünden sonra çobanlığın koruyucusu olan atalar zamanla babalara dönüşmüştür. Çoban atalar, İslamiyet'ten sonra evliyalık yükü ile de yüklenmişlerdir (Bayat, 2007: C-II, 84-85).

Çoban Ata ile ilgili şu efsane anlatılır: “Vakti zamanında bir çoban kırlarda koyun güdermiş. Derken aniden Semerkand'a düşmanlar hücum etmiş. Kaçmanın mümkün olmadığını gören çoban “düşmanın eline esir düşeceğime, beni de, koyunlarımı da taş eyle!” diye Tanrı'ya yalvarmış. Tanrı onun bu isteğini kabul etmiş ve onu da, koyunlarını da kızıl taş hâline getirmiş. Bu olaydan sonra Kuhak Dağı'na Çoban Ata ismini vermişler. Aradan yıllar geçince Çoban Ata da, koyunları da ufalanıp kıra yayılmış. Bu yüzden atalarımız Çoban Ata taşlarını kesinlikle ayakaltına almazlar ve onları mukaddes kabul ederlermiş.” (Direkçi, 1993: 41). Çoban Ata ile ilgili efsanelerin ve inanışların yaygın Çoban Ata'nın Türk kültüründeki önemini ortaya koymaktadır.

Anadolu'da çoban dede ve babaların çokluğu birçok çoban yatırının görülmesinin sebebidir. Zamanla çobanlar ermiş kişiler gibi sevilmiş, türbeleri ziyaretgâh olmuştur. Bu çoban yatırlarının halk inançlarında yer alan uygulamaları, günümüzde varlığını sürdürmeye devam etmektedir.

Sivas şehir merkezinde, Kaleardı Mahallesi'nde Şeyh Çoban Camii'nin yanında Şeyh Çoban (Hüseyin Râi) Türbesi bulunur. Sakal-ı Şerifin de bulunduğu türbe şifa

bulmak için bilhassa saralı hastalar tarafından ziyaret edilir. Hüseyin Râi, hayatta iken çobanlık yapmış bir kimse olup çobanlığı süresinde sığırları hiç kayıp olmamış bir kimse olduğuna inanılır. Sivas'ın Gülova ilçesinin Çobanlı Köyü'nde Çoban Baba Türbesi bulunur. 1514 yılında Yavuz Sultan Selim yaptırmıştır. Halk bu türbeyi Çoban Baba'nın ulu bir zat olduğuna inandıkları için ve şifa bulmak için ziyaret ederler. Rivayete göre üç koyun kesmek suretiyle yüz bin askerin karnını doyurmuştur. Halk inançlarında ulu zatların ellerinin, ineklerinin, fırınlarının, bağlarının bereketini anlatmak için bu türden bilgiler rivayet edilir. Bu bereketin sırrının anlaşılması ve dillendirilmesi halinde hikmetin bozulacağına inanılır. Amaç halisane çalışıp, Allah rızası için hayır işler için dağıtmayı teşvik etmektir (Kalafat, 2011: 139-143-144). Halk tasavvufunda çobanlık itibarlı bir meslektir. Korumak, beslemek ve gütmek eylemlerini içeren bir meslektir. Ulu zatlar arasında en fazla rastlanılanlar; Çoban Baba, Çoban Dede, Şeyh Çobanlardır. Böyle çobanlar aynı zamanda efsanesi en çok olanlardır.

Sivas'ta bahtı kapalı kızlar, bir çobana mendil verip çobanın mendille birlikte Ali Baba'nın türbesinin bulunduğu tepeyi yedi kere dolanmasını, daha sonra mendili bir erkek çocukla kendine göndermesini ister. Çiçek hastalığına yakalanan koyuna, şifa bulması için Çoban Baba'nın mezarından alınan toprak, tuza katılarak yedirilir. Yaramaz çocuklar ve rüyasında ağlayan çocuklar Çoban Baba'nın mezarın yanına yatırılır, bunlardan kurtulması için dua edilir. Toprak bir miktar alınıp muska şekline getirilip çocuğun boynuna asılır (Kaya, 2003: 17). Geçmişte hastalık baş gösterdiğinde şamana gidilirdi. Sonraki dönemlerde bu davranışın yerini türbelere başvurmak almıştır. Hastalığın giderilmesi için medet umulan bu türbeler, arasında çobanlara ait olanların sayısı çok fazladır. Türkler arasında ziyaretlere yönelik büyük saygının ve bu ziyaretler çerçevesinde var olan kültürel değerlerin kökeninde hiç şüphesiz eski Türk inançları ve İslamiyet'in kaynaşması olgusunun yattığı söylenebilir.

Kütahya-Eskişehir yolu 26. kilometresinde Ilıca Erenler mevkiinde Çoban Baba Türbesi bulunmaktadır. Erenler mevkiinde hayvanlarını otlatmakta olan bir çoban, rahatsızlanır ve bitkin bir halde yere yığılır. Bir süre kendine gelemez. Kendine geldiğinde nur yüzlü bir kişinin onun hayvanlarına baktığını ve onlara zarar gelmesini engellediğini görür. Çoban, tamamen kendine geldiğinde ortadan kaybolur. Türbenin bulunduğu yer evliyanın kaybolduğu yerdir. Çoban köylüye durumu anlatır. Köylü o zatın çok önemli bir evliya olduğu kanaatine varır ve evliyaya Çoban Baba adını verirler. O gün bu gündür o zat Çoban Baba diye anılır, ona saygı duyulur. Kendisi için

de bir türbe yaptırılmıştır. Çoban Baba halk tarafından kutsallaştırıldığı için, türbe etrafında odun kesilmez, oranın odunu yakılmaz, o mevkide hayvan otlatılmaz, av yapılmaz ve hiçbir hayvana zarar verilmez. Çünkü evliyaların hangi surette geleceği bilinmediği için hayvanlara zarar vermediklerini söylerler (Koç, 2008: 26-27).

Malatya Merkez-Konak Kasabasında, Horata Suyu'nun çıktığı yerde türbesi bulunan Horasan Baba ile ilgili inanış ve menkıbelere bağlı olarak mevcut suya bu türbedeki zatın ismine istinaden Horata denilmiştir. Yöredeki çobanlar, hasta olan hayvanlarını Horasan Baba'nın türbesine getirip Horata'nın suyundan içirerek türbenin etrafında dolaştırırlar. Sonra da oradan geçen ilk kişiye yağ, peynir vermek suretiyle hayvanlarının iyileşeceğine inanırlar (Oymak, 2010: 46). İslamiyet öncesinden gelen, ata ruhuna kansız kurbanlar verilerek sürünün hastalıklardan korunacağı inancı görülmektedir.

Eski Türk inancında ölüler, taşıdıkları kuvvet ile geride kalıp yaşayanlara yardımcı olabiliyordu. Hayatta kalanlar, ölen yakınlarından güç alabiliyorlardı. Bu durum, güçlü bir ata ruhunun yansımasıdır (Kalafat, 2011: 139). İslamiyetten sonra atalar kültü evliliğe dönüşürken çobanlar, bu kültür içerisinde önemli bir yere sahiptir.

3.2.7. Koç Kaldırma

Adana ve yöresinde, gelin alayı giderken yolda gelin alayına bir çoban rastlarsa, çoban gelinin atının yanına bir koçla gelir. Gelin koçu atın üzerinden aşırırsa, koç gelinin olur; aşırırsa çobanın yolunu verir (Özdoğru, 1968: 4797). Türk halk inançlarında gelin-koca ilişkisine dair bir hayli inanç vardır. Gelin alayı bir çoban ve sürüsünün yanından geçiyor ise, çoban bir koç getirir ve “ben bu koçu geline kurban edeceğim” der. Damat çobana koçun parasını verip kestirtmez böylece gelin koçun hayatını bağışlamış olur (Kalafat, 2008: 118). Burada koçu bile kaldırabilecek gelinlerin olduğu, böyle bir gelini götüren erkek tarafı için bir övünç sebebi olarak düşünülebilir. Ayrıca çobana para verilerek sevindirilir. Çoban sevindirmenin berekete vesile olacağı beklentisi vardır.

3.2.8. Çoban Adaleti

“Çoban adaleti” veya “çoban kadılığı” diye bilinen bir çocuk oyununda, aralarında tarla ihtilafı olan çocuk köylüler, temsili bir tarlayı çoban rolündeki çocuğa

taksim ettirir içerisinde pislik bulunan bir toprak yığını parmağı ile bölerek ayırması ondan istenir. Ağaların toprağını bölen çobana bu oyunda muziplik yapılırken, çoban saflığın, dürüstlüğün temiz kalpliliğin, yardım severliğin temsilcisidir. (Kalafat, 2011: 192) Çobanın temiz mizacı, onun adaletli olacağını, kadılık yapabilecek dürüstlüğe sahip olduğunu bizlere gösterir. Çoban, bir işin içerisindeyse önce onun şahitliğine başvurulur. Bu anlayış çocuk oyunlarına bile yansımıştır.

3.2.9. Çoban Takvimi

Geçim kaynağı hayvancılık olan insanlar, yaşamlarını yaptıkları işlere göre şekillendirirler. Yıllık takvimlerini hayvanların yavrulama, süten kesilme gibi yinelenen biyolojik yaşamına göre ayarlarlar. Bu takvime “çoban takvimi” denir.

Eskişehir’de çoban takvimi “kasım” ve “hıdırellez” yani “kış” ve “yaz” olmak üzere iki mevsime ayrılır. Her iki dönem de kendi içinde “kırk beşler” denen dörder döneme ayrılır. Bunlardan ilk dördü kıştır. Hıdırellez’le birlikte yaz gelir. Kasım ile hıdırellez arası 179/180 gün, Hıdırellez ile kasım arası 186 gündür. 21 Aralık, gecenin en uzun gündür. Ondan sonraki kırk güne büyük çile denir. Büyük çileden sonraki 20 gün küçük çiledir. Bir inanca göre küçük çilenin son üç gününde Hızır gelebilir. Gün dönümünde önce arpa harmanı, ondan sonra yöreye göre bakliyat toplama ya da buğday harmanı yapılır. Harmandan hayvanlar da nasibini alır. Harman sonunda ortada kalan sap, hayvanların rızkıdır. Saplardan saman yapılarak büyükbaş ve küçükbaş hayvanlara yem olarak samanlıklarda saklanır (İleri, 2011: 22-23).

Tablo 1. İleri, 2011: 23.

Mevsim	Zaman Dilimi	Adı
Kasım (Kış)	8 Kasım-22Aralık arasında 45 gün	Kasım
	23 Aralık-5 Şubat arasında 45 gün	Zemheri
	6 Şubat-21 Mart arasında 44/45 gün	Hamsin
	22 Mart-5 Mayıs arasında 45 gün	Mart
Hıdırellez (Yaz)	6 Mayıs-20 Haziran arasındaki 46 gün	İlk yaz
	21 Haziran-5 Ağustos arasında 45 gün	Yaz (gün dönümü)
	6 Ağustos-21 Eylül arasında 47 gün	Güz
	22 Eylül-7 Kasım arasında 47 gün	Son güz

Eskişehir’de kasım ayında koçlar sürüye katılır. Koç katımından sonra gün sayılır. Artık iş takvimi, koç katımına göre ayarlanır. Koyun, yüz elli gün sonra

kuzulayacaktır. Şubatın 15'i koyunun yüzüdür. Yani koyunun karnındaki kuzu, yüz günlük cenindir. Kuzu ceninin yüz gün sonra tüylendiği, kımıldamaya başladığı düşünülür. Doksan güne kadar daha az hareketli, yalnız hayvanların günlük bakımı ile ilgili bir köy hayatı vardır. Köylülerin koç katımından sonra başlattıkları takvim için bir de tekerlemeleri vardır:

*“Yüz, sabanı düz.
Yüz on tarlaya kon.
Yüz elli, yaz belli.”*

(İleri, 2011: 27).

Köylüler hazırlık yaparken çoban takvimine göre hareket eder. Kuzuların dünyaya gelmesi işlerin artacağına göstergesidir.

Sivas'ta çobanlar halk takvimine göre hareket eder. Ay'ın ağullanmasından kışın uzun ve sert geçeceği, Güneş'in ağullanmasından havaların iyi gideceği tahmin edildiğinden, “Ay ağullanırsa ağılımı büyüt, gün ağillansa koyununu güüt.” yine fırtına ve yağmur sebebiyle “Akşam güneşi geri vurursa öküzü yemle, sabah güneşi geri vurursa tazını çulla.” gibi atasözlerinin denenmişliğine göre hareket eden çoban, akşam güneşi batınca ufuk kırmızı olursa ertesi gün havanın iyi olacağını, sabah güneşinde de ufuk kızarırsa havanın kötü olacağını bilir (Üçer,2011: 250).

Bir çobanın sürüsünü hangi ölçüye göre gece otlatmasına kaldıracağına şu şekilde karar verilir:

Bulut gidiyor Şam'a davarı doldur dama. (Hava soğuk olacak.)

Bulut gidiyor Urum'a (Anadolu'ya) davarı kaldır örüme. (Hava sıcak, ılık olacak.) (Kalafat, 2009: 192) Bir milletin kimliğini belirlemede halk inanışları önemli rol oynar. Türklerin hayvancılıkla meşgul olması mevsimsel değişimleri iyi takip etmelerini gerektirmiştir. Türkler arasında buna benzer yaklaşımlar ortak yaşam tarzının da göstergesidir.

3.2.10. Nevruz Çiçeği

Nevruz çiçeği, nevrusun yani ilkbaharın başladığının habercisi olarak bilinir. Nevruzu ilk bulup getiren çobana, sürü sahibinden hediye verme geleneği Sivas

Divriği’de sürmektedir.⁶² İlbaharın gelişini müjdeleyen çobana hediye verilir, çünkü hazır yem yedirilerek uzun bir kış mevsimi geride bırakılmıştır. Artık koyunlar yaylıma rahat rahat çıkabilir. Kuzuların doğmaya başladığı, sütün ve bereketin olduğu ilkbahar hediyelerle karşılanır.

3.2.11. Çoban ve Ebe

Bazı yerlerde çocuk oyunlarında ebe olan çocuğa çoban denmesi, aslında o çocuğun ordaki topluluğu yönlendirmesiyle bağlantılıdır ki insana “hepiniz bir sürünün çobanı gibisiniz” hadis-i şerifini hatırlatır.⁶³ Çobanlık insanda yönetme, yönlendirme yeteneklerini ön plana çıkarır. Bu yaklaşımla çoban kelimesi, çocuk oyunlarında gerçek anlamı dışında kullanılır olmuştur.

Halk inanışları toplumsal hayatımızda, evlenmeden, doğuma, ölüme, sosyal hayatımıza kadar her türlü etkinlikte yer almaktadır. Hayvancılığın önemli olduğu Türk kültüründe, çobanlığa ait uygulamalar ve yaşam tarzı beraberinde halk inanışlarını da şekillendirmiştir.

⁶²www.sanatalemi.net/Pekşen, 2013.

⁶³www.sanatalemi.net/Pekşen, 2013.

SONUÇ

“Türk Halk İnançlarında Çobanlık” konulu çalışmamızda, çobanlığın Türk kültüründeki değerini ve yerini tespit etmeye çalıştık.

Türkler, dünya tarihinde iki alanda önemli rol üstlenmiştir. Bunlardan biri atı evcilleştirip hayvan sürülerini yetiştirmeyi geliştirmek, diğeri de hayvan sürülerini yönetirken edinmiş oldukları teşkilatçılıktır. Bu teşkilatçılıkları sayesinde çok sayıda devlet kurmuşlardır. Türkler, çobanlığın geliştirdiği sevk-idare kabiliyeti ve emretme-itaat alışkanlığını hayvan sürülerinden insan kütlelerine intikal ettirmek suretiyle beşeriyet tarihinde derin izler bırakmıştır.

Bozkır kavmi olan Türkler, sıra dışı özelliklere sahip çobanları İslamiyet’ten sonra ermişlik statüsüyle donatmışlardır. Nitekim Çoban Baba, Çoban Dede adıyla meşhur zatların erenler kategorisine alınması, onların hakkında menkıbelerin oluşması, hatta birçok ermiş kişinin doğrudan doğruya çobanlık yapması çobanlığın tasavvufi bir özellik kazandığını gösterir. Bu bakımdan ister Anadolu’da, ister Azerbaycan’da, isterse de Orta Asya’da çoban yatırları veya çobanlara ait edilen yatırların, ziyaret yerlerinin mevcut olması, çobanların halk sofizminde oynadıkları rolle alakalıdır.

Çoban, yer yer Türk insanının zihninde takva noktasında velilerden daha üstün bir makamda gösterilmiştir. Müslümanlar için yaratılmışlar, yaratanın emanetidir. Bu açıdan, peygamberlik ile çobanlık arasında görev içeriği bakımından önemli bir yakınlık vardır. Çoban; koruyan, kollayan, yönlendiren vasıflarıyla da peygamberlik mesleği olarak algılanmış ve toplum tarafından saygıya layık görülmüştür.

Peygamberler, hayatlarının peygamberlik öncesi döneminde çobanlık yapmak suretiyle tecrübe kazanmışlardır.

Çobanın yetişmesi, çobanlık türleri, çobanın görevleri, çobanın hakkı, çoban araç-gereçleriyle ilgili birçok gelenek ve uygulamalar tespit edilmiştir. Bu durum çobanlığın Türk yaşam biçimindeki önemini ortaya çıkarmaktadır.

Türk yaşamında hayvancılığın buna bağlı olarak da çobanlığın en önemli uğraşlardan biri olması, halk edebiyatı metinlerdekarşımıza en önemli kahramanlardan birisi olarak çobanı çıkarmaktadır. Mitolojik dönemden itibaren önemli bir kültür kahramanı olarak karşımıza çıkan çoban, sözlü gelenekte yaşayan inanışlarda yer edindiği gibi sözlü ve yazılı edebiyatın pek çok türünde de yaygın kullanımı olan bir tip haline gelmiştir.

Çobanlık, Türk millî geleneğinde bütün manevî değerlerin temelinde durmaktadır. Destan kahramanlarından Oğuz Kağan, Er Sogotoh Elley, İdigey/Edigey, Cengiz, Timur büyükbaş mal, koyun ve yıldı çobanıdır. Destan kahramanlardan hareketle çobanın destanlarda cesur, yiğit ve iyi bir savaşçı olmalarının yanında lider kişilikleriyle de ön plana çıktıklarını söyleyebiliriz. Kahramana yardımcı olan çoban tiplemesine hemen bütün Türk destanlarında rastlamak mümkündür. Bu kişiler, destanlarda diğer kahramanlara yardım eden kutlu yaratılmış çobanlar olarak sık sık karşımıza çıkmaktadır. Destanlarda kutlu çobanların dışında, sıradan özelliklere sahip çobanlar da vardır. Bu çobanlar, genellikle olumsuz taraflarıyla karşımıza çıkar. Çobanların özgürce dolaşabilme özelliğinden hareketle birçok destan kahramanı, sevdiğine ulaşabilmek için, savaşları kazanabilmek için ve bir yere gizlice girebilmek için genellikle çoban kılığına girdikleri tespit edilmiştir.

Değneği, kepenegi, koyunları ile dağların, göllerin ve bozkırın gizemli bir parçası olan çobanlar, efsanelerde mitolojik özellikleriyle yerlerini almışlardır. Efsanelerde çoban, en fazla taş kesilme motifi ile karşımıza çıkmıştır. İyi çobanların taş kesilmesi, kurtuluş olarak aktarılırken, sözünde durmayan çobanların cezalandırılacağı somut bir göstergesi olarak kullanılmıştır. Efsanelerde, toplumun yaşamında yer alan aksaklıklar aktarılırken çoban, yoksul olduğu için sevdiğini alamayan insanların sözcüsüdür. Çobanlar çevresinde şekillenen efsaneler, çoban kültürü oluşturmada etkili olmuştur.

Çoban, masallarda zengin-fakir, aptallık-kurnazlık, kötü-iyi çatışmalarında büyük çoğunlukla ikinci kısımda yer almıştır. Bu durum, karşısına genellikle ağa, bey ve padişah gibi rakiplerin çıkmasına yol açarken zekâsıyla olayların üstesinden gelir ve iyilerin, temiz kalplilerin, akıllı insanların temsilcisi olur. Masallarda, Allah tarafından iyi insana ihtiyacı olan destek verilirken daha çok saflığı, dürüstlüğü temsil eden çoban karşısına çıkarılmıştır. Darda kalanlara yol gösteren, yaralıları tedavi eden, kahramanların kılık değiştirmesine yardımcı olan çoban, masallarda iyi özellikleriyle ön plana çıkan bir halk kahramanı olarak yer almaktadır. Masallar, insanın yaşam yolculuğunu ortaya koyarken sadece iyileri anlatmaz. Kötü insanları, kötü çobanları da anlatmıştır. Bazı masallarda bencil, çıkarıcı çobanlara rastlamaktayız. Çobanlar, destan ve efsanelere göre masallarda daha silik mitolojik izler taşımaktadır. Keloğlan, genellikle aklın sembolü olarak masallarda yer almıştır. Çobanlar da masallarda genellikle zekâsı ve sorunlara çözüm bulan yönüyle Keloğlan gibi karşımıza çıkar.

Masallarda gerçekten çobanlık yapan keloğlana rastladığımız gibi, kılık değiştiren sahte keloğlanlara da yer verilmektedir.

Dede Korkut Hikâyeleri'nde çoban, yedi farklı hikâyede bulunmaktadır. Dede Korkut Hikâyeleri'nin en önemli çoban karakterlerinden biri Karaçuk Çoban'dır. Karaçuk Çoban; alp tipinin, yenilmezliğin, vefanın, cesaretin, sadakatin simgesi olarak sunulmuştur. Oğuz ilinin ideal insan tipi, bir çobanda kendisini göstermiştir. Konur Koca Sarı Çoban, Karaçuk Çoban'dan sonra Dede Korkut Hikâyeleri'nde üzerinde en çok durulan çobandır. Peri kızıyla olan münasebetiyle Oğuz elinin başına bela getiren çoban, bilgisi ve görevi ile saygın konumunu yitirmiş, kutsal olanlara saygısı kalmamış çoban tipleridir. Diğer çobanların hikâye içerisinde fazla bir etkinliği görülmemiştir.

Birçok âşığın çobanlık yapmış olması, âşıkların anlattığı halk hikâyelerinde çobanlara sıkça yer verilmesine yol açmıştır. Halk hikâyelerinde çobanlar, asıl âşığa yol gösteren ve yardım eden kişiler olarak karşımıza çıktıkları gibi, çobanları halk hikâyesinin asıl kahramanı olarak da görebiliriz.

Her millet; kendi yaşam tarzını, sosyal ve kültürel yapısını, ekonomik durumunu atasözleriyle ifade eder. Atasözlerindeki çoban; genellikle olgunluk, liyakat, güven, gereklilik gibi olumlu kavramları karşılarken bazı atasözlerinde çobanın yerildiğini görmekteyiz.

Çobanlar; zaman zaman halkın yaşadığı olayları türkü haline getirerek, zaman zaman da halk türkülerini kavallarıyla gelecek kuşaklara taşıyarak halk müziğine katkıda bulunmuşlardır.

Çoban bayramlarını oluşturan “saya gezme, koç katımı, koç bayramı, çoban bayramı” gibi adlarla anılan törenlerde sergilenen ritüeller, çobanlık kültürünün mitolojik kökleri açısından ipuçları vermektedir. Çoban bayramları, hayvancılıkla geçinen insanımız için bolluk ve bereketin, dostluk ve sevincin paylaşıldığı zamanlardır.

Kültür tarihimizde zengin bir çobanlık kültürünün bulunması, hayvancılığın en eski ve en önemli geçim kaynağı olmasıyla ilişkilidir. Büyük hayvan sürülerine sahip olan Türklerin çoban ve çobanlık etrafında derin bir çoban kültü oluşturması doğaldır. Bu kültürde hem İslamî unsurların hem de mitolojik unsurların etkisi vardır. Çoban kültürünün oluşumunda Türk halk tasavvufunun ve Türklerin İslamiyet'ten önceki inançlarının etkileri sözkonusudur. Bunun yansımalarını sözlü edebiyatın bütün türlerinde, bitki, aile, yemek ve yıldız isimlerinde görebilmekteyiz. İslamiyet'ten önce başlayan çoban kültürü, sadece sürüleri otlatan insanı temsil etmez. Çobanlar ve

çobanlık konar-göçer Türk milletinin değerler sisteminde önemli bir yere sahip olmuştur.

Son yıllarda hayvancılık sektöründe modern tesislerin yaygınlaşması ve köyden kente göçlerin olması nedeniyle çobanlığa talep azalmıştır. Köyde kalan gençlerin de meşakkatli bir uğraş olması nedeniyle çobanlıktan uzak durdukları söylenebilir. Çobanlık günden güne gözden düşen mesleklerden olmaya devam etmektedir.

Çoban ihtiyacını gidermek ve hayvan yetiştiriciliğine kalite kazandırmak amacıyla Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Tarımda İş Sağlığı ve Güvenliği İşbirliği Protokolü imzalamıştır. Bu doğrultuda Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Çalışma ve İş Kurumu (İşkur), Türkiye Ziraat Odaları Birliği organizasyonunda, “Sürü Yönetimi (Çobanlık) Eğitimi”, Türkiye’nin farklı yerlerinde Halk Eğitim Merkezi’nde başlamıştır. Çobanlığa ilginin oluşması yönünde, mesleğe biraz formasyon da kazandıracak şekilde üniversitelerimizin ilgili bölümlerinde “sürü yönetimi” gibi, iki yıllık yüksekokul tarzında bir eğitimle bunun biraz daha güçlendirilmesi ve yaygınlaşması yönünde çalışmalar sürmektedir.

EKLER

Ek 1. Orjinallik Raporu

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	VEDAT ÇOBAN
Öğrenci Numarası	102213104
Enstitü Anabilim Dalı	SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ/TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
Programı	TÜRK HALK EDEBİYATI
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Yrd.Doç.Dr. Birol AZAR
Tez Başlığı (Türkçe)	TÜRK HALK KÜLTÜRÜNDE ÇOBANLIK

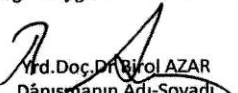
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

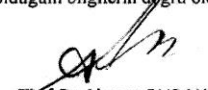
Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 253 sayfalık kısmına ilişkin, 08/05/2015 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orjinallik raporuna göre, tezimden benzerlik oranı % 22'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar dâhil
- 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen öğrencinin yüksek lisans tezi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim.

Yrd.Doç.Dr. Birol AZAR
Danışmanın Adı-Soyadı
(İmzası)

Prof. Dr. Ahmet BURAN
Anabilim Dalı Başkanı
(İmzası)

F.Ü.LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ÖĞRETİM YÖNETMELİĞİ

Madde 41- Lisansüstü tezleri ile birlikte teslim edilmesi gereken belgeler şunlardır:

- a) Lisansüstü tezler, savunma öncesinde **intihal program raporu** ve ilgili makale şartını¹ sağladığına dair belgeleri ile birlikte enstitüye teslim edilir.
- b) İntihal raporu ile ilgili olarak etik kurallar dâhilindeki benzerlik oranları ilgili Enstitü Yönetim Kurulu tarafından belirlenir. (Enstitü Yönetim Kurulu tarafından tezin, intihal kapsamı dışında değerlendirilmesi için TURNITIN'den alınan raporda "benzerlik oranı"nın, "alıntılar hariç" en fazla %10, "alıntılar dâhil" % 30'u geçmemesi şeklinde kabul edilmiştir).

¹ Makale şartı doktora öğrencilerini kapsamaktadır.

KAYNAKÇA

- ABDÜLKAİROĞLU, Abdülkerim, 1992, “Meslek Pirleri ve Testerecilerin Piri”, *Milli Folklor*, Cilt: 2, Sayı: 13, s. 4-6.
- AÇA, Mehmet, 2011, “Çoban Kılığına Giren Destan Kahramanları”, *Çoban Kitabı*, İstanbul, s. 279-290.
- ADİLOĞLU, Adilhan, 2007, “Biynöger ve Kococaş Destanları Arasındaki Benzerlikler”, *Turkish Studies*, Cilt 2, Sayı 4, s. 51- 83.
- AHUNDOV, Ehliman, 1978, *Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- AKALIN, Sami, 1972, *Türk Manilerinden Seçmeler II*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- AKSOY, Ömer Asım, 1971, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I*, Türk Dili Kurumu Yayınları, Ankara.
- ALİYEVA, Tamilla Abbashanlı, 2010, “Karabağ’ın Aran Bölgesi’nde Yaşayan İnsanların Yaz Döneminde Yaylağa Göçmeleri İle İlgili Örf-Adetleri”, *Halk Kültüründe Göç Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Balıkesir, s. 58-70.
- ALPTEKİN Ali Berat, 2002, *Taşeli Masalları*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ALPTEKİN, Ali Berat, 1993, *Fırat Havzası Efsaneleri*, Hatay.
- ALPTEKİN, Ali Berat, 1997, *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ALPTEKİN, Ali Berat, 2013, “Saltukname’de Yer Alan Efsanelerin Günümüz Sözlü Kültürüne Yansıması”, *Milli Folklor*, Cilt 12, Yıl 25, Sayı 98, s. 5-18.
- ALTINÖLÇEK, Haşmet, 2011, “Türk Sanat Müziği Eserlerinde ve Türkülerde Çoban”, *Çoban Kitabı*, İstanbul, s. 366-371.
- ANDAL, Cemal, 2002, *Türk Kültür ve Medeniyeti*, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul.
- ARTUN, Erman, 1983, *Tekirdağ Folklorundan Örnekler*, Taner Matbaası, Tekirdağ.
- ARTUN, Erman, 1987, “Tekirdağ Köy Seyirlik Oyunları”, *3. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, İzmir, HAGEM Yay. 3. Cilt, Başbakanlık Basımevi, Ankara, s.29-39.
- ARTUN, Erman, 1993, “Ritüel Kökenli Köy Seyirlik Oyunlarında Canlandırma, Hayvan Benzetmeceleri ve Sembolleri”, *2. Uluslararası Karacaoğlan-Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Ç.Ü. Basımevi, Adana, s. 191-197.

- ARTUN, Erman, 2001, “Anadolu İnanç Önderlerini Besleyen Eski İnanç Sistemleri, Dinler, İnanışlar”, *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi Bildirileri*, Ankara, s.25-39.
- ARTUN, Erman, 2006, “Çukurova Konar-Göçer Türkmenlerinin Halk Kültürlerinde Eski Türk İnançlarının İzleri”, *II. Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni*, 10-12 Nisan.
- ARTUN, Erman, 2011, “Çukurova Halk Kültüründe Törenler, Bayramlar, Şenlikler”, *Fethiye III. Uluslararası Türk Kültürü Kurultayı*, Fethiye Belediyesi, Muğla.
- ASLAN, Ensar, 1975, *Çıldırılı Âşık Şenlik Hayatı, Şiirleri ve Hikâyeleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- ASLAN, Ensar, 1990, *Halk Hikâyelerini İnceleme Yöntemleri-Yaralı Mahmut Hikâyesi*, Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.
- AŞKUN, Vehbi Cem, 1940, *Sivas Folkloru*, Sayı:6, Kamil Matbaası, Sivas.
- AYDEMİR, Abdullah, 2012, *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- AYVA, Aziz, 2002, “Türk Dünyasında İnsan Asıllı Göl Efsaneleri”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 12, Konya, s.251-274.
- AZAR, Birol, 1995, *Elazığ Manileri Üzerine Bir İnceleme* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ.
- BAKIRCI, Nedim, 2010, “Koroğlu Destanlarında Koroğlu ve Binitinin Kıyafet (Şekil) Değiştirmesi”, *Turkish Studies*, Cilt 5, Sayı 4, s. 860-878.
- BAKIRCI, Nedim, 2010, *Türk Dünyası Coğrafyasında Tespit Edilmiş Hayvan Masalları Üzerine Bir İnceleme*, Manas Yayıncılık, Elazığ.
- BALİ, Muhan, 1973, *Ercişli Emrah İle Selvi Han Hikâyesi Varyantlarının Tespiti ve Halk Hikâyeciliği Bakımından Önemi*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- BANG, W.- Arat, Reşit Rahmeti, 1970, *Oğuz Kağan Destanı*, MEB Yayınevi, İstanbul.
- BARS, Mehmet Emin, 2010, “Salur Kazan’ın Evi Yağmalandığı Boy’da Salur Kazan ve Çoban”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Cilt: 3, Sayı: 2, s. 55-63.
- BAYAT, Fuzulî, 2006, “Türk Mitolojisinde Dağ Kültü”, *Folklor/Edebiyat*, Cilt: 12, Sayı: 46, Ankara, s. 47-60.

- BAYAT, Fuzuli, 2007, *Türk Mitolojik Sistemi I-II*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- BAYAT, Fuzuli, 2008, “Ezoterik Bilgi Kaynağında Yasak Meyve”, *Turkish Studies*, Cilt 3, Sayı 5, Erzincan, s. 615- 625.
- BAYAT, Fuzuli, 2009, “Geçiş Ritüelleri Bakımından Arınma”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 9, s. 74-78.
- BAYAT, Fuzuli, 2009, *Türk Destancılık Tarihi Bağlamında Köroğlu Destanı*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- BAYAT, Fuzuli, 2011, “Türk Mitolojik Düşüncesinde Çobanlık”, *Çoban Kitabı*, İstanbul, s.168-185.
- BAYKARA, Tuncer, 2002, “Türklüğün En Eski Zamanları”, *Türkler Ansiklopedisi* Cilt 1, Ankara, s. 277-307.
- BAYKASOĞLU, Nursel, 2011, “Maçka (Trabzon) Akarsu Köyünde Hayvan Besiciliği ve Yayla Geleneği”, *Çoban Kitabı*, İstanbul, s. 4-9.
- BEGİÇ, H. Nurgül, 2012, “Konya Keçeciliğinde Çoban Kepeneği”, *Milli Folklor*, Yıl 24, Sayı 94, s. 214-222.
- BEKKİ, Salahaddin, 2004, *Baş Yastıkta Göz Yolda Sivas Türküleri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- CAMPBELL, Joseph, 2000, *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- CANAN, İbrahim, 1997, *Hadis Ansiklopedisi - Kütüb-i Sitte*, Akçağ Yayınları, Cilt: 6-17, İstanbul.
- ÇAY, Abdulhaluk, 1990, *Türk Millî Kültüründe Hayvan Motifleri I*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- ÇAĞLAR, Nevzat, 2013, “Anamur’da Çoban Seslenmesi”, *Erciyes Dergisi*, Mayıs, Yıl 36, Sayı: 425, s. 24.
- ÇELEBİOĞLU, Amil, 1995, *Türk Ninniler Hazinesi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- ÇETİNKAYA, Haydar, 1971, “Posoflu Zülâli İle Şenlik Karşılaşması”, *Türk Folklor Araştırmaları*, Sayı: 269, Yıl: 23, Cilt:13, s. 6169-6172.
- ÇOBANOĞLU, Özkul, 1999, “Süreklilik ve Değişme Açısından Dede Korkut Hikâyeleri’nde Çoban Kavramı”, *IV. Türk Dünyası Yazarlar Kurultayı Bildiriler* (ed. İ. Çetin ve H.A. Yüksel), İlesam Yayınları, Ankara, s.171-185.

- ÇOBANOĞLU, Özkul, 2004, *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- ÇOBANOĞLU, Özkul, 2007, *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ÇORUHLU, Yaşar, 2000, *Türk Mitolojisinin Anahtarı*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul
- DEDE, Abdurrahim, 1982, “Batı Trakya Türklerinde Eski Türk Dini Şamanizmi’nden Kalıntılar”, II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, s.93-108.
- DEDEOĞLU, Behçet, 1966, “Şavşat Dağlarından Çoban Türküleri”, *Türk Folklor Araştırmaları*, Eylül, Sayı: 206, Yıl: 18, Cilt: 10, s. 27.
- DEMİR, Necati, 2006, “Türk Kültüründe Destan ve Battal Gazi Destanı”, *Turkish Studies*, Cilt 1, Sayı 1, s. 106-159.
- DEMİRAY, Güner, 1962, “Gemerek Folkloru: Çoban Halayı”, *Türk Folklor Araştırmaları*, Ağustos, Sayı:157, Yıl: 14, Cilt: 7, s.2805.
- DİREKÇİ, Bekir, 2003, “İpek Yolu Efsanelerinin Tasnifi”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya, s. 39-56.
- DİVİTÇİOĞLU, Sencer, 2005, *Orta-Asya Türk İmparatorluğu (VI.-VIII. Yüzyıllar)*, İmge Kitapevi, Ankara.
- DOĞRAMACIOĞLU, Hüseyin, 2011, *Kilis Masalları Derleme ve İnceleme*, Kilis Kültür Derneği Yayınları, Ankara.
- DUYMAZ, Ali, 2002, *İrfanı Arzulayan Sözler Tekerlemeler*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- DUYMAZ, Ali, 2008, “Türk Folklorunda Dış Ruh Tasarımı”, *Bilig*, Sayı 45, s.1-22.
- ELÇİN, Şükrü, 1986, *Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ELÇİN, Şükrü, 1988, *Halk Edebiyatı Araştırmaları II*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ELÇİN, Şükrü, 1990, *Türkiye Türkçesinde Maniler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- ELÇİN, Şükrü, 2000, *Kerem İle Aslı Hikâyesi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ELİADE, Mircea, 1991, *Kutsal ve Dindışı*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara.
- ELİADE, Mircea, 1994, *Ebedî Dönüş Mitozu*, Çev. Ümit Altuğ, İmge Kitabevi, Ankara.
- ELİADE, Mircea, 2003, *Dinler Tarihine Giriş*, Çev. Lale Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

- ELİUZ, Ülkü, 2001, “Dede Korkut Hikâyelerindeki Şahıs Kadrosunun Karakter Yapıları Bakımından İncelenmesi”, *Biliş*, Sayı: 18, Mayıs 2001, s. 63-85.
- ENGİNÜN, İnci, 1995, “Manas Destanında Şehir ve Bozkır”, *Bozkırdan Bağımsızlığa Manas*, TDK Yay., Ankara, s. 165-176.
- ERGİN, Muharrem, 1996, *Dede Korkut Kitabı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- ERGUN, Metin, 1997, *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*, TDK Yayınları, Ankara.
- ERGUN, Pervin, 2005, “Altay Destanlarında ve Anadolu Türk Masallarında Tastarakay-Keloğlan”, *Milli Folklor*, Yıl 17, Sayı 68, s. 78-84.
- ERGUN, Pervin, 2011, “Türk Mitolojisinde Çobanlık”, *Çoban Kitabı*, İstanbul, s. 305-342.
- ERKAN, Yusuf, “Çoban Bayramı”, *Atlas Dergisi*, 2006 Şubat, Sayı: 155, s. 54-71.
- EROĞLU, Sinan Cem, 2011, “Anadolu’da Kaval Ezgileri ve Karakoyun”, *Çoban Kitabı*, s. 372-379.
- FEDAKAR, Selami, 2001, “Alpamış Destanı ve Bey Böyrek Hikâyesi Arasında Bir Karşılaştırma”, *Milli Folklor Dergisi*, Cilt 7, Yıl 13, Sayı 51, s. 51-64.
- GÖKDAĞ, Bilgehan Atsız - ÜÇÜNCÜ, Kemal, 2007, *Başlangıcından Günümüze Türk Destanları*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- GÖKERİ, A.I., 1979, *Arketipiere Dayanan Yeni Bir İnceleme Yönteminin Tanıtılarak İngiliz ve Türk Edebiyatında Bazı Romans ve Epik Niteliğinde Yapıtlara Uygulanması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, DTCF, Ankara.
- GÖKYAY, Orhan Şaik, 2006, *Dedem Korkut’un Kitabı*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- GÖMEÇ, Saadettin, 2009, *Türk Destanlarına Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- GÖNEN, Sinan, 2007, “Tayyimekan ve Tayyizaman Bağlamında Ladikli Ahmet Ağa İle İlgili Efsanelerin Çözümlemesi”, *Milli Folklor*, Yıl 19, Sayı 76, Ankara, s. 173-176.
- GÖRKEM, İsmail, 2000, *Halk Hikâyeleri Araştırmaları (Çukurovalı Âşık Mustafa Köse ve Hikâye Repertuarı)*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- GÖRKEM, İsmail, 2006, *Elazığ Efsaneleri*, Manas Yayıncılık, Elazığ.
- GÜLEN, Sadullah, 2009, “Batı Anadolu’da Bir Yörük Grubu: XVI. Yüzyılda Karaca Koyunlar”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 12, Sayı 22, Aralık , s.192-215.

- GÜNAY, Umay, 2008, *Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- GÜZEL, Abdurrahman, 1999, *Abdâl Mûsâ Velâyetnamesi*, TTK Yayınları, Ankara.
- GÜZEL, Abdurrahman, 2005, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- HAMİDULLAH, Muhammed, 2003, *İslam Peygamberi (Hayatı ve Faaliyetleri)*, II. Cilt, İrfan Yayımcılık, İstanbul.
- İŞİK, Neşe, 2009, *Türk Masallarının Sembolik Açından Çözümlemesi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ.
- İLERİ, Canan, 2011, “Eskişehir’de Çobanlık”, *Çoban Kitabı*, İstanbul, s. 15-47.
- İNAN, Abdulkadir, 1987, *Makaleler ve İncelemeler*, TTK Yayınları, Ankara.
- İNAN, Abdulkadir, 2000, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, TTK Yayınları, Ankara.
- İslam Ansiklopedisi*, 2001, MEB Devlet Kitapları, 3. Cilt, Ankara.
- İŞANKUL, Cabbar, 2005, “Destanlarda Olağanüstü Doğum Motifi”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt:5, Sayı 1, s. 125-128.
- İŞLEK, Bekir, 2012, *Seksen Kapıya Doksan Değnek Çalmak*, Çatı Yayınları, İstanbul.
- JOHANSEN, Ulla, 2005, *Elli Yıl Önce Türkiye’de Yörüklerin Yayla Hayatı*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.
- JUNG, Carl Gustav, 2003, *Dört Arketip*, Çev. Zehra Aksu Yılmaz, İstanbul.
- KAFESOĞLU, İbrahim, 1997, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- KALAFAT, Yaşar, 2005, “Batı ve Doğu Türk Halk İnançlarında Dua”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Ocak, Sayı 217, s.17-21.
- KALAFAT, Yaşar, 2006, “Türk Halklarında Kurt Ağzı Bağlama İnançları”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 20 Yıl: 2006/1, s. 273-280.
- KALAFAT, Yaşar, 2006, *Balkanlardan Uluğ Türkistan’a Türk Halk İnançları*, IX-X, Berikan Yayınevi, Ankara.
- KALAFAT, Yaşar, 2007, *Balkanlar’dan Uluğ Türkistan’a Türk Halk İnançları VII*, Berikan Yayınevi, Ankara.
- KALAFAT, Yaşar, 2007, *Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları I - Türk Halk İrfanında Kurt*, Lalezar Kitabevi, Ankara.
- KALAFAT, Yaşar, 2008, *Dedem Korkut Aşağı Eller*, Berikan Yayınevi, Ankara.
- KALAFAT, Yaşar, 2008, *Pir-i Türkistan Ahmet Yesevî Sultan*, Berikan Yayın Evi, Ankara.

- KALAFAT, Yaşar, 2008, *Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları*, Berikan Yayın Evi, Ankara.
- KALAFAT, Yaşar, 2009, *Kodlar-Kültler Türk Kültürlü Halklarda Karşılaştırmalı Halk İnançları I*, Berikan Yayınevi, Ankara.
- KALAFAT, Yaşar, 2010, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançları'nın İzleri*, Berikan Yayın Evi, Ankara.
- KALAFAT, Yaşar, 2011, "Türk Halk İnançlarında Çoban", *Çoban Kitabı*, İstanbul, s.187-193.
- KALAFAT, Yaşar, 2011, *Türk Kültürlü Halklarda Ulucanlar*, Berikan Yayınevi, Ankara.
- KANAT, Ali, 1974, "Hafik'in Karlı Köyü'nde Yayla Zamanı", *Sivas Folklorü*, Sayı: 18, s.19.
- KAPLAN, Ayten, 2000, "Kongurca ve Türkali Köyü Tahtacı Cem Törenlerinde Erkân", *Folklor/Edebiyat Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 24, s. 191-200.
- KAPLAN, İbrahim, 2010, *Van Gölü Çevresinde Şamanizm İzleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.
- KAPLAN, Mehmet, 1996, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar Tip Tahlilleri 3*, Dergâh Yayınları İstanbul.
- KARABAŞ Seyfi, 1999, *Bütüncül Türk Budunbilimine Doğru*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- KARADAĞ, Nurhan, 1995, "Türk Tiyatrosunun Kut-Törenselle Kaynakları ve Köylü Tiyatrosu", *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 112, s. 65-75.
- Kaşgarlı Mahmut, 1999, *Divanü Lûgat-it-Türk*, Çev. Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KAVAS, Yakup, 1991, *Açıklamalı Örnekleli Deyimler ve Atasözleri Sözlüğü*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- KAYA, Doğan, 2003, "Sivas'ta Yatmakta Olan Horasan Merkezli Anadolu Erleri", *Bildiri*.
- KAYA, Doğan, 2004, *Anonim Halk Şiiri*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KAYA, Doğan, 2010, *Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, 1959, "Kars'ta Derlenen Sayacı Türküleri", *Türk Folklor Araştırmaları*, Sayı: 117, Yıl:10, Cilt: 5, s. 1881-1883.

- KOCA, Salim, 2002, “Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 3, Ankara, s. 15-37.
- KOCATÜRK, Sadettin, 1982, “Bazı Din ve Kavimlerde, Özellikle İslamiyet’te Yedi Sayısı”, *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, IV. Cilt, Gazi Üniversitesi Yayınları, Sayfa: 279-296, Ankara.
- KOÇ, Adem, 2008, “Kütahya Soğukçeşme (Avdan) Köyü’nde Kurban Ritüeli”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 20, Nisan, s.21-34.
- KOÇAK, Aynur, 2011, “Bir Kahraman Modeli Olarak Karaçuk Çoban”, *Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Türksoy Yayınları, Ankara, s.165-171.
- KOÇAK, Aynur, 2011, “Hacı Bektaş Velâyetnamesinde Bir Kahraman Modeli Olarak Sarı Saltuk”, *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, Haziran, Sayı 1, Ankara, s. 15-24.
- KOÇAK, Kürşat, 2011, “Dede Korkut Destanı’nın Türk Kültür Tarihi Bakımından Değeri Ve Önemi”, *Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Türksoy Yayınları, Ankara.
- KOÇYİĞİT, Talat, 1993, “Kasten İnsan Öldürmenin Dindeki Hükmü”, *AÜİFD*, Cilt:34, Sayı:1, Ankara, s. 13-23.
- KORKMAZ, Ramazam, 2009, “Sınırları İhlal Edilen Doğanın İntikamı: Tepegöz”, *Türkish Studies*, Cilt: 4, Sayı: 8, s. 65-78.
- KÖKSAL, M. Asım, 2004, *Peygamberler Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- KÖKSEL, Behiye, 2012, “Dede Korkut Kitabı’nda Dinî-Mitolojik Yardımcı Kahraman Motifi”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 16, Sayı: 1, Nisan, s. 77-88.
- KÖSE, Mürsel, 1966, “Kars ve Yöresinde Çoban Hakkı”, *Türk Folklor Araştırmaları*, Sayı: 198, Yıl: 17, Cilt: 9, s. 3959-3962.
- KÖSEOĞLU, İbrahim, 2009, *Elazığ Merkeze Bağlı Tadım Köyü Alevilerinin Halk İnanışları ve Bunların Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.
- KUMARTAŞLIOĞLU, Satı, 2011, “Afyonkarahisar İlinde Çobanlık Kültürü”, *Çoban Kitabı*, İstanbul, s. 49-65.

- KURU, Murat, 2006, *Edirne İli Keşan İlçesi Folkloründe Gelenekler ve Maniler*, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilgiler Enstitüsü, Türk Dili Edebiyatı Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne.
- KUTLU, Muhtar, 1987, *Şavaklı Türkmenlerde Göçer Hayvancılık*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırması Dairesi Yayınları, Ankara.
- KUTUB, Seyyid, 1968, *Fızılâl-İl Kur'an* (Kur'an'ın Gölgesinde), Hikmet Yayınları, İstanbul.
- KÜÇÜK, Salim, 2004, "Türk Atasözü ve Deyimlerinde Halk ve Topluluk İsimleri", *Bilig*, Sayı: 28, s. 31-42.
- KÜÇÜKBEZİRCİ, Seyit, 1975, "Konya'da Geleneksel Koyunculuk ve Çobanlık III", *Türk Folklor Araştırmaları*, No: 310, Yıl: 26, Cilt:16, s. 7311-7313.
- MANAV, Günver, 1975, "Malatya'da Meyvecilik, Hayvancılık ve Bakırcılık Geleneği", *Türk Folklor Araştırmaları*, No: 132, Yıl: 26, Cilt: 16, s. 7375-7376.
- Meydan Larousse*, 1992, 4. Cilt, İstanbul.
- NASKALİ, Emine Gürsoy, 2011, *Çoban Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- OCAK, A. Yaşar, 2000, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- OCAK, A. Yaşar, 2002, *Sarı Saltık*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- OĞUZ, Öcal, vd. 2006, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- ORHAN, Tarık, 1959, "Divriği'den Atasözleri ve Tabirler", *Türk Folklor Araştırmaları*, Mayıs, Sayı: 118, Yıl: 10, Cilt:5, s. 17.
- OSPANALİYEVA, Bibigül, 2011, *Kazakistan'ın Jambul Bölgesi Efsaneleri*, Ege Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- OYMAK, İskender, 2010, "Anadolu'da Su Kültünün İzleri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl:15, Sayı:1, Sayfa: 35-55.
- ÖGEL, Bahaeddin, 1985, *Türk Kültür Tarihine Giriş I*, Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ÖGEL, Bahaeddin, 1997, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları II*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- ÖGEL, Bahaeddin, 1971, *Türk Mitolojisi, I-II*, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara.
- ÖNAL, M. Naci, 2003, *Muğla Efsaneleri*, Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla.

- ÖNAL, M. Naci, 2010, “Halk Anlatılarında Kahramanın Kimliğini Gizlemesi”, *Turkish Studies*, Cilt 5, Sayı 1, s. 1271-1285.
- ÖNDER, Erdoğan, 2001, “Folklor Sosyolojisi Açısından Sivas Halayları”, *TÜBİAR-X*, s. 81-105.
- ÖNDER, Mehmet, 1995, *Efsaneleri-Destanları-Hikâyeleriyle Şehirden Şehire Anadolu*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara.
- ÖZBEK, Mehmet, 1994, *Folklor ve Türkülerimiz*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- ÖZDEMİR C., KAPLAN D., “Çobanlık ve Çoban Gözüyle Arazi: Mikail Kaplan ve Aşağı Çamlı Köyü Örneği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:6, Sayı:27, Yıl: 2013, s. 442-455.
- ÖZDOĞRU, Cevdet, 1968, “Adana ve Yöresinde Düğün Gelenekleri” *TFA*, 11. cilt, Haziran, No: 227, İstanbul, s. 4796-4798.
- ÖZEN, Kutlu, 2010, *Sivas Yöresinde Geleneksel Bayramlar ve Toplu Törenler*, Sivas 1000 Temel Eser, Sivas.
- ÖZKAN, Tuba Saltık, 2010, “Bamsı Beyrek ve Bey Böyrek Anlatılarında Arketipik İmgeler”, *Milli Folklor*, Yıl 22, Sayı 85, s. 81-90.
- ÖZTÜRK, Ali, 1980, *Çağlar İçinde Türk Destanları*, İstanbul.
- ÖZTÜRK, Özhan, 2009, *Folklor ve Mitoloji Sözlüğü*, Phoenix Yayınevi, Ankara.
- PEKŞEN, Fatma, 2009, “Çoban Bakracı”, *Yeni Ülke Gazetesi*, Sivas.
- Peygamberler Tarihi Ansiklopedisi*, 2004, Cilt 2, Türkiye Gazetesi Yayınları, İstanbul.
- PİRSULTANLI, Sednik Paşa, 2005, *Azerbaycan Türklerinin Halk Efsaneleri*.
- PİRSULTANLI, Sednik Paşa, 2008, *Azerbaycan Efsane ve Rivayetlerinin Edebiyat Anıtlarımızla Karşılaştırmalı Tetkiki*, Bakü.
- POLAT, Vehbi, 1969, “Koyunun Yüzü”, *Folklor*, Yıl:1, Sayı: 5, s. 24-25.
- REINHARD, Kurt-Ursula, 2007, *Türkiye'nin Müziği*, Çev. Sinemis Sun, Sun Yayınevi, Ankara.
- ROSANYI, Laszlo, 2002, “Tarihte Türklük”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 1, Ankara, s. 350-377.
- ROUX, Jean Paul, 1994, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, Çev. Aykut KAZANCIGİL, İşaret Yayınları, İstanbul.
- SAKAOĞLU, 2003, *101 Anadolu Efsanesi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- SAKAOĞLU, 2003, *101 Türk Efsanesi*, Akçağ Yayınları, Ankara.

- SAKAOĞLU, Saim, 1973, *Gümüşhane Masalları*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- SAKAOĞLU, Saim, 1980, *Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Katalogu*, Ankara.
- SAKAOĞLU, Saim, 2007, *Masal Araştırmaları*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- SAMANCI, Zeynep Asiye, 2008, *Konya/Beyşehir İlçesindeki Manevi Halk İnançlarına Dinler Tarihi ve Din Fenomenolojisi Açısından Bir Yaklaşım*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- SAN, Salih, 1953, “Besni’den Derlenen Halk Masalları 3”, *TFA*, Sayı 47, Yıl 4, Cilt 2, İstanbul.
- SARIÇAM, İbrahim, 2005, *Hz. Muhammet ve Evrensel Mesajı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- SEYİDOĞLU, Bilge, 1975, *Erzurum Halk Masalları Üzerinde Araştırmalar*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- SEYİDOĞLU, Bilge, 1985, *Erzurum Efsaneleri*, Ankara.
- SİNAN, Ahmet Turan, 2001, *Türkçenin Deyim Varlığı*, Kubbealtı Yayıncılık, Malatya.
- SOYSALDI, Aysen, 2010, *Göçerlik ve Keçe Sanatı, Halk Kültüründe Göç Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Balıkesir, s. 827-839.
- ŞAHİN, Halil İbrahim, 2009, *Türkmenistan Sahası Destancılık Geleneği ve Türkmen Destanları*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Balıkesir.
- ŞAPOLYO, Enver Behnan, 1937, *Halk Ninnileri*, Ahmet Halit Kitabevi, Ankara.
- ŞEKER, Bahattin, 1967, “Erzincan’da Saya Gezme Geleneği”, *Türk Folklor Araştırmaları*, Sayı: 213, Yıl: 18, Cilt: 10, s. 4383 - 4385.
- ŞENTÜRK, Ahmet, 1972, “Malatya’da Koç Koyurma (Koç Katımı)”, *Türk Folklor Araştırmaları*, Sayı. 280, Yıl: 24, Cilt: 14, s. 23.
- ŞİMŞEK, Esmâ, 2001, “*Yukarıçukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması*”, C. I-II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ŞİMŞEK, Esmâ, 2007, “Masalların Sembolik Dili Bağlamında Keloğlan Tipi Üzerine Bir Değerlendirme”, *İtâki*, Yıl: 1, Sayı: 2, Ankara, s. 61-73.
- ŞİMŞEK, Esmâ, 2008, “Ölümsüzlük İlacı Elma”, *Turkish Studies* 3/5, s. 193-204.
- ŞİMŞEK, Esmâ, 2008, “Munzur'dan Amonoslara Çoban Menkıbelerine Yansıyan Birliktelik”, VII. Hatay Tarih ve Kültür Sempozyumu 11-12 Nisan, Hatay.

- ŞİMŞİR, Nahide, 2011, “Saya/Zaya Tabiri ve Saya Merasimleri”, *Çoban Kitabı*, İstanbul, s.195-202.
- ŞİRİN, Mustafa Ruhi, 1990, *Ninni Bebeciğim Ninni, Ninni Şiirleri Antolojisi*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlık Yayınları, Ankara.
- ŞİŞMAN, Bekir, 2010, “Aksak Timur Destanı ve Metin Tahlili”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1, s. 91-109.
- TABERİ, 1991, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, C. I*, Çev. Zakir Kadiri UGAN, MEB Yayınları, İstanbul.
- TACEMEN, Ahmet, 2001, *Türk Kimliği IV*, Niğde.
- TAMAY, Sedat, 2009, “Basat’ın Tepegöz’ü Öldürdüğü Anlatmasında Asalet, Güç ve Bilgeliğin Zaferi”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 1, s. 161-171.
- TANER, Nuri, 1980, “Ağrı Bölgesinde Koç Katımı”, *Türk Folklorü*, Mayıs 1980, Sayı: 10, s. 25-28.
- TANSES, Hamdi, 2005, *Öyküleriyle Halk Türküleri*, Say Yayınları, İstanbul.
- TEZCAN, Mahmut, 1996, *Kültürel Antropoloji*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- TURAN, Mustafa, 1967, “Kars’ta Koçkatımı”, *Türk Folklor Araştırmaları*, Sayı: 214, Yıl:18, Cilt. 10, s. 4103.
- TURAN, Mustafa, 1967, “Kars’ta Koyunun Yüzü”, *Türk Folklor Araştırmaları*, Sayı 221, Yıl 7, Cilt 4, s.14.
- TURGAY, Çiğdem - Atilla, 1973, “Anadolu-Türk Efsaneleri Üzerine Psiko-Sosyal Bir Çalışma”, VIII. Milli Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Kongresi-Bilimsel Çalışmalar, 25-30 Eylül, İzmir.
- Türk Atasözleri ve Deyimleri I-II*, 2001, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Türkçe Sözlük*, 2005, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- TÜRKER, Seher Keçe, 2012, “Çoban ve Konuk Ağırlaması”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Yıl 14, Sayı 23, s. 83-88.
- Türkler Ansiklopedisi*, 2002, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- TÜRKMEN, Fikret, 1998, *Tahir ile Zühre*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- TÜRKMEN, Fikret, 2005, “Er Töştük Destanındaki Stereotip Motiflerin Analizi”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt: VI, Sayı 1, İzmir, s. 235-239.

- UĞURLU, Emine, 2012, *Türk Dünyasında Ninni*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Halkbilimi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- ÜÇER, Müjgan, 2011, “Sivas’ta Çobanlık”, *Çoban Kitabı*, İstanbul, s. 249-271.
- YAMAN, Ertuğrul, 1995, “Tokat Yöresinde Derlenmiş Halk Edebiyatı Ürünleri”, *Milli Folklor*, Cilt 4, Yıl 7, Sayı 28, s. 46-50.
- YANAR, Ahmet, 1997, *Hayvan Motifli Atasözleri ve Deyimlerimiz*, Devran Matbaacılık, Ankara.
- YARDIMCI, Mehmet, 2002, *Başlangıçtan Günümüze Halk Şiiri, Âşık Şiiri, Tekke Şiiri*, Ürün Yayınları, Ankara.
- YAVUZ, Muhsine Helimoğlu, 2002, *Masallar ve Eğitimsel İşlevleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- YILDIZ, Gökay, 2009, “Teke Yöresinin Merkezi Burdur Halk Kültürü İle Müziğinden Esintiler”, *Turkish Studies*, Cilt 4, Sayı 8, s. 1691-1733.
- YILDIZ, Hüseyin, 2011, “Atasözü ve Deyimlerde Çoban”, *Çoban Kitabı*, İstanbul, s. 211-248.
- YILDIZ, Naciye, 1995, *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- YILMAZ, Müge Aktan, 2011, “Masal Dünyasındaki Çoban”, *TÜBAR-XXIX-Bahar*, s. 519-531.
- YILMAZ, Timur, 2011, *Âşıklardan Halk Hikâyeleri I-II*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü, Ankara.
- YOLCU, Mehmet Ali, 2011, *Balıkesir’den Derlenen Maniler Üzerine Bir Araştırma*, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Balıkesir.
- YOLCU, Mehmet Ali, 2013, “Türk Destanlarında Kahramanın Sevgilisine Ulaşmak İçin Sınanması Motifinin Tip Yapısı”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 34, Ocak-Şubat, s.1-11.
- Yusuf Has Hacib, 1994, *Kutadgu Bilig*, Çev. Reşit Rahmeti Arat, TTK Yayınları, Ankara.
- YÜCEER, İsa, 2011, “Din Kültüründe Çobanlık”, *Çoban Kitabı*, İstanbul, s. 159-166.
- <http://www.aksehir.bel.tr/portal/index.php/aksehir-turkuleri?start=7>
- http://www.sanatalemi.net/Pekşenkose_yazi.asp?ID=6508

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelime&guid=TDK.G

TS.54108d6c6aec24.08188113, 2014.

<http://www.trnnotaarsivi.com/arsiv/thm/1-1000/00653.gif>

http://www.trnnotaarsivi.com/arsiv/thm/3001-4000/03579_2.gif

<http://www.trnnotaarsivi.com/arsiv/thm/4001-5000/04044.gif>

http://www.trnnotaarsivi.com/thm_detay.php?repno=3894&ad=MARAŞ

ÇOBAN

<http://www.turkudostlari.net/soz.asp?turku=1116>

<http://www.yuksekovahaber.com/yazi/sivan-u-berivan-2-1577.htm>

https://www.academia.edu/6079719/Turk_Dunyasinda_Kultler-Mitler-

Ritueller_Agac_Kultu

www.kutluozen.com

www.sanatalemi.net/kose_yazi.asp?ID=6508, 2013.

www.yasarkalafat.info/index.php?l=newsdetails&w=1&yid=463

ÖZGEÇMİŞ

01.05.1978 tarihinde Elazığ'ın Sarıçubuk Köyü'nde dünyaya geldim. İlk ve orta-öğrenimimi Elazığ'da tamamladıktan sonra, 1996 yılında Fırat Üniversitesi Türk Dili Edebiyatı Bölümü'nü kazandım. 2000 yılında mezun oldum ve aynı yıl Kahramanmaraş'ın Elbistan ilçesine Türkçe öğretmeni olarak atandım. 2002 yılında Sosyal Bilimler Enstitüsü Orta Alan Öğretmenliği Anabilim Dalı'nda tezsiz yüksek lisans yaptım. 2002 yılında, on iki ay yedek subay olarak Ankara ve İzmir'de vatani görevimi tamamladım. 2005 yılında evlendim, on beş yıldır yapmakta olduğum mesleğimi Kaya Karakaya Anadolu Lisesi'nde devam ettirmekteyim.